

Srba, Bořivoj

Do exilu

In: Srba, Bořivoj. *Múzy v exilu : kulturní a umělecké aktivity čs. exulantů v Londýně v předvečer a v průběhu druhé světové války, 1939-1945 : kulturní politika, "pódiové" programy, koncerty, literární a recitační pořady, taneční vystoupení, divadelní představení, rozhlasová pásma a hry, filmová tvorba, časopisecká a ediční činnost, ideové diskuze*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2003, pp. [29]-212

ISBN 8021031344

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123307>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PRVNÍ KAPITOLA

DO EXILU

Na konci září 1938, při jednání nejvyšších představitelů čtyř v mezinárodních otázkách tehdy v Evropě rozhodujících mocností, nacistického Německa, fašistické Itálie a západních demokracií Francie a Velké Británie, konaném v Mnichově dne 29. toho měsíce, v pošetilé představě, že tak zachrání evropský mír, ministerští předsedové francouzské a britské vlády Édouard Daladier a Arthur Neville Chamberlain přistoupili na nestoudné vydírání svých diktátorských protějšků, německého kancléře Adolfa Hitlera a italského „premiéra“ Benita Mussoliniho, a přiznali nacistické Velkoněmecké říši právo připojit ke svému území pohraniční kraje ČSR osídlené převážně Němci. Čs. vládu odepřením splnění smlouvy vojenské pomoci v případě napadení republiky vnějším nepřítelem a hrubým diplomatickým nátlakem přinutili k potupné kapitulaci a k vydání těchto území, tzv. Sudet, s jejich obrovským hospodářským potenciálem a s jejich obranným vojenským systémem, který zajišťoval bezpečnost čs. státu, nacistickému nepříteli, jenž už po léta usiloval o zničení tohoto státu jako prý umělého útvaru v Evropě, zplozence Německo poškozujících versailleských dohod. Obdobnými akty byla později odtržena od ČSR i území Těšínska a jižního a jihovýchodního Slovenska s většinovým obyvatelstvem polským a maďarským. Důsledky tohoto rozhodnutí jsou dobře známy: po ztrátě možností bránit se vojenské agresí hrozící ze strany nacistického Německa odstoupil prezident ČSR dr. Edvard Beneš ze své funkce a padla i demokraticky zvolená vláda Milana Hodži. Nový prezident dr. Emil Hácha a nová dočasná vláda generála Jana Syrového a potom od ledna 1939 Rudolfa Berana pod tlakem v republice zůstávší části zfašizované německé menšiny a českých a zejména slovenských sympatizantů s fašismem konstituovali pak státní a politický režim tzv. „druhé republiky“, ČSR rozdělené již na Čechy a Moravu, Slovenskou krajinu a autonomní Podkarpatskou Rus, režim, který znamenal postupnou likvidaci demokracie v ČSR a přizpůsobování vnitropolitických poměrů požadavkům nacistického Německa. Rozpuštěna byla většina antifašisticky orientovaných politických stran, sdružení a spolků, opor demokratického zřízení, provedena byla rozsáhlá čistka v úřadech a v dalších státem ovládaných institucích, která odstranila z důležitých míst stoupence tohoto zřízení, a od ledna 1939 – v souladu s rasistickými „zákony“ přijatými v Německu již roku 1935 a přitvrzenými po tamějším židovském pogromu, tzv. Křišťálové noci z 9. a 10. listopadu roku 1938 – přijali i vládní činitelé nově se zformovavšího režimu sérii protizidovských opatření a ještě před obsazením země německou wehrmacht postupně začali spoluobčany židovského původu vytlačovat z veřejného života. K moci přišla reakce a fašistická ulice.

Tento proces postupné likvidace čs. samostatnosti a svobody – byl dovršen v noci ze 14. na 15. března okupací českých zemí nacistickým Německem. V tu osudnou noc Hitler – když byl předtím ponoukl slovenské klerofašisty, aby odtrhli tzv. Slovenskou krajinu od pomnichovské Česko-Slovenské republiky a vyhlásili samostatný tzv. Slovenský štát – porušil dohody se západními mocnostmi z Mnichova o uchování svrchovanosti „zbytku Československa“ (výrok Hitlerův : „Der Rest Tschechoslowakei“) a donutil zastrašeného prezidenta Háchu při jednání v „říšském kancléřství“ v Berlíně, aby ho požádal o „ochranu“ českého národa, zatímco už mezitím na jeho rozkaz německá vojska postupně obsazovala česká území. Tím de facto i de jure přestalo Československo existovat a z vůle okupantů se jako součást hitlerovské tzv. „Třetí německé říše“ zrodil – vzorem jeho statutu stal se statut francouzského protektorátu Tunis – tzv. Protektorat Böhmen und

Mähren-Protektorát Čechy a Morava. Neplnoprávný vazalský státní útvar se zprvu dvojkolejnou správou, se správním aparátem „říšskoněmeckým“ a se správním aparátem protektorátním, v němž důležitá místa ovšem rovněž zaujímali Němci, „stát“, který byl vytvořen hlavně proto, aby před světem zastřel skutečnou povahu potlačovacího teroristického režimu, který okupanti zde uprostřed Evropy nastolili.

Všechny tyto události uvedly do pohybu značný počet obyvatel českých zemí – nemluvě o statisících těch, kteří původně žili na územích po Mnichovu odtržených (tam uvízlo na jeden a půl miliónu obyvatel neněmeckých národností) a kteří obávající se útisku ze strany většinové části tamního obyvatelstva hledali v pomnichovském období spásu v útěku do českého a slovenského vnitrozemí, i desetisíce oněch Čechů, Slováků, demokraticky smýšlejících sudetských Němců a azylantů uprchnuvších před časem z nacisty ovládaného Německa a Rakouska a požívajících v bývalé ČSR status politického uprchlíka, kteří se právem mohli domnívat, že je noví majitelé moci stihnou perzekucí. Nebezpečí toho druhu hrozilo z této strany odpůrcům hitlerismu z řad čs. politické levice, především přesvědčeným antifašistům, kteří vystupovali proti nacistické diktatuře a na obranu demokracie již od nástupu Hitlera k moci v roce 1933. Hrozilo však i představitelům demokratických politických stran a občanských spolků, ve kterých viděli nacisté nepřátele už proto, že stáli na stanovisku právě demokracie. Ohroženi byli ovšem i všichni, kdož na základě zkoumání tzv. rasového původu, ve skutečnosti na základě zkoumání náboženské příslušnosti podle zápisů v matrikách, byli ve smyslu tzv. „norimberských zákonů“, platných v nacistickém Německu od roku 1935, prohlášeni za „neárijce“. Smrtelná úzkost schvacovala zvláště ty uprchlíky z hitlerovského Německa a z Rakouska Německem anektovaného, kteří poté, co se nacisté v lednu 1933 uchopili plných mocí v Německu a v březnu 1938 též v Rakousku, rozvíjeli v azylu v ČSR protihitlerovský zaměřenou odbojovou činnost.

Tito ohrožení lidé začali už od září 1938 (a občané židovského původu houfně zejména po pogromu vyvolaném hitlerovci v Německu za zmíněné Křišťálové noci v listopadu 1938) postupně opouštět české země a vyhledávat útočiště ve státech s demokratickým zřízením, které jim slibovaly zajistit alespoň fyzické přežití.

Po 15. březnu 1939 se k tomuto proudu emigrantů opouštějících ČSR, čítajícímu několik tisíc osob, připojily další tisíce. Tehdy spolu s lidmi z výše charakterizovaných ohrožených skupin čs. obyvatelstva, kteří se do té chvíle neodhodlali opustit vlast, ježto se mylně domnívali, že uchvácením Sudet se Hitler uspokojí a v další agresi nebude pokračovat, začali do ciziny odcházet také ti, kteří z vlasteneckých důvodů – odmítající rozbití ČSR a okupaci českých zemí a počítající s tím, že dříve nebo později hitlerovci svým postupem vyvolají válku – hodlali proti nacistickým agresorům v zahraničí organizovat politický odboj a přímo i ozbrojené bojové vystoupení, tedy především politikové chtějící v zahraničí k uvedenému cíli působit politicky a propagačně a příslušníci ozbrojené a rozpuštěné čs. armády, jakož i mladí muži, prozatím postrádající vojenského výcviku, ale připravení a ochotní dát se stejně jako vycvičení vojáci mobilizovat do čs. zahraničních vojenských jednotek, pokud takové jednotky vzniknou (a že se tak stane, o tom nepochybovali), kteří chtěli vystoupit proti okupantům se zbraní v ruce.

Křen, Jan: *Do emigrace. Západní zahraniční odboj 1938–1939*. Praha (Naše vojsko) 1969. S. 19–381. – Čejka, Eduard: *Československý odboj na Západě (1939–1945)*. Praha (Mladá fronta) 1997. S. 7–13.

Británie jako azylová země

Když po mnichovském diktátu na konci září 1938 – masově pak po obsazení českých zemí v březnu 1939 – začali čs. občané, kterým hrozilo pronásledování z politických nebo rasových důvodů anebo kteří se chtěli v zahraničí angažovat v boji proti nacismu, a také němečtí a rakouští azylanté naleznou v ČSR přechodný domov, opouštět ohrožené české země, hlavní směr tohoto novodobého exodu vedl na Západ – a to právě do oněch dvou západoevropských demokratických států, které se při mnichovském dělení Československa tak nešťastně zapletly s fašistickými mocnostmi – do Francouzské republiky a do Spojeného království Velké Británie a Irska.

Do těchto států směřovala zejména převážná většina běženců české národnosti. Ti totiž – jak se vzápětí ukázalo – správně předpokládali, že především právě ve Francii a v Británii, a to navzdory jejich podílu na rozbití Československa a jeho likvidaci, se zformují centra čs. zahraničního odboje proti fašistické agresi. V tom směru zvláště Británie přitahovala největší pozornost, jelikož zde čs. zahraniční osvobozovací akci zakládal bývalý prezident ČSR Edvard Beneš, jehož – i po jeho abdikaci ze dne 5. října 1939 a následném odletu ze země – považovala velká část českých lidí za svého reprezentanta, zejména pak poté, když jménem českého národa již 16. března 1939 jako první z čs. politiků vyslovil – a telegraficky to sdělil vládám Francie, Británie, Spojených států, Sovětského svazu i Společnosti národů v Ženevě – rozhodný protest proti obsazení Čech a Moravy, doprovázený požadavkem odznamenání platnosti mnichovských dohod a obnovení plné suverenity čs. státu v předmnichovských hranicích. A třebaže se zde pro organizaci čs. zahraničního odboje zprvu velké šance nenabízely – v zemi vládli i po 15. březnu 1939 dál ti, kteří k likvidaci ČSR podstatně přispěli, Chamberlain a jeho „mírotvůrci“, a nadto na rozdíl od Francie v Británii neexistovalo početnější krajanské hnutí, o které by bylo možno zahraniční osvobozovací akci opřít –, Benešův dynamismus i zdejší přece jen podstatně „zdravější“ politické ovzduší, než jaké panovalo tehdy ve vnitřně rozložené daladierovské Francii, slibovaly této akci úspěch.

Jen část čs. uprchlíků – pokud se jim vůbec podařilo ČSR opustit – se však do těchto zemí, které se zdály nejvhodnějším prostředím pro rozvíjení čs. zahraničních odbojových aktivit i bezpečným útočištěm ohrožených rasovou nebo politickou perzekucí, dostávala regulérním zákonným způsobem. To se poštětilo povětšinou jen těm z nich, kteří odcházeli do exilu v období existence pomnichovské tzv. druhé republiky, tedy od konce září 1938 do poloviny března 1939, kdy bylo možno přesunout se na Západ leteckou nebo silniční a vlakovou dopravou ještě po přímých trasách vedoucích přes nacistické Německo anebo anektované Rakousko, přes Belgii, Holandsko či Švýcarsko, tudíž převážně českým a německým občanům pocházejícím z odstoupených Sudet a v ČSR pobývajícím azylantům z hitlerovské „Třetí říše“, jimž uskutečnit výjezd z ČSR pomáhaly četné francouzské a britské, povětšinou již po roce 1933 k tomuto účelu založené charitativní a podpůrné organizace, schopné opatřit je vízy potřebnými ke vstupu do jimi zvolených nových „azylových zemí“ a zároveň schopné dotovat jejich přesun do bezpečí po finanční stránce. Většina utečenců opouštějících Čechy a Moravu až po obsazení těchto zemí wehrmacht, v období od 15. března 1939 do dne vypuknutí druhé světové války, 1. září 1939, kdy možnost legálního vycestování za hranice se pro obyvatele protektorátu snížila na minimum, byla nucena – i vzhledem k tomu, že musela o souhlas k výjezdu ze země žádat německou Tajnou státní policii (Geheime Staatspolizei-GESTAPO), jakož i z toho důvodu, že mezitím ochota britských

a francouzských úřadů v důsledku stále sílícího přílivu emigrantů do jejich zemí poněkud ochabla – prchat do svobodné ciziny ilegálně přes „zelenou hranici“ od-
dělující Čechy a Moravu od států nacisty dosud neuchvácených – přes hranici s
Polskem a se Slovenskem, tedy cestami vedoucími ke svobodě větší či menší okli-
kou: severní tranzitní trasa vedla přes beckovské a Čechům nenakloněné Polsko,
a často též přes skandinávské země a Sovětský svaz, a posléze i přes Střední a Blízký
východ, jižní pak přes klerofašistické Slovensko a fašizující se horthyovské Maďar-
sko, dále Rumunsko, Jugoslávii a Středomoří. Jsou známy případy, že např. někte-
ří čs. vojáci se probíjeli do Anglie přes Afriku, ba dokonce přes antilský Martini-
que v Karibském moři. Mnozí z emigrantů proto nakonec do zvolna se vytvářejících
center čs. exilu ani nedorazili, a uvíznuvše v nejrůznějších zemích světa, často tisí-
ce kilometrů vzdálených od původního cíle svých strastiplných cest, prožili proti
své vůli válku na periferii válečných událostí, např. v Indii, tehdy britské korunní
kolonii.

Křfen, Jan: *Do emigrace. Západní zahraniční odboj 1938–1939*. Praha (Naše vojsko) 1969. S. 437–449. – Les-
ke, Birgid–Reinisch, Marion: *Exil in Grossbritannien*. In: *Exil in der Tschechoslowakei, in Grossbritannien, Skan-
dinavien und in Palästina. Kunst und Literatur im antifaschistischen Exil 1933–1945*. Bd. 5. [Hrsg. Ludwig
Hoffmann. Red. Gisela Seeger.] Leipzig (Verlag Philipp Reclam jun.) 1980. S. 147–150. – *Österreicher im
Exil. Grossbritannien 1938–1945. Eine Dokumentation*. [Hrsg. Dokumentationsarchiv des österreichischen
Widerstandes. Einleitungen, Auswahl und Bearbeitung Wolfgang Muchitsch.] Wien (Österreichischer
Bundesverlag) s.a. [1992]. S. 5–7. [Tamtéž viz k této problematice se vztahující dokladové materiály.] –
Čejka, Eduard: *Československý odboj na Západě (1939–1945)*. Praha (Mladá fronta) 1997. S. 23–25.

Organizační zajišťování odchodu čs. uprchlíků do exilu

Cestu do exilu pomáhala tehdy čs. uprchlíkům organizačně zajistit řada jak
domácích, tak zahraničních institucí a organizací, často i celosvětové významnos-
ti; v tomto smyslu uprchlíkům směřujícím do Velké Británie zčásti takto napomá-
haly i instituce a organizace britské.

Většina z těchto institucí a organizací nepomáhala však masám uprchlíků ploš-
ně, bez jakéhokoliv rozlišení : při poskytování své pomoci zaměřovala se především
na ty z nich, ve kterých viděla své soukmenovce, spoludruhy, spojence a sympatizanty.

Tyto praktiky vycházely zpravidla ze šíře, často přímo v globálním měřítku za-
ložených ideologických konceptů té které instituce či organizace. Ve spolupráci
s názorově spřízněnými, kdysi institucionalizovanými – po Mnichovu u nás doma
povětšinou už jen tajně fungujícími – subjekty veřejného života ČSR si vedení oněch
institucí a organizací zabývajících se péčí o uprchlíky mezi uchazeči o získání azy-
lu v Británii předem vytypovala z masy těch, kteří se rozhodli české země opu-
stit, ty, kteří zastávali stanoviska souladná s jejich vlastními programy, a těm se pak
snažila při útěku z vlasti pomoci intervencemi vedenými v jejich prospěch při úřed-
ním řízení o udělení britských víz, jejich odchod z ohroženého domova pláno-
vala a organizačně zabezpečovala a pro uskutečnění jejich úniku za hranice jim po-
skytovala i finální výpomoc.

Výběr těch, jimž mělo být pomoheno, se zčásti řídil i společenskými a třídními
hledisky. Pomoci se dostávalo na prvním místě osobám stojícím na nejvyšších pří-
čelích společenského žebříčku, např. lidem aristokratického původu, bohatým
byznysmenům, kapitánům průmyslu, církevními hodnostářům, představitelům svr-
žených demokratických vlád a parlamentního zřízení, významným politikům jednot-
livých stran, vědcům a umělcům mezinárodního věhlasu a vůbec všem prominen-
tům společenského, politického, hospodářského a kulturního života ČSR.

Pomoc uprchlíkům byla však organizována i podle národnostního klíče. Institute a organizace, zřízené pro poskytování pomoci především uprchlíkům z Německa, kteří našli přechodný azyl v ČSR, anebo ty z nich, ve kterých získali Němci silné pozice, pomáhaly při útěku do ciziny především čs. německy mluvícím antifašistům. Rakušané pak zejména těm, kteří se hlásili k ideji samostatného Rakouska a sudetští Němci ovšem hlavně svým krajanům. Nejinak tomu bylo v případě Čechů (v té souvislosti nabízí se poukázat např. na rozsáhlou akci organizovanou na základě intervence Františka Langra našimi zahraničními úřady ku pomoci českým uprchlíkům, kteří k útěku využili lodní dopravu po Dunaji a kteří se svými loděmi uvízli v zamrzlé dunajské deltě, pročež hrozilo, že budou předáni německé straně).

V jiných případech platilo hledisko náboženského vyznání. Katolíky, včetně katolíků tak říkajíc „politických“, podporovala římskokatolická církev, která při organizování jejich odchodu do zahraničí využila jako opěrných bodů jejich cest i stovek klášterů, rozestých po celé Evropě. Evangelíkům takto napomáhaly protestantské církve – těm, kdo směřovali do Anglie, významně zejména církve anglikánská a Mezinárodní kongresionalistický koncil. Občanům židovského vyznání pak židovské náboženské obce na celém světě.

Také politická hnutí a strany svou pomoc skýtaly především svým příslušníkům a sympatizantům. Tak např. nadnárodní centrály určitých názorově si blízkých politických stran napomáhaly v odchodu do ciziny téměř výhradně členům – zejména pak čelným funkcionářům – postižených čs. sesterských stran, přičemž každá taková centrála předem určila, po jakých trasách budou běženci do exilu putovat a kde, ve kterých cílových zemích, jejich putování skončí, jakož i způsob jejich dalšího pobytu v takto určených místech; k provedení přesunu těchto běženců do konečných stanic exilových cest vytvořila i příslušný organizační aparát.

Mnohé čs. politické strany ohrožené politickou perzekucí ponechávaly do značné míry rozhodnutí o odchodu svých prominentních členů do exilu na jejich vůli. Členové křesťansko-demokratických stran odcházeli však do exilu za pomoci francouzské klerikální strany, která se pak později postarala i o jejich přesun z Němci obsazené Francie do Británie. Odchody sociálních demokratů do exilu zabezpečovala tzv. II. internacionála, tj. Mezinárodní sdružení socialistických stran; ta sociálnědemokratické straníky přiváděla jednak do severských zemí, ale také hojně právě do Francie a Anglie, na Nový Zéland a do USA. Komunisté naproti tomu odcházeli z českých zemí do zahraničí podle přesných direktiv tzv. Kominterny neboli tzv. III. komunistické internacionály a Ústředního výboru Komunistické strany Československa a byli delegováni na přesně stanovená místa. Protože Sovětský svaz emigranty ze zemí ohrožených nebo pohlcených fašismem – s výjimkou několika málo vedoucích činitelů, vesměs členů předsednictev ústředních výborů komunistických stran a pracovníků jejich organizačních aparátů – zásadně nepřijímal, dirigovaly ve shodě se zmíněnou svou mezinárodní ústřednou střeoevropské komunistické strany ohrožené fašistickou agresí – a spolu s nimi i KSČ – většinu svých, a to zejména mladých kádrů, které chtěly uchránit před represemi, právě do Francie a Anglie. (KSČ zároveň vysílala své lidi do Francie a Anglie s úkolem „blokovat“ zde politické působení „buržoazního“ křídla české politiky, zejména pak akce Benešovy.) Odchod čs. komunistů do exilu ať německé, ať české národnosti byl pryč – jak dosvědčují pamětníci – organizován takřka vojenským způsobem (komunističtí funkcionáři mohli odcházet jen po rozhodnutí nebo se souhlasem vyššího stranického orgánu, zpravidla přímo Ústředního výboru KSČ, a měli přesně určeno, kde se v cizině usadí a jakým způsobem tam budou činní,

a teprve potom jim strana zajistila cestu; kdo emigroval spontánně, toho čekalo vzápětí stranické řízení).

Laštovička, Bohuslav: *V Londýně za války. Zápasy o novou ČSR 1939–1945*. Praha. (Státní nakladatelství politické literatury) 1960. S. 64. – Křen, Jan: *Do emigrace. Západní zahraniční odboj 1938–1939*. Praha (Naše vojsko) 1969. S. 349–357. – Leske, Birgid-Reinisch, Marion: *Exil in Grossbritannien*. In: *Exil in der Tschechoslowakei, in Grossbritannien, Skandinavien und in Palästina. Kunst und Literatur im antifaschistischen Exil 1933–1945*. Bd. 5. [Hrsg. Ludwig Hoffmann. Red. Gisela Seeger.] Leipzig (Verlag Philipp Reclam jun.) 1980. S. 167. – Valtrová, Marie–Ornest, Ota: *Hraje váš tatínek ještě na housle? Rozhovor Marie Valtrové s Otou Ornestem*. Praha (Primus) 1993. S. 40–43. – Čejka, Eduard: *Československý odboj na Západě (1939–1945)*. Praha (Mladá fronta) 1997. S. 12–13, 67–68.

Instituce a organizace pomáhající čs. občanům v odchodu do britského exilu

Příchod čs. uprchlíků do Británie organizovala – a zároveň ovšem regulovala – také řada britských vládních i nevládních institucí a organizací.

Na prvním místě je v této souvislosti zapotřebí jmenovat orgán v hierarchii zmíněných institucí a organizací představující instituci nejvyšší politické síly – britskou vládu. Záležitosti týkající se přijímání azylantů, včetně těch, kteří přicházeli z ČSR, patřily administrativně do kompetence britského ministerstva vnitra, jež si pro ně v rámci své organizační struktury zřídilo speciální oddělení. Ani toto oddělení se ovšem těmto záležitostem nevěnovalo samo, podchytil živelně se rozvíjející exodus uprchlíků z různých zemí ohrožených fašistickým terorem, kteří se tehdy snažili vyhledat útočiště na britských ostrovech, pokoušelo se i skrze několik státem vytvořených a kontrolovaných institucí nadačního charakteru, v případě uprchlíků z ČSR byl to v době „předmnichovské“ International Committee for Refugees (Mezinárodní výbor pro uprchlíky), poskytující však pomoc i běžencům pocházejícím z mnoha dalších zemí světa, v době „pomnichovské“ pak speciálně o běžence z ČSR pečující British Committee for Refugees from Czechoslovakia (Britský komitét pro uprchlíky z Československa), který se počátkem roku 1939, těsně před obsazením „zbytku Československa“ hitlerovským Německem, přetvořil v Czechoslovak Refugee Trust Fund (Podpůrný fond pro československé uprchlíky).

O uprchlíky se zde dále staraly četné nevládní organizace: z náboženských organizací to byly The Church of England Committee for „Non-Aryan“ Christians (Výbor anglikánské církve pro „neárijské“ křesťany), Catholic Committee for German Refugees (Katolický výbor pro německé uprchlíky), International Christian Committee for German Refugees (Mezinárodní křesťanský výbor pro německé uprchlíky), Christian Council for Refugees from Germany and Central Europe (Křesťanský výbor pro uprchlíky z Německa a ze Střední Evropy), German Jewish Aid Committee (Výbor pro pomoc německým Židům), Jewish Refugee Committee (Výbor židovských uprchlíků) aj. Dále byly to politické strany, např. mezinárodní oddělení britské Labour Party (Strany práce) a ústřední výbor Communist Party of Great Britain (Komunistické strany Velké Británie) a četné britské odborové ústředny. Konečně byla to různá sdružení a spolky, soustřeďující ve svých řadách exulanty stejných profesí, např. International Solidarity Fund (Fond mezinárodní solidarity), Society of the Protection of Science and Learning, (Společnost pro podporu vědy a vzdělávání), která byla pokračováním Academia Assistance Council (Rady pro podporu akademiků), International Students Service (Mezinárodní studentská služba) aj. Pomáhat čs. divadelním umělcům se pokoušely i některé odborové organizace britských divadelníků. (Pro ohrožené čs. divadelníky německé ná-

rodnosti se jejich druhové z anglických divadel v den, kdy německá vojska obsadila Čechy a Moravu, pokoušeli z Londýna vypravit speciální letadlo, po příchodu do Británie se pak o ně všestranně starali a pomáhali jim i při pronikání na britské scény.)

Nesign.: *Rozmluva s P. Demlem: O herci anglickém a divadle spojenců, Českoslovák, r. 4, 1943, č. 5 (30. 1. 1942), s. 8.* – Laštovička, Bohuslav: *V Londýně za války. Zápasy o novou ČSR 1939–1945.* Praha (Státní nakladatelství politické literatury) 1960. S. 64. – Křen, Jan: *Do emigrace. Západní zahraniční odboj 1938–1939.* Praha (Naše vojsko) 1969. S. 349–358. – Leske, Birgid–Reinisch, Marion: *Exil in Grossbritannien.* In: *Exil in der Tschechoslowakei, in Grossbritannien, Skandinavien und in Palästina. Kunst und Literatur im antifaschistischen Exil 1933–1945.* Bd. 5. [Hrsg. Ludwig Hoffmann. Red. Gisela Seeger.] Leipzig (Verlag Philipp Reclam jun.) 1980. S. 150–153, 164–168. – *Österreicher im Exil. Grossbritannien 1938–1945. Eine Dokumentation.* [Hrsg. Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes. Einleitungen, Auswahl und Bearbeitung Wolfgang Muchitsch.] Wien (Österreichischer Bundesverlag) s.a. [1992]. S. 8–11. [Tamtéž viz k této problematice se vztahující dokladové materiály.]

Podpůrné organizace British Committee for Refugees from Czechoslovakia a Czechoslovak Refugee Trust Fund

Z pomocných a charitativních organizací, které napomáhaly čs. občanům a u nás žijícím německým a rakouským azylantům získat útočiště ve Velké Británii a které se v prvopočátečním období staraly o většinu uprchlíků z ČSR v Anglii po stránce hmotné a sociální, hrály nejvýznamnější úlohu jakožto oficiální státní instituce tzv. British Committee for Refugee from Czechoslovakia (BCRC) a z něho pak se vyvinuvší tzv. Czechoslovak Refugee Trust Fund (CRTF).

Podpůrná organizace, vzniknuvší pod prvním z obou zde uvedených názvů prý pod tlakem veřejného mínění z iniciativy britské Labour Party a za přímé pomoci britské vlády hned po podepsání mnichovských dohod mezi Velkou Británií, Francií, Německem a Itálií v září 1938, původně soustředila své aktivity na poskytování pomoci při odchodu z ČSR do britského exilu těm čs. uprchlíkům, kteří prchali před hitlerovským terorem z pohraničních území Čech a Moravy německou „Třetí říší“ anektovaných. Když proud emigrace ze Sudet neustále sílil, a dalo se předpokládat, že po eventuálním dalším zhoršení poměrů v Československu, okleštěném o tato území, ještě více zesílí, se tato organizace na základě dohody britské Chamberlainovy vlády s vládou tzv. „druhé“ Česko-Slovenské republiky, v jejímž čele stál Rudolf Beran, v lednu 1939 přetvořila v oficiální britskou státní nadaci, zmíněný Czechoslovak Refugee Trust Fund. Ta pak – ač měla nadále poskytovat pomoc především německým antifašistům a židovským občanům přicházejícím ze Sudet – převzala postupně do své péče veškeré uprchlíky směřující z ČSR do Británie, tedy jak antifašisty a židovské občany pocházející ze Sudet, tak německé a rakouské azylanty-antifašisty a občany židovského původu pobývajících v čs. vnitrozemí, kteří se po Mnichovu již v zemi necítili v bezpečí, a proto prchali do ciziny. Po 15. březnu ujala se i občanů české, slovenské i německé národnosti, kteří se cítili ohroženi novým okupantským režimem a rozhodli se pro emigraci teprve v onu pozdní chvíli.

Zvláštního připomenutí si zaslouží, že – ač správa této britské vládní organizace byla plně v rukou Britů (řídilo ji direktorium, v jehož čele stál návladní britské koruny, poslanec dolní sněmovny) – byla na základě zmíněné státní smlouvy Chamberlainovy vlády s čs. vládou Beranovou z ledna 1939 udržována vlastně plně z prostředků čs. státu. Základní kapitál fondu ve výši čtyř milionů liber navršila britská vláda, ale byla to pouze půjčka, kterou čs. vláda musela již ve chvíli

podepsání smlouvy uhradit ze svých státních finančních rezerv deponovaných ve formě tzv. čs. státního „zlatého pokladu“ v britských bankách. Ve stejném způsobu byla její činnost ve prospěch čs. uprchlíků v Británii uhrazována i po obsazení českých zemí a vytvoření tzv. Protektorátu Čechy a Morava, když Britové odmítli přes protesty Ribbentropova ministerstva zahraničních věcí Němcům tento čs. kapitál vydat.

Ve vztahu k uprchlíkům plnila organizace BCRC a potom CRTF široké spektrum úkolů. Nehledíc k tomu, že se podílela – jak výše uvedeno – na organizování přesunu uprchlíků výše charakterizovaného typu do Velké Británie, po jejich příchodu vzala je plně do své péče, postarala se o jejich ubytování a vybavila je základními potřebami a od té chvíle až do konce jejich pobytu v exilu je povětšinou i finančně zabezpečovala vyplácením pravidelné měsíční podpory. Později, po vypuknutí války, když to byli posléze Britové dovolili, pomáhala běžencům zapojit se do pracovního procesu, obstarávala pro ně požadovaná pracovní povolení, zařizovala jejich přeškolení na potřebné profese a zajišťovala jim vhodná pracovní místa. Pečovala též o vzdělávání dětí a mladých studentů, stejně jako o rozvíjení společenského a kulturního života. Na přelomu let 1939/1940 přispívala údajně více než čtyřem tisícům ze sedmi tisíc uprchlíků z ČSR, kteří tehdy na britských ostrovech žili (po lednu 1940 však tuto svou podporu výrazně omezila, počet podporovaných se prý tehdy snížil o jednu třetinu, v polovině roku 1940 v důsledku příchodu čs. uprchlíků z Francie však registr jí podporovaných osob dosáhl čísla osm tisíc).

Organizace měla však pro formování čs. exilové obce ve Velké Británii i velký význam společensko-morální, neboť do chaotických životních poměrů, v nichž se útekem z vlasti uprchlíci ocitli, vnášela jisté systémové prvky a tendence, utvářela z nich, z lidí vytržených z normálního řádu života, novou, byť nadále složitě strukturovanou sociální komunitu. Přiznávala uprchlíkům požívajícím podpory z jejich prostředků právo na vlastní samosprávu, a umožňovala jim, aby se v rámci této samosprávy sdružovali na základě národnostním i podle náboženského vyznání, podle politického klíče a dalších skupinových zájmů. Díky tomu stávala se i platformou pro organizování kulturních a uměleckých aktivit takto v onom rámci vznikajících jednotlivých programově ostře specifikovaných dílčích skupin.

Organizaci jako státní instituci řídilo – jak už řečeno – zvláštní direktorium pracující pod přímou kontrolou britského ministerstva vnitra, toto oficiální vedení však – umožňujíc svým chráněncům sdružovat se na samosprávném principu – při jejím řízení úzce spolupracovalo s představiteli samých emigrantů, s pracovním týmem, který byl sestaven ze zástupců jednotlivých skupin, do nichž se v rámci své samosprávy emigranti seskupili, a který tomuto vedení sloužil co poradní sbor. Zmíněný pracovní tým tvořili především vedoucí oněch skupin.

V čele samosprávy příslušníků čs. emigrantské obce ve Velké Británii podporovaných CRTF stáli zpočátku ovšem výhradně představitelé německy mluvících čs. exulantů, sudetských Němců a běženců „říšskoněmeckých“ a rakouských, pokud do exilu přišli z ČSR. Pokud jde o jejich politické smýšlení, byli to především představitelé levicově orientovaných, v boji proti fašismu se výrazně angažujících sil, zejména příslušníci strany sociálnědemokratické a komunistické.

Jejími vedoucími byl zvolen představitel Sociálnědemokratické strany Německa (Deutsche sozialdemokratische Partei Deutschlands-SPD), po útěku z nacistického Německa naleznuvší azyl v ČSR, dr. Maas, a další „říšskoněmecký“ emigrant přicházející do britského exilu z ČSR, představitel Komunistické strany Německa (Kommunistische Partei Deutschlands-KPD), Heinz H. Schmidt v ní působil jako jeho zástupce. K užšímu vedení samosprávy dále patřil rakouský sociální demo-

krat Löwinger, který vykonával funkci sekretáře. Zájmy jednotlivých skupin sdružujících čs. emigranty stejné názorové orientace v celkovém počtu deseti, později dvanácti takových celků v tomto pracovním kruhu v prvopočátečním období ve výboru samosprávy hájili sudetoněmecký sociální demokrat Wenzel Jaksch (později ho vystřídal Richard Reitzner), sudetoněmecký komunista-člen KSČ a poslanec čs. parlamentu za tuto stranu Gustav Beuer, dále „říšskoněmecký“ sociální demokrat Wilhelm Sander, „říšskoněmecký“ komunista Willi Barth a rakouský komunista Hans Winterberg. Za „říšskoněmeckou“ skupinu Thomas-Mann-Gruppe zde zasedal Bernhard Menne. Skupinu židovských emigrantů Hicem pak reprezentoval Hans Rehsfield. Češi byli do tohoto výboru kooptováni až poté, co na britské břehy dorazila vlna emigrantů uvedená do pohybu obsazením českých zemí německými okupanty 15. března 1939 – a to až po vytvoření tzv. Jednotné československé skupiny této organizace.

Nesign.: *Organisace Czech Refugee Trust Fund*, Čechoslovák v Anglii, r. 1, 1939, č. 2 (20. 10. 1939), s. 6.
- Nesign.: *Organisace Czech Refugee Trust Fundu*, Čechoslovák v Anglii, r. 2, 1940, č. 2 (12. 1. 1940), s. 6.
- Nesign.: *Jazykové poměry v Czech Refugee Trust Fundu*, Čechoslovák, r. 1941, č. 3 (17. 1. 1941), s. 6. - Haras, T.: *Trust Fund* [příspěvky do ankety o vnitřních poměrech v Czechoslovak Refugee Trust Fundu: r.: *O zásadách zcela praktických*], Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 8 (21. 2. 1941), s. 6. - Haras, T.: *Trust Fund* [příspěvky do ankety o vnitřních poměrech v Czechoslovak Refugee Trust Fundu: Nesign.: *Německý názor; Volgof, S.: Fráze o jazykovém problému?; S.: Pouze tři citáty z dopisu*], Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 10 (7. 3. 1941), s. 6. - Haras, T.: *Trust Fund* [závěr ankety o vnitřních poměrech v Czechoslovak Refugee Trust Fundu], Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 11 (14. 3. 1941), s. 9. - Nesign.: „*Pan Josef Bělinaf...!*“ (rubr. *Komentáře a odpovědi*), Mladé Československo, r. 2, 1941, č. 30 (15. 12. 1941), s. 4. - Hronek, Jiří: *Od porážky k vítězství. Český novinář v emigraci*. 2. část. Praha (Nakladatelství Práce) 1946. S. 14-15. - Tábořský, Eduard: *Pravda zvítězila. Deník druhého zahraničního odboje*. Praha (Vydavatelstvo Družstevní) 1947. S. 134, 198. - Laštovička, Bohuslav: *V Londýně za války. Zápasy o novou ČSR 1939-1945*. Praha (Státní nakladatelství politické literatury) 1960. S. 70, 74. - Křen, Jan: *Do emigrace. Západní zahraniční odboj 1938-1939*. Praha (Naše vojsko) 1969. S. 352-353, 444-447. - Křen, Jan: *V emigraci. Západní zahraniční odboj 1939-1940*. Praha (Naše vojsko) 1969. S. 415-444. - Leske, Birgid-Reinisch, Marion: *Exil in Grossbritannien*. In: *Exil in der Tschechoslowakei, in Grossbritannien, Shandinavien und in Palästina. Kunst und Literatur im antifaschistischen Exil 1933-1945*. Bd. 5. [Hrsg. Ludwig Hoffmann. Red. Gisela Seeger.] Leipzig (Verlag Philipp Reclam jun.) 1980. S. 166-168, 644. - *Österreicher im Exil. Grossbritannien 1938-1945. Eine Dokumentation*. [Hrsg. Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes. Einleitungen, Auswahl und Bearbeitung Wolfgang Muchitsch.] Wien (Österreichischer Bundesverlag) s.a. [1992]. S. 7-11, 34. [Tamtéž viz k této problematice se vztahující dokladové materiály.] - Čejka, Eduard: *Československý odboj na Západě (1939-1945)*. Praha (Mladá fronta) 1997. S. 56, 88.

První dvě fáze příchodu čs. uprchlíků na britské území

Čs. exulanti přicházeli do Velké Británie ponejvíce skupinově, a to v několika za sebou jdoucích vlnách: v prvním období formace čs. exilové obce ve Velké Británii – v závěru roku 1938 a v první polovině roku 1939 – šlo o dvě takové velké „přílivové vlny“, z nichž každá – ježto dorážely na britské břehy v různých dobách za značně rozrůzněných společenských a politických podmínek – vynesla uprchlíky do jiné existenční situace.

První „přílivová vlna“ čs. emigrace

S první z těchto vln přicházeli z Československa na britské území především uprchlíci pocházející z Německem zabraných Sudet, kteří opouštěli republiku bezprostředně poté, co se v Mnichově rozhodlo o připojení čs. pohraničního území k hitlerovskému Německu, tedy po 27. září 1938. Byli to povětšinou příslušníci su-

detoněmeckých demokratických stran ČSR, přesvědčení antifašisté, dále ti sudetští Němci, jimž hrozilo pronásledování z rasových důvodů a ovšem také souputníci těch i oněch čs. Němců, azylantů „říšskoněmeckého“ a rakouského původu, naleznuvší svého času útočiště nejen v Sudetech, ale i v českém vnitrozemí, pouze z menší části šlo o Čechy a Slováky.

Tito uprchlíci – jak řečeno – dostávali se sem hlavně díky pomoci britských nebo jiných zahraničních charitativních organizací a také politických stran a náboženských hnutí, vybaveni náležitými dokumenty, a tedy regulérním, legitimním způsobem, jsouce při tranzitu přes nacistické Německo kryti před německými úřady mezinárodním právem. V Británii byli pak vítáni místním obyvatelstvem se značnými sympatiemi a dostávalo se jim zde ze strany charitativních organizací poměrně značné péče.

Co první příchozí se brzy počali projevovat velmi aktivně i při organizování příchodu dalších emigrantů z Československa. Za pomoci „říšských“ Němců a Raků, kteří se dostávali ze svých domovských států do Británie přímo, aniž byli nuceni vyhledat azyl ve třetích zemích, a počínaje chvílí uchvácení moci v Německu a později i v Rakousku Hitlerem se zde rychle zabydlovali a brzy také získali přístup k místům, z nichž byl exodus uprchlíků z ČSR řízen a regulován. Na základě kritérií, daných národností, náboženskou nebo politickou spřízněností, pod záminkou, že je nutno pomoci především těm, kteří se pro své politické postoje nebo tzv. rasový původ v okleštěném Československu, víc a víc ovládaném reakcí připravovanou již kolaborovat s nacismem, ocitali v tísnivém postavení a jimž v případě dalšího zhoršení poměrů hrozilo nebezpečí, že ztratí nejen svobodu, ale možná i život, ale ovšem také – a v řadě případů především – z toho důvodu, že tak chtěli posílit své vlastní politické, národnostní, náboženské a sociální pozice v Británii, se pak pokoušeli usměrnit pomoc charitativních organizací při organizování transferu čs. uprchlíků do Británie v první řadě ve prospěch svých vlastních hnutí a stran, uprchlíků stejného národnostního a národnostního původu, stejného náboženského vyznání i stejné politické orientace.

Tak se stalo, že v onom prvním období exodu čs. občanů a čs. azylantů z ČSR do Británie, tj. v rozpětí od září 1938 do března 1939 – navzdory tomu, že pozvolným vyčerpáváním finančních prostředků určených Brity pro pomoc uprchlíkům a spolu s tím i vyprcháním původního nadšení britské veřejnosti pro utěšence se podmínky pro uskutečnění tohoto jejich přesunu do britského exilu postupně zhoršovaly – ocitly se v Británii tisíce emigrantů tohoto druhu pocházející z ČSR v podstatě bez velkých potíží.

Leske, Birgid-Reinisch, Marion: *Exil in Grossbritannien*. In: *Exil in der Tschechoslowakei, in Grossbritannien, Skandinavien und in Palästina. Kunst und Literatur im antifaschistischen Exil 1933–1945*. Bd. 5. [Hrsg. Ludwig Hoffmann. Red. Gisela Seeger.] Leipzig (Verlag Philipp Reclam jun.) 1980. S. 149–150. – *Österreicher im Exil. Grossbritannien 1938–1945. Eine Dokumentation*. [Hrsg. Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes. Einleitungen, Auswahl und Bearbeitung Wolfgang Muchitsch.] Wien (Österreichischer Bundesverlag) s.a. [1992]. S. 7–8. [Tamtéž viz k této problematice se vztahující dokladové materiály.]

Druhá „přilivová vlna“ čs. emigrace

Podstatně hůře – jak pokud šlo o čerpání prostředků z nadačních fondů vytvořených ku pomoci uprchlíkům, tak pokud šlo o vstřícnost projevovanou vůči nim britskými úřady a širšími vrstvami britského obyvatelstva – se při přesunu do exilu vedlo čs. občanům a azylantům, kteří opouštěli někdejší ČSR – po odtržení

Sudet a Slovenska omezenou už jen na české vnitrozemí – ve druhém sledu, s vlnou emigrace, která se zvedla až po obsazení Čech a Moravy nacistickými okupačními vojsky, tedy po 15. březnu 1939, čs. občanům české a slovenské, eventuálně podkarpatskorusínské a ukrajinské národnosti, z čs. uprchlíků německého a rakouského původu pak těm, kterých se výše zmíněná společensky, národnostně, nábožensky a politicky motivovaná privilegia, jež uprchlíkům přiznávali jejich patroni, týkala jen zčásti nebo z rozličných důvodů netýkala vůbec a kteří – marně shánějící pomoc při vystěhování doma i v zahraničí – uvízli v českých zemích až do osudných „březnových id“ onoho roku.

Tito uprchlíci – a byla to převážná většina čs. uprchlíků české národnosti v počtu několika tisíc lidí, několik desítek emigrantů slovenské či podkarpatskorusínské národnosti, několik stovek českých Němců a nezjištěný počet „říšských“ Němců, eventuálně Rakušanů, naleznuvších v „předmnichovské“ době v ČSR azyl – se na rozdíl od příslušníků zmíněné první „přílivové“ vlny do Británie jako do cílové země svého exilu dostávali za velmi dramatických okolností. Na jaře 1939, tj. hlavně v dubnu a v květnu, kdy s úmyslem vyhledat útočiště právě na britských ostrovech opouštěli vlast, se v britských uprchlických střediscích zřízených pro běžence z ČSR nacházelo již několik tisíc výše charakterizovaných uprchlíků příšlých v prvním sledu, tedy čs. uprchlíků rekrutujících se především z řad německy mluvící populace, nadto politicky ne vždy bezvýhradně stojících na stanovisku pročeskoslovenském nebo alespoň chovajících velké výhrady k čs. prvorepublikovému státnímu zřízení, a tyto tisíce spotřebovávaly podstatnou část prostředků soustředěných ve fondech zřízených k podpoře uprchlíků. Zároveň – jak už řečeno – byla ona většinová skupina čs. exulantů v této zemi tehdy již pevně usazena a do jisté míry skrze svou samosprávu působící v rámci připomenutých již britských a mezinárodních institucí skýtajících uprchlíkům pomoc tyto instituce do velké míry i ideologicky ovládala. Prostřednictvím svých zástupců delegovaných do jejich vedení získala tak i kuriózní možnost spolurozhodovat o tom, kdo z dalších čs. uprchlíků obdrží vízum opravňující ho ke vstupu na britskou půdu a spolu s ním i právo v azylu na této půdě po delší čas pobývat a kdo nikoliv, a této možnosti také plně využívala. V důsledku toho se přímé pomoci ze strany rozhodujících činitelů podpůrných fondů dostávalo pochopitelně prominentním osobnostem, jen ale do určité míry i řadovým emigrantům, schopným posílit určitá vytvářející se mocenská uskupení uvnitř zdejší zvolna se formující čs. emigrantské obce. Méně šancí dostat se do Británie měli naproti tomu vlivem působení zmíněných činitelů ti, kdo mohli posílit pozice představitelů těch koncepcí činnosti emigrace v britském exilu, které tito činitelé nesdíleli, např. přívrženci Benešovy koncepce čs. zahraničního odboje, akce směřující k osvobození vlasti a obnovení ČSR v předválečných hranicích a s prvorepublikovým společensko-politickým uspořádáním, tedy akce v původním svém záměru nerespektující požadavek sudetských Němců přiznat Sudetům politicko-správní autonomii, nebo požadavek levicových sil na zásadní sociální přestavbu společnosti. Patří k velkým paradoxům politických dějin Československa, že o složení čs. emigrantské komunity na britských ostrovech, od níž se jako od lidské základny v těchto časech jejího prvotního utváření odvíjely čs. odbojové aktivity, rozhodovali podle sociálního, národnostního, náboženského a politického klíče především – do velké míry jen díky tomu, že sem byli přišli v předstihu – ti emigranti z ČSR, kteří hlavní ideové cíle těchto aktivit více či méně rigorózně odmítali.

A tak většina Čechoslováků, kteří odmítají žít ve vlasti okupované nacistickými Němci odcházeli do exilu až po 15. březnu 1939, musela zejména po násilném

uzavření hranic tzv. Protektorátu Čechy a Morava okupanty překračovat tyto hranice tajně, nevybavena příslušnými povoleními německých okupantských úřadů, aniž by byla vybavena vízy britských zahraničních úřadů, a také ovšem postrádajíc potřebných finančních prostředků poskytovaných k tomu účelu zřízenými charitativními organizacemi, probíjet se do exilu tak říkajíc na vlastní pěst; všichni tito uprchlíci riskovali, že bude-li kdo z nich při ilegálním přechodu hranic chycen německými pohraničními hlídkami, skončí v rukou gestapa a posléze v koncentračním táboře.

Některé způsoby překračování hranic, které za nové situace čs. uprchlíci při útěku do exilu volili, byly vskutku kuriózní. Skupina jedenácti elitních zpravodajských důstojníků čs. armády pod vedením plukovníka Františka Moravce se do britského exilu přepravila vcelku pohodlnou, byť navýsost riskantní a nebezpečnou cestou: pronajatým letadlem nizozemské společnosti KLM přeletěla tajně z pražské Ruzyně přímo do Londýna v noci, kdy wehrmacht obsazovala české země, 14. března 1939. Méně ve věci obeznalí hranice přecházeli povětšinou za pomoci převaděčů, na něž je napojily pozvolna se vytvářející čs. ilegální odboživé organizace, především polovojenská Obrana národa. Někteří volili cestu do Británie přes dosud svobodné Polsko a hranici s Polskem překonávali – často ji přejíždějící ukryti v brzdářských budkách nákladních vlaků směřujících od nás do Katovic (tak překonali hranici např. i podplukovník čs. zdravotní služby, spisovatel František Langer, herec Ota Ornest nebo básník Josef Lederer–Jiří Klan) nebo procházející chodbami místních dolů – v úzkém koridoru, v němž se stýkalo území protektorátu s územím polským, u Moravské Ostravy. Jiní překročili nově zřízenou česko–moravskou hranici s čerstvě odtrženým samostatným Slovenskem na pomezích moravsko–slovenských horách, vydávajíc se za sportující turisty, lyžaře (podplukovník Brunner a spol.). A traduje se historka, že jistý mladý muž, chtějící vstoupit do čs. zahraničních vojenských jednotek, přešel z jižní Moravy od Hodonína na Slovensko a pak přes půl Maďarska přestrojen za kominíka a vybaven příslušným náčiním, včetně žebříku neseným na rameni. V té souvislosti si znovu i připomínáme, že pro ohrožené čs. divadelní tvůrce hodlali jejich angličtí kolegové z britské odborové asociace údajně ještě v témž dni, kdy Hitler obsadil Čechy a Moravu, poslat do Prahy zvláštní letadlo, což se však uskutečnit nepodařilo.

Poměrně velké množství čs. uprchlíků využilo k cestě do exilu skutečnosti, že Dunaj požíval statutu „mezinárodní řeky“ umožňující jeho svobodné využívání k lodní dopravě, na což dohlížela příslušná internacionální Komise pro dunajskou plavbu, a prchalo – ponejvíce z Bratislavy – do ciziny na poříčních parnicích anebo v železných baržích, tažených remorkéry, po tomto veletoku, s cílem dostat se do neutrálních vod Černého moře a odtud přes Turecko na Střední východ do britských koloniálních držav. Ani to nebyla cesta bezpečná – nehledíc ani k tomu, že k jejímu zahájení bylo nutno nejprve přejít přes Němci střeženou „zelenou hranici“ z Moravy na území tisovského Slovenska, neviditelná mocná ruka gestapa se skrze hitlerovskou zahraniční politikou ovlivňované úřady států, jimiž Dunaj protéká, pokoušela jejich útěk co nejvíce zkomplikovat. Tak např. když ještě v listopadu 1939 – už po vypuknutí války – vyplul jeden z posledních takových utečeneckých říčních transportů (na palubách flotily malých říčních lodí se tehdy tísnilo přes tisíce čs. občanů, celé rodiny od novorozeňat až po starce) zdržovaly hraniční úřady podunajských států jeho průjezd k moři tak dlouho, až posléze dorazil do dunajské delty v prosinci, kdy uhodily skoro třicetistupňové mrazy a lodě nedaleko rumunského mořsko–říčního přístavu Sulina zamrzly ve skoro metr silné vrstvě ledu; trvalo to pak skoro tři měsíce (do poloviny února 1940) během nich žili tu lidé v hrůzných životních podmínkách o hladu a ve stavu trva-

lého podchlazení (většina lodí postrádala jakékoli otopné zařízení!), takže je kosi-la dyzentérie, těžká influenza a zápalý plic a mnoho z nich pomřelo, než se mezi-národním charitativním organizacím, Červenému kříži, YMCA a různým dobro-činným sdružením židovským, katolickým a kvakerským poštěstilo tyto ubožáky z ledového zajetí vyprostit a převézt do Instambulu.

Nesign.: *Emigranti v Polsku, Českoslovak v Anglii*, r. 1, 1939, č. 3 (28. 10. 1939), s. 5. – Palkovský, Karel B. [Břetislav]: *Předmluva*. In: *týž: Svlátní. Hra o třech dějstvích*. Londýn 1942. S. VII–VIII. – Golombek, Bedřich: *Co nebude z dějepise*. Brno (Průboj) 1945. S. 140–141. – Vuk, Václav: *Proti přesile. Nové cesty do zahraničního vojska*. Londýn (Péčí týdeníku Českoslovak) 1942. S. 145–149. – Václavík, Zdeněk–Schrich, Josef: *Z protektorátu do republiky. Příběhy příslušníků čs. zahraniční armády ze západu*. Praha (Nakladatelství Naše vojsko) 1946. S. 11–13. – Firt, MUDr. L.: *Od Eufratu až po Benghazi. Historie čs. vojenské jednotky na Středním Východě*. Praha 1947. S. 7–8. – Frank, Hanuš: „Louis Fürnberg [...]“ In: *Echo zleva*. [...] *O práci agitacní umělecké skupiny německých komunistů Echo von links na Karlovarsku*. [Uspoř. a zpracoval Hanuš Frank.] Karlovy Vary 1961. S. 31. – Laštovička, Bohuslav: *V Londýně za války. Zápasy o novou ČSR 1939–1945*. Praha (Státní nakladatelství politické literatury) 1960. S. 64. – Langer, František: *Byli a bylo*. Praha (Československý spisovatel) 1963. S. 189. – Langer, František: *Za války. In: Theater–Divadlo. Vzpomínky českých divadelníků na německou okupaci a druhou světovou válku*. [Uspoř. František Černý.] Praha (Orbis) 1965. S. 278–279. – Osobní výpovědi Františka Krupici (Bilovice nad Svitavou) z 25. 12. 1967, Zdeňka Hapaly–Kopeckého (Český Těšín) z 22. 6. 1968 a Oty Ernsta (Praha) z 22. 11. 1968 a z 19. 9. 1972. Záznamy ulož. v soukr. archivu Bořivoje Srby. – Mucha, Jiří: *Podivné lásky*. Praha (Mladá fronta) 1988. S. 361. – Valtrová, Marie–Ornest, Ota: *Hraje váš tatínek ještě na housle? Rozhovor Marie Valtrové s Otou Ornestem*. Praha (Primus) 1993. S. 32–40. – Čejka, Eduard: *Československý odboj na Západě (1939–1945)*. Praha (Mladá fronta) 1997. S. 12–14, 152–154.

Čekání na víza v průchozích státech

Ani po úspěšném zdolání bývalých československých, tehdy již německými orgány sřezžených nových „říšskoněmeckých“ hranic a následném příchodu na polské, slovenské, maďarské nebo jugoslávské území – z důvodů, které jsme výše zmínili – neměli tito uprchlíci zcela ustaráno.

Jejich další osud byl totiž odvislý od skutečnosti, zda jim zahraniční úřady států, do nichž směřovali jako do cílových stanic svých cest, prostřednictvím svých konzulátů pracujících na území průchozích států, zejména Polska a Maďarska, vydají víza, bez nichž na půdu těchto států nemohli vstoupit, a zda získají finanční prostředky, které jim umožní zakoupit si potřebné letecké, vlakové a lodní cestovní lístky, aby mohli samostatně pokračovat v cestě a dostat se do oněch cílových míst, anebo zda získají příslušné doklady v rámci různými institucemi organizovaných transportů, přesunujících uprchlíky do zvolených azylových míst kolektivně.

Avšak již samo opatření takových dokumentů a prostředků potřebných k jejich dalšímu putování představovalo po 15. březnu 1939 pro většinu uprchlíků nesnadnou záležitost. Ono sektářské chování charitativních organizací, jejich selektivní vymezování, komu z těch, kdo se odhodlali opustit vlast a trávit další léta v nejistých existenčních podmínkách v cizí zemi, při odchodu z domova a přesunu do „azylových zemí“ pomohou a komu nikoliv, které se projevilo již při výběru kandidátů této pomoci, poskytované uprchlíkům zmíněnými organizacemi – a to už v době před vpádem okupantů – na území bývalé ČSR, zaúčinkovalo velmi negativně i zde.

A tak pokud se čs. uprchlíkům podařilo hranici opravdu překročit – pokud nebyli chyceni německými pohraničními hlídkami a předáni gestapu – zpravidla pak na řadu týdnů, a někdy i mnohem déle, uvízli buď v uprchlických táborech zřizovaných v několika polských městech, v Katovicích, Krakově, ve Varšavě, nebo v maďarských vězeních v Budapešti, oněmi praktikami odsouzení čekat zde ve velmi sřsněných životních poměrech na udělení dokladů podmiňujících možnost dalšího

pokračování v cestě. Museli tedy čs. uprchlíci této kategorie projevit značné osobní nasazení, odvahu, vůli riskovat uvěznění a možná i život, v každém případě vydržet velké útrapy fyzické i psychické.

„*Věžnice v Citadele*“ [kresba ppor. N.], Čechoslovák v Anglii, r. 3, 1941, č. 20 (16. 5. 1941), s. 6. – Palkovský, Karel B. [Břetislav]: *Předmluva*. In: týž: *Svítání. Hra o třech dějstvích*. Londýn 1942. S. VII–VIII. – Firt, MUDr. L.: *Od Eufratu až po Benghazí. Historie čs. vojenské jednotky na Sředním Východě*. Praha 1947. S. 7–8. – Václavík, Zdeněk-Schrich, Josef: *Z protektorátu do republiky. Příběhy příslušníků čs. zahraniční armády ze západu*. Praha (Nakladatelství Naše vojsko) 1946. S. 11–13. – Leske, Birgid-Reinisch, Marion: *Exil in Grossbritannien*. In: *Exil in der Tschechoslowakei, in Grossbritannien, Skandinavien und in Palästina. Kunst und Literatur im antifaschistischen Exil 1933–1945*. Bd. 5. [Hrsg. Ludwig Hoffmann. Red. Gisela Seeger.] Leipzig (Verlag Philipp Reclam jun.) 1980. S. 163–168. – Mucha, Jiří: *Podivné lásky*. Praha (Mladá fronta), 1988. S. 267. – Čejka, Eduard: *Československý odboj na Západě (1939–1945)*. Praha (Mladá fronta) 1997. S. 12–13, 152–154.

Čekání na víza v Polsku

V Polsku, které se pro čs. uprchlíky opouštějící vlast po 15. březnu 1939 a mířící do Británie stalo hlavní přestupní stanicí, z níž se bylo možno do cílové stanice dostat poměrně ještě nejsnáze (vlakem do Gdyně a odtud lodí přímo do Londýna), byli ti, jimž se Němci střeženou hranicí kdysi československo- a nově „říšskoněmecko“-polskou, podařilo zdolat, soustředění nejprve ve sběrných střediscích v příhraničních oblastech, v místech, kde sídlily britské konzuláty, v Katovicích a v Krakově. Pověštině kolektivně ubytováni v primitivních ubytovnách, v dřevěných táborových barácích kasárenského typu, podrobeni zde zavedenému polovojenskému režimu jako v jakési „karanténě“, byli v těchto místech po řadu týdnů – a někteří po dlouhé měsíce – nuceni čekat na udělení souhlasu britských úřadů ke vstupu na britskou půdu a na poskytnutí finančního příspěvku na cestovní výdaje, eventuálně na zařazení do některého z transportů. V průběhu této „čekací“ doby britské zahraniční úřady za konzultativního spolupůsobení představitelů charitativních organizací přezkoumávaly jejich politickou způsobilost k azylovému pobytu na území Velké Británie.

Povolení k pobytu v Británii vydávaly za vlády konzervativců britské úřady – ctíce tradici britské ostrovní uzavřenosti – velmi obezřetně: způsobilost exulantů žít v exilu na britských ostrovech přezkoumávaly s neobyčejnou důkladností. Na počátku zmíněné „čekací doby“ se museli všichni žadatelé o vízum a o pomoc podrobit jakési politické prověrce, v níž měli za povinnost prokázat, že domov opustili a do exilu odcházejí z důvodů opravdu závažných: jako lidé ohrožení doma perzekucí pro své politické přesvědčení nebo pro svůj původ, označený „norimberskými zákony“ za „neárijský“. A že tedy nehledají v exilu nějaké osobní a ekonomické výhody, že si pobytem v Británii nechtějí jen existenciálně polepšit a svým podnikáním a zaměstnaneckou prací v britském prostředí vydobýt vyšší životní úroveň, že odchodem do ciziny nechtějí jen nějakým osobním rodinným či finančním starostem, že skrze něj neunikají před právní odpovědností za své doma spáchané nezákonné skutky nebo dokonce za prokázanou kriminální činnost. Británie tak hodlala zabránit v příchodu do země jednak ekonomické emigraci, jednak morálně pokleslým nebo dokonce zločineckým žvlům. Nežádoucími jeví se ovšem i osoby podle kritérií britských úřadů politicky nespolehlivé, které dle názoru Britů byly s to narušovat vnější i vnitřní bezpečnost země, nemluvě ani o tom, že se tyto úřady i obávaly, že spolu s uprchlíky proniknou na jejich území i příslušníci cizích tajných služeb, zejména špióni fašistických států.

Zmíněnou prověřovací akci, přezkoumávání způsobilosti jednotlivých azylantů pobývat v exilu na britských ostrovech, které mělo zamezit zneužití britské pohostinnosti lidem jí nehodným, přezkoumávání z hlediska společenských zájmů země, o jejíž pohostinství se tito azylanti ucházeli, zajisté oprávněné a do jisté míry skutečně nezbytné, neprováděli však držitelé britskou vládou jim daných pravomocí, úředníci konzulátů, sami, nýbrž uskutečňovali ji za pomoci zvláštních komisí „občanského“ typu, vytvořených ze zástupců formující se čs. emigrantské obce v Británii, představujících jakousi její „nouzovou samosprávu“, předem již v uvedeném způsobu prověřených. Tyto komise nebyly samy o sobě vybaveny rozhodujícími kompetencemi, konzulární úřady nicméně jejich nálezy braly v potaz zpravidla jako nálezy významu právě úředního rozhodnutí, jako nálezy skoro konečné právní povahy. Rozhodnutí o tom, kdo vízum a příslušnou pomoc obdrží a kdo nikoliv, bylo tak do velké míry v rukou členů těchto v podstatě samozvaných komisí. Pamětníci tvrdí, že např. na katovickém britském konzulátu subalterní zaměstnanec, původem Čech, v tajném srozumění s příslušnou komisí, daném vzájemnou politickou a ideologickou názorovou blízkostí, vlastně její přímý exponent, v případě některých uprchlíků jiné názorové orientace, než jakou se řídil on sám, jejich žádosti o udělení souhlasu ke vstupu na britskou půdu svým nadřazeným k přezkoumání ani nepředkládal, a vlastně tak samostatně a svévolně rozhodoval o jejich dalším exilovém osudu. Oprávněný zámysl vytvořit jakési síto zachycující a vylučující z britské péče to nepatrné množství osob, které představovaly jakýsi „společenský kal“, který se s proudem emigrace také dal do pohybu, zvrhl se tak ve svůj pravý opak, v nepříjemné „kádrování“, jež řadě uprchlíků odcházejících do exilu z naprosto počestných důvodů cestu do exilu značně zkomplikovalo a pro některé mělo katastrofální životní a osobní následky. „Prověřkové pohovory“ před tzv. samosprávnými komisemi čs. emigrace, vystavujícími uprchlíkům dobrozdání o jejich způsobilosti požívat dobrodiní britského azylového pohostinství, nabyly tak povahy „úzké brány“, kterou do vysněného „ráje“ britského exilu mnozí čs. emigranti neprošli.

Nesign.: *Československé legie v Polsku, Původní reportáž o osudech první čs. legie, Čechoslovák v Anglii*, r. 1, 1939, č. 1 (16. 10. 1939), s. 5. – Nesign.: *Emigranti v Polsku, Čechoslovák v Anglii*, r. 1, 1939, č. 3 (28. 10. 1939), s. 5. – Vuk, Václav: *Proti přesile. Kapitoly z československých vojenských osudů od Mnichova po La Manche*. Londýn (Péči týdeníku Čechoslovák) 1942. S. 43, 58. – Václavík, Zdeněk–Schrich, Josef: *Z protektorátu do republiky. Příběhy příslušníků čs. zahraniční armády ze západu*. Praha (Nakladatelství Naše vojsko) 1946. S. 14–16. – Laštovička, Bohuslav: *V Londýně za války. Zápasy o novou ČSR 1939–1945*. Praha (Státní nakladatelství politické literatury) 1960. S. 64–65. – Svoboda, Ludvík: *Z Buzuluku do Prahy*. Praha (Mladá fronta) 1960. S. 20–21. – Szota, Cpt. Wiesław: *Z dějin československé legie v Polsku*. In: *Polsko–československé bratrstvo zbrání v druhé světové válce*. [Uspoř. Stanislav Wronski.] Bratislava (Osveta) 1962. S. 16. – Osobní výpovědi Oty Ornesta (Praha) z 22. 11. 1968 a z 19. 9. 1972. Záznamy ulož. v soukr. archivu Bořivoje Srby. – Valtrová, Marie–Ornest, Ota: *Hraje váš tatínek ještě na housle? Rozhovor Marie Valtrové s Olou Ornestem*. Praha (Primus) 1993. S. 40–45. – Čejka, Eduard: *Československý odboj na Západě (1939–1945)*. Praha (Mladá fronta) 1997. S. 80–82, 88–92, 94–95, 101–109.

Úloha organizace CRTF při posuzování žádostí čs. uprchlíků o udělení azylu ve Velké Británii

Uvedená konstatování se týkají rovněž nejvýznamnější z britských charitativních organizací pro pomoc emigrantům z Československa – zmíněné už organizace Czechoslovak Refugee Trust Fund.

Ačkoli šlo o nadnárodní a nadstraníčnou organizaci ustavenou v dohodě britské vlády s vládou ještě svobodné Československé republiky, i tuto organizaci poznamenali určitý onen sektářství projevujícího se již právě při organizačním zajišťování odchodu čs. uprchlíků mířících z našeho území do Velké Británie obecně.

Jak jsme již uvedli, v samosprávě čs. exulantů požívajících pomoci CRTF rozhodující pozice zaujímalí představitelé čs. uprchlíků německé národnosti, a to jednak představitelé skupin čs. občanů německé národnosti z řad sudetských Němců, jednak představitelé exulantů pocházejících z Německa a Rakouska, kteří vyhledali před hitlerismem svého času azyl v Československu.

V důsledku přespříliš vstřícných postojů zaujímaných čelnými funkcionáři CRTF z řad organizací patronujících Britů, funkcionářů dosazených do jeho vedení britskými vládními místy, vůči výše charakterizované první vlně uprchlíků z ČSR se nadto podařilo v orgánech samosprávy fondu rozhodující pozice hned v první fázi jeho existence získat především těm představitelům sudetoněmeckých, „říšskoněmeckých“ a rakouských antifašistů, jakož i rasově pronásledovaných, kteří se hlásili k politické levici, sociálním demokratům a komunistům.

Vedeny členem v Británii tajně fungujícího sekretariátu ústředního výboru Komunistické strany Německa Heinzem H. Schmidtem, který byl podporován i některými poslanci britské dolní sněmovny, rovněž tyto síly tím, že prostřednictvím svých důvěrníků vysunutých do cizích zemí, jakýchsi „emisarů“ orgánů samosprávy uprchlíků požívajících podporu fondu, zastupujících v záchytných místech koncentrace čs. exulantů hned za hranicemi ČSR a později za hranicemi protektorátu tuto samosprávu ve zmíněných „prověřovacích“ komisích, získaly možnost regulovat příliv uprchlíků z ČSR podle svých vlastních kritérií, soustředily ve svých rukou vlastně rozhodující nástroje pro utváření charakteru a struktury čs. emigrantské obce v Británii, a ty ovšem náležitě ve prospěch svých stran a hnutí využívaly.

Z čs. uprchlíků byly zmíněnými představiteli CRTF při udělování víz a finanční výpomoci upřednostňovány politicky levicově smýšlející osoby německé národnosti, z Čechů odcházejících z vlasti po 15. březnu 1939 pak především význační političtí pracovníci levicově orientovaných čs. parlamentních stran, Čs. sociálnědemokratické strany dělnické a zejména Komunistické strany Československa, dále činníci k těmto stranám se družících společenských organizací, hlavně satelitních organizací KSČ, jako byly v meziválečné době např. Levá fronta, Lidová fronta, Mladá kultura, Kostfutra apod., a též známé levicově smýšlející osobnosti z oblasti vědy a umění. Příznivě byly však posuzovány i žádosti řadových členů těchto stran, organizací a hnutí, kteří mohli posílit jejich členskou základnu oproti jiným stranám, organizacím a hnutím působícím v rámci čs. exilové komunity. Teprve po kladném vyřízení žádostí o pomoc při získávání práva azylu v Británii předložených těmito petenty byly vyřizovány obdobné žádosti emigrantů hledajících v cizině záchranu před očekávaným pogromem, jímž fašisté chtěli postihnout i čs. židovskou populaci, ale i ony povětšinou nezůstaly oslyšeny.

Naproti tomu nepřilíš velkou šanci získat u prověřkových komisí, v nichž působili funkcionáři CRTF, doporučení pro udělení povolení k pobytu v Británii měli ať čelní, ať řadoví představitelé čs. politických stran a hnutí sympatizujících s Benešovými politickými koncepcemi čs. zahraničního odboje. I proto také uvízlo v Polsku mnoho z těch čs. uprchlíků, kteří odcházeli do exilu s úmyslem sloužit v čs. zahraničních vojenských jednotkách a kteří se potom dostávali do Británie a do dalších cílových zemí svého exilového putování po strastiplných cestách, vedoucích ke konečným stanicím putování často velkými oklikami.

Patrně nejhůře dopadli v Polsku, v této rozřadovací stanici exilových drah, ti čs. „řadoví“ emigranti, kteří odcházeli do exilu – někteří i s celými svými rodinami – s úmyslem zapojit se do vojenských aktivit naší zahraniční odbojové akce, často bez haléře v kapse, v domnění, že se čs. zahraniční úřady, které teprve po zřízení Protektorátu Čechy a Morava byly postupně převáděny pod správu Ribbentropova „říšského“ ministerstva zahraničních věcí a z nichž některé – a např. právě vyslanectví a konzuláty ve Velké Británii a v Polsku – čs. vyslanci odmítli nacistům vůbec vydat, o ně postarají.

Při tomto přístupu ono „kolektivní“, avšak de facto partikulárními národnostními a ideologickými skupinovými a stranickými zájmy motivované prověřování způsobilosti uchazečů o britské vízum a charitativní finanční a organizační výpomoc při další cestě do Británie, ač často přivodilo těmto uchazečům v některých případech následky tragické, v mnoha případech nepostrádalo až komického, nebo alespoň tragikomického rázu. Ota Ornest, který prchal z vlasti až v květnu 1939, odcházel do exilu právě přes „zelenou hranici“ s Polskem, chtěl se odsud dostat do Británie, ve své vzpomínkové knize *Hraje váš tatínek ještě na housle?* uvádí, že se do „země svých snů“ dostal jen díky tomu, že na základě předchozího důvěrného doporučení předsedy prověřkové komise CRTF, zasedající v Katovicích, funkcionáře, který sám nepatřil ke komunistické sekci CRTF, se při přijímacím pohovoru „včas rozpomenul“ na jména svých dávných známých z Levé fronty a z letních táborů Jednoty pokrokových a nemajetných studentů a poukazem k těmto svým známostem podepřel svou žádost o povolení uchýlit se do azylu v Británii; to, že se utíkal do ciziny před hrozbou rasové perzekuce, kterou sám považoval za formu politického útlaku, před komisí – respektuje tak přátelskou radu onoho předsedy – raději zamlčel: hrozilo, že komise složená převážně ze „skalních komunistů“ (zasedal v ní mj. bývalý redaktor Rudého práva a příslušník internacionálních brigád bojujících ve španělské občanské válce) označí tento jeho názor za projev „buržoaznědemokratického“ smýšlení a vyhovět jeho žádosti o vycestování do Spojeného království Británie a Severního Irsku britským zastupitelským úřadům nedoporučí.

Expozé ministra čs. exilové vlády Františka Němce v hospodářském výboru Státní rady v Londýně z 6. 2. 1941. Státní ústřední archiv, Praha, stará sign. AUD-KSČ fond č. 38, tzv. Sbirka Vladimíra Klecandy, fasc. 36. – Haras, T.: *Trust Fund*, Českoslovák, r. 3, 1941, č. 8 (21. 2. 1941), s. 6. – Křen, Jan: *Do emigrace. Západní zahraniční odboj 1938–1939*. Praha (Naše vojsko) 1963. S. 349–354. – Laštovička, Bohuslav: *V Londýně za války. Zápasy o novou ČSR 1939–1945*. Praha (Státní nakladatelství politické literatury) 1960. S. 64. – Osobní výpovědi Oty Ornesta (Praha) z 22. 11. 1968 a z 19. 9. 1972. Záznamy uložen. v soukr. archivu Bořivoje Srby. – *Österreicher im Exil. Grossbritannien 1938–1945. Eine Dokumentation*. [Hrsg. Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes. Einleitungen, Auswahl und Bearbeitung Wolfgang Muchitsch.] Wien (Österreichischer Bundesverlag) s.a. [1992]. S. 5–7, 10. [Tamtéž viz k této problematice se vztahující dokladové materiály.] – Valtrouá, Marie–Ornest, Ota: *Hraje váš tatínek ještě na housle? Rozhovor Marie Valtroué s Otou Ornestem*. Praha (Primus) 1993. S. 40–43. – Čejka, Eduard: *Československý odboj na Západě (1939–1945)*. Praha (Mladá fronta) 1997. S. 80–82, 88–92, 94–95, 101–109.

Organizační zajišťování exodu čs. občanů usilujících zapojit se do boje proti okupantům v rámci čs. zahraničních vojenských jednotek

Samy vlády francouzská a britská – ač po okupaci Čech a Moravy již značně vystřízlivěly z mnichovanských iluzí, že přistoupí-li na Hitlerovy požadavky, zabezpečí natrvalo světový mír – ovšem tehdy, v časovém úseku mezi březnem 1939 a zářím 1939, s ohledem na nutnost udržovat i nadále diplomatické styky s nacistic-

kým Německem, příliš mnoho ochoty do svých států přijmout uprchlíky, kteří jejich zahraničním úřadům prozradili skutečný motiv svého odchodu do ciziny, touhu zapojit se ve vhodnou chvíli do boje s okupanty se zbraní v ruce, tehdy ještě neprojevovaly, a proto jim dlouho odpíraly vydat doklady umožňující, aby vstoupili na území podléhající jejich správě.

V důsledku toho byli sice utečenci této kategorie pobývající v přhraničních oblastech Polska – bylo to více než čtyři tisíce mladých mužů schopných vojenské služby – soustředěni do skupin typu jakýchsi pseudovojenských jednotek, ale po nekonečné měsíce, po které se „peacemakeri“ z Mnichova pošetile pokoušeli svými ústupy zabránit Hitlerovi, aby pokračoval v rozvíjení své agrese, držení v izolaci. Teprve v okamžiku, kdy po Hitlerově otevřeném vyslovení územních nároků vůči Polsku mezinárodněpoliticky přituhlo, vybrali si z nich Francouzi, většinou už nebezpečí i jim hrozící, asi devět set kvalifikovaných, dobře vyškolených letců z bývalé čs. armády, a ty postupně z Gdyně přes Baltik, Severní moře a Calaiskou úžinu svými loděmi přesunuli do své země. Ostatním příslušníkům tohoto „polského“ kontingentu pak nabídli možnost dostat se do Francie jako rekruti Cizinecké legie. Asi dva tisíce Čechů tuto nabídku z nezbytí přijalo, a tak rovněž ti byli postupně jako rekrutovaní cizinečtí legionáři námořní cestou odtransportováni na jih a v Marseille a v dalších místech, kde měla legie své posádky, pak také prodělali tvrdý nováčkovský výcvik. Po vypuknutí války v září 1939, když francouzská vláda povolila vybudovat na svém území regulérní čs. zahraniční vojenské jednotky, byli do nich všichni tito vojáci převedeni a s nimi se také účastnili prvních frontových bojů na severu Francie. Když pak Paříž v létě 1940 kapitulovala, byli staženi do jihofrancouzských přístavů, odkud je pak transportní lodě převezly přece jen do mnohými z nich původně zvolené cílové země jejich exilových cest, do Anglie.

Zbytek čs. emigrantů uvěznivších v polských táborech, asi dvanáct set nevystrojených a neozbrojených mužů, jakož i členové jejich rodin, ženy a děti, pokud s nimi uprchli za hranice, pod vedením podplukovníka Ludvíka Svobody se pak ve chvíli, kdy Hitler napadl Polsko, vydal pěšky směrem k východním polským hranicím se SSSR a s tehdy ještě rumunskou Besarabií: po následném vpádu sovětských vojsk do východních polských oblastí byl na území Haliče zajat sovětskými policejními orgány a na rok a půl uvězněn v internačních táborech sovětského ministerstva vnitra. Teprve v roce 1941, těsně před vypuknutím válečného konfliktu mezi Německem a SSSR, byl tento sbor dobrovolníků spolu s jejich rodinnými příslušníky na základě jednání čs. zahraniční vlády s vládou sovětskou ze zajetí NKVD (Narodnyj komissariat vnutrennych děl) propuštěn a s výjimkou svého velitele, plukovníka Svobody, a asi devadesáti tzv. „hvězdářů“, kteří odmítli Sovětský svaz z ideologických důvodů opustit, přemístěn na britské mandátní území Palestina, kde se nově zformoval a kde pak jako 11. čs. pěší prapor–Východní plnil po dvě léta bojové úkoly v pouštích v Sýrii, v Egyptě a v Libyi, mj. i při obléhání Tobruku. Nakonec, po ukončení válečné kampaně na Blízkém a Středním Východě a v Severní Africe, v červenci roku 1943, i on byl stažen do Británie, kam se dostal po námořní trase obepínající skoro celý africký kontinent. Tak se posléze i ti z jeho příslušníků, kteří od začátku měli namířeno do Británie, dostali ke kýženému cíli svého putování, do blízkosti Benešovy centrály čs. zahraničního odboje.

Vuk, Václav: *Proti přesile. Nové cesty do zahraničního vojska. Kapitoly z československých osudů od Mnichova po La Manche*. London (Pěti týdeníku Českoslovák) 1942. S. 43, 58, 145–149. – Hodek, J.: *Útěk do druhého odboje*, Praha 1946. – Václavík, Zdeněk: *Jediná hvězda–domov. Cesty a osudy našich vojáků ze západu s původními dokumentárními fotografiemi*. Trebechovice pod Orebem (Dědourek) 1946. S. 117–128. – Václavík, Zdeněk–Schrich, Josef: *Z protektorátu do republiky. Příběhy příslušníků čs. zahraničních jednotek ze západu*. Praha

(Nakladatelství Naše vojsko) 1946. S. 5–27. – Otradovicová, Jarmila: *Hrdinství je prosté. Vyprávění podle vzpomínek stíhacího letce*. Praha (Naše vojsko) 1960. – Svoboda, Ludvík: *Z Buzuluky do Prahy*. Praha (Mladá fronta) 1960. S. 20–21. – Szota, Wieslaw: *Z dějin československé legie v Polsku*. In: *Polsko–česko–slovenské bratrstvo zbraní ve druhé světové válce*. [Uspoř. Stanislav Wronski.] Bratislava (Osveta) 1962. S. 16 n. – Klapálek, Karel: *Ozvěny bojů. Vzpomínky armádního generála K. Klapálka z 2. světové války*. Praha (Naše vojsko) 1966. – Osobní výpověď Zdeňka Hapaly–Kopeckého (Český Těšín) z 22. 6. 1968 (*Brno*). Záznam uložen v soukř. archivu Bořivoje Srby. – Dopisy Hapaly–Kopeckého témuž ze 17. 8. 1968 a z 21. 4. 1969 uchov. tamtéž – Čejka, Eduard: *Československý odboj na západě (1939–1945)*. Praha (Mladá fronta) 1997. S. 7–14, 80–82, 101–109, 120–223, 309–344.

Rozsah a základní demografický charakter čs. emigrantské komunity ve Velké Británii

Odtud, z rozpoznání podmínek, za nichž čs. uprchlíci přicházeli do exilu, lze si i vysvětlit, proč v předvečer a potom v průběhu druhé světové války v letech 1938 – 1945 pobývalo – ve srovnání např. s Francií – ve Spojeném království Velké Británie a Severního Irsku poměrně málo uprchlíků z ČSR a proč také sociální, národnostní, náboženské a politické rozvrstvení čs. exilové obce naprosto neodpovídalo struktuře obyvatelstva bývalé ČSR.

Rozsah čs. exilové obce ve Velké Británii

Podle značně nepřesných zpráv (úřední místa v Británii nevedla komplexní centrální evidenci obyvatelstva, východiskem i úředních odhadů počtu emigrantů pobývajících tehdy na britském území jsou registrační seznamy vypracované charitativními organizacemi skýtajícími emigrantům především hmotnou pomoc a obsahující tudíž evidenci těch z nich, kdo jejich podporu přijímali) počet příslušníků čs. exilové obce v Británii poté, co sem v období otevřeném mnichovským diktátem, tedy koncem září 1938, a uzavřeném propuknutím války, počátkem září 1939, dorazily jejich hlavní dvě vlny, v samotných letech války, tj. v období vymezeném počátkem září 1939 a počátkem května 1945, kolísala zhruba mezi pěti až čtrnácti tisíci osobami. Početní stav čs. emigrace v Británii se totiž v různých obdobích jejího zdejšího pobytu měnil: např. v údobí od září 1939 do dubna 1940 pobýval tu jistě větší počet čs. uprchlíků, než jaký vyznačuje uvedené číslo pět tisíc, ale tento počet se časem na zmíněných pět tisíc snížil, neboť někteří emigranti německé národnosti přicházející do britského exilu z ČSR byli odtransportováni do USA, Kanady a Austrálie nebo přesídlili na britské mandátní území Palestina. V témž roce, kdy se takto tento počet snížil, se naproti tomu čs. exilová komunita rozmnožila o několik tisíc čs. uprchlíků, kteří se na britskou půdu uchýlili po pádu Paříže z Francie – spolu se dvěma tisíci osobami civilními – zbytku to čs. emigrantské kolonie z Francie rozprášené během válečné nacistické kampaně roku 1940 – přibylo sem tehdy v létě roku 1940 z jihofrancouzských přístavů, kde byli posléze soustředěni, na pět tisíc příslušníků čs. zahraniční armády (jen letců sem tehdy přišlo více než devět set), a znovu pak v létě roku 1943 o další více než tisíc dvě stě osob, když byli do Británie staženi po splnění tamní jejich mise příslušníci čs. vojenských jednotek a jejich rodiny z Blízkého a Středního Východu. Dlužno ještě říci, že roku 1944 se počet zde žijících Čechoslováků opět dramaticky snížil, když po otevření „druhé“ fronty několikatisícihlavá čs. samostatná brigáda (v letech 1940–1943 jen tato brigáda měla na tři

tisíce mužů) byla přesunuta na kontinent a zde nasazena do válečných akcí západních invazních jednotek.

Bezprostředně po vypuknutí války, v říjnu 1939, pobývalo podle zpráv z českých zdrojů (viz časopis Čechoslovák z 16. a 28. října toho roku) na britské půdě šest až sedm tisíc exulantů z bývalé ČSR. Podle zprávy z května 1940 (viz *týž list* ze 17. května toho roku) bylo prý v té chvíli na britských ostrovech přítomno na sedm tisíc takových uprchlíků, ale úřední britský zdroj uvádí krátce nato, že organizace CRTF pečuje o zhruba osm tisíc čs. uprchlíků. To číslo potvrzuje i časopisecká zpráva T. Harase zkoumající interní poměry v této organizaci z února 1941. O rok později, v dubnu 1942, německé exilové prameny (např. časopis *Zeitspiegel*) uvádějí, že skupiny CRTF mají celkem sedm tisíc registrovaných členů. V tutéž dobu však představitel čs. Státní rady v Londýně Václav Nosek prohlašuje, že k 15. březnu 1942 bylo v Británii registrováno celkem čtrnáct tisíc Čechoslováků, z kteréhožto počtu dva tisíce žily v Londýně. O věrohodnosti tohoto prohlášení netřeba pochybovat.

Většina výše uvedených zpráv vyčíslovala ovšem jen počty čs. uprchlíků značně neúplně, neboť pracovala hlavně se statistikami organizace CRTF, které obsahovaly údaje pouze o osobách, jež tato organizace podporovala. Kromě těchto osob však v britském exilu žili i uprchlíci, kteří nepožívali této podpory, buď se živili samostatně, nebo čerpali prostředky k živobytí od jiných organizací. Vojáci byli samozřejmě vydržováni přímo z prostředků čs. vlády.

Redakce: *Úvodem*, Čechoslovák v Anglii, r. 1, 1939, č. 1 (16. 10. 1939), s. 1. – Nesign.: *Kolik je emigrantů v Anglii?*, Čechoslovák v Anglii, r. 1, 1939, č. 3 (28. 10. 1939), s. 5. – F.B.: *Seč jsme v Anglii* (rubr. *Kultura*), Čechoslovák v Anglii, r. 2, 1940, č. 20 (17. 5. 1940), s. 5–6. – Haras, T.: *Trust Fund*, Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 8 (21. 2. 1941), s. 6. – Nesign.: *In der Wäldern in Cumberland*, *Zeitspiegel*, Jg. 3, 1941, č. 50 (13. 12. 1941), S. 6–7. – Nosek, V. [Václav]: *Wir kämpfen gemeinsam*, *Zeitspiegel*, Jg. 4, 1942, Nr. 12 (21. 3. 1942), S. 1. – Nesign.: *Die Gruppen beim Czech Trust Fund* (rubr. *Unsere Homefront*), *Zeitspiegel*, Jg. 4, 1942, Nr. 15 (11. 4. 1942), S. 5. – Hronek, Jiří: *Od porážky k vítězství. Český novinář v emigraci*. 2. část. Praha (Nakladatelství Práce) 1946. S. 14–15. – Křen, Jan: *Do emigrace. Západní zahraniční odboj 1938–1939*. Praha (Naše vojsko) 1969. S. 357. – Stompor, Stephan: *Künstler im Exil in Oper, Konzert, Operette, Tanztheater, Schauspiel, Kabarett, Rundfunk, Film, Musik- und Theaterwissenschaft sowie Ausbildung in 62 Ländern*. Bd. 1. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien (Peter Lang) 1994. S. 275, 317. – *Österreicher im Exil. Grossbritannien 1938–1945. Eine Dokumentation*. [Hrsg. Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes. Einleitungen, Auswahl und Bearbeitung Wolfgang Muchsitsch.] Wien (Österreichischer Bundesverlag) s.a. [1992]. S. 6–8, 10. [Tamtéž viz k této problematice se vztahující dokladové materiály.]

Věková struktura čs. exilové obce

Věková struktura čs. emigrantské obce ve Velké Británii se vlivem specifických okolností upravila do podoby velmi netypické a podstatně se lišila od věkové struktury obyvatelstva meziválečné ČSR.

Zvláštní, rozsahem vůbec nejpočetnější a z mnoha důvodů i nejvýznamnější složku této obce představovala generační vrstva zrozená mezi léty 1910–1925. Do exilu pochopitelně odcházeli čs. občané i čs. azylanti všech věkových kategorií – připomínáme si, že mezi těmi, kteří vyhledali azyl v Británii, se nacházeli význační politikové, umělci a vědci dosahující tehdy věku šedesáti až sedmdesáti, ba i více let (z čs. politiků např. Rudolf Bechyně, Jan Šrámek, ze spisovatelů Alfred Kerr, Heinrich a Thomas Mannové, Arnold Zweig aj.), přece jen v největším měřítku byli to právě mladí lidé, svým věkem a zdravotním stavem, svou teprve se formující psychikou vhodně disponovaní žít v cizím prostředí, schopní se v tomto prostředí rychle aklimatizovat, adaptovat na nové, třeba i nouzové podmínky a úspěšně snášet obtíže, které zejména zpočátku úděl běžence ve válečných poměrech přinášel.

Ale „masový“ ráz odchodu příslušníků mladé generace do exilu nebyl určen jen těmito jejich lepšími fyzickými a psychickými předpoklady pro život v exilu, než jaké měli příslušníci starších generací. Byl dán nesporně i jejich lepší využitelností při realizaci plánů a projektů, jež hodlali v cizině rozvíjet různí bývalí čs. političtí činitelé, exprezident Beneš a jeho přívrženci, někdejší ministři čs. vlád a vysocí vládní úředníci, představitelé stran a hnutí, ale i spolků, kteří se rozhodli po pádu demokratického systému v ČSR přenést své politické aktivity do exilu, a to právě na britskou půdu: mládež již pro svou početnost a zmíněnou vnější i vnitřní dispozici, skýtajíc zároveň předpoklad, že její síly dále porostou, nabízela se k využití jako „masová“ lidská základna pro aktivity tohoto druhu, s jejím účinkováním v roli takové základny proto také všechna čs. politická uskupení od samého počátku své práce v exilu počítala.

Vzhledem k oněm předpokladům takového jejich využití proto různé čs. subjekty politické práce chtějící pokračovat ve své činnosti v exilu v rámci čs. zahraniční odbojové akce, politické strany, spolky a hnutí – a po 15. březnu již první ilegální buňky formujícího se domácího odboje – vyzývaly k odchodu do ciziny zejména právě mladé lidi, od nichž bylo lze očekávat posílení pozic čs. zahraničního boje za svobodu vlasti a obnovení ČSR, a těm pak tento odchod po organizační stránce často cíleně zajišťovali.

Do ciziny tak s proudem čs. politické emigrace vedle čs. politiků staršího věku odcházelo množství mladých lidí, které domácí, v tu chvíli již většinou ilegálně pracující centrály různých politických stran a uskupení chtěly uchránit před perzekucí, jež by je byla doma čekala a s nimiž se zároveň počítalo jako s rezervními personálními kádry umožňujícími zahraničním expoziturám těchto stran využít je pro politickou práci v cizině, a povětšinou i jako s živou lidskou silou, která by bývala byla mohla být nasazena v ozbrojeném boji v případě, že tento boj – a o tom, že se tak stane, málokdo z Čechů pochyboval – dříve či později vypukne a naši bojeschopní muži se jej jako vojáci budou moci zúčastnit.

Nehledíc na ambice těch z nich, kteří svou budoucnost spatřovali v práci v politické sféře, rozhodování většiny z vlastní vůle do zahraničí odcházejících mladých lidí opustit vlast se řídilo především motivy tohoto druhého typu: nehledíc k profesionálním vojákům a vojákům v záloze, vybaveným jistými speciálními dovednostmi (byli to hlavně letci, tankisté a dělostřelci), kdekerý mladý muž v reakci na pocity pohanění, jaké Češi zažili v době Mnichova a v době pomnichovské a po okupaci českých zemí hitlerovským Německem, toužil stát se v cizině čs. legionářem po vzoru svého otce, strýce atp.–legionáře z let první světové války, a na válečném poli oplatit agresorům za jimi spáchané násilí.

Nelze ovšem také nezdůraznit, že velmi početně byli mezi čs. exilovou mládeží v Británii zastoupeni mladí uprchlíci pocházející z řad židovské populace ČSR a hledající v exilu především záchranu vlastních „holých životů“. Mnohé čs. židovské rodiny, jako předtím již židovské rodiny německé a rakouské, v obavách, že je postihnou různé formy rasové perzekuce, včetně té nejhorší, „masového“ pogromu, a že ti, kteří setrvají doma, perzekuci nepřežijí, pro všechny případy vysílaly do exilu alespoň některé ze svých dětí, aby jejich rod měl šanci pokračovat. A byli ovšem v řadách emigrantské mládeže tohoto druhu i takoví, kteří vyznávali sionismus a byli připraveni ve vhodné chvíli z Británie, která jim byla jen pouhým přestupním místem, přesídlit do potají tehdy již intenzivně v zahraničí připravovaného státu všeho Židovstva, Izraele.

A tak již v roce 1939 představovala mládež v sociální struktuře čs. emigrace v Británii velmi podstatnou, ne-li už tehdy rozsahem největší a v mnoha ohledech

nejvýznamnější složku. Rozsah a význam této složky však časem ještě více vzrostly, když v polovině roku 1940 se na britské území uchýlili čs. uprchlíci pobývající do té chvíle ve Francii, v Belgii a v Holandsku, zejména pak v důsledku příchodu zhruba pěti tisíc vojáků čs. zahraniční armády formující se ve Francii, a znovu pak v důsledku příchodu více než dvanácti set příslušníků našich vojenských jednotek operujících na Blízkém a Středním východě a příslušníků jejich rodin. Vcelku lze – na základě ne zcela přesně vypovídajících pramenů – odhadnout, že mládež v uvedeném věkovém rozpětí, zhruba mezi šestnácti až třiceti lety v Británii čítala asi deset až jedenáct tisíc osob, z toho asi šest až sedm tisíc osob vojenských, což znamená, že v čs. exilové obci pobývající za války v Británii, zaujímala postavení více než dvoutřetinové většiny.

Sociální rozvrstvení čs. emigrantské obce ve Velké Británii

I pokud šlo o její sociální rozvrstvení, utvářela se čs. emigrantská obec ve Velké Británii v poměru k struktuře sociálního složení obyvatelstva v ČSR velmi specificky. Téměř úplně v ní chyběli představitelé bývalé aristokracie a zámožné buržoazie – s výjimkou např. několika členů rodiny roudnicko-bílinsko-křimické větve šlechtické rodiny Lobkowiczů a několika zámožných bankéřů a podnikatelů židovského původu. Převládali v ní příslušníci středních a nižších středních vrstev, převážně pak inteligence. Její jádro tvořili obchodníci a drobní podnikatelé, především však intelektuálové pracující v tzv. „svobodných“ povoláních, žurnalisté, právníci, lékaři, inženýři, vědci, umělci, vysokoškolsí učitelé a studenti. Po příchodu čs. vojáků z Francie, zejména pak tzv. „španěláků“, tj. čs. příslušníků tzv. Mezinárodních brigád, dobrovolně se nasazujících v letech 1936–1938 v boji za udržení Španělské republiky proti Francovým pučistům, v ní významně zesílilo i zastoupení příslušníků dělnické třídy. V čs. vojenských jednotkách se shromáždil značný počet vojáků z povolání, stovky důstojníků, z řad „délesloužících“ poddůstojníků pak – jak už řečeno – skoro tisíc letců, nicméně i v této armádě se nacházelo množství vojáků s původně dělnickými profesemi, osob živících se prací vlastních rukou.

Kocman, Vincenc: *Boj bez slávy. Vzpomínky interbrigadisty a příslušníka zahraničního odboje*. Brno (Krajské nakladatelství) 1962. S. 12. – Křen, Jan: *Do emigrace. Buržoazní zahraniční odboj 1938–1939*. Praha (Naše vojsko) 1963. S. 34–35.

Národnostní složení čs. emigrantské obce

Při nedostatku důvěryhodných pramenů je obtížné určit, kolik mezi uprchlíky úřady označovanými za „čs. uprchlíky“ bylo čs. státních občanů zrozením a původní domovskou příslušností příslušných do ČSR a kolik mezi nimi bylo bývalých občanů Velkoněmecké říše a Rakouské republiky, kteří v ČSR dleli jako dočasní azylanti, ať už jim do chvíle odchodu do Británie bylo či nebylo příznáno čs. státní občanství. Časopisecká zpráva *Seč jsme v Anglii* z května 1940, z níž jsme již citovali, uvádí, že ze sedmi tisíc v tu chvíli v Británii přítomných čs. uprchlíků je čs. státních příslušníků pouze pět tisíc, ostatní jsou prý „říšskoněmečtí“ a rakouští azylanti. Ale německé a rakouské prameny, opírající se o britské úřední dokumenty, tvrdí, že v CRTF bylo mezi osmi tisíci osobami požívajícími statut čs. uprchlíka registrováno pouze osm set padesát Němců příslušných do Němec-

ka a čtyři sta pětasedmdesát Rakušanů, celkem tedy pouze tisíc tři sta dvacet pět osob. Tito němečtí a rakouští občané, naleznoucí v ČSR pouze přechodný domov, se po příchodu do britského exilu – a byl to již jejich „druhý exil“ – povětšinou připojili (navzdory tomu, že i nadále pobírali prostřednictvím CRTF podporu čs. vlády) k mnohem početnějším zdejšími exilovým komunitám „říšských“ Němců a Rakušanů, takže německé i rakouské statistické přehledy je zásadně uvádějí zahrnuté v celkový počet členů těchto komunit. (Ke 14. prosinci 1938 udělily britské úřady příchozím z nacistické „Říše“, včetně Ostmarky, celkem jedenáct tisíc pobytových povolení, ale již po několika měsících, začátkem roku 1939 sdružovaly německá a rakouská kolonie dohromady dvacet tisíc osob a na konci tohoto roku na sedmdesát tisíc osob, z nichž bylo – jak už řečeno – Němců pětapadesát tisíc a Rakušanů patnáct až šestnáct tisíc.)

Pokud jde o národnostní složení čs. emigrantské obce tvořené výhradně osobami s čs. státní příslušností vypovídají údaje, jež jsou k dispozici, neméně mlhavě. Jisté je pouze tolik, že vzhledem k uvedeným okolnostem na území Velké Británie za druhé světové války pobývalo poměrně málo Čechů a Slováků. V prvních dnech po 15. březnu to bylo sotva padesát osob českého původu, a i když se v průběhu následujících týdnů a měsíců tento počet několikanásobně zvýšil, nikdy nedostoupil počtu Němců, kteří sem emigrovali ze Sudet nebo z českého vnitrozemí.

Když 1. září 1939 vypukla válka, dlelo zde asi pět set českých a zanedbatelný počet slovenských emigrantů, a naproti tomu asi pět tisíc čs. občanů německé národnosti. Rovněž časopisecké zprávy z května 1940 potvrzují tato čísla jako platná pro období podzim 1939–jaro 1940. Teprve až se na britské ostrovy roku 1940 uchýlili uprchlíci, kteří původně hledali bezpečí ve Francii, vzrostla zdejší čs. kolonie přibližně o dva tisíce občanských osob a o pět tisíc vojáků české a slovenské národnosti. Zpráva listu Čechoslovák z února 1941, zabývající se vnitřními poměry panujícími v CRTF, hovoří o tom, že k české a slovenské národnosti se hlásí z osmi tisíc uprchlíků podporované touto organizací pouhé tři tisíce. Táž zpráva však paradoxně zároveň uvádí, že tzv. Jednotná československá skupina samostatné organizace uprchlíků podporovaných tímto fondem čítá pouze šest set členů, ostatní se prý přidali ke skupinám německým. Další zpráva, zpráva Mladého Československa z prosince toho roku, zdá se to potvrzovat, když tvrdí, že zmíněná skupina má šest set osmdesát členů. Připomeňme ještě, že Čechů a Slováků, kteří se v Británii usadili již před válkou, bylo na britských ostrovech v poměru k počtu příslušníků krajanských kolonií v jiných západních státech neobyčejně málo – okolo jednoho sta, přičemž mnozí z nich se asimilovali s britským obyvatelstvem.

Rovněž pokud šlo o zastoupení občanů židovského původu mezi emigranty přicházejícími do Velké Británie z ČSR, ponechávají nás prameny ve velké nejistotě. Na základě analogie, kterou pro zkoumání tohoto problému nabízejí úřední prameny vypovídající o demografickém složení emigrace „říšskoněmecké“ a rakouské – podle nich např. zvláštní tzv. „židovská komise“, zřízená při pomocných uprchlických organizacích registrovaných při britském ministerstvu vnitra, jako uprchlíky před rasovým pronásledováním registrovala asi osmdesát procent všech osob začleňujících se do německé emigrantské kolonie, mezi rakouskými emigranty to bylo až devadesát procent uprchlíků –, lze usuzovat, že i podstatnou složku čs. emigrace, byť ne tak rozsáhlou, jak tomu bylo v případě týchž složek emigrace „říšskoněmecké“ a rakouské, tvořili občané, kteří podle zrůdných, v hitlerovském Německu, v připojené k němu rakouské Ostmarce a v Protektorátu Čechy a Morava tehdy platných tzv. „norimberských rasových zákonů“, nemohli prokázat, že jsou „árijského původu“ .

Celková skladba čs. emigrantské entity žijící za války ve Velké Británii – pokud je posuzována podle tohoto tehdy aktualizovaného aspektu, per negationem určeného vlastně také oním zavrženým smýšlením, rozlišujícím mezi lidmi podle jejich původu, jaké stálo za zmíněnými hitlerovskými zákony – byla ovšem jinak strukturována než skladba emigrace „říšskoněmecké“ a rakouské: působila tu zmíněná již skutečnost, že téměř plnou její polovinu představovali občané, kteří neprchali do exilu pro svůj – z hlediska nacistů „nehodný“ – původ, ale proto, aby se zapojili do politických a vojenských aktivit čs. zahraničního odboje; avšak např. pro onen její díl, který požíval ochrany a péče CRTF, svrchu uvedená analogie platí beze zbytku.

Po stránce národnosti se většina čs. emigrantů židovského původu hlásila k národnosti německé nebo rakouské a jen menší část k národnosti české nebo slovenské – ti během války vystupovali jako tzv. „národní Židé“; mnozí příslušníci této skupiny čs. emigrace však – vyznávající ideu opětného sjednocení všech osob „židovského původu“, ať žijících uprostřed jakéhokoli národa na světě, v jednotný, nově konstituovaný židovský národ – spojovali svůj vlastní budoucí osud s vidinou poválečného vybudování státu Izrael, který měl být vytvořen na historickém území starověkých Izraelitů, rozprostírajícím se na tehdejších britském mandátním území Palestina, a počítali s tím, že po válce do tohoto státu přesídlí.

F.B.: *Seč jsme v Anglii* (rubr. *Kultura*), Čechoslovák v Anglii, r. 2, 1940, č. 20 (17. 5. 1940), s. 5–6. – Haras, T.: *Trust Fund*, Čechoslovák, r. 2, 1941, č. 11 (14. 3. 1941), s. 9. – Laštovička, Bohuslav: *V Londýně za války. Zápisy o novou ČSR 1939–1945*. Praha (Státní nakladatelství politické literatury) 1960. S. 69–70. – Křen, Jan: *Do emigrace. Západní zahraniční odboj 1938–1939*. Praha (Naše vojsko) 1969. S. 349–358. – Křen, Jan: *V emigraci. Západní zahraniční odboj 1939–1940*. Praha (Naše vojsko) 1969. S. 342–372, 415–433. – Leske, Birgid-Reinisch, Marion: *Exil in Grossbritannien*. In: *Exil in der Tschechoslowakei, in Grossbritannien, Skandinavien und in Palästina. Kunst und Literatur im antifaschistischen Exil 1933–1945*. Bd. 5. [Hrsg. Ludwig Hoffmann. Red. Gisela Seeger.] Leipzig (Verlag Philipp Reclam jun.) 1980. S. 147, 164–167, 645. – Wipplinger, Erna: *Österreichisches Exiltheater in Grossbritannien (1938 bis 1945). Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der Grund- und Intergrativwissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien*. Wien 1984. Typoscript ulož. v Institut für Theaterwissenschaft an der Universität Wien–Bibliothek, sign. 1, 234097–C.Th. S. 25. – *Österreicher im Exil. Grossbritannien 1938–1945. Eine Dokumentation*. [Hrsg. Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes. Einleitungen, Auswahl und Bearbeitung Wolfgang Muchsitsch.] Wien (Österreichischer Bundesverlag) s.a. [1992]. S. 6–8, 10. [Tamtéž viz k této problematice se vztahující doložkové materiály.] – [Viktor Fischl]: *Život s nadějí na návrat*. „Skutečně doma jsem jenom v češtině“, tvrdí spisovatel a diplomat Viktor Fischl [interview, uspoř. Josef Mlejnek], Národní 9, Kulturní sekce Nedělních LN, Lidové noviny 20. 7. 1996, s. XIII.

Složení čs. emigrantské obce z hlediska nábožensky konfesijního

Oproti výše uvedeným hlediskům sociálnímu a národnostnímu se jako rozlišující hledisko při určování charakteru skladby čs. emigrantské obce ve Velké Británii kriterium dané náboženskou vírou a vyznáním jejich jednotlivých příslušníků a neprosazuje příliš výrazně.

I když o příchod mnoha set čs. uprchlíků nejrůznějších náboženských vyznání do britského exilu se postaraly – jak už řečeno – církve a náboženské organizace povětšinou nadnárodního charakteru, římskokatolická církev, anglikánská církev, další církve protestantské a náboženské obce židovské, včetně jejich satelitních organizací, aktivní náboženský život v rámci aktivit těchto institucí a hnutí praktikovali a politicky v jejich prospěch pracovali jen málokteří z nich. Tak např. z velkého počtu občanů naleznuvších v Británii útočiště před rasovým pronásledováním pro svůj „židovský původ“, který byl určován na základě zápisu v církevních matrikách, větší část se chovala spíše jako programoví bezvěrci, část

byla pokřtěna, a to podle katolického ritu, a jen poměrně malá část – byli to především přesvědčení sionisté – se zapojovala do náboženského života židovských náboženských obcí. Obdobně tomu bylo ovšem i v případě příslušníků křesťanských církví. Při organizování oslav některých náboženských svátků se např. katolická část čs. emigrace v Británii musela spojovat s polskými katolíky, aby byl úspěch té které akce zajištěn a bylo zachováno patřičné dekorum významné náboženské slavnosti. Také evangelíci při organizování podobných slavností museli vyhledávat pomoc u svých souvěrců – zejména pak u sborů anglikánské církve. Přesnější údaje o složení čs. emigrantské obce shromaždivší se v britském exilu z hlediska určeného náboženským vyznáním a příslušníků uprchlíků k církvím a náboženským organizacím, zůstávají až dosud utajeny v těžko dostupných archívech těchto církví a organizací.

Valtrová, Marie–Ornest, Ota: *Hraje váš tatínek ještě na housle? Rozhovor Marie Valtrové s Otou Ornestem*. Praha 1993. S. 341–347. – [Viktor Fischl]: *Život s nadějí na návrat. „Skutečně doma jsem jenom v češtině“, tvrdí spisovatel a diplomat Viktor Fischl* [interview, uspoř. Josef Mlejnek], Národní 9, Kulturní sekce Nedělních LN, Lidové noviny 20. 7. 1996, s. XIII.

Politická orientace příslušníků čs. emigrantské obce

Ani z hlediska určeného zájmem na rozpoznání politické orientace jednotlivých jejích složek, vzorek čs. obyvatelstva, jaký čs. emigrantská obec ve Velké Británii představovala, neodpovídal domácí skutečnosti.

Podle analytických studií německých a rakouských pouze zhruba asi jedna pětina německy mluvících uprchlíků přišla do britského exilu z politických důvodů a pouze asi desetina z nich byla organizována v politických stranách.

Analogicky lze usuzovat, že podobně tomu bylo jistě i v případě uprchlíků z ČSR, pokud ovšem bereme při našem zkoumání v úvahu politické smýšlení především té části čs. exilové obce, kterou tvořili civilisté, např. uprchlíci podporovaní z prostředků CRTF a soustředění v samosprávné organizaci při tomto fondu zřízené, v kterémžto případě tato čísla platí nejen pro majoritu zde sdružených německojazyčných uprchlíků, ale i pro onu pět až sedm set hlav čítající tzv. Jednotnou čs. skupinu. Jinak se to má jistě s čs. emigrantskou kolonií jako celkem. Vzhledem k tomu, že asi pět až šest tisíc mužů odešlo z vlasti do zahraničí se zámyslem dát se mobilizovat do nově se utvářejících čs. zahraničních legií a z nichž část se ocitla posléze na britské půdě, lze konstatovat, že těch, kteří přišli do exilu z motivů čistě politických, bylo přibližně stejně jako těch, kteří se zde zachraňovali před rasovým pronásledováním.

Co do stranické příslušnosti převážná část čs. emigrace českého původu zaujímalá stanoviska charakteristická pro středové či levicové síly prvorepublikového politického spektra. Skutečných konzervativců bylo mezi nimi velice málo. Představitelé Republikánské strany čs. venkova, tzv. agráři, po Mnichovu doma pod vedením Rudolfa Berana avansovali a v čele se zmíněným svým vůdcem jako předsedou vlády se i spolupodíleli na utváření zprofanovaného režimu tzv. „druhé republiky“. Pokud přišli do exilu i někteří z příslušníků nebo sympatizantů této strany, byli až na výjimky (Ladislav Feierabend) stejně jako někteří další oponenti dr. Beneše z řad pravice brzy politicky izolováni. Hlavní část čs. emigrantské obce v Británii se soustřeďovala ve třech stranách se socialistickým programem: v Československé straně národněsocialistické, v Československé sociálnědemokratické straně dělnické a v Komunistické straně Československa (národněsocialis-

tická ekipa byla zde např. zastoupena hned několika předními funkcionáři této strany a bývalými poslanci čs. parlamentu, např. Jaroslavem Stránským, Františkem Uhlířem a „prezidentovými muži“ Prokopem Drtinou a Hubertem Ripkou). Početně nejsilnější skupiny tvořili bezpochyby sociální demokraté a komunisté, to bylo dáno mj. i tím, že členům obou těchto stran hrozilo pod vládou okupantů největší nebezpečí perzekučních postihů, neboť právě ve stranách, hlásících se k marxismu, nacismus viděl své hlavní politické protivníky: mnozí z nejvíce exponovaných funkcionářů těchto stran (např. sociální demokraté Rudolf Bechyně a Bohumil Laušman, komunisté Gustav Beuer, Anežka Hodinová-Spurná, Karl Kreibich, Václav Nosek) se proto cítili nuceni vyhledat azyl v cizině (např. vedení KSČ, která jako jediná čs. parlamentní strana zahrnovala i komunisty z řad čs. Němců, se - jak už řečeno - podařilo do zahraničí přesunout i značnou část svého stranického aparátu, a to včetně středních a nižších článků tohoto aparátu).

Poměrně solidní pozice zaujímal i v naší emigrantské obci v Británii i křesťanští sociálové, především příslušníci Československé strany lidové, ani ne tak ovšem pro svůj počet, ale pro váhu svých vedoucích osobností (Msgr. Jan Šrámek, Msgr. František Hála), které přišly do exilu na přímou výzvu prezidenta Beneše, aby ho podpořily v jeho politickém úsilí a které také zastávaly ve vedení čs. zahraniční odbojové akce významné posty, včetně nejvyšších vládních funkcí.

Sami čeští, zejména sudetští Němci přenesli pak na britskou půdu činnost řady svých, často i nacionalisticky, ba přímo autonomisticky programově orientovaných politických stran, v Sudetech po jejich připojení k Hitlerově „Říši“ zakázaných, v čele s Německou sociálnědemokratickou dělnickou stranou v ČSR (Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei in der ČSR) a územní sudetoněmeckou sekcí KSČ.

Uprchlíci z řad „říšských“ Němců a Rakušanů přišlých do Británie z azylu v ČSR se po příchodu na britské území pochopitelně začlenili do více méně ilegálního působení tam obnovených stran (respektive jejich expozitur) někdejšího demokratického Německa a demokratického Rakouska, např. do Sozialdemokratische Partei Deutschlands (Sociálnědemokratické strany Německa), Sozialistische Partei Österreichs (Socialistické strany Rakouska), Kommunistische Partei Deutschlands (Komunistické strany Německa), Kommunistische Partei Österreich (Komunistické strany Rakouska).

Ačkoliv všechny exulanty německé národnosti přicházející z ČSR do Británie považovaly britské úřady za Čechoslováky, ne všichni - jak už řečeno - podporovali politické koncepce Benešova ústředí čs. zahraniční odbojové akce. Některé skupiny Němců, Rakušanů a sudetských Němců působící v rámci samosprávy uprchlíků podporovaných CRTF sledovaly vlastní politické cíle. Velký vliv na utváření politických postojů čs. německojazyčné emigrace měla několikatisícíhlavá skupina sudetoněmeckých sociálních demokratů vedená Wenzelem Jakschem, která usilovala získat v rámci čs. republiky autonomii pro Sudety. Rovněž „říšští“ Němci, kterých zde bylo - jak jsme už uvedli - soustředěno na osm set padesát, a emigranti pocházející z Rakouska v počtu čtyři sta sedmdesáti pěti osob, vystupovali v CRTF jako samostatné politické subjekty. Jejich skupiny převážně úzce spolupracovaly s organizacemi té části „říšskoněmecké“ a rakouské emigrace, která k cestě do exilu ČSR jako přestupní stanice nevyužila. Skutečnými Čechoslováky, stoupenci masarykovsko-benešovské ideje ČSR, se mezi čs. uprchlíky německé národnosti cítila jen menší jejich část, především občané židovského původu. I z těchto politických důvodů německou hegemonii v československo-britské pomocné organizaci CRTF nesli zdejší exiloví Češi velmi nelibě.

Táborský, Eduard: *Pravda zvířezila. Deník druhého zahraničního odboje*. Praha (Vydavatelstvo Družstevní práce) 1947. Passim. – Fierlinger, Zdeněk: *Ve službách ČSR. Paměti z druhého zahraničního odboje*. Sv. 1. Praha 1951. S. 330. – Iaštovička, Bohuslav: *V Londýně za války. Zápasy o novou ČSR 1939–1945*. Praha (Státní nakladatelství politické literatury) 1960. S. 69. – Kocman, Vincenc: *Boj bez slávy. Vzpomínky interbrigadisty a příslušníka zahraničního odboje*. Brno (Krajské nakladatelství) 1962. S. 11. – Křen, Jan: *Do emigrace. Západní zahraniční odboj 1938–1939*. Praha (Naše vojsko) 1969. S. 353–358. – Reimann, Paul: *Errinerungen. Exil der Tschechoslowaken in England*. Typoscript, s.l., s.a., ulož. v Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes-Bibliothek, Wien, sign. 10 326. S. 8–9, 11–12, 15–16. – Firt, Julius: *Cestou k Únoru: počátky byly v Londýně, Záznamy–I, Svědectví, Čtvrtletník pro politiku a kulturu (Paris)*, r. 12, 1973, č. 46, passim. – Wipplinger, Erna: *Österreichisches Exiltheater in Grossbritannien (1938 bis 1945). Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der Grund- und Intergrativwissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien*. Wien 1984. Typoscript ulož. v Institut für Theaterwissenschaft an der Universität Wien-Bibliothek, sign. 1, 234097–C.Th. S. 24. – Čejka, Eduard: *Československý odboj na Západě (1939–1945)*. Praha (Mladá fronta) 1997. S. 50–53, 56–57.

Existenční podmínky života čs. emigrace ve Velké Británii

Čs. exulanti ve Velké Británii – s výjimkou několika málo zámožných jedinců vlastních v cizině hmotný majetek anebo volné finanční prostředky, kteří povětšinou do ciziny směřovali nikoli z politických důvodů, ale proto, aby se ochránili před hrožícím rasistickým pronásledováním – nacházeli před vznikem války ke svému životu podmínky dosti svízelné. I když jim Britové z humanitárních důvodů poskytli azyl na svém území, v očích britských vládních činitelů, především ovšem těch, kteří setrvali tehdy stále ještě u svých mnichovanských „mírotvorných“ iluzí, jevíli se nepřilíš vítanými cizinci, neboť jejich pobyt na britské půdě problematizoval vztahy mezi Británií a Německem. V širokých vrstvách britského obyvatelstva vyvolávala pak jejich přítomnost oprávněnou obavu, že se – pokud se budou ucházet o práci v místním hospodářství – v celé zemi mocně zdramatizuje dotud již beztak sama o sobě nepřilíš utěšená sociální situace, neboť jako levnější pracovní síly konkurenčně na trhu práce z možnosti být zaměstnávání vyřadí domácí pracovníky. V podstatě jim na samém počátku jejich zdejšího pobytu zůstávala britská společnost do velké míry uzavřena.

Většinou emigrantů britské úřady v prvním období jejich pobytu v Británii neumožňovaly výdělečně se uplatnit; podle platných britských zákonů měli statut přechodně zde pobývajících hostů a jako držitelům pouze krátkodobě platných víz nebylo jim dovoleno vyhledávat zaměstnání u britských zaměstnavatelů. Ze všeobecného zákazu účastnit se na hospodářském podnikání poskytovalo zahraniční oddělení britského ministerstva vnitra výjimky jen v těch případech významnějších podnikatelů a obchodníků, že šlo o podnikatele a obchodníky vládnoucí příslušným kapitálem, podnikat bylo dovoleno i některým představitelům svobodných povolání, přičemž tyto výjimky platily jen pro představitele určitých, úředníky vytipovaných druhů podnikání a povolání, a to pouze pro určité oblasti Spojeného království, např. pro Středozápadní Anglii, Cumberland, Jižní Wales, západní Skotsko a Severní Irsko, kde britští pracující v tamějším hospodářství od počátku třicátých let nenacházeli pro sebe dost pracovních příležitostí a kde podnikatelské aktivity Čechoslováků mohly napomoci zmírnit tamní velkou nezaměstnanost. Určitý zájem projevovala britská strana také o vědce – těm byla nabízena místa na univerzitách a ve výzkumných ústavech – a o kvalifikované vysokoškolské učitele. Posléze směli pracovat jako profesionálové v místních britských divadlech a filmových ateliérech někteří scénáristé, režiséri, dirigenti, herci a pěvci. Především se však tyto výjimky týkaly žen, které byly ochotny dát se

zaměstnávat v britských domácnostech jako služebné, „domácí pomocnice“ – „domestics“. Řada čs. emigrantů našla tehdy ve Velké Británii zaměstnání přímo v pomocné organizaci CRTF.

Největší počet čs. exulantů zůstával tudíž v prvním období jejich pobytu ve Velké Británii, tedy od podzimu 1938 až do podzimu 1939, odkázán téměř úplně na sociální výpomoc, finanční a hmotnou podporu, kterou uprchlíkům poskytovaly různé pomocné a charitativní instituce a organizace. V případě těch uprchlíků, o které pečovala organizace CRTF (podle tvrzení Jiřího Hronka bylo prý to zprvu, až do začátku roku 1940, ze zdejší čs. exilové obce na čtyři tisíce osob, pak se jejich počet údajně o plnou jednu třetinu snížil), šlo prý o finanční podporu zhruba ve výši částky, jaká příslušela anglickému odborově organizovanému nezaměstnanému. Podle Eduarda Tábořského představovaly prý tyto tzv. „maintenance money“ pouhých pětadvacet šilinků týdně, podle Oty Ornesta prý třicet šilinků, tj. okolo šesti liber měsíčně. Nicméně v té době byly to relativně „slušné peníze“ („bohatá večere“ v čínské restauraci se tehdy dala pořídit za půldruhého šilinku). Emigranti tedy v Británii netrpěli hladem, avšak po uhrazení nákladů na stravu a později i na bydlení v soukromí jim mnoho prostředků na úhradu dalších životních potřeb přece jen nezbyvalo (pro většinu z nich bylo problémem koupit si nové ošacení).

Zpočátku jen někteří společensky a hospodářsky privilegovaní jedinci si mohli dovolit vyhledat ubytování podle vlastní vůle. Většina uprchlíků přicházejících do exilu za pomoci charitativních organizací musela po příchodu do Velké Británie vzít zavděk nouzovým ubytováním v uprchlických domovech, které pro ně tyto organizace zbudovaly v okrajových částech Londýna a v jeho blízkém i vzdálenějším okolí, v domech k těmto účelům přechodně pronajatých, v hotelích a ubytovnách, v tzv. hostelech. Šlo často o opuštěná panská sídla, nepoužívané školní budovy a uprázdněné penziony, které si na náklady zmíněných organizací uprchlíci zpravidla sami svépomocí k obývání upravili. Nežádka byly tyto tzv. „čs. domovy“ vybaveny pouze starým nábytkem, který darovali emigrantům místní lidé, samy organizace dodaly jen k životu nezbytné doplňkové předměty.

V těchto zařízeních uprchlíci však nejen přespávali – samostatné pokoje měly k dispozici pouze manželské páry, rodiny s dětmi anebo přátelské dvojice a trojice, většina exulantů svobodného stavu musela vzít zavděk ubytováním ve větších ložnicích pro třeba i desítku osob –, ale povětšinou se zde i kolektivně stravovali: v domovech byly zřízeny kuchyně a vybaveny potřebným náčiním a pro onu činnost kvalifikovaní jedinci z řad exulantů v nich pak připravovali pro obyvatele toho kterého domova jednotnou stravu, a to povětšinou podle receptů středoevropské, a především domácí české gastronomie. Jídlo pak strážníci konzumovali ve společných jídelnách.

Toto nouzové ubytování bylo bezplatné, avšak i sama skutečnost, že byli nuceni bydlet v domovech vydržovaných charitativními organizacemi, soustředění ve větších kolektivech, utvrzovala v emigrantech pocit, že jsou v Británii jen trpěnými hosty, podléhajícími nenápadné úřední dohlídce.

V Londýně byly v prvním období zdejšího pobytu čs. uprchlíků takové domovy zřízeny především v okrajových čtvrtích. Výjimku představovalo již před první světovou válkou do provozu uvedené a v připomenutém smyslu exilovým Čechoslovákům a krajanům sloužící středisko klubového typu, hostinský dům místní čs. krajské kolonie, později přezvaný na Klub československé kolonie (Czechoslovak Colony Club), na třídě Gloucester č. 26 poblíž Regentského parku ve čtvrti Camden Town, památný tím, že v něm za první světové války v letech 1915 a 1916 bydlil mj. i T. G. Masaryk, poměrně rozlehlá to budova s hostinskými pokoji, kde

však bylo i stravovací zařízení, kavárna a velký sál; zde byli ubytováni hlavně prominentní příslušníci čs. exilové obce. Nově vznikly další „boarding house“ v malém hotelu nacházejícím se tentokrát v blízkosti Holland Parku v Kensingtonu, v domku v jižně odtud, již za řekou Temží ležící čtvrti Putney a dále na jih ve vilce se zahrádkou ve skoro již venkovském Wimbledonu. Ale také ve větším domě na Fortis Green ve Finschley, kde byli soustředěni především čs. uprchlíci německé národnosti. V bezprostřední blízkosti britského hlavního města to pak byly hostely např. v Guildfordu a Eponu a v poněkud vzdálenějších Reigate a Horsmondenu. Značná část běženců byla však umístěna v místech od Londýna skoro sto kilometrů vzdálených, v hotýlcích a opuštěných panských sídlech v jihovýchodním cípu Anglie na pobřeží Severního moře, např. v Margate, Broadstairs a Birchington on Sea při mořském ústí Temže.

Naštěstí v tomto stísněném existenčním postavení čs. emigranti ve Velké Británii nesetrvávali dlouho. Nacházeli se v něm pouze do chvíle vypuknutí druhé světové války, po nacistickém vpádu do Polska a následném vyhlášení válečného stavu mezi Německem na jedné straně a Velkou Británií a Francií na straně druhé, do září 1939. Poté se toto postavení značně proměnilo a zejména Čechoslovákům českého původu dalo rychle zapomenout na svízele, které prožívali v prvních chvílích svého pobytu v britském exilu, na pocity, že jsou jako oběti politických ústupků západních demokracií vůči fašistickým mocnostem nespravedlivě diskriminováni.

J. K.: *Působnost Československé kolonie v Londýně*, Věstník Československé kolonie v Londýně, č. 1–2 (říjen 1942), s. 18. – Táborský, Eduard: *Pravda zvířela. Deník druhého zahraničního odboje*. Praha (Vydavatelstvo Družstevní práce) 1947. S. 134, 146, 269. – Hronek, Jiří: *Oč porážky k vítězství. Český novinář v emigraci*. 2. část. Praha (Nakladatelství Práce), 1947. S. 14–15. – Laštovička, Bohuslav: *V Londýně za války. Zápisy o novou ČSR 1939–1945*. Praha (Státní nakladatelství politické literatury) 1960. S. 70, 82. – Kocman, Vincenc: *Boj bez slávy. Vzpomínky interbrigadisty a příslušníka zahraničního odboje*. Brno (Krajské nakladatelství) 1962. S. 8. – Osobní výpovědi Oty Ornesta (Praha) z 22. 11. 1968 a z 19. 9. 1972. Záznamy ulož. v soukr. archivu Bořivoje Srby. – Leske, Birgid-Reinisch, Marion: *Exil in Grossbritannien*. In: *Exil in der Tschechoslowakei, in Grossbritannien, Skandinavien und in Palästina. Kunst und Literatur im antifaschistischen Exil 1933–1945*. Bd. 5. [Hrsg. Ludwig Hoffmann. Red. Gisela Seeger.] Leipzig (Verlag Philipp Reclam jun.) 1980. S. 163–174. – Valtrová, Marie-Ornest, Ota: *Hraje vás latinek ještě na housle? Rozhovor Marie Valtrové s Otou Ornestem*. Praha (Primus) 1993. S. 48–49. – *Österreicher im Exil. Grossbritannien 1938–1945. Eine Dokumentation*. [Hrsg. Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes. Einleitungen, Auswahl und Bearbeitung Wolfgang Muchitsch.] Wien (Österreichischer Bundesverlag) s.a. [1992]. S. 50–53. [Tamtéž viz k této problematice se vztahující dokladové materiály.] – Čejka, Eduard: *Československý odboj na Západě (1939–1945)*. Praha (Mladá fronta) 1997. S. 56–57.

Čs. oficiální instituce ve Velké Británii

Samy čs. oficiální instituce nacházející se v pomnichovském období před vypuknutím druhé světové války na území Velké Británie byly s to exulantům přicházejícím sem z ČSR poskytovat – pokud jde o hmotnou podporu – pomoc jen ve velmi omezené míře. Tak např. čs. vyslanectví v Londýně, sídlící v samém srdci Londýna poblíž Buckinghamského paláce (SW 1) na Grosvenor Place č. 8 a v jehož čele stál zprvu Jan Masaryk, později Maxmilián Ervín Lobkowicz a ještě později Jaromír Smutný, mělo po Mnichovu, zejména však po 15. březnu 1939, kdy se Československo definitivně rozpadlo a jeho „zbytek“, české země, obsadila německá vojska, samo dost starostí udržet svou existenci. Po zřízení Protektorátu Čechy a Morava nacistické Německo ústy svého ministra zahraničních věcí von Ribbentropa požádalo Velkou Británii o jeho zrušení a předání jeho majetku do německých rukou. Expresident Edvard Beneš, usadivší se v Londýně, byl tehdy po-

kládán za výhradně soukromou osobu. Politická činnost exulantů nebyla povolována. Teprve po vzniku války v září 1939, když Beneš a další zahraniční reprezentanti bývalé ČSR jménem čs. národů prohlásili, že se i Československo nachází ve válečném vztahu s Německem, se postupně konstituovaly i politické orgány čs. odboje, přesto až do pádu Francie v létě 1940 se zdálo, že centrum čs. exilové odbojové akce bude ustaveno v Paříži, v podstatě mimo sféru vlivu čs. exilových politických sil soustředěných v Londýně.

Situace se zásadně proměnila až poté, co na jaře 1940 hitlerovská vojska v mohutné ofenzivě porazila francouzsko-britská a další spojenecká vojska na západní frontě a po krátkých bojích anebo vůbec bez boje obsadila severní a západní státy kontinentální Evropy, čímž se Británie ocitla v bezprostředním ohrožení německou invazí. Po přenesení dosavadního hlavního sídla centra čs. zahraniční odbojové akce, Čs. národního výboru, z Němci okupované Paříže do Londýna a po uznání londýnské centrály jako oficiálního představitele čs. odboje Churchillovou vládou, podařilo se Benešovi, který byl uznán znovu za hlavu zničeného čs. státu, vytvořit zahraniční čs. Prozatímní vládu s jejími institucionálními orgány, ministerstvy, sekretariáty atp., a jako náhražku regulérního parlamentu čs. Státní radu. Všechny tyto instituce a orgány, jakkoli ani ony nemohly přímo a bezprostředně pečovat o všechny naše emigranty, ovšem již svou pouhou přítomností v Británii pro ně – počínaje létem 1940 – vytvářely pevnou záštitu a staly se oporou i jejich společenského života.

Kocman, Vincenc: *Boj bez slávy. Vzpomínky interbrigadisty a příslušníka zahraničního odboje*. Brno (Krajské nakladatelství) 1962. S. 8. – Křen, Jan: *Do emigrace. Západní zahraniční odboj 1938–1939*. Praha (Naše vojsko) 1969. S. 324–331. – Táborský, Eduard: *Pravda zvítězila. Deník druhého zahraničního odboje*. Praha (Vydavatelstvo Družstevní práce) 1947. S. 134–135. – Čejka, Eduard: *Československý odboj na Západě (1939–1945)*. Praha (Mladá fronta) 1997. S. 53–55, 68–71.

Czechoslovak Refugee Trust Fund jako organizační základna společenského života čs. exulantů

V prvopočátečním období jejich zdejšího pobytu potřebný řád do života čs. exulantů naleznuvších azyl ve Velké Británii vnášely zejména různé pomocné a charitativní organizace.

V tomto smyslu se – jak jsme již zjistili – nejvýznamněji prosazovala organizace Czechoslovak Refugee Trust Fund. Uvedli jsme již, že tato organizace přiznávala uprchlíkům právo sdružovat se v nové kolektivy nejenom na základě národnostním, ale i náboženském a podle čs. prvorepublikového politického klíče. Stávala se tak i důležitou základnou pro rozvíjení společenského, politického a kulturního života čs. emigrace ve Velké Británii.

V rámci této organizace se čs. uprchlíci pokusili vyjádřit svou etnickou rozrůzněnost, jakož i specifika svých názorových orientací, ustavením řady samostatných skupin sdružujících exulanty podle výše zmíněných kritérií.

Nejvíce politicky a ideologicky, ale také zájmově specifikovaných skupin vytvořili v rámci samosprávné organizace působící při CRTF německy mluvící čs. uprchlíci, což bylo dáno tím, že – jak už bylo řečeno – tito uprchlíci, a to jednak čs. občané německé národnosti, sudetští Němci, jednak azylanti pocházející z Německa a Rakouska, kteří našli po útěku ze svých domovů přechodné útočiště v ČSR, představovali mezi uprchlíky podporovanými zmíněnou organizací početně největší entitu. Tito německy mluvící čs. uprchlíci vytvořili v rámci CRTF zpr-

vu celkem deset výše uvedeným způsobem specifikovaných skupin, sami sudetští Němci čtyři. Z nich vůbec nejpočetnější byla několikatisícíhlavá skupina sudetských Němců soustřeďující pod vedením Wenzela Jaksche sudetoněmecké sociální demokraty, členy Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei in der ČSR (v Británii působící pod označením Treugemeinschaft Sudetendeutscher Sozialdemokraten in England). Silnou skupinu představovali však i sudetoněmečtí komunisté, členové územní složky KSČ v Sudetech, vedení krajským tajemníkem té strany v Liberci, bývalým poslancem čs. parlamentu Gustavem Beuerem. Další uprchlíci z řad sudetských Němců se sdružili ve skupinách Zinnerově a Lenkově (Zinnerova skupina, Zinner-Gruppe, vznikla z iniciativy horníka Josefa Zinnera, předsedy odborářské Hornické unie ze severočeského Falknova, dnešního Sokolova, odštěpením od Jakschovy skupiny a zformovala se ve skupinu zcela samostatnou, jejíž vedení ze Zinnerových rukou převzal později náměstek starosty ze severočeských Teplic-Šanova Josef Lenk). Naproti tomu asi sto padesát sudetoněmeckých liberálů (z devadesáti procent se prý jednalo o intelektuály židovského původu) se seskupilo ve skupině libereckého advokáta a tamního městského radního dr. A. P. Perese, člena ústředního vedení jedné z bývalých německých svobodomyšlně orientovaných stran, Deutsche demokratische Freiheitspartei (v Británii vystupovali tito sudetští Němci jako Die Deutsche Liberale Demokraten aus ČSR-German Democratic Liberals from ČSR). „Říšskoněmečtí“ sociální demokraté, členové Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD) vytvořili za vedení dr. Maase a Wilhelma Sandera další samostatnou skupinu. Komunisté pocházející z Německa, členové Komunistische Partei Deutschlands (KPD), pak za vedení Heinze H. Schmidta, člena jejího ústředního výboru, skupinu zvanou Schmidt-Gruppe. Rakouští sociální demokraté, socialisté a odboráři, vedení Johannem Svitanicsem, stopadesátišestičlennou Svitanics-Gruppe, rakouští komunisté, vedení Hansem Winterbergem, osmdesátičlennou Winterberg-Gruppe. V rámci samosprávy utečenců při CRTF vznikly ještě skupina „říšskoněmeckých“ intelektuálů Thomas-Mann-Gruppe a židovská skupina vyznavačů sionismu Hicem.

Češi a Slováci zaujímali v samosprávné organizaci působící při CRTF - jak rovněž již bylo řečeno - (nejen zpočátku, ale dokonce ještě v roce 1941) postavení velmi problematické. Když se v Británii objevili první z nich, nenalezli zde jedinou etnickou a politicky jim vyhovující skupinu, do níž by byli s to se zařadit. Rozhodli se proto - nejiniciativněji se v tom směru zprvu angažovali sociální demokraté Josef Bělina a Václav Patzak, komunistická poslankyně Anežka Hodinová-Spurná a prof. Ambros - vytvořit vlastní skupinu, a to - aby bylo možno lépe čelit hegemonii Němců - tzv. Jednotnou československou skupinu CRTF. Ta měla sdružovat příslušníky všech národů a národností republiky bez rozdílu národnostního původu, náboženského vyznání a politické příslušnosti, kteří se hlásili k ideji demokratického Československa, stáli na pozicích antifašistického odboje a boje za obnovení čs. republiky. Zformovavši se teprve na jaře 1939, měla zprvu pouze čtyřicet členů. Postupně však počet jejích příslušníků vzrůstal, takže na počátku války, v září 1939, když se čs. emigranti začali pozvolna vymaňovat ze závislosti na charitativní péči, bylo v ní registrováno na půl tisíce osob, na konci roku 1941 dokonce již šest set osmdesát. Právě tato skupina pak v rámci čs. exilové obce energicky rozvíjela kulturněpolitické a kulturní aktivity a dosahovala nejnepohodnějších výsledků. Početně se ovšem s německými, často několikatisícíhlavými skupinami rovnat nemohla.

Avšak ačkoli zlepšení postavení Čechů a Slováků a s nimi solidárních českých Němců v samosprávě uprchlíků podporovaných CRTF bylo plně závislé na jejím

schopnosti jednotně vystupovat vůči jiným samosprávným skupinám této organizace, nedokázala se ani sama jednotná čs. skupina v ní chovat jako kompaktní, společnými zájmy se řídící komunita. Tak jako zmíněná samosprávná organizace co celek, i ona sama byla vnitřně rozpolcována hlubokými ideologickými rozpory panujícími mezi jejími dílčími konstitutivními složkami, z nichž kritické podoby nabyl zejména rozpor mezi příslušníky Čs. strany národněsocialistické, Čs. sociálnědemokratické strany dělnické a Komunistické strany Československa. Do jejího čela se zprvu dostal sociální demokrat Josef Bělina, který v ní však počal prosazovat partikulární zájmy své strany způsobem, jenž vyvolával nespokojenost a odpor nejen u příslušníků jiných stran, ale dokonce i u příslušníků jeho vlastní strany. Spíše pravicově politicky smýšlejícího Bělinu, který se nakonec od svých politicky levicově orientovaných druhů vzdálil natolik, že se spolu se šesti svými přívrženci rozhodl v květnu 1941 Jednotnou čs. skupinu CRTF opustit a založit pod hlavičkou CRTF novou vlastní samosprávou skupinu (dle pořadí vzniku již dvanáctou), vystřídal ve vedení zmíněné sjednocené skupiny časem představitel sociálnědemokratické levice prof. Václav Patzak. Bělinův postup však již předtím vyprovokoval členy KSČ, aby se v této skupině co nejvíce separovali. To vyvolávalo uvnitř skupiny velké vnitřní napětí, neboť komunistů byla i v této skupině většina. Je nutno v té souvislosti i konstatovat, že mezi našimi emigranty v Británii právě komunisté tvořili nejpevněji a nejdokonaleji zorganizovaný politický útvar, který díky této své organizovanosti měl v politickém životě naší emigrace značnou váhu.

Podobně jako v jiných západních zemích i v Británii se ovšem úřady snažily činnost příslušníků komunistické strany co nejvíce podvázet – poté, co v srpnu 1939 Stalin uzavřel politický pakt s Hitlerem, byli někteří významní komunističtí funkcionáři, tak např. člen ÚV KSČ a bývalý čs. komunistický senátor za Liberecko Karl Kreibich, zmíněný liberecký krajský tajemník KSČ Gustav Beyer a také krajský tajemník téže strany pro okresy Ústí n. L., Chomutov a Teplice-Šanov Ludwig Freund (Ludvík Frejka), dokonce na delší dobu internováni –, ale navzdory tomu, i v poloilegalitě, rozvinuli komunisté, vedeni poslankyní za KSČ Anežkou Hodinovou-Spurnou, kterou v jejím politickém počínání vehementně podporoval její muž Gríša Spurný, v Jednotné čs. skupině své působení do velké šíře. Navzdory dohledu anglických úřadů se v jejím rámci ustavil i tajný výbor čs. komunistů ve Velké Británii – v něm vedle Hodinové a Spurného působili např. Kurt Babel, Karl Kreibich, Bohuslav Laštovička, Václav Nosek, Paul Reimann, Jozef Valo aj. –, který se prostřednictvím stranických buněk, jež existovaly takřka v každém emigrantském kolektivu, snažil ovlivňovat politické smýšlení české emigrace v duchu svého ideologického programu, v Británii konkrétně rozpracovaného do taktického plánu mařit úsilí „imperialistů“ o nové rozdělení mocenského vlivu ve světě, a tudíž i politicky podvázet aktivity Benešova odbojového ústředí. Z hlediska realizace tohoto plánu se ovšem velmi významnou ukázala skutečnost, že se komunistům časem podařilo získat rozhodující pozice i v různých organizacích masového rázu; k založení několika z nich dali dokonce sami i přímý popud.

CRTF neskýtala tedy Čechům a Slovákům, zejména těm, kteří nepatřili k levici a kteří se chtěli zapojit do zahraniční odbojové akce organizované Benešovým londýnským centrem, dostatek příležitostí k svobodnému projevu svých názorů. Avšak ani ti, kteří hledali v cizině jen možnost prostého přežití protizidovských pogromů, necítili se pod jeho kuratelou dosti volně. Posléze, když změna veřejných poměrů po vypuknutí války umožňovala i čs. emigrantům se volně sdružovat podle svého politického přesvědčení, proto mnozí z nich Jednotnou čs. skupinu

opustili a rozvíjeli své aktivity mimo její rámec v nejrůznějších společenských organizacích, kde nebylo nutno čelit cizímu vlivu, jakému museli čelit v samosprávné soustavě CRTF.

Nesign.: *Volné souručenství československých skupin v Anglii*, Čechoslovák v Anglii, r. 1, 1939, č. 1 (16. 10. 1939), s. 2. – Nesign.: *Organisace Czech Refugee Trust Fund*, Čechoslovák v Anglii, r. 1, 1939, č. 2 (20. 10. 1939), s. 6. – Nesign.: *Organisace Czech Refugee Trust Fundu*, Čechoslovák v Anglii, r. 2, 1940, č. 2 (12. 1. 1940), s. 6. – Haras, T.: *Trust Fund*, Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 8 (21. 2. 1941), s. 6. – Haras, T.: *Trust Fund* [příspěvky do ankety o vnitřních poměrech v Československé Refugee Trust Fundu: Nesign.: *Německý názor*; Volgof, S.: *Fráze o jazykovém problému?*; S.: *Pouze tři citáty z dopisu*], Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 10 (7. 3. 1941), s. 6. – Haras, T.: *Trust Fund* [závěr ankety o vnitřních poměrech v Československé Refugee Trust Fundu], Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 11 (14. 3. 1941), s. 9. – Nesign.: „*Pan Josef Bělina[...]*“ (rubr. *Komentáře a odpovědi*), Mladé Československo, r. 2, 1941, č. 30 (15. 12. 1941), s. 4. – Laštovička, Bohuslav: *V Londýně za války. Zápas o novou ČSR 1939–1945*. Praha (Státní nakladatelství politické literatury) 1960. S. 64, 69–70, 74. – Křen, Jan: *Do emigrace. Západní zahraniční odboj 1938–1939*. Praha (Naše vojsko) 1969. S. 349–378, 437–449. – Osobní výpověď Elišky Frejkové (Elsbeth Warnholtzové, Praha) z 27. 11. 1968. Záznam uložen v soukr. archivu Bořivoje Srby. – Křen, Jan: *V emigraci. Západní zahraniční odboj 1939–1940*. Praha (Naše vojsko) 1969. S. 415–444. – Leske, Birgid–Reinisch, Marion: *Exil in Grossbritannien*. In: *Exil in der Tschechoslowakei, in Grossbritannien, Skandinavien und in Palästina. Kunst und Literatur im antifaschistischen Exil 1933–1945*. Bd. 5. [Hrsg. Ludwig Hoffmann. Red. Gisela Seeger.] Leipzig (Verlag Philipp Reclam jun.) 1980. S. 166–169, 644. – *Österreicher im Exil. Grossbritannien 1938–1945. Eine Dokumentation*. [Hrsg. Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes. Einleitungen, Auswahl und Bearbeitung Wolfgang Muchitsch.] Wien (Österreichischer Bundesverlag) s.a. [1992]. S. 8–11. [Tamtéž viz k této problematice se vztahující dokladové materiály.]

Spoolečenské organizace čs. emigrace

Vedle expozitur bývalých čs. parlamentních stran, jejichž exilová ústředí a členské základny se zde formovaly na půdě CRTF, se v průběhu pobytu čs. exulantů v Británii postupně konstituovaly i různé kvazinezávislé, ve skutečnosti politicky angažované společenské organizace, sdružující zpravidla příslušníky určitých větších sociálních skupin emigrace a vyjadřující určité obecnější zájmy.

Od samého počátku pobytu čs. emigrantů v Británii se mimořádně silně projevovало např. úsilí podchytit organizačně zájmy rozmanitých sociálních a profesních skupin uprchlíků na bázi ideje sdružování pracovníků jistých profesí v odborové korporace: výsledkem tohoto úsilí bylo mj. konstituování tzv. Československé odborové skupiny, která povstala na přelomu let 1941 a 1942, aby vyplnila mezeru v čs. exilovém politickém a společenském životě ve Velké Británii jako určitá náhrada za někdejší domácí organizace bohatě strukturovaného čs. odborového hnutí.

Významné organizační úsilí vyvíjely hned od počátku pobytu v Británii také některé představitelky čs. prvorepublikového ženského hnutí. Již na podzim 1939 se údajně z popudu KSČ ustavil silně levicově orientovaný Klub čs. žen, do jehož čela se postavila někdejší komunistická poslankyně Anežka Hodinová–Spurná a který ihned zahájil intenzivní politickou propagandistickou, ale i sociálně charitativní a kulturní činnost mezi čs. emigrantkami a zároveň navazoval styky s organizacemi jiných skupin antifasistických emigrantek a také s ženskými organizacemi anglickými, díky čemuž v životě čs. emigrantské kolonie i rychle nabyl velkého vlivu. Ve snaze vyvážit tento jeho vliv politicky jinak orientovanou činností založily si na konci roku 1941 čs. emigrantky liberálního smýšlení navenek údajně apolitický Spolek čs. žen, který chtěl vystupovat v poměru k prokomunistickému Klubu čs. žen jako jeho antipod, ale pro svou menší agilitu se proti němu přesvědčivě prosadit nedokázal. Vedle těchto spolků, soustředujících ve svých řadách

především emigrantky z Jednotné čs. skupiny CRTF, však v čs. exulantské komunitě působily i spolky žen sudetoněmeckých a spolky emigrantek německých a rakouských, přišlých do britského exilu z ČSR. V procesu sjednocování sil čs. emigrace, odstartovaném vstupem SSSR do války na straně států čelících hitlerovské agresi a následnou proměnou postoje čs. komunistů k Benešově zahraniční odbojové akci, se většina organizací čs. emigrantek rozhodla pro těsnou vzájemnou spolupráci a již 30. srpna 1941 vytvořila jako svůj vrcholný zastřešující orgán, koordinující tuto spolupráci, tzv. Radu čs. žen, jejíž předsedkyní se stala sociální demokratka Marie Jurnečková-Vorlová, která pak zastupovala ženské hnutí i v čs. Státní radě. Rozhodující iniciativu v této fázi sdružování čs. ženského hnutí v exilu projevil prý právě Klub čs. žen, z jehož funkcionářského kádru pocházela i sama Jurnečková. První, ustavující členská schůze této nové, respektive „staronové“ organizace čs. exilového ženského hnutí se konala 4. října 1941 v sále čs. hostelu Canterbury Hall v Londýně. Rada čs. žen pak organizovala velké sbírkové akce, např. sbírku na pomoc čs. vojákům, a mnohokrát opakované sbírky peněz pro Rudou armádu.

Zcela mimořádným způsobem k rozvoji společenského života čs. emigrace ve Velké Británii přispívaly z těchto společenských organizací organizace mládeže. Již v červenci 1939 založili mladí čs. exulanti hlásící se politicky k programům tří bývalých čs. parlamentních stran socialistické orientace, Čs. strany národněsocialistické, Čs. sociálnědemokratické strany dělnické a Komunistické strany Československa, jednotnou mládežnickou organizaci Mladé Československo (Young Czechoslovakia), organizaci, která si předsevzala sdružit – a to (pokud ovšem zastávala stanoviska odporu proti fašismu) bez ohledu na politické přesvědčení, národnostní původ či náboženské vyznání – všechnu čs. mládež pobývající v britském exilu a která se díky své široce rozvinuté činnosti nejrůznějšího druhu, včetně činnosti kulturní, stala jednou z nejmohutnějších a také nejdůležitějších organizací čs. emigrace v Británii vůbec. O dva roky později, v srpnu 1941, vznikl Ústřední svaz čs. studentstva, sjednocující bývalé i současné, v Anglii tehdy studující posluchače vysokých škol; přičiněním tohoto spolku se výroční den násilného uzavření čs. vysokých škol nacisty a počátku následné rozsáhlé perzekuce čs. vysokoškoláků, 17. listopad, podařilo ve světovém měřítku prosadit za datum, kdy studenti všech zemí světa měli každoročně demonstrovat svou solidaritu v boji proti fašismu, za tzv. Mezinárodní den studentstva. Mnozí mladí však nevstoupili do těchto organizací, ale podíleli se nadále na práci některých organizací působících již v meziválečném Československu, např. na práci světově rozšířených organizací křesťanské, především evangelické mládeže, Young Men's Christian Association (Křesťanské sdružení mladých mužů, YMCA) a Young Women's Christian Association (Křesťanské sdružení mladých žen, YWCA), a organizací skautských, ve snaze zviditelnit se v mládežnickém hnutí vystupovala mládež i v exilu nadále pracující české celonárodní tělocvičné organizace, Čs. obce sokolské, pod zvláštní hlavičkou „Mladí sokoli“ atp.

Své vlastní mládežnické organizace vytvořili si také sudetští Němci a „říšští“ Němci a Rakušané přišlí do britského exilu z ČSR a požívající podpory CRTF. První vytvořili sudetoněmeckou sekci Mladého Československa (Young Czechoslovakia), druží zde obnovili organizaci Freie Deutsche Jugend (Svobodná německá mládež), která vznikla již roku 1938 v Praze a sdružovala především členy Sozialdemokratische Partei Deutschlands (Sociálnědemokratické strany Německa), Sozialistische Arbeitspartei Deutschlands (Socialistické strany Německa) a International Sozialistische Kampfbund (Mezinárodního socialistického bojového svazu), Gruppe Neu Beginnen (Skupiny nových začátků) a Kommunistische Partei Deutschlands (Komunis-

tické strany Německa), rakouští uprchlíci mladého věku, kteří sem dorazili v ČSR, pak spolu se svými druhy, kteří sem šli přímo z opuštěné původní vlasti, ustavili již v březnu 1939 politicky levicově zaměřenou organizaci Junges Österreich in Grossbritannien-Young Austria in Great Britain (Mladé Rakousko ve Velké Británii) a o rok později, v červnu 1940 křesťansko-demokraticky orientovanou Die Assoziation der jungen Österreicher-Austrian Youth Association (Asociaci mladých Rakušanů). V rámci sjednocování sil čs. emigrace se v září roku 1941 některé z těchto organizací mládeže, tak např. Mladé Československo, Sudetoněmecká mládež, Mladí sokolové a organizace skautská dohodly na spolupráci a podobně jako organizace ženské ustavily společně jakýsi koordinační výbor této spolupráce, tzv. Ústředí čs. mládeže, které organizovalo společenské a politické akce týkající se všech mladých exulantů. V Liverpoolu si mladí Češi, Němci a Rakušané v lednu 1940 založili společnou skupinu nazvanou Refugee Youth.

Čechoslováci si ve Velké Británii vydržovali také několik organizací charitativního typu. Hned v listopadu 1939 založili vlastní podpůrnou organizaci Československá pomoc, která měla být jakousi náhradou za Československý červený kříž a snažila se proto účinkovat v řadě funkcí tradičně plněných právě Červeným křížem. Záhy však uvedli v život i organizaci, v jejíž funkcích se Československá pomoc snažila suplovat, Červený kříž (The Czechoslovak Red Cross Society), která pak vykonala mnoho pozitivního zejména ve prospěch obětí teroru ve vlasti a čs. zahraničních vojáků, avšak i např. čs. uprchlíků a krajanů strádajících v internačních táborech ve Francii a v Severní Africe atp. Na práci těchto organizací navazovala roku 1942 rozsáhlá akce Čs. válečné úsilí, do které se zapojila většina čs. spolků ve Velké Británii.

Vojáci v činné službě měli zakázáno vytvářet politická a společenská sdružení a spolky, tím větší energii po této stránce vyvíjeli vysloužilci: v exilu pokračoval v činnosti prvorepublikový Svaz čs. legionářů, sdružující emigranty, kteří bojovali v první světové válce, a působila tu od dřívějších časů také čs. odbočka Britské legie, Jednota čs. legionářů (Czechoslovak Branch of British Legion), sídlící v čs. Národním domě v Londýně. Vojáci „druhého“ čs. zahraničního odboje, kteří pro své stáří nebo pro zdravotní potíže byli postaveni mimo činnou službu, vytvořili v Británii spolek Sdružení bývalých bojovníků čs. zahraničních vojsk. Naproti tomu čs. dobrovolníci z tzv. Mezinárodních brigád bojujících ve španělské občanské válce na straně obránců republikánského zřízení proti Francovým fašistům, si založili po svém odtransportování z francouzských internačních táborů do Británie a přechodné tamní internaci prokomunisticky orientované Sdružení interbrigadistů.

Svébytný typ organizací hlásících se k ideji ČSR představovaly spolky v Británii žijících českých a slovenských krajanů. Tyto spolky, sdružující povětšinou příslušníky tzv. hospodářské emigrace z dob meziválečných, tak říkajíc „emigranty-starousedlíky“, z větší části vznikly již před první světovou válkou nebo krátce po jejím skončení, některé do té chvíle měly za sebou i několik desítek let trvajících působení, za druhé světové války se však otevřely i některým z nově příchozích uprchlíků, a díky tomu se transformovaly do podoby sdružení přece jen poněkud modernějšího typu, než jakými byly dříve. Tak např. z iniciativy krajanů, usedlých v Británii již před touto válkou, sdružených okolo tzv. Klubu československé kolonie v Londýně (Czechoslovak Colony Club), se v září 1941 zrodil Svaz zahraničních Čechoslováků. Češi a Slováci, kteří před válkou žili trvale ve Francii a kteří po jejím pádu roku 1940 uprchli do Británie, v Londýně – vedeni slovenským básníkem Theo H. Florinem, který se pak stal jeho tajemníkem – obnovili spolek, jenž pomáhal rozvíjet již odbojovou akci T. G. Masaryka během první světové války, tzv. Čs. kolonii v Paříži

(v Británii spolek vystupoval pod názvem Čs. kolonie z Francie se sídlem v Londýně), který se snažil organizovat hlavně pomoc pro krajany uvíznuvší na francouzské půdě, zejména na území vichyského režimu a v Severní Africe. Stejně postižení čeští a slovenští krajané belgičtí pak obnovili v Londýně spolek Čs. kolonie z Belgie.

V samostatných organizacích se sdružili v britském exilu také občané židovského původu, a to jak ti, kteří se cítili Čechoslováky, tak ti, kteří se hlásili k sionismu a zasazovali se o obnovení židovského státu na území britské Palestiny. Kromě separované skupiny židovských uprchlíků Hicem, ustavené na půdě CRTF, ti židovští emigranti, kteří počítali s návratem do ČSR, vytvořili několik dalších samostatných organizací, tak např. poměrně silnou Federaci čs. Židů. V průběhu války i oni konstitovali zastřešující orgán své činnosti, Ústřední radu národních Židů z ČSR. Sionisté měli ovšem také své vlastní organizace, ty se však již svým posláním vymykaly z programového úsilí čs. emigrantské komunity ve Velké Británii.

Vedle organizací širšího společenského zaměření vznikla v britském exilu také řada korporací a spolků sdružujících čs. emigranty stejných profesí nebo shodných oborových zájmů. Byly to hlavně organizace inteligence, které povětšinou byly založeny již doma v prvorepublikovém období a které byly v Londýně ve svobodných podmínkách, začasť jen ve značně provizorní podobě, restituovány. O činnosti některých z nich dnes již nelze zjistit nic konkrétního a čtenář této knihy se tudíž musí uspokojit pouze s konstatováním, že tyto organizace existovaly.

Tak patrně už v roce 1941 byly v Londýně obnoveny Spolek čs. lékařů a Spolek čs. advokátů; Spolek inženýrů a architektů v zahraničí (SIA) byl v exilu znovu konstituován na své ustavující schůzi až 14. června 1942. Naproti tomu Syndikát čs. novinářů (Syndicate of Czechoslovak Journalists), jemuž předsedal sociální demokrat Bohumil Laušman a jehož tajemníkem byl národní socialista Jiří Langstein-Hronek, dočkal se své restaurace již v lednu 1941 a londýnské ústředí čs. sekce spisovatelského PEN-Clubu (Czechoslovak PEN-Club) v čele s dramatikem Františkem Langrem jako předsedou a s Viktorem Fischlem jako tajemníkem už dokonce v prosinci 1940. Také umělci dalších profesí projevíli snahu sjednotit své síly na spolkovém základě a v květnu 1942 založili v Londýně jako pokračování stejnojmenného spolku, osvědčivšího se v Praze, v Brně a v Ostravě ve složité politické situaci let 1937 a 1938, Klub čs. umělců, který však na rozdíl od svého prvorepublikového předchůdce a pomnichovského následovníka neměl v politickém a společenském životě emigrace příliš velkou váhu. Roku 1942 se ustavil především z Langrova popudu i Kruh přátel čs. knihy.

Významnou úlohu ve společenském životě čs. emigrace pobývajících za války ve Velké Británii sehrály také organizace zaměřující se na navazování kontaktů s emigrantskými komunitami příslušníků jiných národů a států, s exilovými Němci, Rakušany, Maďary, Španěly, Poláky atp., zejména však s obyvatelstvem hostitelské země, s Brity. Pro sblížení v Británii tehdy pobývajících Čechoslováků s cizinci tvořícími jejich nejbližší lidské okolí vykonaly velmi mnoho hlavně v prvním období války, v letech 1939–1941, z britské iniciativy vznikající společnosti Friends of Czechoslovakia (Přátelé Československa) a ve druhém období v letech 1941–1945 naproti tomu z čs. iniciativy v září 1941 ustavená „masová“ organizace Klub čs.–britského přátelství, vystupující pod anglickým oficiálním názvem Czechoslovak-British Friendship Club; obě tyto organizace se ujímaly pořádání všemožných kulturních a společenských podniků sloužících k propagaci ČSR a cílů čs. zahraničního odboje, zároveň však významně přispěly i ke sjednocení sil naší emigrace samotné. Na venkově zastupovaly tyto organizace čilé Masarykovy společnosti. Po připojení Sovětského svazu ke státům formující se Spojenecké koalici na podzim 1941 byla

v Londýně obnovena i prvorepubliková Společnost pro kulturní a hospodářské sblížení s novým Ruskem (pod názvem Společnost pro kulturní a hospodářské styky s SSSR).

V předvečer a během druhé světové války vzniklo a působilo jen v Londýně na třicet čs. spolků, v celé Británii pak okolo pětasedmdesáti.

-eli-: *Einheit*, Jugend Voran, Jg. 1, 1940, Nr. 3 (2. Maerz-Heft 1940), S. 1. - Nesign.: *Nová budova Čs. červeného kříže v Londýně*, Čechoslovák v Anglii, r. 2, 1940, č. 47 (22. 11. 1940), s. 2. - Nesign.: „*Československý PEN Club v Londýně [...]*“, Čechoslovák v Anglii, r. 2, 1940, č. 51-52 (20. 12. 1940), s. 9. - Nesign.: *Likvidace Čs. pomoci*, Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 15 (10. 4. 1941), s. 10. - Nesign.: *Svaz zahraničních Čechoslováků*, Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 38 (19. 9. 1941), s. 2. - Nesign.: *Rada čs. žen ve Velké Británii*, Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 39 (26. 9. 1941), s. 11. - dš. [Doly Šperková]: *I. manifestační schůze čs. žen ve Velké Británii*, Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 41 (10. 10. 1941), s. 10. - „*Ústředí československé mládeže*“ [provokální stejnojmenné organizace, sign. Václav Paleček, předseda, -Lubor Zink, jednatel], Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 42 (17. 10. 1941), s. 8. - Nesign.: *Ustanovení spolku čs. žen*, Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 51-52 (19. 12. 1941), s. 11. - Nesign.: *Odbočka M.Č. hlásí* (rubr. *Z organizací Mladého Československa*), Mladé Československo, r. 3, 1942, č. 8/38 (15. 4. 1942), s. 6. - Nesign.: *Svaz zahraničních Čechoslováků*, Čechoslovák, r. 4, 1942, č. 18 (1. 5. 1942), s. 2. - Nesign.: *Radiopřístroje vojákům*, Mladé Československo, r. 3, 1942, č. 23 (10. 10. 1942), s. 5 [tamtéž viz nesign.: *Syndikát čs. novinářů*, s. 5]. - J. K.: *Působnost Československé kolonie v Londýně*, Věstník Československé kolonie v Londýně, č. 1-2 (říjen 1942), s. 18. - Nesign.: *Konference Mladého Československa*, Čechoslovák, r. 5, 1943, č. 30 (23. 7. 1943), s. 2. - Nesign.: *Sdružení superarbitrovaných čs. vojenských osob*, Čechoslovák, r. 5, 1943, č. 43 (25. 10. 1943), s. 4. - „*Věrnost za věrnost*“ [reklamní text], Mladé Československo, r. 3, 1942, č. 27 (7. 11. 1942), s. 5. - Hronek, Jiří: *Od porážky k vítězství. Český novinář v emigraci*. 2. část. Praha (Nakladatelství Práce) 1947. S. 14, 34-35, 83. - Laštovička, Bohuslav: *V Londýně za války. Zápisy o novou ČSR 1939-1945*. Praha (Státní nakladatelství politické literatury) 1960. S. 77, 93. - Kocman, Vincenc: *Boj bez slávy. Vzpomínky interbrigadisty a příslušníka zahraničního odboje*. Brno (Krajské nakladatelství) 1962. S. 11. - Leske, Birgid-Reinisch, Marion: *Exil in Grossbritannien*. In: *Exil in der Tschechoslowakei, in Grossbritannien, Skandinavien und in Palästina. Kunst und Literatur im antifaschistischen Exil 1933-1945*. Bd. 5. [Hrsg. Ludwig Hoffmann. Red. Gisela Seeger.] Leipzig (Verlag Philipp Reclam jun.) 1980. S. 174-188. - Hronek, Jiří: *Byl jsem při tom, když se hroutil svět*. Praha (Vydavatelství a nakladatelství Novinář) 1986. S. 193-195. - *Österreicher im Exil. Grossbritannien 1938-1945. Eine Dokumentation*. [Hrsg. Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes. Einleitungen, Auswahl und Bearbeitung Wolfgang Muchitsch.] Wien (Österreichischer Bundesverlag) s.a. [1992]. S. 160-163. [Tamtéž viz k této problematice se vztahující dokladové materiály.]

Instituce čs. exilového společenského života v Londýně

Poté, co se společenský život čs. emigrace vymanil z příliš těsného rámce CRTF, se oporou tohoto života stala vedle zmíněných organizací též řada poměrně stabilizovaných institucí typu jakýchsi spolkových domů nebo klubů, jakož i různá jiná zařízení, umožňující vzájemný styk emigrantů na určité společenské úrovni, např. zmíněné již domovy a ubytovny čs. uprchlíků, tzv. hostely.

Omezenou měrou jako takové opory čs. exilového společenského a z menší části též kulturního života čs. emigrace v Londýně sloužila i některá sídla oficiálních orgánů čs. zahraničního odboje. Obě sídla čs. exilového prezidenta dr. Beneše - jak původní jeho obydlí, jednopatrová vilka na ulici Gwendolen Avenue č. 26 v londýnském předměstí Putney (mezi jejími osmi pokoji se nacházel kromě rozměrné pracovny i jeden větší salon a malý salonek), tak následné, zbudované v přestavěném starém opatství Aston Abbots poblíž Londýna v hrabství Buckingham, kam se prezident přestěhoval na podzim 1940 za bombardovacích náletů Göringových letadel - takto ovšem účinkovala jen jako prostředí pro politická jednání a schůzky špiček čs. exilové společnosti. Do téhož podzimu 1940, do okamžiku, než bylo německou bombou zcela zničeno, bylo to rovněž sídlo čs. Národního výboru, přeneseného do Londýna z Paříže, dům na Park Street č. 114-116 (W 1)

u severního vchodu do londýnského Hyde Parku nedaleko Marble Arch (Mramorového oblouku). Poté, co v červenci 1940 byla Čs. národním výborem jmenována čs. zahraniční vláda a byla zřízena jednotlivá ministerstva, nabývala však významu takové opory zejména budova čs. Ministerstva zahraničních věcí, palác Furscroft na rohu ulic Georg a Brown Street u Edgware Road (W 1), a to již proto, že zde útulek našly redakce ústředního listu čs. emigrace, Čechoslováka (a to až do počátku roku 1941, kdy redakce přesídlila na Keswick Road č. 54 (SW 15) a také čs. redakce vysílání Evropské sekce BBC pro Československo, nadto pak i některé spolky a sdružení, po svém ustavení na podzim 1941 např. i Ústřední svaz čs. mládeže.

Uvedli jsme již, že před vznikem samostatných čs. společenských, kulturních a jinak zájmově orientovaných spolků a sdružení se svého druhu základnou společenského a kulturního života čs. emigrace ve Velké Británii stala samosprávná organizace čs. uprchlíků při nadaci Czechoslovak Refugee Trust Fund, vedle centrály této organizace sídlící od července 1940 na Meclenbourgh Square Gardens č. 5 (WC 1) i její dílčí části, zejména Jednotná čs. skupina, sudetoněmecká skupina Svobodných demokratů soustředěná okolo libereckého liberála dr. Perese (Group of Dr. Peres German Democratic Liberals from ČSR), skupina sudetoněmeckých příslušníků KSČ seskupená okolo Gustava Beuera (Group of M. Beuer), společně sídlící na adrese Westbourne Terrace č. 128 (W 2) v bezprostředním sousedství Austrian Centre (Westbourne Terrace č. 124–126), a konečně třetí ze skupin sudetských Němců spolupracujících s Čechy a Slováky, Zinnerova skupina členů německé sociální demokracie (Zinner-Gruppe der Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei in der ČSR), která se zabydlela nedaleko odtud na Taviton Street (WC 1). Dále byla to kancelář Kulturní komise čs. skupin samosprávy Czechoslovak Refugee Trust Fundu, sídlící na londýnské Gower Street č. 115 (WC 1), kde byla mj. k dispozici místnost, již bylo možno využívat jako zkušebny pro nácvik kulturních vystoupení, anebo později sídlo Rady čs. žen na Notting Hill Gate č. 155 (W 11). Jako společenská střediska svého druhu fungovala však i další zařízení organizace CRTF: tak např. obrovitý Čs. domov (Czechoslovak Hostel) Canterbury Hall na Cartwright Gardens (WC 1) ve čtvrti St. Pancras, udržovaný z prostředků CRTF v letech 1940–1942, kde se kromě jiných místností nacházel i poměrně rozsáhlý sál, vhodný rovněž k využití pro společenské a kulturní účely, dále Czechoslovak Hostel ve Fortis Green (Fortisgreen) ve Finchley, jakož i čs. hostely u Holland Parku, v Putney, ve Wimbledonu a jinde.

Obdobnou službu společenskému životu čs. emigrace, jakou prokazovala tato centra ustavivší se na půdě CRTF, prokazovaly kanceláře, střediska a kluby organizace Mladé Československo: v Londýně to byly např. buňky Mladého Československa na Clifton Gardens č. 24 v Maida Vale (W 9), na Sutherland Avenue č. 90 (W 9) a na Pembridge Villas č. 19 u Notting Hill Gate.

Nejinak tomu bylo v případě stabilizovaných působišť mnoha dalších v Londýně se ustavivších čs. exilových spolků a sdružení: tak v případě sídla ústředí Československého červeného kříže, které tato organizace nejprve v listopadu 1940 zbudovala v nové budově na Audley Square č. 7 (W 1) a později (1941 [?]) na Porchester Terrace č. 35, dále – počínaje polovinou roku 1941 – též sídlo tehdy nově ustavované Rady čs. žen na High Street č. 155 ve čtvrti Notting Hill (W 1), od podzimu téhož roku rovněž sídlo obnovené Společnosti pro kulturní a hospodářské styky s SSSR na Knightbridge č. 203 (SW 7) anebo sídlo spolku čs. krajanů z Francie, Čs. kolonie ve Francii, t. č. v Británii, na Cadogan Gardens č. 19 (W 1). Ústřední rada národních židů z ČSR si takové sídlo vytvořila na Kensington Park Road č. 12 a v Matlock Courtu (W 11).

Hlavními opěrnými body společenského a kulturního života čs. emigrace v Londýně se však za války staly nejrůznějšími způsoby specializované, avšak k uvedenému cíli stát se právě takovými body koncepčně zaměřené instituce a zařízení klubového typu, inspirující se tradicí i přítomností populárních anglických společenských klubů.

V Londýně byly to především dvě instituce zřízené z iniciativy čs. zastupitelského úřadu: již od meziválečných časů existující Klub při Československém vyslanectví ve Velké Británii (Club of Czechoslovak Legation in Great Britain), působící v reprezentativním sídle vyslanectví na Grosvenor Place (SW 1), a od počátku roku 1941 jeho nástupce, zřízený jako rozsáhle vybavený klubový dům a zbudovaný nedaleko odtud na Grosvenor Place č. 18 (SW 1), Československý institut (užívající ke svému označení též zčeštěného názvu Československý ústav anebo anglického Czechoslovak Institute). V obou těchto institucích sídlila v závěru roku 1940 i obnovená čs. sekce PEN-Clubu.

Ze spolkových domů, jejichž založení iniciovaly jiné subjekty, byl nejstarším připomenutý již hostinský dům Československé kolonie v Londýně nacházející se v blízkosti Regentského parku na Gloucester Avenue č. 26 ve čtvrti Camden Town, v němž – jak řečeno – za první světové války pobýval mj. i T. G. Masaryk a v němž za druhé světové války byli ubytováni prominenti z řad emigrantů: tento dům více méně hotelového charakteru byl od roku 1909 sídlem různých spolků čs. krajanů, např. Londýnského českého výboru, Českého klubu Žižka, Sokola, čs. odbočky British Legion a zejména pak tzv. Klubu čs. kolonie (Czechoslovak Colony Club); ve zdejších sále a v kavárně se emigranti scházeli s prezidentem Benešem a s představiteli exilové vlády a s dalšími předními osobnostmi. Uprostřed roku 1941, poté, co byl tento památný objekt za bitvy o Británii bombami luftwaffe rozbořen, převzal jeho funkci tzv. čs. Národní dům nově zbudovaný za pomoci čs. exilové vlády v prominentní čtvrti Bloomsbury Square (WC 1) na výstavném náměstí Bedford Place č. 1–2; po jeho oficiálním slavnostním otevření v září toho roku sem krajané v plném rozsahu přenesli svou činnost ze svého někdejšího působiště na Gloucester Avenue; zde pak hned po zahájení činnosti ustavili i mezinárodní organizaci Svaz zahraničních Čechoslováků. Další takové klubové zařízení, Britsko-československé centrum (British–Czechoslovak Centre Club) vzniklo naproti tomu teprve za války – a to sousledně s Čs. institutem, na konci roku 1940; zřízeno ve čtvrti Paddington poblíž tamního nádraží (W 9) v domě na Clifton Gardens č. 3 se jako útočiště nabídlo především bývalým čs. vojákům (své stálé sídlo zde mj. nalezlo Sdružení superarbitrovaných čs. vojenských osob).

Po vzniku Czechoslovak–British Friendship Clubu–Klubu československo-britského přátelství připojilo se k těmto zařízením v září 1941 rovněž ve způsobu anglického klubu koncipované sídlo tohoto sdružení na Pembridge Villas č. 19 ve čtvrti Notting Hill (W 1), které pak bylo využíváno pro spolkovou činnost i několika dalšími organizacemi, např. Mladým Československem, a usadil se zde i Klub čs. umělců. Pro jisté své činnosti – zejména pro kulturní produkce – však klub zároveň najímal rozměrnější sály, než jaké měl k dispozici na Pembridge Villas, např. v nedalekém Mercury Theatre na Ladbroke Road č. 2 v téže čtvrti nebo Arts Theatre na Great Newport Street č. 6 (WC 2), Mercury Theatre pak od počátku roku 1942 trvale: od července 1943 – když se byl mezitím na začátku června toho roku přestěhoval do nových prostor na Palace Court č. 27 (W 2) – jej přičlenil ke svému trvalému působišti jako další své regulérní sídlo. Opuštěný dům na Pembridge Villas ve druhé polovině roku 1943 ve spolupráci s Mladým Československem přetvořil v Dům čs. mládeže, kde působilo pak mj. i několik mládežnických uměleckých souborů

(následně byl v podobný Dům čs. mládeže proměněn i mládežnický Klub odbočky Mladého Československa na Sutherland Avenue).

Své vlastní instituty podobného druhu si vytvářeli i sudetští Němci, tak roku 1943 si tři ze čtyř sudetoněmeckých skupin CRTF vybudovaly na Dawson Place č. 28 (W 2) v těsné blízkosti CBFC pro svou spolkovou a klubovou činnost dům nazvaný jménem významného česko-německého básníka Rudolfa Fuchse, Dům Rudolfa Fuchse (The Rudolf Fuchs's House).

Čs. židovský klub (Czechoslovak Jewish Club) si pro svou činnost naproti tomu pouze pronajímал klubové prostory v Domě svépomoci (Self Aid Home) na Belsize Park Gardens č. 28 d v severozápadní části Londýna (NW 3), nedaleko obdobného střediska rakouské židovské komunity.

Důležitým společenským střediskem čs. emigrace v Londýně, střediskem sice neinstitucionalizovaným, o to však významnějším, byl i Hotel Cumberland, strategicky výhodně položený mezi většinou londýnských čs. společenských středisek. V tamější kavárně, vedené v podobě kavárenského podniku středoevropského typu, na jaké byli uvyklí z domova, vybudovali si čs. emigranti (navštěvovali ji hlavně příslušníci tzv. hospodářské emigrace) jakýsi „záložní“ domov (a odtud prý také vycházely téměř všechny klepy, pomluvy a „kachny“, které se v prostředí této emigrace zrodily).

Jistou oporou společenského života čs. emigrace v Londýně za války byly však do určité míry i některé z institucí, vytvořených emigranty pocházejícími z jiných států, Němci, Rakušany, Francouzi, Poláky a Maďary.

Jednou z nejvýznamnějších takových opor bylo od počátku roku 1940 kulturní centrum Svobodných Němců, sídlo Freier Deutscher Kulturbund (Free German League of Culture) na Upper Park Road č. 36 v Hampsteadu v severozápadním Londýně (NW 3) a jeho filiální zařízení poblíž stanice metra Belsize Park, kde také působil divadélko Kleine Bühne (The Little Theatre).

Dále bylo to Rakouské středisko (Austrian Centre) na Westbourne Terrace č. 124–126 ve čtvrti Paddington (W 2), které na této adrese (na č. 126) fungovalo zároveň jako poměrně rozsáhlé zařízení klubového typu, a to pod názvem Klub Paddington, a jeho hampsteadská filiálka sídlící na Finschley Road č. 153 ve čtvrti Swiss Cottage (NW 3), později, v roce 1941 působící též v budově bývalé konzervatoře na téže ulici, a konečně na Eton Avenue č. 69 v téměř okrsku tzv. Klub Swiss Cottage, které byly rovněž koncipovány ve způsobu typických anglických klubů. V červenci 1942 udržovalo Austrian Centre v provozu celkem šest filiálních satelitních klubů: vedle již zmíněných byly to ještě Klub Finsbury Park na Seven Sisters Road č. 143 (N 7), působící též v Lecture Hall na Wilberforce Road (N 4), Klub Chricklewood, usazený ve škole sv. Ondřeje na St. Andrew's Road (NW 10) a Klub Richmond na Church Road č. 57 v Richmondu (SW 15). Kromě těchto institucí, které byly uváděny do provozu postupně od roku 1939 do počátku roku 1942, vytvořili Rakušané také zvláštní Dům mládeže Mladého Rakouska (Jugendhaus Young Austria) poblíž sídla Austrian Centre na Westbourne Terrace č. 132 (W 2), jenž byl do určité míry rovněž využíván jako klub. Připomeňme ještě, že od ledna 1942 fungoval jako klub pro národně cítící rakouské Židy na Belsize Park č. 69 v severozápadním Londýně (NW 3) Domov Jakoba Ehrlicha (Jakob Ehrlich–Heim).

Všechny tyto instituce byly plně k dispozici jako společenská centra nejen německy mluvící části čs. emigrace, jejíž příslušníci je využívali k vlastní veřejné a kulturní činnosti, na jejich službách participovali i emigranti české a slovenské národnosti.

Až do chvíle historického zlomu v vývoji války a mezinárodněpolitických poměrů, kterou přinesl rok 1941 v podobě vstupu SSSR do válečného konfliktu na straně odpůrců hitlerovského Německa a následného navázání těsných kontaktů mezi čs. exilovou a sovětskou vládou, plnilo příležitostně úlohu takového společenského a kulturního centra čs. emigrace i tzv. Ognisko Polskie (Polish Hearth), v průběhu roku 1940 s přispěním Britské rady (British Council) ve zpodobu klubovém vybudované středisko exilových Poláků nacházející se na Prince's Gate č. 55 (SW 7). Do té chvíle se totiž čs. oficiální kruhy, většinová část čs. politické reprezentace v zahraničí vůbec, spolu se svými polskými protějšky intenzivně zabývaly problémem utužení vzájemné čs.–polské spolupráce při vedení zahraničněpolitické osvobozovací akce, jejímž výsledkem mělo být nejen sjednocení jejich základních politických postupů za války, ale i poválečné sjednocení národů českého, slovenského a polského v jednom federativně uspořádaném státu, který měl být vklíněn jako hráz proti vnějším imperiálním vlivům mezi Německo a SSSR, a to je vedlo k rozvíjení společných aktivit i na poli společenského a kulturního podnikání; díky iniciativě čs. i polských míst se pak v rámci jejich úsilí vyjádřit potřebu solidarity při uskutečňování takových zámyslů odbývala pod střešou tohoto institutu řada společenských a kulturních akcí manifestačního charakteru, na nichž v podání čs. a polských umělců např. zněly verše českých a polských básníků a zaznívaly hudební skladby českých a polských komponistů, a to poezie a hudba nejen klasická, ale i současná.

Z obdobných institucí emigrantů jiných národností připomeňme pak alespoň jediný: významný Institut Français (Francouzský institut) na Quensberry Place ve čtvrti South Kensington (SW 7), kde se konala v průběhu válečných let i řada kulturních programů londýnských Čechoslováků.

Nesign.: *Čs. židovský klub v Londýně*, Čechoslovák v Anglii, r. 2, 1940, č. 2 (12. 1. 1940), s. 7. – Nesign.: *Sdružení superarbitrovanych čs. vojenských osob*, Čechoslovák v Anglii, r. 2, 1940, č. 43 (25. 10. 1940), s. 4. – Nesign.: *Nová budova Čs. červeného kříže v Londýně*, Čechoslovák v Anglii, r. 2, 1940, č. 47 (22. 11. 1940), s. 2. – „*Československý Červený kříž v Londýně*“ [oznámká], Čechoslovák Anglii, r. 2, 1940, č. 49 (6. 12. 1940), s. 5. – Nesign.: *Ein Zentrum österreichischer Kultur*, Zeitspiegel, Sonder-Ausgabe, Dezember 1940, S. [3]. – Jlh (Jiří Langstein–Hronek): *Československý institut v Londýně, Slavnostní otevření*, Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 4 (24. 1. 1941), s. 3. – Nesign.: *Československý institut*, Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 6 (7. 2. 1941), s. 2. – Nesign.: *Spojenecký kvartet*, Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 7 (14. 2. 1941), s. 5. – Nesign.: *Die polnisch-tschechoslovakischen Föderationspläne*, Zeitspiegel, Jg. 3, 1941, No. 14 (14. 4. 1941), S. 8. – „*Klub čs. kolonie*“ [oznámká], Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 7 (14. 2. 1941), s. 6 [obdobné oznámky viz tamtéž, např. v č. 21 (23. 5. 1941), s. 2, v č. 25 (20. 6. 1941), s. 10, ad.]. – Nesign.: „*Národní dům československé kolonie [...]*“ [reklama], Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 28 (11. 7. 1941), s. 8. – tx.: *Nové středisko Čechoslováků, Slavnostní otevření Národního domu v Londýně*, Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 38 (19. 9. 1941), s. 2 [tamtéž viz nesign.: *Svaz zahraničních Čechoslováků*, s. 2]. – Nesign.: *Československý národní dům v Londýně*, Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 41 (10. 10. 1941), s. 8–9. – Nesign.: *Britsko-československé Centrum [!], 3 Clifton Gardens, London*, Čechoslovák, r. 4, 1942, č. 8 (20. 2. 1942), s. 2. – Nesign.: *Nová odbočka M. Č.*, Mladé Československo, r. 3, 1942, č. 4 (15. 2. 1942), s. 5. – Nesign.: „*Odbočka M. Č. hlásí [...]*“, Mladé Československo, r. 3, 1942, č. 8 (15. 4. 1942), s. 6. – Nesign.: *Svaz zahraničních Čechoslováků*, Čechoslovák, r. 4, 1942, č. 18 (1. 5. 1942), s. 9. – J. K.: *Působnost Československé kolonie v Londýně*, Věstník Československé kolonie v Londýně, č. 1–2 (říjen 1942), s. 18. – „*Dům Rudolfa Fuchse*“, Nové Československo, r. 1/4, 1943, č. 19 (8. 5. 1943), s. 6. – Nesign.: „*Dům mládeže [...]*“ [oznámká], Nové Československo, r. 1/4, 1943, č. 20/84 (15. 5. 1943), s. 6. – Nesign.: *Nový čs. časopis*, Čechoslovák, r. 5, 1943, č. 24–25 (11. 6. 1943), s. 12. – Nesign.: „*Dům mládeže [...]*“ [oznámká], Nové Československo, r. 1/4, 1943, č. 33/97 (21. 8. 1943), s. 6. – Táborský, Eduard: *Pravda vítězila. Deník druhého zahraničního odboje*. Praha (Vydavatelstvo Družstevní práce) 1947. S. 135, 137, 138, 157, 164, 192, 269. – Hronek, Jiří: *Od porážky k vítězství. Český novinář v emigraci*. 2. část. Praha (Nakladatelství Práce) 1947. S. 14, 34–35, 83, 84. – Laštovička, Bohuslav: *V Londýně za války. Zápasy o novou ČSR 1939–1945*. Praha (Státní nakladatelství politické literatury) 1960. S. 64. – Leske, Birgid–Reinisch, Marion: *Exil in Grossbritannien*. In: *Exil in der Tschechoslowakei, in Grossbritannien, Skandinavien und in Palästina. Kunst und Literatur im antifaschistischen Exil 1933–1945*. Bd. 5. [Hrsg. Ludwig Hoffmann. Red. Gisela Seeger.] Leipzig (Verlag Philipp Reclam jun.) 1980. S. 147–150. – *Österreicher im Exil. Grossbritannien 1938–1945. Eine*

Založení mládežnických organizací evropských exulantů ve Velké Británii

Jak jsme již uvedli, právě mládež, mladí lidé ve věku od šestnácti do třiceti let, z výše rovněž již popsaných důvodů tvořila v sociální struktuře čs. exilové obce ve Velké Británii rozsahem nejpočetnější a z mnoha důvodů i nejvýznamnější její složku.

Avšak tato skutečnost určovala demografický charakter nejen čs. emigrantské obce. Nejinak tomu bylo se zastoupením mladých lidí ve struktuře emigrantských obcí utvářených příslušníky jiných hitlerismem a fašismem uchvácených a porobených evropských národů a států. Také v emigrantských komunitách „říšských“ Němců, Rakušanů, Španělů a Basků, později i Norů, Holanďanů, Belgičanů, Francouzů aj. početně převažovali lidé mladšího věku nad lidmi staršího data zrození.

Tuto mohutnou masu mladých emigrantů – byli to lidé nejrůznějšího politického zaměření, stranické příslušnosti, národního původu a náboženského vyznání – bylo ovšem krajně nezbytné nějak organizačně podchytit a vhodným způsobem – při zachování plurality názorů, zájmů a víry, ale i rodové, národní a jiné určnosti – napomáhat též formovat v jednotné sociální entity schopné zaštiťovat mj. i různorodé jejich životní aktivity, těmi politickými počínaje a třeba těmi, které projevovali v oblasti kultury, sportu a zábav, konče.

A tak již od chvíle, kdy v důsledku fašistické a nacistické agrese vůči demokratickým režimům Evropy přišly do Británie z kontinentu první skupiny emigrantů, docházelo k pokusům vytvářet organizace, které by pečovaly o ty potřeby emigrantů mladého věku, jejichž uspokojení přesahovalo možnosti jednotlivce a jež nemohly uspokojovat (nebo alespoň ne žádoucí měrou) organizace stávající, aniž je dokázaly plně pokrýt narychlo zřizované charitativní a nadační instituce.

Připomněli jsme si již, že mladí antifašističtí Němci, kteří po roce 1933 emigrovali z nacistické Velkoněmecké říše nejprve na území ČSR a teprve po roce 1938 do Británie, si již za exilového pobytu v českých zemích roku 1938 založili svou mládežnickou organizaci – údajně prý první organizaci tohoto druhu vzniklou v prostředí „říšskoněmecké“ emigrace vůbec – Freie Deutsche Jugend (Svobodná německá mládež), a po příchodu do Británie ji již na počátku roku 1939 pod názvem Freie Deutsche Jugend in Grossbritannien (Free Germany Youth in Great Britain) obnovili. Dodejme, že organizace, která při svém ustavení měla sotva dvě stě řádných členů, v krátkém čase se rozrostla v společenství několikatisícíhlavé (po vypuknutí války jen do londýnských zbrojovek vyslala na šest set svých příslušníků, další stovky pracovaly v nemocnicích a v různých službách).

Při příležitosti prvního výročí anšlusu, násilného připojení Rakouska k hltrovské „Třetí říši“, připadajícího na den 11. března 1939, si mladí Rakušané v Británii, podle některých pramenů 13., podle jiných 15. března 1939, založili podobnou organizaci – rovněž již připomenutou organizaci Junges Österreich in Grossbritannien–Young Austria in Great Britain (Mladé Rakousko). Vedle této organizace, nad níž jakýsi patronát drželo levicově orientované Austrian Centre (Rakouské středisko) a která v roce 1941 ve svých jedenadvaceti členských skupinách sdružovala přes tisíc jednotlivých členů, ustavili si – jak řečeno – v červnu 1940 mladí rakouští katolíci svou vlastní organizaci, Austrian Youth Association (Asocia-

ci rakouské mládeže) s podobným, jen jinak ideově orientovaným pracovním programem, ve které se sdružilo na šest set mládežníků, z nichž nejmladším bylo šestnáct nejstarším dokonce pětaticet let.

Rovněž již roku 1939 vznikla pak v Londýně i sesterská organizace Svobodné německé mládeže a Mladého Rakouska, organizace Juventud Española, sdružující mladé uprchlíky z Francova Španělska.

Nesign.: *Österreichische Jugend in England*, Österreichische Jugend, Jg. 1, 1939, Nr. 4 (Mitte August 1939), S. 1. – Poldi: *B.Y.P.A.* [!], Österreichische Jugend, Jg. 1, Nr. 5 (September 1939), S. 2. – Nesign.: *Kamäraden junge Landsleute!*, Österreichische Jugend, Jg. 1, 1939, Nr. 5 (September 1939), S. 3. – Nesign.: *Freie deutsche Jugend*, Österreichische Jugend, Jg. 1, 1939, Nr. 5 (September 1939), S. 6. – Buchholz, A.: *Die Freie Deutsche Jugend in Grossbritannien*, Jugend Voran, Jg. 1, 1940, Nr. 3 (2. März–Heft 1940), S. 4. – *Einheit*, Jugend Voran, Jg. 1, 1940, Nr. 3 (2. März–Heft 1940), S. 1. – Nesign.: *Die B.Y.P.A.*, Jugend Voran, Jg. 1, 1940, Nr. 4 (1. April–Heft 1940), S. 3. – Schneider, R. Michael: *Was leistet die B.Y.P.A.*, Jugend Voran, Jg. 1, 1940, Nr. 4 (1. April–Heft 1940), S. 3–4. – Wipplinger, Erna: *Österreichisches Exilltheater in Grossbritannien (1938 bis 1945). Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der Grund- und Intergrativwissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien*. Wien 1984. Typoscript uložen v Institut für Theaterwissenschaft an der Universität Wien–Bibliothek, sign. 1, 234097–C.Th. S. 199. – *Österreicher im Exil. Grossbritannien 1938–1945. Eine Dokumentation*. [Hrsg. Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes. Einleitungen, Auswahl und Bearbeitung Wolfgang Muchitsch.] Wien (Österreichischer Bundesverlag) s.a. [1992]. S. 61–64, 162, 167–169, 287. [Tamtéž viz k této problematice se vztahující dokladové materiály.]

Založení organizace Mladé Československo

Své druhy z řad emigrace německé a rakouské napodobili krátce po svém příchodu do britského exilu i mladí Čechoslováci; jak už řečeno, již v červenci 1939, v době, kdy byl ještě v plném proudu transfer čs. uprchlíků z protektorátu do ciziny, ustavili podle vzoru Svobodné německé mládeže a Mladého Rakouska svou vlastní mládežnickou organizaci s podobným pracovním programem, jaký se snažily uskutečňovat tyto jejich vzory. Na rozdíl od nich – obě zmíněné organizace se politicky vyhraňovaly v organizace levicové, ne-li přímo prokomunistické orientace – se však rozhodli netříštit síly a i v exilu udržet tradici širokého sjednocení čs. demokratických stran, spolků a hnutí na bázi odporu proti fašismu a obrany čs. demokracie, bázi, která se zformovala ve druhé polovině třicátých let v podobě tzv. Lidové fronty, a proto se pokusili vytvořit v exilu v Británii jakési pokračování předválečného Svazu mladých, jedné ze složek této „fronty“, jejíž činnost pomnichovská vláda na konci roku 1938 zakázala, tedy jednotnou mládežnickou organizaci, umožňující, aby se v ní sdružili a své zájmy společenské, politické, kulturní i třeba sportovní sledovali všichni v exilu dlící mladí lidé bez rozdílu politické příslušnosti, národnosti a náboženského vyznání, příslušníci nejkrasnější levice, stejně jako ti, kteří stáli na pravé straně politického spektra, Češi a Slováci, sudetští Němci i Podkarpatsí Rusíni, jakož i němečtí a rakouští emigranti naleznuvší kdysi azyl v ČSR, křesťané různých vyznání, katolíci, evangelíci, ale i židé atp., pokud ovšem spatřovali svůj cíl v osvobození vlasti a v obnovení demokratické Československé republiky. Tak už před ustavením této organizace, která patří bezpochyby k nejvýznamnějším podniknutím čs. exilové obce v Británii na poli společenského sdružování, její zakladatelé veřejně proklamovali její záměry a cíle. Pro její označení zvolili podle příkladu mládežnických organizací Rakušanů a Španělů název Mladé Československo–Young Czechoslovakia.

K založení Mladého Československa – za jeho iniciátory se v memoárové literatuře vydávají jednak sociální demokraté (např. Zdeněk Fierlinger, tehdy člen právě sociální demokracie), jednak komunisté – došlo 25. července 1939

v Londýně na schůzce zástupců mládežnických složek nejrůznějších čs. stran, spolků, sdružení a hnutí, především však zástupců tří čs. stran a jejich satelitních organizací hlásících se k socialistickému programu, Čs. strany národněsocialistické, Čs. sociálnědemokratické strany dělnické a Komunistické strany Československa, dále různé orientovaných stran a hnutí sudetských Němců, zčásti i z ČSR do Británie přibylých „říšských“ Němců a Rakušanů.

Nadstranickost, národnostní bezpředsudečnost a náboženskou toleranci a vůbec obecnou otevřenost Mladého Československa demonstrovalo v prvním období jeho existence také složení jeho vedení, předsednictva i širšího grémia funkcionářů. Do funkce předsedy byl zvolen mladý sociální demokrat, ing. Otakar Fanta, který pracoval později jako dělník v anglickém válečném průmyslu. Za komunistickou mládež byl do vedení organizace jmenován Otto Schling (Ota Šling), muž neobyčejného organizačního talentu (jak tvrdil Paul Reimann), který si zde ve funkci tajemníka hned na počátku vybudoval silnou pozici.

Vedle těchto politických činitelů se v jejím popředí uplatňoval i představitel skupiny levicově orientovaných českých intelektuálů, herec Ota Ornest, který v dubnu roku 1940 s dalšími intelektuály stejné orientace uvedl do života a pak po více než rok – až do poloviny roku 1941 – jako editor, hlavní redaktor (ale i „výrobce“, rozmnožující časopis na cyklostylovém rozmnožovacím přístroji), vydával a řídil její ústřední časopisecký orgán – po ní také pojmenovaný – čtrnáctideník Mladé Československo. V ženské části její členské základny se nejaktivněji projevovaly kupodivu dvě Rakušanky, které přišly do Londýna z Prahy, kde v exilu ve třicátých letech působily jako schopné novinářky a funkcionářky různých čs. antifašistických organizací, někdejší rakouská sociální demokratka, v Británii však již kooptovaná do užšího vedení místní skupiny Komunistické strany Německa a později Komunistické strany Rakouska, Eva Priesterová (Priester), a spíše středově politicky orientovaná socialista Anna Maria Joklová (Jokl), exponující se hlavně v židovském hnutí.

Avšak proklamovaný demokratický charakter organizace se brzy pozměnil a nakonec úplně vymizel. Ačkoliv Mladé Československo bylo zakládáno jako organizace politicky, nacionálně a nábožensky pluralitní, otevřená příslušníkům všech stran a hnutí reprezentujících čs. demokracii, tento svůj charakter brzy pozbylo a již na podzim roku 1939 nabylo charakteru bloku výhradně levicových politických sil.

Na počátku, v prvním půlroce své existence, se sice jevilo skutečně jako organizace mající v uvedeném způsobu blízko k demokratickým ideám – podle některých pamětníků (Paul Reimann, Zdeněk Fierlinger) většinovou skupinu v Mladém Československu tvořili čs. národní socialisté a sociální demokraté –, ale postupem času – přičinily se o to hlavně působící v něm komunistické kádry, zejména právě Šling, který v jeho vedení nepozorovaně všechny rozhodovací pravomoci převedl na sebe a získal tak i hegemonii v poziční hře rozehrávané mezi jednotlivými složkami tohoto sdružení – byli v něm národní socialisté odsunuti na vedlejší kolej, a o jejich zdejší mocenské pozice se rozdělili sociální demokraté a komunisté. Docházelo i k vylučování osob jinak smýšlejících, než jak to vyžadovaly směrnice komunistické strany – tak byl dle vlastního tvrzení z organizace Šlingovým rozhodnutím, protože prý neuposlechl stranického příkazu, údajně vyloučen i jeden z jejích spoluzakladatelů, Ota Ornest. Nakonec sociální demokraté ve spolku účinkovali v roli pouhých statistů, jejichž účast zde sloužila pouze k tomu, aby se jí zakryla skutečnost, že dominantní roli při jeho řízení hráli komunisté. Po roce 1941 byla to ve skutečnosti mládežnická satelitní organizace Komunistické strany Československa ve Velké Británii, sloužící do velké míry především k rozšiřování programových idejí této strany.

Co do organizační struktury mělo být Mladé Československo podle původně zjevných záměrů svých zakladatelů pouze značně volným seskupením různých mládežnických kolektivů spontánně vznikajících soužitím mladých lidí v jednotlivých domovech čs. uprchlíků, a jeho vedení orgánem činnost mládežníků, která se nadále měla rozvíjet v každém z kolektivů na centru nezávisle, jen koordinující v zásadních politických a ideových otázkách. Brzy se však proměnilo v organizaci silně centralizovanou, vystupující navenek jako značně kompaktní celek. Jeho ústředí se cítilo hlavou řídicí pohyby všech „úďů těla“, kolektivů proměňujících se tak postupně v regulární pobočky, zcela reglementárně. Přitom toto ústředí, výbor organizace zvolený na počátku její činnosti na ustavující schůzi z přítomných, v podstatě dosti nahodile sehnaných členů reprezentujících zájmy především politických stran, které její vznik iniciovaly, své kompetence podle dostupných informací za celou dobu její existence nikdy nedalo prověřit volbami.

Centrála takto vzniklé organizace se posléze v Londýně usadila – jak řečeno – na adrese Clifton Gardens č. 24 ve čtvrti Maida Vale poblíž paddingtonského nádraží (W 9), v samém Londýně měla několik velmi aktivních poboček, další desítky poboček pak v blízkém okolí hlavního města i ve vzdálenějších městech zejména anglického Středozápadu, posléze po celé Británii.

Děk usilovné organizační činnosti jeho vedení se nicméně Mladému Československu podařilo ve svých řadách postupně shromáždit značnou část čs. exulantů mladšího věku žijících na britských ostrovech a řídit a usměrňovat jejich společenské, politické i kulturní aktivity. Nejprve – a to již v létě a na počátku podzimu 1939 – vznikly pobočky v domovech čs. uprchlíků v Londýně–Putney poblíž Holland Parku, v blízkém městečku Reigate a ve vesnici Horsmonden, v přímořských lázních Birchingtonu on Sea, zároveň zahájila svou činnost nadmíru agilní skupina ve Farley Hall v Manchesteru a další skupiny v Liverpoolu, Bostonu, Manoru, Sheffieldu. Později se takové odbočky ustavily i v Oxfordu, Ashbourne, Winsdoru, Slough Kingstonu, Chetenhamu v Glasgově aj. Po čase, po jejich příchodu na britskou půdu v roce 1940, třebaže spolková a politická činnost nebyla v armádě povolena, a pokud ji velitelé tolerovali, tak více méně jen u jednotlivců a ve velmi omezené míře se k hnutí hlásili i jedinci z řad čs. vojáků. Brzy nebylo ve Velké Británii jediného místa většího soustředění čs. emigrace, kde by nebyla existovala alespoň miniaturní buňka Mladého Československa. Byla to co do data vzniku první „masová“ společenská organizace Čechoslováků ve Velké Británii s více než jedním tisícem členů.

Vorsitzender Ing. Fanta, Junge Tschechoslowakei [!]: *Mladé Československo (Junge Tschechoslowakei [!])*, Österreichische Jugend, Jg. 1, 1939, Nr. 7 (Mitte Oktober 1939), S. 3. – Nesign.: *Mladí Čechoslováci v Anglii*, Čechoslovák v Anglii, r. 1, 1939, č. 1 (16. 10. 1939), s. 8. – Nesign.: *Mladé Československo*, Čechoslovák v Anglii, r. 1, 1939, č. 2 (20. 10. 1939), s. 5. – Nesign.: *Oxfordští studenti* (rubr. *Kronika emigrace*), Mladé Československo, r. 2, 1941, č. 29 (1. 12. 1941), s. 5. – Fierlinger, Zdeněk: *Ve službách ČSR. Paměti z druhého zahraničního odboje*. Sv. 1. Praha 1951. S. 328–329. – Laštovička, Bohuslav: *V Londýně za války. Zápisy o novou ČSR 1939–1945*. Praha (Státní nakladatelství politické literatury) 1960. S. 75–76. – Kocman, Vincenc: *Boj bez slávy. Vzpomínky interbrigadisty a příslušníka zahraničního odboje*. Brno (Krajské nakladatelství) 1962. S. 11. – Reimann, Paul: *Errinerungen. Exil der Tschechoslowaken in England*. Typoscript, s. 1., s.a., ulož. v Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes–Bibliothek, Wien, sign. 10326. S. 27, 28. – Osobní výpovědi Oty Ornesta (Praha) z 22. 11. 1968 a z 19. 9. 1972. Záznamy ulož. v soukr. archivu Bořivoje Srby. – Valtrová, Marie–Ornest, Ota: *Hraje váš tatínek ještě na housle? Rozhovor Marie Valtrové s Otou Ornestem*. Praha (Primus) 1993. S. 56, 104–105.

Programové zaměření Mladého Československa

Při svém ustavení v červenci 1939 se Mladé Československo rozhodlo, že svou činnost zaměří na plnění tří hlavních úkolů, úkolů vyplývajících z aktuální společenské a politické situace, jež se utvořila v důsledku postupu nacistického agresora na konci září 1938. Za nejdůležitější z nich považovalo úkol probouzet a posilovat politické a národní uvědomění mladých čs.exulantů, především utvrzovat v nich protifašistické smýšlení a odhodlání „bojovat za osvobození vlasti a za obnovení Československé republiky“ – pokud jde o vztah k sudetským Němcům a k jejich národnostním nárokům, ten měli v úmyslu napomoci řešit s veškerou tolerancí, avšak na bázi jednoty demokratického čs. státu. V podobném duchu – zdůrazňujíc jednotu zájmů příslušníků všech nacismem ohrožovaných zemí, nejen ČSR, ale i Německa, Rakouska, Maďarska aj. – chtělo působit na ostatní exilovou a také britskou mládež, s jejichž sdruženími se snažilo navázat úzký přátelský kontakt. Druhý svůj hlavní úkol vidělo v práci kulturněpropagační, zaměřující se na nejširší exilovou i britskou veřejnost, která měla být přesvědčena o tom, že ČSR nebyla nějakým umělým výtvorem versailleské mírové konference, který vznikl na úkor oprávněných nároků okolních států, ale výsledkem dlouholetého společenského a národního vývoje zejména české, česko-německé a do jisté míry i slovenské spolitosti, a v souvislosti s tím i přesvědčena o oprávněnosti snah čs. zahraniční odbojové akce restituovat po porážce nacistického Německa Československo v jeho původní podobě. Třetím hlavním jeho úkolem mělo být organizování předvojenské výchovy a výcviku mladých mužů pro eventuální ozbrojený boj vedený k dosažení vytčených politických cílů. Kromě toho si Mladé Československo předsevzalo plnit řadu dalších méně závažných – byť z hlediska každodenního života mladých exulantů také důležitých – úkolů: hodlalo napomáhat svým členům řešit různé existenční záležitosti, vyhledávat pro ně v rámci daných možností vhodná zaměstnání, zajišťovat stipendia pro studium na anglických školách, vytvářet příležitosti k dalšímu sebevzdělávání, ke kulturnímu, sportovnímu a společenskému využití. Tyto programové zásady své činnosti tehdy v červenci 1939 veřejně deklarovalo v prohlášení, které jednak letáky, jednak prostřednictvím tehdy existujících, hlavně německých a rakouských časopisů rozšířilo mezi všechnu v Británii žijící čs. mládež.

Hierarchizace těchto úkolů co do stupně naléhavosti jejich plnění se však v závislosti na proměnách mezinárodní a vnitropolitické situace různě měnila. Důležitým faktorem ovlivňujícím veškerou činnost Mladého Československa se ukázal zejména postup Sovětského svazu v zahraničněpolitických otázkách, zejména pak uzavření spojeneckého paktu SSSR s hitlerovským Německem a následná jejich vzájemná spolupráce v situaci, kdy německé armády napadly Polsko a zatáhly tak Francii s Británií do nové zničující války. Jak jsme již uvedli, v organizaci Mladé Československo zaujímal silné pozice právě členové KSČ, a ti – poslušní svého stranického vedení – postup Sovětského svazu podporovali a válečný konflikt mezi západními mocnostmi Francií a Velkou Británií na jedné straně a fašistickým Německem na straně druhé vydávali za projev „imperialistických“ snah o „nové rozdělení světa“. I když jiné politické složky organizace měly na věc jiný názor, v zájmu udržení její jednoty učinily politické koncese komunistům, a tak i dopustily, aby organizace se vyčlenila z rámce aktivit čs. zahraniční odbojové akce a až do vzniku konfliktu sovětsko-německého setrvala v poměru k ní na neudržitelném stanovisku nejen pasivní, ale dokonce aktivní rezistence.

Následkem toho se činnost Mladého Československa po vypuknutí války soustředila zejména do intenzivní práce politicko-výchovné a dále též práce kultur-

ní, zaměřující se k publiku rekrutujícímu se jak z řad naší emigrace, tak z nejširších mezinárodních kruhů. Od plnění třetího důležitého bodu svého programu – předvojenské výchovy a výcviku k eventuálnímu vojenskému nasazení ve válečném boji – však tehdy organizace vzhledem k tomu, že v této věci nebylo v jejím vedení dosaženo shody, jako celek ustoupila.

V rámci těchto názorových proměn se Mladé Československo – aniž to bylo jeho původním záměrem – krátce po svém založení, na podzim 1939, proměnilo především v instituci soustřeďující převážnou část své energie právě do činnosti kulturní a kulturněpropagační: v prvních dvou letech války představovalo vlastně nejvýznamnější čs. exilovou kulturní instituci ve Velké Británii.

Vorsitzender Ing. Fanta, Junge Tschechoslowakei [!]: *Mladé Československo (Junge Tschechoslowakei [!])*, Österreichische Jugend, Jg. 1, 1939, Nr. 7 (Mitte Oktober 1939), S. 3. – Nesign.: *Mladí Čechoslováci v Anglii*, Čechoslovák v Anglii, r. 1, 1939, č. 1 (16. 10. 1939), s. 8. – Nesign. [podepsáno sign. Čs. voják]: *Young Czechoslovakia*, Čechoslovák v Anglii, r. 2, 1940, č. 24 (14. 6. 1940), s. 2-3. – Nesign.: *Opožděné prohlášení*, Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 33 (15. 8. 1941), s. 10. – *Ein Appell an die Tschechoslowaken*, Zeitspiegel, Jg. 3, 1941, Nr. 34 (24. 8. 1941), S. 5. – B.L./Rudé právo [Bohuslav Laštovička]: *Mladé Československo*, Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 36 (5. 9. 1941), s. 8. – Sz.: *Mladé Československo* (rubr. *Volná tribuna*), Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 36 (5. 9. 1941), s. 8. – Nesign.: *Mladí, nechte demagogie!* (rubr. *Volná tribuna*), Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 39 (26. 9. 1941), s. 10. – VŠT: *Vzpomínka na Birchington*, Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 41 (10. 10. 1941), s. 6-7.

Mladé Československo jako kulturní a kulturněpropagační instituce

V průběhu let 1939–1945 uspořádala organizace Mladé Československo, její centrála a desítky jejích jednotlivých poboček v Londýně i v řadě dalších míst ve Velké Británii, stovky veřejných přednášek, akademií, kulturních večerů, koncertů, estrád, divadelních představení a jiných kulturních akcí. Vzmohla se dokonce i na vydávání svého vlastního stejnojmenného čtrnáctidenníku, později, po roce 1941, týdeníku, z něhož se časem vyvinul nejčtenější časopis čs. emigrace ve Velké Británii. Ve druhé fázi své existence se věnovala intenzivně i vydávání knih.

Svou bohatou kulturní a kulturněpropagační činností Mladé Československo zprvu rozvíjelo především v prostředí života naší emigrace, eventuálně v prostředí života dalších emigrantských komunit, avšak – zejména po vypuknutí války – stále více ji zaměřovalo i ve smyslu potřeby zainteresovat na čs. záležitostech i nejširší britskou veřejnost. I v exilu chtěli její členové udržovat při životě především ty tradice české a slovenské, eventuálně česko-německé kultury, které doma v protektorátu a v polofašistickém Slovenském štátu usiloval fašismus zničit, čímž chtěli mezi exilovou mládeží i podněcovat národní povědomí. Zároveň však usilovali skrze své kulturní aktivity seznamovat celou mnohonárodnostní exilovou i britskou veřejnost s nejlepšími výsledky kulturního úsilí našich národů, a tak ji upozorňovat na to, že – jak soudili – Československá republika i díky svému nasazení v této oblasti zaujímala významné místo mezi nejstaršími a civilizačně nejvyššími státy Evropy.

Tuto aktivitu se Mladému Československu podařilo rozvinout do pozoruhodné šíře a na vysoké kulturní úrovni zejména v hlavním městě Británie, v Londýně, kde žilo nejvíce Čechoslováků a kde sídlily také čs. politické orgány a byly nakupeňy nejdůležitější instituce a korporace čs. exilové obce. Bohuslav Laštovička ve své knize vzpomínek tvrdí, že např. úroveň divadelních představení pořádaných Mladým Československem vyvolávala i mezi Brity takovou pozornost, že i tak „ctihodná“ instituce, jako byl Literární institut londýnské Městské rady, poskytla Mladému Československu několikrát zdarma sál a její představitelé vyzývali Londýňany

k účasti na těchto představeních. Rovněž jiní bývalí čs. emigranti pobývající tehdy za války v Londýně, vzpomínají-li na kulturní život v exilu, vzpomínají především právě na kulturní podniky Mladého Československa. Stal-li se za války Londýn nejdůležitějším centrem čs. exilové kultury, stal se jím do značné míry zásluhou i právě této organizace.

Ačkoliv se rodilo spontánně jako výraz sebeuvědomění mládeže a nedisponovalo žádnými většími finančními prostředky, ale žilo jen z nadšení a chudých příspěvků svých členů, nebo možná právě proto, že vstoupilo do života jako organizace v tomto smyslu nezávislá, ukázalo se Mladé Československo příznivým prostředím i pro rozvíjení divadelních aktivit čs. emigrantů, mj. i pro pokusy divadelních tvůrců z řad mládeže realizovat v londýnském exilu divadelní program avantgardního zaměření. Pod jeho hlavičkou a za jeho organizačního přispění se hned po vypuknutí války v prostředí jeho aktivit zformovalo několik skupin mladých divadelníků české a německé národnosti, zčásti profesionálů, zčásti ochotníků, jejichž cílem byla právě realizace takového programu. Divadelní podnik s pravidelným repertoárovým provozem se jim sice do života uvést nepodařilo, ale v mnoha jejich divadelních večerech, pořádaných buď na půdě této organizace, nebo na půdě nej-různějších jiných organizací s Mladým Československem spolupracujících či na jeho činnost navazujících, později, ve druhé polovině války, hlavně v součinnosti s Klubem čs.-britského přátelství – Czechoslovak-British Friendship Clubem, jejich programová představa o divadle byla bezesporu velmi úspěšně demonstrována jako představa v mnoha směrech výjimečně nosná.

V období 1939–1940 bylo Mladé Československo nesporně nejdůležitějším prostředím divadelní práce čs. exulantů v exilu vůbec.

Fierlinger, Zdeněk: *Ve službách ČSR. Paměti z druhého zahraničního odboje*. Sv. 1. Praha 1951. S. 328–329. – Laštovička, Bohuslav: *V Londýně za války. Zápisy o novou ČSR 1939–1945*. Praha (Státní nakladatelství politické literatury) 1960. S. 75. – Kocman, Vincenc: *Boj bez slávy. Vzpomínky interbrigadisty a příslušníka zahraničního odboje*. Brno (Krajské nakladatelství) 1962. S. 11.

Předpoklady rozvoje kulturních a uměleckých aktivit čs. emigrace ve Velké Británii

Rozvoj kulturních a uměleckých aktivit čs. emigrace pobývající v předvečer druhé světové války a za jejího trvání ve Velké Británii – zejména pak těch, které docházely svého projádření skrze uměleckou produkci v oblasti tzv. „pódiových“ umění, tedy pořádáním kulturních matiné, odpolední a večerů různého typu, hudebních koncertů, recitačních a tanečních vystoupení a divadelních představení – uvedly do pohybu a ustavičně podněcovaly především dva velmi silné faktory: jeden povahy příčiny spíše vnitřního, druhý povahy příčiny spíše vnějšího druhu.

Nejsilnějším z těchto faktorů byla nesporně přirozená snaha uprchlíků kulturně žít i v tíživých sociálních a existenčních okolnostech života v exilu v zemi obklopené válkou tak, jak byli uvyklí žít již doma.

I když v exilu v Británii na většinu z nich čekaly jiné povinnosti, než jaké plnili dotud – v mnoha případech byli velmi silně zatíženi úkoly v politických a administrativních funkcích našeho zahraničního odboje, službou v armádě nebo pracemi ve zbrojním průmyslu a na jiných válečně důležitých úsecích britského hospodářství –, nežili po celých těch šest let v totálním soustředění jen k těmto svým povětšinou novým povinnostem. I oni zde – třebaže je byli nuceni vykonávat s mimořádným osobním nasazením – žili běžný – pokud to válka připouštěla –

občanský život s jeho všedními starostmi a radostmi, svou životní každodennost. I oni vyplňovali své chvíle pracovních prodlev, své chvíle volna, podobně jako naši lidé doma nejen pasivním, ale i aktivním odpočinkem a zábavou. A protože šlo po většině o lidi jisté vzdělanostní úrovně, uvyklé hledat a nalézat osvěžení a rozptýlení mj. i v oblasti kulturní a umělecké tvorby, usilovali je v té oblasti vyhledávat a nalézat i za svého pobytu na britských ostrovech, skýtajících jim v rámci daných možností alespoň jistotu více méně bezpečného azylu, když už ne ve všech jednotlivých případech vlídné pohostinství.

Uspokojovat tuto duchovnou potřebu pomáhala jim do značné míry kulturní a umělecká tvorba britská. Čs. emigranti k jejímu uspokojení přirozeně využívali doširoka otevřené možnosti participovat jako percipienti na této tvorbě, a pokud k tomu měli vhodné podmínky, četli anglické knihy a navštěvovali britské kulturní podniky všeho druhu, přednášky, koncerty, divadelní a filmová představení. Ale nelze nevidět, že britská kulturní a umělecká produkce nebyla s to onu potřebu krýt dokonale. Nehledě k tomu, že u některých emigrantů percepce literárních a dalších kulturních výtvorů hostitelského národa vázaných na prostředkovací misi anglického jazyka, byla znesnadněna jeho špatnou znalostí (někteří z čs. emigrantů až do konce pobytu v Británii zápasili s problémem ovládnout jazyk svých hostitelů), nemohla pochopitelně tvorba vyrůstající z jiných národních tradic dostatečně ukojit hlad lidí toužících mj. – a budiž řečeno, že především – po duchovních zážitcích, které by je spojily s domovem, ze kterého byli politickými údalostmi násilně vytrženi.

Tento úkol mohlo v emigraci plnit a také plnilo hlavně umění – a to zejména právě umělecké projevy „pódiové“ povahy – čs. proveniencie, umění vycházející z našich domácích tradic a schopné navozovat v emigrantech v cizím prostředí připomínku domova se vším jeho hřejivým teplem, s jeho kouzlem čehosi přímo rodinně důvěrného, a zčásti i nahrazovat ztrátu všech těch společenských a kulturních hodnot, již utrpěli svým odchodem z vlasti, hodnot, skrze něž mohli nejlépe procitovat svou příslušnost k národní pospolitosti, kterou odchodem za hranice nuceně opustili. V cizí zemi – podpírajíc národní povědomí – nabývalo toto umění na významu tím více, že exulanti byli pokoušeni možnostmi asimilace s místním obyvatelstvem.

S výtvoří kulturní a umělecké tvořivosti této proveniencie se exiloví Čechoslováci samozřejmě mohli setkávat ve sféře kulturního podnikání britského: zveřejňována nejrůznějšími způsoby prezentace se čas od času díla čs. autorů – tvořice tak integrální součástí zejména britských editorských a producentských kulturotvorných aktivit – objevovala v podobě knih na pultech místních knihkupectví, hudebních vystoupení na rozhlasových vlnách místních stanic a na pódiih místních koncertních sání, ba dokonce i inscenací uváděných na zdejších divadelních jevištích, dělo se to však v rozsahu omezeném, onu potřebu nenaplňujícím.

Jevilo se tudíž nezbytným, aby se o uspokojení té základní své duchovní potřeby postarali čs. emigranti sami – svou vlastní původní tvorbou.

I když do zahraničí odcházeli příslušníci takřka všech vrstev čs. obyvatelstva, přece jen nejpočetněji mezi čs. emigranty byli zastoupeni příslušníci inteligence, intelektuálové nejrůznějších profesí. Avšak nutno říci, že i příslušníci jiných sociálních skupin, ať už prchající do exilu z politických důvodů a z vlasteneckého přesvědčení, nebo proto, aby se uchránili před hrozící rasovou perzekucí, byli po většině lidé s kulturním povědomím poměrně vysoké úrovně: i ti byli žádostiví kulturních a uměleckých zážitků, vyvolávaných třeba i prostřednictvím děl populárního druhu, nicméně bez nichž si své duchovní přežití v exilu neuměli před-

stavit. A byli to povětšinou i lidé tvořiví, schopní nejen participovat na kulturním a uměleckém dění co příjemci výsledků tvůrčího úsilí jiných, ale i co - třebaže jen amatérští - tvůrci obohacující je též vlastními kreacemi.

A právě tato žádostivost stala se též sociopsychologickým východiskem pro rozsáhlé rozvinuté původní kulturní a umělecké tvorby exilových Čechoslováků naleznuvších tehdy azyl ve Velké Británii v nejrůznějších oblastech tvůrčí práce, zejména pak v oblasti produkování pořadů „pódiového“ typu.

Přestože - jak dosvědčují pamětníci - ani největší pesimisté mezi nimi nevěřili, že opouštějí vlast nadlouho (počítali s tím, že okupace českých zemí potrvá rok, v nejhorším případě dva nebo tři), přece jen mnohý z nich vložil do skrovných zavazadel, s nimiž z domova odcházel, milovanou knížku veršů, sešit s notopisem své oblíbené skladby, gramofonové desky s nahrávkami hudebních děl, která měl rád, dokonce i vzal s sebou lehce přenosný hudební nástroj, housle, kytaru či akordeon.

Tušili, že ony z vlasti přinesené věci kulturní potřeby přijdou k užítku a jejich naléhavá potřebnost se zjeví plně zejména ve chvílích psychické tísně, až se tyto chvíle za pobytu v cizím prostředí dostaví - a že se tak stane, o tom nepochyboval nikdo. A budiž řečeno, že se nemýlili: ty chvíle se pochopitelně dostavily již velmi záhy, a dostavovaly se opakovaně s neúprosnou pravidelností tím častěji, čím déle válka trvala a čím více se vidina blízkého návratu domů rozplývala. V takových chvílích - a to ať už individuální, ať kolektivní - četba knih obsahujících díla českých autorů, naslouchání gramofonovým nahrávkám skladeb českých skladatelů, ale také recitace již za školních let namemorovaných veršů, stejně jako společný zpěv už doma osvojených lidových a umělých písní, doprovázený často i hrou na nejrůznější hudební nástroje, domácí muzicírování ve dvou, ve třech, ve čtyřech jen tak pro vlastní potěchu, ale i pokusy vyjádřit své pocity různými formami tanečního projevu atp., to všechno - nehledíc k tomu, že všechny ty činnosti je v mnoha způsobech spojovaly s domovem opuštěným a teskně teď připomínaným - jim skutečně významně napomáhalo uniknout deprimujícím myšlenkám, vytrhnout se z obmotávajícího je přediva těžkých starostí o osud svůj i svých blízkých a ze světa zločinných neřádů navracet se do světa harmonicky uspořádaného v souladu s mravními ideály, a udržet se tak v potřebné životní kondici.

Kromě toho ovšem původní kulturní a umělecká tvorba čs. tvůrců, ať profesionálů, ať amatérů - a právě produkce „pódiového“ typu - byla s to významně přispět, a také přispívala, k vytvoření nových vazeb přímo uvnitř onoho nahodile se zformovaného a - pokud šlo o jeho národnostní, sociální, politické a náboženské složení - silně heterogenního seskupení, jaké emigrantská obec v Británii představovala, podporovat integrační proces v ní probíhající, což se jevílo tím více žádoucím, že sjednocení všech sil čs. emigrace představovalo jednu z důležitých podmínek úspěchu čs. zahraniční osvobozovací akce.

Uprchlíci z ČSR shromáždění se v předvečer války a v jejím průběhu na britských ostrovech, ačkoliv soustředění ve větších městských nebo venkovských koloniích scházeli se ve svých domovech, jak na besedách v úzkých rodinných či přátelských kroužcích, tak čas od času při různých schůzích (ty ovšem nebyly příliš příhodným místem pro navazování osobních známostí a nových přátelských vztahů), zůstávali si po dlouhou dobu navzájem dosti cizí. Všeobecně přístupná střediska čs. společenského života, umožňující, aby se lidé vzájemně poznávali a sdružovali, vznikla teprve později. Za této situace byly s to právě „pódiové“ kulturní podniky suplovat i za jiné příležitosti k společenskému styku a stmelovat pestrá směsice okolnostmi do houfu sehnanych emigrantů v pevnou a akceschopnou entitu.

I druhý důvod, pro který čs. emigranti ve Velké Británii intenzivně rozvíjeli kulturní aktivity zejména v oblasti „pódiových“ umění, vyplýval ze zvláštností jejich sociálního, existenčního a politického postavení v hostitelské zemi.

To v případě každého exulanta, byť i žijícího za hranicemi vlasti v těch nejideálnějších podmínkách, v každé, i sebestřícnější se k němu chovající hostitelské zemi a v každém, i v sebestřídnějším mírovém čase, bývá ovšem obvykle vždy velmi problematické. V podstatě každý, kdo se ocitne na delší dobu uprostřed cizího, třebaž k cizincům velmi tolerantního etnického společenství, musí se zde vyrovnávat s řadou svízelných problémů: je nucen nejen překonávat bariéru cizího jazyka, ale i bariéru jinak utvářeného myšlení, zvyků a mravů, přivykat jinému společenskému a životnímu stylu. Ani jeho začleňování do hospodářského života zpravidla neprobíhá bezproblémově. Což všechno – nejde-li o světoběžníka z rodné půdy totálně vykořeněného, který je doma všude a nikde – v něm pochopitelně vyvolává nezbytné pocity opuštěnosti, vydědění a odcizenosti v poměru k společenskému okolí, které ho v cizině obklopuje, k vnějšímu světu vůbec.

Toto konstatování, jež obecně platí o postavení kohokoliv, kdo opustí vlast a vyhledá útočiště za jejími hranicemi, lze relevantně vztáhnout samozřejmě i k problémům postavení čs. exulantů ve Velké Británii v letech 1939 až 1945, a to tím spíše, že zde azyly nacházeli v neutěšené společenské a politické situaci, kterou bylo lze charakterizovat jako velkou světovou společenskou krizi a jež byla již zřetelnou připovědí vypuknutí nové světové války.

Jak jsme již uvedli, v prvním období svého pobytu v Británii, v době přezívající britské politiky „nevmešování se“ do středoevropských záležitostí, „mírotvorného“ uklidňování napětí v Evropě, tzv. „appeasementu“, žili zde čs. emigranti ve velmi problematickém, neplnoprávném společenském postavení, a v důsledku svého soustředění v domovech pro ně speciálně vybudovaných, skoro zcela izolováni od britského obyvatelstva. Jelikož jim nebylo dovoleno uplatnit se výdělečně a zůstávali odkázáni jen na charitativní výpomoc, nehledíc ani na to, že byli ze strany britských úřadů v prvním čase podrobeni jistému druhu politického dohledu, cítili se mezi místními jako lidé druhého a třetího řádu, jako sociálně jim nerovné objekty jejich charitativní péče, žijící na úkor jejich výhod. Pocit, že představují pro Brity nepříliš vítané, jen z jejich milosti trpěné dočasné hosty, ještě více prohlubovalo to, že při tehdy v podstatě ještě sporadických setkáních s obyvateli míst, kde byly pro ně zbudovány zmíněné hostely, střetávali se u nich nejen s projevy typické anglické zdrženlivosti, ale přímo i s více či méně skrývaným odporem: nemluvě ani o tom, že na tehdejší své hostitele působili jako personifikované výčitky připomínající jim „zradu“, jíž se na ČSR v Mnichově byli dopustili mj. právě britští politikové, zůstávali pro obyčejného domácího člověka nesrozumitelní jako jacísi podivní cizinci ze vzdálené země, kteří naději na osvobození své vlasti a spásu i pro sebe samy spínali s vypuknutím nové celoevropské, ba celosvětové války a kteří si proto i přáli, aby se Británie co nejdříve „zapletla“ do válečného konfliktu s Německem. Sotva se můžeme divit, že – navzdory tomu, že přijímali s úlevou, že unikli nebezpečí perzekuce a ohrožení života, když opustili vlast okupovanou fašistickým nepřítelem a získali možnost žít ve spřátelené demokratické zemi – působily na naše uprchlíky tyto skutečnosti velmi depresivně. I když poté, co válka skutečně propukla, se jejich společenský statut rázem ze samé podstaty proměnil, trvalo ještě jistý čas, než všechny tyto nepříznivé podmínky jejich života zcela pominuly a jejich pobyt v Británii nabyl rysů jisté normalnosti a než prostředí, do něhož byli zasazeni, prostředí vůči jim zprvu značně intaktní, je přijalo za své.

Za těchto okolností nabývaly v očích čs. exulantů kultura a umění zvláštního poslání: bylo zřejmé, že tyto prostředky mezilidské komunikace jsou mimořádně vhodně disponovány, aby významnou měrou napomáhaly rozrazit onu hradbu izolace a neporozumění emigranty v Británii zprvu svírající, aby jim pomáhaly otevřít dosud stísněný životní prostor i k politickému působení ve smyslu aktuálních cílů čs. zahraničního odboje. Skrze kulturní a umělecké kreace totiž mohli neefektivněji, protože nevtíravě, svému okolí, emigrantům jiného původu i samým Britům představit, kdo jsou, odkud, z jakého civilizačního okruhu pocházejí, předvést zejména nejširším vrstvám britských občanů, které toho o Československu a jeho národech mnoho nevěděly, hloubku a šíři kulturní tradice, propůjčující našim národům jejich národní i kulturní svébytnost, a zároveň přesvědčivě poukázat i k bohaté historii těchto národů, na skutečnost, že Československá republika jako nástupnický útvar kdysi zaniklého českého státu, nikoli náhodou právě i na svém kulturním přínosu světovému lidskému společenství zakládala nároky na svou existenci. Za dané situace v očích našich lidí v Británii kulturní a umělecká tvorba – jak tomu bylo mnohokrát v podobných situacích v minulosti, kdy byla ohrožena základní práva a národní svébytnost Čechů – nabývala významu politicko-propagačního nástroje prvořadě důležitosti, později svého druhu „zbraně“ sloužící i k vedení válečného boje s uchvatiteli českých zemí.

V průběhu šesti let svého zdejšího pobytu uspořádali čs. emigranti ve Velké Británii velké množství kulturněpropagačních akcí všeho druhu, jimiž měla být rozražena zmíněná sociopsychologická hradba oddělující je od místního obyvatelstva a jimiž měla být i nejširší britská veřejnost zainteresována v zápase čs. lidu za osvobození ze jha nacistické okupace a za obnovení Československé republiky.

Pro tuto kulturněpropagační práci volili nejrozmanitější formy a postupy. Snažili se proniknout s propagandisticky zaměřenými články, projevy a vystoupeními všeho druhu na různá veřejná shromáždění, schůze a mítinky pořádané britskými institucemi a organizacemi, na stránky anglických novin a časopisů a na plátna filmových žurnálů, do vysílání místních rozhlasových stanic atp. A ovšem především sami pro prezentaci svých názorů – využívající všech možností, které se jim v tomto směru nabízely – vytvářeli organizační předpoklady, svolávali společné schůzky a manifestace zde pobývajících čs. a dalších exulantů a britských občanů k aktuálním politickým problémům, aby tak demonstrovali, že tu existuje mezi všemi hitlerismem ohroženými lidmi společná politická vůle, pořádali četné veřejné přednášky a diskuze na nejrozmanitější témata ležící na dotyku zájmů čs. a jinonárodní exilové, stejně jako britské veřejnosti a snažili se pro jejich návštěvu získat právě britské zájemce, tiskli a vydávali za tím účelem i množství anglicky psaných letáků, časopisů a knih s tímž tematickým zaměřením, stejně jako natáčeli a ve svých kulturních střediscích především pro zvané hosty z řad Britů promítali propagační filmy s anglickými komentáři. Do této propagační kampaně však rozsáhle zapojovali i kulturní a umělecké „pódiové“ akce všeho druhu, recitační a taneční večery, hudební koncerty a divadelní a filmová představení.

Ze všech prostředků politického a kulturněpropagačního působení, jímž měly být vzbuzovány v exilové a britské společnosti sympatie k čs. emigraci a k jejímu boji za svobodu a obnovení ČSR, největšího úspěchu – pomíneme-li ovšem takové propagační prostředky, jakými byly hrdinské činy čs. letců v letecké „bitvě o Británii“ (tyto činy byly pochopitelně tou nejlepší propagandou boje čs. lidu za svobodu, na jakou se čs. emigrace v Británii byla schopna vůbec vzmoci) – dosahovaly při plnění onoho poslání právě různé kulturní a umělecké podniky „pódiového“ typu. To bylo dáno – jak jsme již dříve naznačili – mj. i skutečností, že

svá ideologická sdělení byly s to prostředkovat širokým vrstvám na britských ostrovech žijící populace přístupnou, namnoze atraktivně působící a zábavnou formou, takže tato sdělení bývala spíše vnímána v rovině kulturní zábavy než v rovině kulturní propagandy, pročež byla účastně přijímána i těmi, kdo vůči postupům přímé politické propagandy zůstávali imunní. Skrze ně pronikala ta sdělení i do těch vrstev britské společnosti, do nichž prostředky této přímé propagandy neměly šanci proniknout nebo si do nich zjednávaly přístup jen s obtížemi. Díky jim se dokázala čs. emigrace již poměrně brzy vyprošťovat z izolace, v jaké ve vztahu k místnímu obyvatelstvu žila v prvních měsících po svém příchodu do Británie, a navazovat s Brity přátelské kontakty ve smyslu obecně lidském a získáváním jejich sympatií vytvářet předpoklady i k čs.-britskému sblížení politickému, od něhož bylo lze očekávat nejen proměnu společenského a existenčního postavení Čechoslováků žijících v britském exilu jako celku, nýbrž i právě úspěch jejich zahraniční odbojové akce.

Oba popsané sociopsychologické faktory v procesu vzniku a rozvoje kulturních a uměleckých aktivit čs. emigrace pobývajících za druhé světové války v Británii, zejména pak aktivit projevujících se v oblasti umělecké produkce typu tzv. „pódiových“ kulturních a uměleckých podniků, zaúčinkovaly velmi rozhodným způsobem a svým působením v podstatě určily i zvláštní ideový a umělecký charakter čs. exilové kulturní a umělecké tvorby v Británii vůbec a produkce kulturních a uměleckých podniků zmíněného „pódiového“ typu zvláště.

Zdůraznění si v té souvislosti zaslouží i to, že oba popsané důvody vzniku a rozvoje kulturních aktivit, jež čs. exulanti v Británii – ať v soukromí, ať na veřejnosti – v oblasti tzv. „pódiových“ umění rozvíjeli, vytvářely předpoklady i k tomu, aby se i v emigraci, z dosahu nacistických okupantů, v průběhu druhé světové války do poměrně vyhraněné a komplexní podoby rozvinula nejen sama tvorba hudebněinterpretáční, dramatická a inscenační, nýbrž i její teoretická reflexe.

Srov.: Hronek, Jiří: *Byl jsem při tom, když se hroutil svět*. Praha (Vydavatelství a nakladatelství Novinář) 1986. S. 192.

Základní rysy kulturněpolitického „programování“ čs. exilové kulturní a umělecké tvorby „pódiového“ typu

Zvláštní podmínky života a působení čs. emigrantů ve Velké Británii v předvečer a v průběhu druhé světové války zásadním způsobem ovlivnily i sám proces programové formace jejich kulturní a umělecké činnosti, zejména pak jejich tvůrčích aktivit směřujících k vytváření „pódiových“ pořadů všeho druhu: pozornost čs. exilových tvůrců při onom „programování“ této činnosti v oblasti dramaturgické jako k hlavnímu zdroji dramaturgické inspirace usoustředily k tvorbě, jež byla spjata s rodnou vlastí, především tedy k domácí umělecké tvorbě českého, česko-německého a slovenského původu, a to jak k tvorbě lidové, folklórní, tak k tvorbě „umělé“, umělecké. Zároveň je při časoprostorové realizaci děl vtahovaných odtud do repertoáru jejich „pódiových“ vystoupení vedly i k volbě specifických interpretačních postupů, vycházejících z domácí tradice „pódiové“, koncertní, respektive divadelní interpretace těchto děl.

S narůstající délkou pobytu našich emigrantů v cizině za hranicemi vlasti nicméně přestávalo neustálé připomínání domova skrze známá a oblíbená umělecká, folklórní ale i nonartifeciální díla a dílka domácího původu kulturní nároky

emigrantů dostatečně kryt. S uplývajícími dny, měsíci a roky pobytu v exilu dostavovala se i potřeba pojmenovávat skutečnosti soudobého světa zcela nově, a to z pozice samých čs. běženců. V rámci zmíněného „programování“ své činnosti proto čs. exilové tvůrčí věnovali pozornost i právě programové problematice původní čs. exilové tvorby snažící se uspokojovat i tuto aktuálně se objevivší kulturně-politickou potřebu.

Folklorní umění v kulturních programech čs. emigrace

Je to zjev často se opakující v historii národů, že kdykoliv je postihne neštěstí v podobě násilných převratů a válek a jsou ohroženy kořeny jejich existence, obracejí se jejich žijící příslušníci k jindy opomíjeným výtvorům anonymních lidových tvůrců z dávných dob, k výtvorům vyjadřujícím umělecky často primitivními, ale působivými formami pocity, skutečnostní prožitky, bolesti, trýzně, slasti, naděje i doufání lidového kolektivu, a poukazujícím tak na „bytová“ ložiska, z nichž vyrostla kultura těchto národů. Nejinak tomu bylo – a to již v předvečer okupace a za okupace u nás doma, a stejně tak i v prostředí života čs. emigrace v britském exilu za té války – ovšem i v případě mnoha příslušníků národů a národností ČSR.

Také v exilu české, slovenské i česko-německé nonartificielní umění folklorního typu působilo na naše exulanty jako tonikum. V cizině v očích naší emigrace však toto umění nabývalo ještě další hodnotové dimenze: právě ono jí svrchovanou měrou připomínalo, ba přímo zpřítomňovalo domov, který byla nucena opustit, a tak i podpíralo její národní povědomí.

Nehledíc na to, ukazovalo se folklorní umění jako velmi vhodný prostředek k získávání sympatií exulantů jiných národností a jiné státní příslušnosti, a zejména pak samotných Britů.

A to již proto, že folklorní umění našich národů u britských diváků nenaráželo na překážku v podobě nesrozumitelného jim jazyka, nebo alespoň ne v tom rozsahu jako umění využívající ke sdělování svých obsahů především jazyka. Neporozuměl-li divák slovům lidové písně, vždy ještě mohl být zaujat jinými jejími kvalitami, rytmem, melodií atp., nemluvě ani o tom, že interpreti ve svých vystoupeních mohli ve velkém rozsahu uplatnit zhusta právě i lidové tance, hry a zvykové obřady zaujímající publikum i atraktivitou použitých výtvarných prostředků, masek, kostýmů a rekvizit, ale i např. pohybového projevu. Prezentováno v ukázkách před cizinci, vydávalo pak svědectví o svébytnosti českých a slovenských národních tradic. Produkce, přivádějící na scénu české a slovenské lidové umění, přijímali návštěvníci takových folkloristických pořadů zpravidla přímo entuziasticky.

Nadto pak – jelikož lidová říkadla, písně, tance a zvykové obřady byly tehdy přirozenou součástí jejich kulturotvorných aktivit rozvíjených „pro domo sua“, vůbec pak jejich životní praxe – byli čs. exulanti schopni ukázky lidového umění představit divákům svých veřejných vystoupení na dosti vysoké – v této oblasti i ochotníkům poměrně lehce dostupné – umělecké úrovni.

Z obou připomenutých důvodů také čs. uprchlíci ve Velké Británii za války lidové umění našich národů horlivě pěstovali, snažíce se je rozvíjet jako živou a neobyčejně aktuální kulturní hodnotu.

Artificiální umění v kulturních programech čs. emigrace

Stejně důležitou roli přičky však podmínky života a působení čs. emigrace ve Velké Británii za té války i domácí české, česko-německé a slovenské tvorbě artificiálního typu.

I tato tvorba - díla zejména s naším domácím prostředím přímo bytostně spjatých básníků, prozaičtů, dramatiků, ale i hudebních skladatelů - připomínala a zpřítomňovala exulantům jimi opuštěný domov se skoro stejnou mírou citové působivosti jako tvorba anonymních tvůrců pocházejících z lidových vrstev a k nim se také obracejících, zejména ovšem ta, která vyjadřovala přesvědčivě specifika národního žití v minulosti i v přítomnosti.

Ve srovnání se svými druhy, kteří žili a pracovali doma, sice pod perzekučním tlakem okupanta, nicméně uprostřed českého národního společenství, které jim skýtal oporu a záštitu, a kteří proto nezažívali pocity vyvrženosti z národního kolektivu, pročež také rozvíjeli své kulturní aktivity s jistotou lidí bytostně zakotvených, exulanti pociťovali zvýšenou potřebu i soustředěním svého kulturotvorného úsilí k prezentaci tvorby tohoto druhu se morálně posilovat, utvzovat se v přesvědčení, že zůstávají živou součástí svých národů a v duchu jejich kulturních tradic, jejich duchové přítomnosti i do budoucna se obracejících předsevzetí, v cizině i žít: proto enormní měrou uváděli na repertoár svých kulturních a uměleckých podniků „pódiového“ druhu právě programová čísla reprezentující původní artificiální tvorbu národů ČSR.

I když v některých případech - zejména pokud šlo o díla literární a dramatická - naráželo využívání těchto děl jakožto programových čísel k propagování cílů čs. zahraniční odbojové akce před cizinci na překážky v podobě jazykové bariéry (proto se také naši emigranti pokoušeli seznamovat mezinárodní veřejnost s ukázkami této tvorby v kvalitních překladech hlavně do angličtiny), snažili se k zmíněnému účelu využívat vedle děl folklorního původu i děl této provenience - a to v první řadě těch, která mezitím pronikla na světovou literární a hudební scénu a také na jeviště divadelní (např. děl Komenského, Masarykových, Haškových, Čapkových, Smetanových, Dvořákových atp.).

Domácí literární tvorba v „pódiových“ pořadech čs. azylantů ve Velké Británii

Také mimořádně hluboký vztah k poezii si exiloví Čechoslováci - jak bylo již připomenuto - přinesli do britského exilu s sebou již z domova. Již doma - zvláště lidé mladšího věku - pěstovali hojně recitační umění, zaměřené zejména na recitaci veršů, a to nejen v soukromí, v rodinách, na besedách a přátelských schůzkách, mládež třeba i při táboráku, ale též na veřejnosti, na divadelních scénách a koncertních pódiiích otevřených i tomuto druhu uměleckého podnikání. Přednes poezie patřil k zábavám např. mladé generace stejnou měrou jako třeba pěstování jazzu; poezie jí představovala základní duchovní „stravu“, byla jí takřka každodenním duchovním „chlebem“.

Po příchodu do exilu, daleko od rodné země, příbuzných a známých, se tento jejich vztah k poezii ještě prohloubil. V daných okolnostech jejich života v cizině i poezie představovala exulantům nikoli pouze prostředek vlastního sebevyjadřování, nýbrž nabyla významu hodnoty národně nejprůzračnějšího rázu, k níž se naši lidé přimykali ze sebezáchovného pudu, nalézajícíce v ní pocit jistoty, který útekem

z domova ztratili a který jim pomáhal překonat depresivně na ně doléhající cizotu a vřavu světa. V cizím jazykovém prostředí se zejména v očích čs. exilové mládeže slovo českých, slovenských a česko-německých básníků proměňovalo v symbol utlačené vlasti, symbol prociťovaný a prožívaný přímo fetišisticky. Odtud si lze i vysvětlit, proč se přednes poezie v krátkém čase – a dokládala to i skutečnost, že již ona četná vystoupení ochotnických přednášečů s recitacemi poezie, usku-tečňovaná již v prvních, většinou ještě improvizovaných kulturních besedách a večírcích konajících se v kolektivních obydlích, ubytovnách a hostelech, v nichž byli hned po svém příchodu do Británie emigranti soustředěni, byla účastníky oněch seancí, účastníky sdružovanými společným osudem vyhnanců, přijímána s porozuměním jako výraz jejich kolektivního citění – stal takřka hlavní formou těch uměleckých aktivit čs. exulantů, které se jakožto k adresátu zaměřovaly k publiku, rekrutujícímu se z jejich vlastních řad.

V poněkud menším rozsahu, než v jakém se čs. emigranti v britském exilu věnovali uměleckému přednesu právě poezie, byl rovněž s velkým nasazením, pečovali – a ze stejných důvodů – i o prezentaci prózy a literatury dramatické.

Kulturní a umělecké aktivity rozvíjené čs. emigranty v oblasti pěstování hudební kultury umělého typu

Za daných okolností v kulturním životě čs. emigrace na významu nabývaly rovněž kulturní a umělecké aktivity našimi emigranty rozvíjené v oblasti pěstování hudební kultury umělého typu.

I v tomto případě bylo tomu tak nejen proto, že k samým emigrantům mluvila hudba domácího původu s obzvláštní citovou jímavostí, ale i proto, že na rozdíl od děl literárních při komunikaci s jinonárodním publikem povětšinou nenarážela na překážku v podobě jazyka, že – jsouc z té příčiny schopna oslovit posluchače jakéhokoli původu – nabízela se v největším rozsahu k využití i při kulturněpropagační práci mezi cizinci.

Samozřejmě i při pěstování hudby umělého druhu se čs. emigranti ve Velké Británii soustředili především ke studování a veřejnému prezentování skladeb našich autorů v cizině již populárních, hlavně pak skladatelů českého původu, skladeb Smetanových, Dvořákových a Janáčkových, které do určité míry již tehdy tvořily regulérní součást světového repertoáru. Na úroveň jejich popularity se však přitom snažili uvádět i dosud v cizině neznámé skladby těchto skladatelů, jakož i skladby v cizině dosud málo známých autorů současných, např. Foerstra, Ostrčila, Vomáčky, Vycpálka a Martinů. Zároveň se při uvádění těchto skladeb snažili seznamovat odborné hudebnické kruhy ve Velké Británii i s originálními způsoby jejich interpretace pěstovanými u nás doma, v duchu naší dlouhodobě budované hudebně interpretační tradice.

V té souvislosti – a to právě proto, že její věhlas nabyl rozměru opravdu globálního – je třeba se zde zmínit o jedné ze skladeb české provenience, skladbě typu hudby populární, která se sice jako dílo současného žijícího českého skladatele, složená a vstoupivší do veřejnosti teprve roku 1934, přiřazovala k linii hudby původu „umělého“, která se však díky svému rozšíření v nejširších vrstvách nejen v domácím, ale i ve světovém měřítku, proměnila ve fenomén vlastně hudby lidové. Máme tu na mysli známou skladbu Jaromíra Vejvody pro dechový orchestr nesoucí původně název *Modřanská polka*, u nás však zpopulárněnou pod názvem odvozeným z prvních slov jejího refrénu „*Škoda lásky...*“, jež – opatřena novým

anglickým textem začínajícím její refrénovitou část slovy „*Roll out the Barrells*“ („*Vyvalte sudy*“) – pod názvem *Beer Barrell Polka* zejména do anglosaského prostředí. Ta totiž – usadivši se zde v obecném povědomí – stala se jakousi neoficiální „hymnou“ nejen britských, ale i všech spojeneckých vojáků připravujících se v Británii k invazi na evropský kontinent obsazený hitlerovskými armádami a provázela jejich kroky nejen v zázemí a na frontě za války, ale po jejím skončení i v civilu jako pevná součást jejich citového života.

Čs. profesionální umělci v londýnském exilu

V předvečer nacistické okupace Čech a Moravy a za druhé světové války v letech 1938–1945 pobývala uprostřed čs. emigrantské komunity ve Spojeném království Velké Británie a Severního Irsku i řada tvůrců věnujících se ve vlasti umělecké tvorbě v různých jejích oborech jako životní profesi (podle anglických pramenů požívalo prý předtím, než i jim jako uprchlíkům z ČSR britská vláda alespoň částečně zpřístupnila místní trh práce, podporu organizace CRTF okolo čtyř set profesionálních umělců).

Většina umělců uprchnuvších před nacismem do Británie musela ovšem v nelehkých podmínkách svého zdejšího exilového života ustoupit od sledování výlučně umělecké kariéry. Jen málokterí z nich – byli to především ti, jejichž tvorba nebyla vázána na jazyk a nemusela tudíž překonávat komunikační bariéru kladoucí se mezi tvůrce uměleckých děl pracující s jazykem a recipienty jejich tvorby hovořící jinými jazyky – mohli se v exilu věnovat tvůrčí práci opravdu profesionálně, tj. v řádném zaměstnaneckém poměru nebo za úplatu v podobě honoráře. Více bylo těch, které okolnosti donutily vyhledat v exilu jiný způsob obživy ve válečném hospodářství, strojírenském průmyslu, v zemědělství, při lesních pracích i v nejrůznějších službách, nehledíc na to, že někteří byli povoláni k plnění válečných úkolů v politické a organizační sféře čs. zahraniční odbojové akce anebo přímo v armádě. Ti se mohli tvořivě projevovat jen ve volném čase: ve snaze umělecky tvořit a udržet se v tvůrčí kondici – a chtějící současně přispět k uspokojování kulturních potřeb čs. emigrace a k propagaci Československa před cizinci – se v oněch obtížných existenčních podmínkách, v jakých museli žít, věnovali tvůrčí činnosti pouze z ochoty, čímž se co do sociálního postavení ovšem značně rozkolísávala hranice oddělující je od pouhých amatérů.

Avšak přestože byli zatíženi jinými úkoly a nemohli se v exilu uměleckou tvorbou zabývat s touž intenzitou jako ve vlasti, byla jejich tvůrčí produktivita v oněch válečných letech letech 1939–1945 poměrně značná: ani v podmínkách válečného životního provizoria nepřestali tyto umělečtí tvůrci plnit úlohu iniciativního subjektu kulturního vývoje, byť prostor, který v exilu pro svou tvorbu měli k dispozici, byl oproti prostoru, jaký pro ni nalézali v meziválečné době doma, výše připomenutými vnějšími podmínkami podstatně zúžen a i jinak, vnitřně, limitován.

V Británii, zejména v Londýně, působila v letech okupace a války – vedle autorů politických či jinak odborně orientovaných spisovatelů – skupina čs. spisovatelů věnujících se více méně systematicky beletristické tvorbě všeho druhu, básnictví, prozatérství i tvorbě dramatické.

Od roku 1940 – po příchodu z Francie – se v jejich středu nalézal i čelný představitel meziválečné české literatury František Langer, neustávající ani při mnoha povinnostech politických a vojenských ve své umělecké literární práci. Z jeho vrstevníků byl zde i další z tzv. „pátečníků“ seskupených kdysi okolo Karla Čapka

a pravidelně se scházejících s prezidentem Masarykem, Josef Kodíček, z jiného politického tábora pak Emil Synek. Ze spisovatelské vrstvy o málo mladší byl to např. dramatik Karel Břetislav Palkovský anebo Libuše Vokrová-Ambrosová, publicistka a překladatelka, mj. blízká spolupracovnice Františka Halase, s nímž spoluredigovala proslulé Almanachy Kmene. Z mladé a nejmladší generace pak plejáda talentovaných básníků a prozaiků: Ivan Jelínek, Viktor Fischl, Viktor Kripner, Karel Brušák, Josef Lederer, který své první publikované verše podpisoval pseudonymem Jiří Klan, Jiří Mucha, František Klátil, Josef Schrich, Lubor Zink, z nichž mnozí se uvedli ve známost svými ranými pracemi již doma a jejichž poezie i prózy vytvořené v exilu se co do kvalit pohybovaly na úrovni tvorby domácí. S nimi těsný kontakt udržoval na druhé straně Atlantiku žijící Egon Hostovský, talent zcela výjimečný, který z Francie emigroval do USA, stejně jako tamtéž azyl naleznuvší Adolf Hoffmeister. Slovenskou literaturu tu prezentovali především Vlado Clementis a Theo H. Florin.

Byli tu však i významní spisovatelé česko-němečtí, hlásící se k ideji ČSR, např. z Poděbrad pocházející a v Praze se usadivší Rudolf Fuchs, básník a překladatel českých literárních děl do němčiny, karlovarský Ernst Sommer projevující se hlavně v próze a dramatu, v Londýně tehdy předčasně zemřelý (1940) Otto Pick, lyrik překládající do svého mateřského jazyka verše Horovy, Halasovy a Seifertovy, básníci a básničky Eva Aschnerová (Aschner), Fritz Brügel, Otto Eisner, Hanne Fischerová (Fischer), Paul Leppin, prozaikové Bruno Adler, Ludwig Winder aj.

Jako čs. emigranti v Británii vystupovali však i četní němečtí a rakouští spisovatelé, kteří po roce 1933 uprchli z vlasti nejprve do ČSR: Kurt Barthel (Kuba), Anna Maria Joklová (Jokl), Jan Koplowitz, Eva Priesterová (Priester), Friedrich Torberg, Max Zimmering aj.

Azyl zde našli i četní z čs. republiky pocházející nebo v ní přechodně pobývající výtvarníci, z nichž někteří původně působili v Paříži a dorazili sem až teprve po pádu této Mekky moderního umění do rukou nacistických Němců. Mezi nimi největšího věhlasu požíval bezpochyby Rakušan Oskar Kokoschka, který se však – i pro své rodinné vazby (měl za manželku Češku) – hlásil k českým umělcům jako jejich souputník a spřízněnec, dále byli to např. z Francie přišedší malíři František Matoušek a Karel Molnár, sloužící v čs. armádě, sochařka Marie Durasová, umělecký fotograf a John Heartfield, jakož i v různých výtvarných oborech se prosazující Géza Szobel, Karel Weiss, Karel Vogel, Bedřich Feigl, František Bělský.

Mezi čs. výkonnými umělci ve Velké Británii zaujímali i početně významné postavení hudebníci. Hned na počátku války se v Londýně shromáždila řada pěvců i několik instrumentalistů a dirigentů českého anebo česko-německého původu. Z pěvců působili zde Růžena Herlingerová, sopranistka mezinárodního věhlasu, známá posluchačům z častých vystoupení v rozhlase, specializující se na nejnáročnější písnovou tvorbu, sopranistky Lída Clementisová, Marie Menšíková a Olga Riedová, tenorista Jiří Válek, barytonisté Otakar Kraus a Richard Pollak, basista Julius Gutmann. Z instrumentalistů jmenujme pak alespoň ty, kteří měli úspěchy i na mezinárodním poli – houslisty Marii Hlouňovou, Gitu Morenovou a Jana Šedivku, violoncellisty Karla Hořice (Horschitze) a Karla Neumanna a zejména klavíristy Hanse Waltera Süsskinda, Viléma Tauského a Lízu Fuchsovou. Jako dirigenti a sbormistři uplatňovali se v Londýně zejména zmíněný H. W. Süsskind, dirigent opery Zemského divadla v Brně Vilém Tauský a reverend Bohumil Vančura. Někteří z těchto umělců se projevovali i skladatelsky, tak např. Süsskind, Tauský, Jiří Silvera, André Asriel aj.

Za války pobývali na anglické půdě i někteří známí čs. filmoví tvůrci, kteří svou kariéru zahájili již v období meziválečném. Byl to světově proslulý režisér hraných filmů Karel Lamač, jeho nejbližší spolupracovník kameraman Otto Heller, filmový scénárista a režisér pracující v oblasti nejprve dokumentárního, pak i hraného filmu Jiří Weiss a herci Herbert Lom a Zita Bergerová.

Nejpočetněji byli mezi čs. profesionálními umělci ve Velké Británii zastoupeni umělci divadelní. Avšak až na několik málo výjimek všichni tito profesionální divadelníci uchýlili se do britského exilu z ČSR byli národnosti německé. Byli to vesměs členové profesionálních divadel nebo poloprofesionálních hereckých družin čs. německé menšiny, kteří většinou již po Mnichovu nebo po 15. březnu 1939 opustili Čechy a Moravu proto, že jim hrozilo buď pro jejich protifašistickou činnost, nebo pro „rasový“ původ nebezpečí, že budou svými k fašismu se hlásícími německými soukmenovci pronásledováni. Mnozí z nich odtud ani přímo nepocházeli, do českých zemí – hledající zde azyl před hitlerismem – přišli z Německa nebo Rakouska. Po obsazení Sudet a nakonec i „zbytku Československa“ šli do exilu vlastně podruhé.

Mezi těmito umělci nacházeli se nejpřednější členové čs. německých, oficiální podpory požívajících divadel, tak např. Josef Almas, Paul Demel, Richard Duschinsky, Erich Freund, Emmi (v poangličtělé verzi svého jména Amy) Franková (Frank, vl. jménem Richter), Julius Gellner, Charlotte Küterová (Küter), Paul Lewitt, Sigurd Lohdeová (Lohde), Arnold a Omri Marléovi, Friedrich Richter, Lilli Strich-Rohneová (Rohne), Fritz Valk (Falk), Elsbeth Warnholtzová (Warnholtz), dále byl to Heinrich Fischer, režisér a dramaturg německého vysílání radiostanice Prager Deutsche Sendung, kabaretní umělkyně Annemarie Haseová (Hase) aj.

Uvedli jsme již, že se mezi čs. emigranty v Londýně vyskytovalo poměrně málo profesionálních divadelníků české národnosti. Z umělců, kteří se divadelní prací alespoň zčásti živili, pobývalo v Británii i několik dramatiků, Langer, Palkovský a Synek. Z divadelníků–interpretů byl to především Ota Ornest, před opuštěním vlasti naposled člen plzeňského Městského divadla, Lilly Molnářová, členka Osvobozeného divadla, někdejší dirigent Divadla Vlasty Buriana a příležitostný kabaretier Otto Lampel a choreografka a tanečnice Marianne Hellerová. Teprve v roce 1943 přišel do Anglie choreograf a tanečník Osvobozeného a divadla D Saša Machov.

Nicméně shodou okolností se v exilu v Londýně ocitlo několik mladých Čechů k profesionální divadelní dráze se již před válkou doma nebo za války v Londýně připravujících a povětšinou již získavších praxi na malých avantgardních scénách. Byli to např. Věra Langrová, Alena Maxová a Josef Schwarz, po roce 1940 Karel Brušák a řada dalších.

Kromě těchto tvůrců pro formaci kulturotvorného úsilí čs. emigrace důležitý subjektivní předpoklad vytvářeli i teoretikové reflektující výsledky praktické tvůrčí práce doma i v exilu a usilující poznatky o ní vřazovat do širších historických i teoretických souvislostí. Z teoretiků zabývajících se problematikou literatury jmenujme tu na prvním místě Josefa Kodíčka, kdysi spoluřadatele sborníku Nové české divadlo, Eduarda Goldstückera, který v Oxfordu studoval dějiny literatury a již během těchto studií se začal významně projevoval jako literární historik i kritik, dále Karla Brušáka, který rovněž v exilu pokračoval v univerzitním studiu literatury a jehož studie již doma, ale i v exilu v Británii vzbuzovaly velkou pozornost, a konečně Josefa Lederera (Jiřího Klana), který se kromě toho, že se v exilu nadále věnoval své vlastní básnické tvorbě, soustředil na studium zejména básnické tvorby anglické, z níž také přeložil řadu významných děl do českého jazyka. Literární a divadelní kritikou zabývali se tu však např. i Pavel Tigrid, Ev-

žen Klinger (Kornel Synek) a Josef Schrich. Jako literární, ale také výtvarný kritik se rozsáhle uplatňoval Jiří Mucha. Z hudebních vědců zde tehdy působili již doma svou činností v tomto oboru příslušné renomé získavší odborníci Josef Löwenbach a Anna Jandová-Patzaková. Z divadelních teoretiků, historiků a kritiků to byl kromě Kodíčka, Goldstückera, Brušáka např. i Mucha, který studoval divadelní vědu již za svého pobytu na Sorbonně v letech těsně předválečných. Teoretickým otázkám divadla se však vedle své vlastní tvůrčí praxe věnovali i mnozí z těch, kteří se divadlem zabírali i prakticky, např. Ornest a Weiss. Rovněž většina teoretiků a praktiků, pokoušejících se o teoretickou práci v oborech svého profesního zájmu, byla však plně zapojena do plnění úkolů vyplývajících z potřeb vedení války a čs. zahraničního odboje anebo musela soustředit svou energii k uhájení své prosté existence, a své teoretické práci se tudíž mohla věnovat jen omezenou měrou.

Mucha, Jiří: *Československé umění v zahraničí, Úvaha o umění v exilu*, Obzor, r. 1, 1941, č. 1 (květen 1941), s. 2. – Leske, Birgid-Reinisch, Marion: *Exil in Grossbritannien*. In: *Exil in der Tschechoslowakei, in Grossbritannien, Skandinavien und in Palästina. Kunst und Literatur im antifaschistischen Exil 1933–1945*. Bd. 5. [Hrsg. Ludwig Hoffmann. Red. Gisela Seeger.] Leipzig (Verlag Philipp Reclam jun.) 1980. S. 168. – Rorison, Hugh: *German Theatre and Cabaret in London, 1939–45*. In: *Theatre and Film in Exile. German Artist in Britain, 1933–1945*. [Edit. by Günter Berghaus.] Oxford–New York–München (Oswald Wolff Books–Berg Publishers) 1989. P. 48. [Tamtéž viz Clarke, Alan: „They Came to a Country“. *German Theatre Practitioners in Exil in Great Britain, 1938–1945*. Pp. 95–119.] – Valtrová, Marie–Ornest, Ota: *Hraje váš latinek ještě na housle? Rozhovor Marie Valtrové s Otou Ornestem*. Praha (Primus) 1993. S. 53.

Tvůrčí kolektivy vzniklé v britském exilu z iniciativy čs. profesionálních uměleckých tvůrců

V době svého exilového pobytu ve Velké Británii sdružila se řada těchto profesionálních tvůrců i v několik více méně stabilizovaných tvůrčích kolektivů.

Např. výše zmínění hudebníci se sice jak v prostředí života a práce čs. emigrace, tak i na mezinárodním poli uplatňovali hlavně individuálně, ale vytvořili i několik instrumentálních komorních souborů a sdružení. Z nich nejvýznamnější bylo bezpochyby České trio (Czech Trio), klavírní trio založené v březnu 1940 a působící v obměňujícím se složení až do konce let válečných, dále rovněž klavírní Dumka-Trio, vzniknuvší až v roce 1943, avšak působící i v letech poválečných, a konečně Československé dechové kvinteto, vstoupivší do života až na počátku roku 1944, které naproti tomu svou činnost muselo v létě toho roku ukončit v důsledku nasazení svých členů k vojenským povinnostem po spojenecké invazi na kontinent.

Kromě toho podíleli se významně i na vytvoření několika komorních souborů a sdružení s širší mezinárodní účastí: tak např. v prvních letech jejich pobytu na britských ostrovech vzniklo za jejich výrazného přispění anebo dokonce z jejich přímé iniciativy tzv. Polsko-české trio (Polish–Czech Trio), v němž vedle polské houslistky sedící u prvního pultu zbývající smyčcové party (violinový nebo violoncellový) obstarali Češi, a značné popularity požívající tzv. Spojenecké smyčcové kvarteto (Inter–Allied String Quartet), v němž prim naopak držela houslistka českého původu za spolupůsobení dalších tří kvartetistů–hudebníků jednak polské, jednak belgické a anglické národnosti.

Několik více méně pravidelně působících souborů ustavili – v úzké ovšem součinnosti s „říšskými“ Němci a Rakušany – i čs. profesionální divadelní umělci německé národnosti, zaměstnávaní za republiky v čs. německých divadlech nebo s nimi spolupracující, jednak naši domácí čeští Němci, jednak azylanti z Německa

a Rakouska naleznou v ČSR po odchodu z domova dočasné útočiště. V největším rozsahu tito umělci svou iniciativu v uvedeném směru projevili při ustavení především v německém jazyku (ale též v angličtině a výjimečně i v češtině) své hry hrajících londýnských divadel a divadélek, německých divadelních scén 24 Schwarze Schafe, Kleine Bühne a Lessingbühne a jejich rakouských soupeřů Die Larterne, Kammerspiele, Österreichische Bühne, Freie Bühne aj.

Z iniciativy mladých čs. divadelníků české národnosti se v Londýně za války konstituovala divadelní skupina, která pak pod hlavičkou Mladého Československa a později jako tzv. Dramatická skupina Československého kulturního střediska-Dramatic Group of Czechoslovak Cultural Centre a nakonec v rámci aktivit Klubu československo-britského přátelství-Czechoslovak-British Friendship Clubu vytvořila vůbec nejvýznamnější české „pódiové“ kulturní podniky a divadelní představení, jaké se v prostředí života čs. emigrace ve Velké Británii v průběhu šesti let jejího zdejšího exilového pobytu byly objevily.

Účast čs. exilových profesionálních umělců v britském kulturním a uměleckém životě

Jak jsme již uvedli, až do roku 1940, kdy mobilizace uvolnila místa v britském hospodářském i veřejném životě, byli – tak jako ostatní čs. emigranti – i profesionální umělci přicházející do britského exilu z ČSR závislí povětšinou na podpoře CRTF a profesní činnosti ve svých oborech se mohli věnovat jen za předpokladu, že nebudou zaměstnáváni jako řádně angažovaní pracovníci. Teprve poté, co britská vláda zmírnila přísná nařízení zabráňující cizincům dít se regulérně zaměstnat v domácích britských podnicích a institucích, mohli se postupně uplatňovat i jako umělci zabezpečující svou existenci tvůrčí činností ve zvolených oborech umělecké tvorby. Protože však nadále zůstávala v platnosti různá opatření, jimiž se britské odborové organizace bránily konkurenci cizinců (ani potom nesměli tito umělci vytvářet např. nová samostatná profesionální hudební tělesa a divadla na soukromopodnikatelské bázi), odehrávalo se toto jejich postupné pronikání na veřejnost v plně profesionálním postavení především v prostředí britských koncertních těles, divadelních souborů a filmových společností.

Pouze v jediném případě se profesionálními umělci z řad evropské kontinentální emigrace, a spolu s jinými i umělci pocházejícími z ČSR, od počátku plně dařilo rozrážet hradbu britských zákonů, střežených v tomto případě i britskými odborovými organizacemi: v případě jejich účinkování v rozhlasovém vysílání tzv. European Section státními úřady kontrolované British Broadcasting Corporation (Britské rozhlasové společnosti, BBC), ve vysílání určeném především posluchačům žijícím v zemích podrobených nacistické a fašistické diktatuře a uskutečňovaném v rodných jazycích jejich obyvatel povětšinou na krátkých vlnách, a ač soustředěném převážně na podávání politických informací a příslušných komentářů přítomné politické situace, čas od času přinášejícím i pořady kulturněpropagačního typu. Z těch uprchlíků, kteří se doma prací v různých oborech umělecké tvorby živili, našli v tomto médiu po svém příchodu do emigrace příležitost k profesionálnímu působení i mnozí spisovatelé, novináři, publicisté, divadelní herci a zčásti i hudební interpreti. A někteří z nich, poté, co svou činností pro toto vysílání do zahraničí prokázali mimořádné tvůrčí schopnosti, byli odtud dokonce po čase povoláváni i k účinkování v pořadech BBC určených místnímu britskému obyvatelstvu, Home Service, anebo anglicky mluvícím lidem v zámoří, Overseas Service, zejména pak

k účinkování při vytváření hudebních a dramatických pořadů. I v nich se tito pro svůj talent vyvolení umělci – v případě spisovatelů a divadelníků ovšem jen ti, kteří dobře ovládli anglický jazyk – uplatnili jako autoři a komponisté, představitelé dramatických rolí a výkonní hudebníci.

Amatérští kulturní pracovníci

Vedle těchto čs. exilových umělců–profesionálů nebo umělců k profesionální umělecké dráze se uvědoměle připravujících se v čs. kulturním dění v exilu ve Velké Británii uplatňovala řada více či méně talentovaných amatérů. Čechů a Slováků bylo za války v cizině poměrně málo a schopných lidí bylo zapotřebí do nejrůznějších funkcí a míst. Dveře kariéry, ať v politice, ať v umění, byly proto otevřeny dokořán každému čs. emigrantu, který něco alespoň trochu uměl. A tak se za války v exilu zrodila řada nejen nových politiků, ale i nových spisovatelů, básníků, reportérů, redaktorů, kritiků, režisérů, zpěváků, recitátorů, herců, hudebníků a tanečníků z ochoty.

Někteří z těchto amatérů prokázali jisté tvůrčí schopnosti a věnovali se později cele umělecké tvorbě. U jiných zůstala však jejich umělecká dráha omezena pouze na oněch šest exilových let, kdy pro nedostatek sil byla i jejich účast při vytváření kulturních a uměleckých produkcí vítána. Většina profesionálů i amatérů však chápala, že svou uměleckou činností v exilu slouží vyššímu zájmu, než byl ten, který určovala jejich touha být viděn a slyšen jako tvůrčí člověk–umělec.

Právě v prostředí těchto ochotníků se postupně zrodilo několik významných uměleckých souborů čs. emigrace. Z nich nejpobulárnější byla velká kolektivní tělesa čs. vojáků, která zajížděla k pohostinským vystoupením také do Londýna, a dále londýnské pěvecké, taneční i divadelní soubory Mladého Československa, Pěvecký sbor čs. uprchlíků–Czechoslovak Refugee Choir, Československý armádní pěvecký sbor–Czechoslovak Army Choir (Pěvecký sbor 1. čs. samostatné brigády) a Pěvecký sbor Rady čs. žen.

Josef Kodíček

Dramatik a scénárista, překladatel, dramaturg, divadelní a filmový režisér, literární, výtvarný a divadelní kritik Josef Kodíček zaujímal v čs. exilovém kulturním životě dominantní postavení i díky tomu, co vykonal pro českou kulturu a umění již v letech předcházejících jeho odchodu do exilu v roce 1938.

Příslušník generace zrozené na začátku devadesátých let 19. století (narodil se roku 1892 v česko–židovské rodině, v rodině, jež svůj původ odvozovala od českých předků, příslušníků náboženského hnutí Českých bratří, kteří v době pobělohorské, než aby jako mnozí jejich souvěrci odešli do ciziny anebo pod tlakem nového panstva přijali účast v římské církvi, raději přestoupili k židovství, a přijali tak osud rodilých, zase jinak pro víru pronásledovaných židů), jeden z nejvýznamnějších mluvčích této generace, aktivně spolupůsobil – stýkaje se přátelsky s Jaroslavem Haškem a s Ladislavem Klímou, ale také s Josefem a Karlem Čapky, Františkem Langrem a s dalšími spisovateli, s nimiž se později silně sblížil v družině tzv. „pátečníků“ – při formování kulturních poměrů v Čechách a na Moravě již v době před první světovou válkou. Už co student – počínaje desátými léty – projevoval se jako překladatel (první svůj překlad, novelu Ragbyho Nachmana *O synu*

služčině a synu královském otiskl již roku 1911) a překladatelské činnosti věnoval se pak po celý svůj život (knižně vydal ještě např. své překlady dramatu F. T. Marinettiho *Ohnivý buben*, 1922, a Feuchtwangerových románů *Úspěch*, 1933, a *Oppermannovi*, 1934). Současně se – poté, co se vrátil z fronty první světové války – zabýval i praktickou divadelní činností. V letech 1927–1930 se jako dramaturg a režisér Městského divadla na Královských Vinohradech zasloužil o provedení četných novinek světového a domácího repertoáru, roku 1930 např. o první pražské české provedení Brechtovy *Žebrácké opery*. Jako režisér zde roku 1930 nastudoval významnou inscenaci Brucknerových *Zločinců* s Karlem Vávrou v jedné z hlavních rolí. Ač se hlásil jako ke svému vzoru ke Karlu Hugovi Hilarovi, ve svých inscenacích usiloval o uskutečnění koncepce divadla civilisticky ztišeného, vypovídajícího o pravdě života především skrze herecké výkony. Ve třicátých letech spolupracoval s komikem Vlastou Burianem v jeho soukromém divadle. Pokud jde o Kodíčkovy tvůrčí aktivity v oblasti hraného filmu, i v této oblasti se uplatňoval jako scénárista, dramaturg a režisér, tak např. roku 1931 natočil ve svých vlastních úpravách Čapkova *Loupežníka* a Langrovo *Obrácení Ferdysě Pištory*. Žádný z těchto filmů nepředstavoval sice dílo umělecky zdařilé, ale Kodíček jako jediný dokázal ve svém filmovém *Loupežníkovi* zachytit a i budoucím generacím představit velké herectví Marie Hübnerové vystupující zde v roli Fanky. Rovněž již od studentských let se programově projevoval jako teoretik a kritik. Od roku 1914 přispíval do týdeníku *Přehled* zprávami o rozmanitém kulturním dění doma i v cizině, v letech 1913–1914 spolu s Miroslavem Ruttem vydával a redigoval divadelní revue *Scéna*, proboujávající cestu na česká jeviště modernistickým směrům a připravující vlastně nástup Hilarův. V tomto programovém nasazení pokračoval ve své publicistické a kritické činnosti v letech 1919–1927 jako redaktor a referent deníku *Tribuna*, v němž uveřejňoval i své bystré – a často i velmi sarkastické – referáty o novinkách literární, výtvarné i divadelní tvorby. Záhy přešel i k psaní fundovanějších prací, jakými byla např. jeho teatrologická studie *Čtvrtstoletí české činohry*, zhodnocující historický přínos režie Hilarovy (1937), a jeho studie přibližující čtenářům tvorbu významných představitelů moderního českého herectví, medailony věnované umění Karla Nolla, Xeny Longenové, Vlasty Buriana aj. Do českého divadelního dějepisectví se vepsal v partnerství s Miroslavem Ruttem jako spoluredaktor a spoluautor trojsovkové sborníkové řady *Nové české divadlo*, mapující vývoj českého meziválečného divadelnictví (I. svazek, obhlížející tento vývoj za léta 1918–1926, vyšel v roce 1926, II. svazek, vztahující se k roku 1927, téhož roku 1927, III. svazek, o dvouletí 1928–1929, roku 1929).

V době bezprostředního ohrožení ČSR nacistickou agresí, ve snaze uchránit se před rasovou perzekucí, zvolil spolu se svou ženou, rodilou Rakušankou, osud exulanta a jako jeden z prvních čs. politických uprchlíků odešel již roku 1938 s první vlnou naší emigrace, tvořené především sudetskými Němci a čs. německými a rakouskými azylanty, do exilu. Za azylovou zemi zvolil Británii. Na rozdíl od jiných podařilo se mu však přestěhovat se do Británie regulérně i se svým movitým majetkem, a protože podnik, který po příchodu do země zbudovala jeho manželka, zaměřující se na výrobu módního dámského prádla a dodávající své exkluzivní výrobky i na britský královský dvůr, dobře prosperoval, brzy se zde aklimatizoval. Usadiv se s ženou ve vilce ve Woltonu nad Temží, mohl tudíž poskytovat morální a skrovnou hmotnou pomoc i těm uprchlíkům, kteří sem z ČSR přicházeli s dalšími imigračními vlnami.

Hned v počátcích formace čs. exilové obce ve Velké Británii se stal takřka hlavní oporou mnoha jejích kulturních aktivit, zejména pak těch, které rozvíjely kul-

turněpolitickou linii naší oficiální zahraniční propagandy: jako přívrženec „hradního křídla“ čs. politiky a jeden z „pátečníků“ se přátelsky stýkal již s prezidentem Masarykem a sympatií k němu po jeho smrti přenesl i na jeho syna Jana. Od chvíle, kdy se Edvardu Benešovi prostřednictvím nastřčených osob podařilo v Londýně založit polooficiální tiskový orgán tamní centrály čs. zahraničního odboje, týdeník Čechoslovák v Anglii, spolupracoval velmi intenzivně s tímto listem, stejně jako o něco později i s dalšími listy vytvořenými a vydržovanými čs. oficiálními místy, např. se satelitní kulturní revuí časopisu Čechoslovák, revuí Obzor. Rovněž tak od chvíle, kdy se Benešovi a jeho přívržencům podařilo prosadit, aby tzv. Evropská sekce britské státní rozhlasové společnosti British Broadcasting Corporation, rozšířila své vysílání do zahraničí o vysílání pro Československo, spolupracoval s čs. oddělením této sekce jako jeden z jeho prvních redaktorů a hlasatelů. V roce 1941, když byly do zmíněného oddělení Evropské sekce BBC pro vysílání z Londýna určené posluchačům u nás doma angažovány nové mladé síly, Ota Ornest, Pavel Tigrid, Josef Schwarz aj., přešel do speciálního kulturněpropagačního a rozhlasového oddělení čs. exilového ministerstva zahraničních věcí, usídleného v budově Fursecroft, které vedl dr. Josef Körbel. V tomto postavení působil pak až do doby poválečné. Posléze – a to ještě za války – byl jmenován editorem a šéfredaktorem oficiálního měsíčníku čs. ministerstva zahraničních věcí, kulturněpolitické revue Central European Observer, kterou řídil až do roku 1948.

Další významnou doménou působení Josefa Kodíčka v londýnském exilu za války byla sféra kulturněpropagační a kulturní práce mezi nejširšími vrstvami čs. exilové obce a exilových obcí vytvářených emigranty pocházejícími z jiných států a národů, jakož i mezi nejširšími vrstvami britského obyvatelstva. Skrze činnost, kterou v této sféře vyvíjel, nacházel pokračování jeho působení z doby nezválečné. Navazuje i tehdy na svá dřívější stanoviska, usiloval i touto svou činností podporovat programový postup Benešova vedení čs. odbojové akce. V jeho tvorbě literární a divadelněteoretické a kritické se to projevovalo např. tendencí akcentovat ve vypjaté politické situaci jako hlavní funkci umění a divadla zvláště jejich funkci nástroje určitého společenského pohybu, přičemž se ovšem někdy dostával až na ideologické pozice, které mu neumožňovaly pochopit svébytné estetické hodnoty uměleckého díla. Absence schopnosti jemněji rozlišovat mezi mimoestetickou a estetickou hodnotou uměleckého artefaktu se obrazila jak v jeho pokusech hodnotit minulostní vývoj českého divadla, tak i v pokusech o hodnocení soudobého uměleckého směřování divadla např. britského, mj. i v podobě jeho doporučení, aby se česká divadelní tvorba plně otevřela vlivům cizích kultur, které se mu jevily jako fenomény vývojově nosné. Nejcennější výsledky přinesla jeho tvorba tohoto druhu v podobě přednášek, statí a článků, ve kterých se pokusil charakterizovat vývojový přínos tvůrčího úsilí významných českých spisovatelů Jaroslava Haška, Karla Čapka, Vladislava Vančury a česko-německého básníka Rudolfa Fuchse. Nelze také při obhlížení výsledků jeho exilové tvorby pominout fakt, že se Kodíčkovi jako jednomu z mála čs. exulantů tehdy podařilo se svými vystoupeními proniknout i na půdu londýnské univerzity a uspořádat tam dokonce celý cyklus přednášek o čs. umění různého druhu, mj. i o českém divadle.

Pro nekompromisní, nesmlouvavé a nebojácné postoje, jež zastával, energii, s níž své názory ve své činnosti prosazoval, a bezpochyby významné výsledky, jež tato činnost přinášela, představoval Kodíček osovou, pilířovitou postavu čs. exilového života v Londýně za války.

jk [Josef Kodíček]: *Na paměť Čapkovu*, Čechoslovák v Anglii, r. 2, 1940, č. 10 (8. 3. 1940), s. 5. – Kodíček, Josef: *Okna dokořán*, Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 18 (2. 5. 1941), s. 7. – Kodíček, Josef: *K technice rozhlasové*

ho projevu, Obzor, r. 1, 1941, č. 2 (červen 1941), s. 2-3. – Kodíček, Josef: *Výročí Masarykovy smrti*, Českoslovák, r. 3, 1941, č. 37 (12. 9. 1941), s. 5. – Nesign.: *Rozmluva s Josefem Kodíčkem: O anglickém divadelnictví*, Českoslovák, r. 3, 1942, č. 6 (6. 2. 1942), s. 5. – K.-ček [Josef Kodíček]: *Rudolf Fuchs*, Českoslovák, r. 4, 1942, č. 8 (20. 2. 1942), s. 5. – Kodíček, Josef: *Smrt Vladislava Vančury*, Mladé Československo, r. 3, 1942, č. 12/42 (20. 6. 1942), s. 6. – Nesign.: *Trýzna za Vladislava Vančuru*, Českoslovák, r. 4, 1942, č. 28 (10. 7. 1942), s. 6. – Kodíček, Josef: *Odpovědnost spisovatelova*, Obzor, r. 2, 1942, č. 7-8 (září-říjen 1942), s. 2-3. – Kodíček, Josef: *Vzpomínky na život a dílo Karla Čapka, K čtvrtému výročí jeho smrti*, Obzor, r. 2, 1942, č. 9-10 (listopad-prosinec 1942), s. 2-6. – „Programy: Czechoslovak-British Friendship Club [...]. Ve středu, 10. února, 7.30 p.m.: J. Kodíček: *Haškův večer*.“ [Oznámka.] Nové Československo, r. 1/4, č. 6/70 (6. 2. 1943), s. 6. – Nesign.: *Přednášky o ČSR*, Nové Československo, r. 1/4, 1943, č. 15/79 (10. 4. 1943), s. 5. – Kodíček, Josef: *Duchovní proudy v republice*, Českoslovák, r. 5, 1943, č. 43-44 (28. 10. 1943), s. 10. – -or- [Ota Ornest]: *Čapková výročí*, Českoslovák, r. 5, 1943, č. 51 (17. 12. 1943), s. 9. – Kodíček, Josef: *Jakou cestou?*, Českoslovák, r. 5, 1943, č. 52 (24. 12. 1943), s. 6. – „Programy. *Dům čs. mládeže [...]. Úterý 11. ledna přesně o 1/2 8 večer: Z historie českého divadla. Promluví J. Kodíček*.“ Nové Československo, r. 4, 1943, č. 52 (31. 12. 1943), s. 5. – „Program Friendship Clubu. *Úterý 15. února v 7.30 hod.: Life and Work of J. Hašek*.“ [Oznámka.] Českoslovák, r. 6, 1944, č. 6 (11. 2. 1944), s. 10. – „Programy: Czechoslovak-British Friendship Club [...]. *Úterý 15. února 7.30: Life and Work of Hašek. Přednáší dr. J. Kodíček*.“ [Oznámka.] Nové Československo, r. 2/5, 1944, č. 6/122 (12. 2. 1944), s. 6. – Kodíček, Josef: *Něco o Haškovi a Švejkovi* [část přednášky Josefa Kodíčka přednesené v CBFC na večeru *Life and Work of J. Hašek*], Českoslovák, r. 6, 1944, č. 8 (25. 2. 1944), s. 9. – jtg. [Josef Träger]: *Josef Kodíček, Divadelní noviny*, r. 11, 1967/68, č. 21. – Pejskar, Jožka: *Poslední pocta. Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948-1984*. Sv. 2. Zürich (Konfrontace) 1986. S. 93-96. – Langer, František: *Nový padesátník*. [Pozdrav Josefu Kodíčkovi k padesátinám, Londýn, leden 1942.] In: týž: *Byli a bylo*. Praha (Státní pedagogické nakladatelství) 1991. S. 296-298. – vk [Viktor Kudělk]: *Josef Kodíček*. In: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*. Sv. 2, H-L, díl 2, K-L. [Ved. redaktor Vladimír Forst.] Praha (Academia) 1993. S. 767-768. – Valtrová, Marie-Ornest. *Ota: Hraje váš tatínek ještě na housle? Rozhovor Marie Valtrové s Otou Ornestem*. Praha 1993. S. 49, 60, 62, 66-68, 80, 100, 186.

Viktor Fischl

Královohradecký rodák Viktor Fischl (nar. 1912) se jako spisovatel a publicista i jako organizátor veřejného života intenzivně projevoval již za svých studií, které se v důsledku toho poněkud protáhly – studoval nejprve v rodném Hradci na gymnáziu, po maturitě roku 1930 pak v Praze práva na právnické fakultě Univerzity Karlovy a sociologii na její filozofické fakultě (promoce 1938) –, od roku 1933 dokonce profesionálně. Svou první básnickou sbírku, *Jaro*, vydal již roku 1933 jako jednadvacetiletý, pak následovaly další v roce 1936, *Knihy noci* a *Hebrejské melodie*, vesměs ovlivněny básnickou tvorbou Otokara Fischera a Františka Halase. Své publicistické příspěvky uveřejňoval v Národním osvobození, v Literárních novinách, v Rozhledech, ale také v Listech pro umění a kritiku a posléze v Kvartu Václava Černého. Pravidelně jako publicista spolupracoval s Československým rozhlasem. Od mládí se angažoval v mezinárodním sionistickém hnutí, v roce 1938 po Mnichovu působil mj. i v organizaci zajišťující odjezd nejohroženějších osob židovského původu z postupně likvidovaného Československa do ciziny.

On sám odešel do exilu, a to do Velké Británie, až teprve čtrnáct dní po obsazení českých zemí německými vojsky, na konci března 1939, když ho již mezitím bylo hledalo gestapo. V Londýně pak pokračoval ve všech těchto činnostech – v prvním období svého zdejšího pobytu se obzvláště věnoval činnosti zabezpečující existenčně židovské uprchlíky z ČSR. Sblíživ se při těch činnostech s bývalým vyslancem ČSR v Británii Janem Masarykem, setrvavším v exilu, stal se časem jedním z jeho adlatů, a když pak po vytvoření a uznání čs. zahraniční Prozatímní vlády bylo v červenci 1940 zřízeno čs. exilové Ministerstvo zahraničních věcí v čele s Masarykem, přešel do služeb tohoto úřadu. Od onoho roku 1940 do roku 1944 řídil v něm – v jeho informačním odboru – oddělení propagandy, od roku 1944 až do

konce války pak tzv. „anglický“ politický referát, zajišťující styk čs. oficiálních činitelů s představiteli britského politického života, především s členy britského parlamentu.

I při svých mnohočetných povinnostech, vyplývajících z jeho úředního postavení při organizování čs. zahraničního odboje, nacházel i za války v britském exilu čas na svou literární, zejména pak básnickou tvorbu, která patří k tomu vůbec nejhodnotnějšímu, co v prostředí čs. emigrace tehdy v této oblasti tvůrčích aktivit vůbec vzniklo. Během svého zdejšího pobytu Fischl vydal hned čtyři nové básnické sbírky – *Evropské žalmy*, *Lyrický zápisník*, *Anglické sonety* a epos *Mrtvá ves* (1943), ztvárňující jeho válečné zážitky, poslední básnická kniha pak tragédií Lidic. Své menší práce, fejetony, úvahové články, kritické poznámky a referáty otiskoval zejména v Čechoslováku a v Obzoru. Pro zjevnou významnost svého literárního působení byl na konci roku 1940 zvolen také tajemníkem tehdy obnovené čs. sekce mezinárodní spisovatelské organizace, PEN-Clubu.

Nevěnoval se však jen této tvorbě. Již z titulu funkce, kterou zastával na čs. exilovém ministerstvu zahraničních věcí, významně účinkoval i při organizování kulturněpolitických akcí „pódiového“ typu, přednášek, literárních večerů, hudebních koncertů i divadelních představení, organizoval však v zastoupení čs. exilových oficiálních míst i velké politické manifestace, slavnosti a festivaly; inspirovan Janem Masarykem roku 1941 se rozhodující měrou zasloužil např. o uspořádání velkolepých oslav stého výročí narození Antonína Dvořáka v Londýně (zasedal v čs.–britském festivalovém výboru a vydal při té příležitosti i reprezentativní knižní publikaci o tomto skladateli, *Antonín Dvořák–His achievement*, do níž přispěli nejvýznamnější britští muzikologové, ale i dirigenti a další výkonní hudební umělci.

V čs. exilovém kulturním a uměleckém životě představoval rovněž Fischl osobnost klíčového významu.

Perstická, Dagmar: *Osobnosti. Nositelé Řádu Tomáše Garrigue Masaryka, 1991 a 1992*. Brno (Státní vědecká knihovna) 1993. S. 60–65. – Fischl, Viktor: *Setkání*. [VI. díl rozhlasové četby na pokračování.] Vysíláno Českým rozhlasem na stanici Vltava 3. 8. 1996.

Evžen Klinger–Kornel Synek

Spisovatel, novinář a literární a divadelní kritik Evžen Klinger, vystupující na veřejnosti též pod jménem Kornel Synek, patřil ke skupině levicově orientovaných pražských intelektuálů meziválečné doby a stal se dokonce členem čs. komunistické strany. Poté, co se odvážil v tisku veřejně kritizovat stalinskou diktaturu v SSSR a jí přizpůsobované metody Gottwaldova vedení této strany, byl však z ní jako „trockista“ vyloučen a od té chvíle pak svými bývalými soudruhy pronásledován jako „zrádce“. Je známo, že byl důvěrným přítelem novinářky a přítelkyně Franze Kafky Mileny Jesenské, ale na rozdíl od ní, která se rozhodla přečkat dobu okupace ve vlasti, což jí stálo život (již roku 1939 byla pro organizování tajných odchodů čs. uprchlíků do ciziny gestapem zatčena a později odvečena do koncentračního tábora Ravensbrück, kde posléze zahynula), emigroval – a to mj. i s její pomocí – již po invazi německých vojsk ilegálně do Británie. V Londýně se pak přimkl k Benešovu křídlu čs. politiky a stal se posléze pracovníkem tiskového odboru čs. exilového Ministerstva zahraničních věcí. Jeho hlavním pracovním polem byly však časopisy tlumočící stanoviska probenešovského demokratického středu, především právě Čechoslovák a Obzor, v nichž působil nejen ve funkci redaktora, ale i jako plodný autor, zejména jako kritik literární, výtvarný i divadelní.

Také Klinger si svou veřejnou činností v britském exilu vydobyl renomé jedné z nejvýznamnějších osobností tamního čs. kulturního života. Byl to muž vysoké duchovní úrovně, kladoucí maximalistické morálně–politické nároky jak na sebe, tak na své okolí. Jeho angažmá v čs. zahraničním osvobozovacím boji neslo známky tohoto postoje ve svrchované míře.

K. S. [Kornel Synek]: *Kulturní večer k 90. výročí narození T. G. Masaryka*, Čechoslávák v Anglii, r. 2, 1940, č. 11 (15. 3. 1940), s. 5. – Synek, Kornel: *Suchá ratolest?*, Obzor, r. 1, 1941, č. 2 (červen 1941), s. 1–2. – Synek, Kornel: *O kultuře – a přece věčně*, Čechoslávák, r. 3, 1941, č. 41 (10. 10. 1941), s. 8. – Synek, Kornel: *Hledá se kritik*, Čechoslávák, r. 3, 1941, č. 42 (17. 10. 1941), s. 6. – Synek, Kornel: *Poznání domácí tvorby*, Čechoslávák, r. 3, 1941, č. 43 (24. 10. 1941), s. 5. – Synek, Kornel: *Hviezdoslav*, Čechoslávák, r. 3, 1941, č. 46 (14. 11. 1941), s. 1. – K. S. [Synek, Kornel]: *Psáno na lafetu*, Čechoslávák, r. 3, 1941, č. 50 (12. 12. 1941), s. 8. – Synek, Kornel: *Naše kulturní bilance* (rubr. Kulturní hlídka), Čechoslávák, r. 4, 1942, č. 1 (2. 1. 1942), s. 5. – –S- [Kornel Synek?]: *O větší soustředění kulturní práce*, Čechoslávák, r. 4, 1942, č. 5 (30. 1. 1942), s. 8. – Synek, Kornel: „*Milý příteli...*“, *O kulturní bilanci* (rubr. *Volná tribuna*), Čechoslávák, r. 4, 1942, č. 3 (16. 1. 1942), s. 8. – S. [Kornel Synek?]: *Věčné jaro*, Čechoslávák, r. 4, 1942, č. 21 (22. 5. 1942), s. 5. – –S- [Kornel Synek?]: *Tři kulturní představení* (rubr. *Kulturní hlídka*), Čechoslávák, r. 4, 1942, č. 6 (6. 2. 1942), s. 5. – Valtrová, Marie–Ornest, Ota: *Hraje vás tatínek ještě na housle? Rozhovor Marie Valtrové s Otou Ornestem*. Praha (Primus) 1993. S. 42. 82. – Fischl, Viktor: *Sethání*. [VI. díl rozhlasové četby na pokračování.], Vysíláno Českým rozhlasem na stanici Vltava 3. 8. 1996.

Eduard Goldstücker

Příležitostně, leč zásadním způsobem, a to na rozdíl od Klingera–Synka z pozic blízkých KSČ, se k problematice kulturních aktivit, mj. též aktivit projevujících se v oblasti organizování různých „pódiových“ – a rovněž divadelních – programů, vyjadřoval germanista, literární historik a kritik Eduard Goldstücker (nar. 1913), rodák z Podbielů, malý vesnice v okrese Dolní Kubín. Vrstevník Ornestův a Brušákův studoval v letech 1933–1936 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, studia však ve vlasti nedokončil a pokračoval v nich teprve po příchodu do britského exilu v letech 1940–1942, a to na univerzitě v Oxfordu, díky tomu, že obdržel zvláštní stipendium čs. vlády. Po jejich skončení, od roku 1942, působil v diplomatických službách této vlády, v nichž pak setrval krátce i v poválečné době, za vlád následujících. Již během studentských let se prosazoval publicisticky, zejména pak v komunistických listech *Tvorba* a *Haló* noviny, v exilu pak v levicově orientovaném *Mladém Československu* a posléze zejména v *Novém Československu*, které nabylo významu jakési tribuny exilové KSČ. Svůj vědecký zájem soustředil časem plně k problematice pražské německé literatury, zejména pak k dílu Franze Kafky a Rainera Marii Rilkeho. V Londýně systematicky sledoval i problematiku soudobého čs. literárního a kulturního úsilí, které reflektoval i svou kritickou činností v uvedených exilových listech, zejména se činně zapojil do diskuzí o ideovém poslání kulturní a umělecké tvorby v čase vyhocených společenských zápasů, jakým byla i doba německé okupace českých zemí a druhé světové války, a projevil se v nich jako britký polemik zastávající až dogmaticky stanoviska londýnského vedení komunistické strany.

Goldstücker, Eduard: *Kultura v emigraci, Poznámky k diskuzi*, *Mladé Československo*, r. 3, 1942, č. 2 (15. 1. 1942), s. 4. – Goldstücker, Eduard: *Bojovat zápas svého lidu, Poznámky k diskusi o kultuře v emigraci*, *Mladé Československo*, r. 3, 1942, č. 3 (1. 2. 1942), s. 4. – –g- [E. Goldstücker]: *Věčné jaro*, *Mladé Československo*, r. 3, č. 12 (20. 6. 1942), s. 6. – Goldstücker, Eduard: *Za Rudolfem Fuchsem*, *Mladé Československo*, r. 3, 1942, č. 5 (1. 3. 1942), s. 4. – Nesign.: *Goldstücker Eduard*. In: *Československý biografický slovník*. Praha (Academia) 1992. S.169.

Hudební historička, kritička a organizátorka hudebního života, plzeňská rodačka Anna Patzaková, rozená Jandová (nar. 1895), provdaná za funkcionáře čs. sociálnědemokratické strany a lidovýchovného pracovníka (jednatele Dělnické akademie) Václava Patzaka, se původně připravovala pro dráhu koncertní klavíristky a tuto dráhu již za studií s úspěchem zahájila. Posléze se však rozhodla doplnit si své hudební vzdělání studiem muzikologie na Univerzitě Karlově u Zdeňka Nejedlého, a tento obor ji zaujal natolik, že klavíristického vystupování časem skoro úplně zanechala a věnovala se publicistické a organizátorské činnosti v tomto oboru. Přispívala do časopisů *Nová doba*, *Česká stráž*, *Národní osvobození*, *Nová svoboda*, *Dělnická osvěta*, *Tempo* a *Prager Rundschau* četnými popularizačními články, v nichž jako oddaná Nejedlého žačka popularizovala zejména hudební umění Bedřicha Smetany a jeho následovníků, Zdeňka Fibicha, Otakara Ostrčila a Otakara Jeremiáše, zvláštní pozornost přitom věnovala zejména Ostrčilovi a jeho dirigentskému působení v opeře Národního divadla a Jeremiášovu dirigentskému působení v Čs. rozhlasu. Svůj obdiv a úctu k těmto zjevům české hudební kultury vyjádřila ve sféře činnosti organizační: obnovila a v letech 1936–1938 redigovala časopis *Smetana* a společně s jinými založila a jako jednatelka v letech 1935–1936 spolurídila *Společnost Otakara Ostrčila*. Po řadu let pracovala též v *Muzeu Bedřicha Smetany* v Praze.

Spolu se svým manželem za pomoci britské Labour Party z politických důvodů emigrovala roku 1939 do Anglie a v Londýně pak pokračovala ve své odborné práci. Během svého pobytu na britských ostrovech proslavila zde řadu přednášek o české hudbě (mj. uváděla svými vstupními proslovky nejružnější koncerty), některé z nich i v anglickém vysílání BBC, a psala o ní do exilového i do britského tisku. Její hlavní publicistickou tribunu byl přitom časopis *Čechoslovák* a posléze sociálnědemokratický politický měsíčník *Nová svoboda*, který v letech 1942–1945 i redigovala. I zde se projevila jako schopná organizátorka čs. hudebního života; díky úsilí, které i v Británii v tomto směru vyvíjela, byly londýnské válečné koncertní sezony – stejně jako koncertní sezony v dalších velkých britských městech – obohaceny o řadu koncertních vystoupení čs. profesionálních umělců. V Londýně se zejména činně účastnila rozvíjení koncertního dění v oficiálním Čs. institutu, mj. uspořádala roku 1941 v jeho prostorách i výstavu *Antonín Dvořák*, na které představila nově nalezené dokumenty vztahující se k činnosti tohoto českého skladatele mezi Brity. Proslula též jako horlivá propagátorka díla soudobých skladatelů žijících v SSSR.

Nesign.: „*Frau A. J. Patzaková*...!“, *Zeitspiegel*, Jg. 3, 1941, Nr. 51–52 (22. 12. 1941), S. 11. – Patzaková, A. J. (Anna Jandová): *Česká hudba v Anglii*, *Rytmus*, r. 10, 1945/1946, č. 2, s. 10. – Patzaková, A. J.: *O naší kulturní práci za války v Británii*, *Nová svoboda*, r. 22, č. 16–17. – Štědroň, Bohumír: *Patzaková Anna*. In: *Československý hudební slovník osob a institucí*. Sv. 2, M–Ž. [Uspoř. a redig. Gracian Černušak–Bohumír Štědroň–Zdenko Novaček.] Praha (Státní hudební vydavatelství) 1965. S. 259–260.

Josef Löwenbach

Hudební teoretik a kritik Josef Löwenbach (nar. 1900 v Praze), pocházející z významné pražské česko-židovské rodiny (bratr dalšího předního českého muzikologa pobývajícího za války rovněž v exilu, tentokrát v USA, Jana Löwenbacha) se sice původně svými studiiemi na gymnáziu a pak na obchodní akademii ve svém

rodném městě připravil k praktickému povolání v obchodním světě, zároveň se však už během středoškolských studií a zvláště intenzivně po jejich skončení již v chlebovém povolání bankovního úředníka věnoval i systematickému studiu hudby, a to např. u profesorů konzervatoře Jaroslava Kříčky, Otakara Šína a Václava Štěpána a v univerzitních seminářích Zdeňka Nejedlého a Otakara Zicha. Zájem o hudbu převedl ho záhy ze sféry obchodního podnikání k působení ve sféře kulturních a uměleckých aktivit, a to jak aktivit tvůrčích, tak organizačně–provozních: Löwenbach se již v dvacátých letech začal na veřejnosti prosazovat četnými teoretickými pracemi reflektujícími stav soudobé hudební tvorby (významná studie *Idea Sukova díla*, 1924, kritické referáty v Času, Lidových novinách, Národním osvobození a v Rudém právu, jakož i v soudobých časopisech česko–německých a zahraničních), v první polovině těch let se podílel za založení Devětsilu a posléze se stal tajemníkem Ochranného sdružení autorského a čs. sekce Mezinárodní společnosti pro soudobou hudbu.

V britském exilu pokračoval ve své publicistické činnosti: systematicky pracoval na rozměrné knize o české hudbě, z níž části postupně uveřejňoval (např. v Obzoru) a pod různými šiframi (P. L., Lbch, Josef B. Lach) psal – hlavně do listu Čechoslovák, jehož redakce v něm našla jednoho ze svých nejvýznamnějších spolupracovníků – referáty o koncertním dění exilovém i anglickém. Sluší se říci, že jeho referáty se nikdy netýkaly jen tohoto dění samého, ale vyznačovaly se vždy přesahem do obecnější problematiky hudby, což jim propůjčovalo v poměru k soudobému exilovému hudebnímu referentství jedinečný význam. Pro tento význam své hudebněpublicistické činnosti byl proto Löwenbach posléze povolán i k působení ve funkci referenta rozhlasové stanice BBC Home Service, vysílající v angličtině pro obec domácích posluchačů.

P. L. [Josef Löwenbach]: „*Inter arma [...]*“, Čechoslovák, r. 4, 1942, č. 13 (27. 3. 1942), s. 5. – Josef B. Lach [Josef Löwenbach]: *Idea české hudby v Anglii*, Obzor, r. 2, 1942, č. 7–8 (září – říjen 1942), s. 12–14. – P. L. [týž]: *Opera in camera*, Čechoslovák, r. 5, 1943, č. 23 (4. 6. 1943), s. 9. – P. L. [týž]: *Cykklus české komorní hudby v Londýně*, Čechoslovák, r. 5, 1943, č. 35 (27. 8. 1943), s. 2. – P. L. [týž]: *Česká komorní hudba v Londýně*, Čechoslovák, r. 4, 1943, č. 39 (24. 9. 1943), s. 9. – Štědroň, Bohumír: Löwenbach, Josef [heslo]. In: *Československý hudební slovník osob a institucí*. Sv. 1, A–L. [Uspoř. a redig. Gracian Černušák–Bohumír Štědroň–Zdenko Nováček.] Praha (Státní hudební vydavatelství) 1963. S. 844.

Rudolf Fuchs

Rudolf Fuchs byl bezpochyby jedním z nejvýznamnějších představitelů čs. meziválečné demokratické kultury. Zrozen v Poděbradech (1890) v německo–židovské rodině, s výjimkou krátkého pracovního pobytu v Berlíně a potom svého pobytu v londýnském exilu, prožil celý svůj život v Praze. V meziválečné době se zde stal osovou osobností česko–německých kulturních aktivit. Jeho hlavním tvůrčím polem byla oblast básnictví a překladatelství, z tohoto pole se však čas od času uchyloval i k tvorbě dramatické. V česko–německém prostředí proslul nejen jako autor několika původních básnických sbírek, např. *Der Meteor* (1913), *Karawane* (1919), a dramát, např. pozoruhodného „davového“ dramatu o šestadvaceti scénách *Aufbruch im Mansfelder Land (Vzpouza v Mansfeldsku, 1928)*, a her *Der Einsturz (Zřícení, též Katastrofa 1929)* a *Kannitverstand, 1929*), ale též jako překladatel kongeniálním způsobem tlumočící klasická díla české poezie do němčiny – vydal např. pozoruhodnou antologii české poezie *Ein Erntekranz aus hundert Jahren Tschechischer Dichtung (Věvec ze sta let české poezie, 1926)* a mimořádnou pozornost vzbudil svými

překlady Bezručových *Slezských písní*, *Lieder eines Sleschischen Bergmanns* (1926). Svě tvůrčí schopnosti osvědčoval rovněž v redakcích významných česko-německých listů, např. Herder-Blätter, Die Weissen Blätter, Die Aktion, Neue Deutsche Blätter aj. Po dlouhá léta psal kritické referáty do polooficiálního pražského česko-německého listu Prager Tagblatt. Skrze všechny tyto aktivity, nemluvě o jeho dalších zemským patriotismem ovlivněných aktivitách politických a kulturněpolitických, usiloval o smíření u nás žijících Němců s Československou republikou, o jejich sblížení s Čechy na demokratickém principu. Roku 1938 mu byla za jeho politické a kulturněpolitické zásluhy udělena Herderova cena.

Po příchodu do exilu, do něhož se uchýlil z obav před nacistickým pronásledováním, které by ho bylo jak pro jeho „rasový“ původ, tak pro jeho exponovanou politickou činnost neminulo, pokračoval ve své práci v tomto způsobu. Za pobytu v Londýně rozmnožil sumu svého díla sice už jen dvěma novými básnickými sbírkami, sbírkou *Gedichte aus Reigate* (*Básně z Reigate*, 1941) a posmrtně vydanou sbírkou *Ein wissender Soldat, Gedichte und Schriften aus dem Nachlass* (*Vědoucí voják, Básně a spisy z vyhnanství*, 1943), ani zde se však jeho aktivity neomezovaly jen na literární tvorbu, ale zasahovaly právě i do oblasti politické a kulturněpolitické. Protože se i zde postavil plně proti separatistickým tendencím sudetských Němců, stal se pro Benešovo vedení čs. odboje velkou morální oporou a byl v probenešovsky smýšlejících kruzích čs. emigrace velmi ctěn a vážen; není divu, že jeho neočekávaná a tragická smrt, kterou našel pod koly autobusu na zatmělé londýnské ulici na jaře 1942, čs. exulanty hluboce citově zasáhla.

V. F. [Viktor Fischl]: *Lyrický přerod, Rudolf Fuchs: Gedichte aus Reigate*, Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 18 (2. 5. 1941), s. 7. – Reimann, Paul: *Von Herder bis Kisch*, Berlin 1961. – Hellmuth-Brauner, V.: *Rudolf Fuchs*. Praha 1972. – IfZ.: *Fuchs, Rudolf* [heslo]. In: *International Biographical Dictionary of Central European Emigrés 1933–1945*. Vol. 2, Part 1, A–K. *The Arts, Sciences, and Literature*. [General Editors Herbert A. Strauss, New York,–Werner Röder, München.] München–New York–London–Paris (K.G. Saur) 1983. P. 348. – It [Lucy Topolská]: *Fuchs, Rudolf* [heslo]. In: *Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbských*. [Uspoř. Václav Bok–Věra Macháčková–Riegerová–Jiří Veselý.] Praha (Odeon) 1987, S. 248–249.

Ernst Sommer

Německý spisovatel židovského původu Ernst Sommer, rodák z Jihlavy (nar. 1888), po studiích práv, medicíny a také historie na vídeňské univerzitě byl nucen absolvovat za první světové války vojenskou službu a po válce pak provozoval po krátký čas v severních Čechách a potom od roku 1920 až do roku 1938 v Karlových Varech právníkou praxi. Nehledě ke svému profesnímu zaměření od mládí se zároveň významně uplatňoval v oblasti literární tvorby, a to jako básník, prozaik a zčásti i dramatik a jako literární a divadelní kritik. Publikovat začal – nejprve básně a novely, literární a divadelní recenze – v sociálnědemokratickém tisku, od roku 1924 pak společně s Bruno Adlerem vydával z hlediska nacionálního bezpředsudečně orientovaný časopis Die Provinz usilující o nastolení porozumění mezi Němci a Čechy žijícími v ČSR, zejména pak v kulturněpolitické a kulturní oblasti (v důsledku tohoto jeho ideového zaměření do Adlerova a Sommerova časopisu přispívali rádi také mnozí čeští básníci a politici). Od roku 1920 své práce uveřejňoval také knižně (novela *Der Aufruhr, Vzpoura*, 1920). Jeho literární tvorba zprvu zcela zřetelně prozrazovala, že jeho stylovým východiskem je impresionismus, v souladu s vývojem společenské a politické situace – zejména po uchvácení moci v Německu nacisty – však i ona nabývala stále aktuálnějšího

politického charakteru. Sommerovy prózy ze třicátých let, např. román *Die Templer* (*Templáři*, 1935, česky vydáno 1936) nebo román *Botschaft aus Granada* (*Poselství z Granady*, 1937, česky edit. 1938), vynívají navzdory svým historickým námětům a impresionismem inspirovaným stylizačním postupům, uplatněným při jejich ztvárnění, jako příměry aktuálního boje proti fašismu a nacismu.

V říjnu 1938 Sommer emigroval s pomocí vydavatelstva londýnského listu *New Chronicle* do Británie. V Londýně pak pokračoval v literární práci začleněn do skupiny německých a sudetoněmeckých spisovatelů a spolupracuje s českým i německým tiskem. Obdobně jako jeho tvorba meziválečná i jeho tehdejší literární produkce se vyznačovala velmi aktuálním obsahem. V románu *Revolte der Heiligen* z roku 1944 (*Vzpouřa svatých*, česky 1947) rozkryl osud polských Židů pod německou okupací. Bez povšimnutí nenechal ani osud Lidic a umělecky se jej pokusil ztvárnit ve hře *Lidice*. Hluboký zájem na pěstování vzájemnosti Čechů a Němců projevil také ve svých historických studiích *Into Exile, The History of the Counter-Reformation in Bohemia* (*Do exilu, Dějiny protireformace v Čechách*, 1943), což byla jedna z kapitol z rozsáhlého Sommerova především v exilu za války napsaného, dosud však nevydaného vědeckého díla *Tausendjahre böhmischer Geschichte* (*Tisíc let českých dějin*).

Nesing.: *Der bekannte Karlsbader Schriftsteller Ernst Sommer*, *Zeitspiegel*, Jg. 2, 1941, Nr. 50 (13. 12. 1941), S. 6-7. – [Ernst Sommer]: *Divadelní scéna E. Sommera Lidice*, Mladé Československo, r. 3, 1942, č. 17/47 (29. 8. 1942), s. 4. – Sommer, Ernst: *Nachts* [povídka k 5. výročí noci ze 14. na 15. 3. 1939], *Zeitspiegel*, Jg. 6, 1944, č. 10 (11. 3. 1944). – Sommer, Ernst: *Poznámky o umění a kritice, „Sledoval jsem se zájem [...]“*, Čechoslovák, r. 4, 1942, č. 49 (4. 12. 1942), s. 7. – Sommer, Ernst: *Expresse aus Verirrung* [autobiografie]. Wien-Zürich 1949 (česky vyšlo pod názvem *Vyděrač z poblouznění*, Praha 1963). – Macháčková-Riegerová, Věra: *Ernst Sommer, Leben und Werk*. Praha 1969. – IfZ: *Sommer, Ernst* [heslo] In: *International Biographical Dictionary of Central European Emigrés 1933-1945*. Vol. 2, Part 2, L-Z. *The Arts, Sciences, and Literature*. [General Editors Herbert A. Strauss, New York, - Werner Röder, München.] München-New York-London-Paris (K.G. Saur) 1983. Pp. 1093-1094. – vmr [Věra Macháčková-Riegerová]: *Sommer, Ernst* [heslo]. In: *Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbských*. [Uspoř. Václav Bok-Věra Macháčková-Riegerová-Jiří Veselý.] Praha (Odeon) 1987. S. 635.

Bruno Adler-Urban Rödl

Rovněž prozaik, dramatik, literární historik a editor Bruno Adler, rodák z Karlových Varů (nar. 1889), si v meziválečných letech svou tvorbou dobyt v českých zemích široké popularity díky především svému úsilí přispívat k dobrému soužití Čechů a českých Němců. Vydavatel díla Adalberta Stiftera, o kterém napsal též monografii, čerpal hojně látky ke svým prozaickým pracím z historie své rodné země. Beletristicky zpracoval např. známý případ domnělé tzv. „rituální vraždy“, která se na konci 19. století stala záminkou k širokému protizidovskému tažení v Čechách, k aféře zvané „hilsneriáda“, ve které se proti rasismu ostře angažoval T. G. Masaryk - *Kampf um Polna* (*Boj o Polnou*, 1934, česky vyšlo 1936). Protifašisticky byly zahroceny i jeho spisy *Schuss in den Weltfrieden* (*Výstřel do světového míru*, 1930), *Im Zeichen der Schwarzen Hand* (*Ve znamení Černé ruky*, 1932).

Po příchodu do Velké Británie se Adler rozsáhle věnoval zejména psaní dramatických textů pro německé emigrantské scény a zároveň pro vysílání londýnské stanice BBC v německém jazyku, určené pro německy mluvící země.

V londýnském exilu Adler jako spisovatel používal též pseudonymu Urban Rödl (Roedl).

mt [Milan Tvrdek]: *Adler, Bruno* [heslo]. In: *Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbských*. [Uspoř. Václav Bok-Věra Macháčková-Riegerová-Jiří Veselý.] Praha (Odeon) 1987. S. 95. – Clarke, Alan:

Eva Priesterová

Básnířka, žurnalistka a politická pracovnice Eva Priesterová (Priester, rodným jménem Feinstein), zrodilá se (roku 1910) v německo–ruské židovské rodině v ruském Petrohradě, prožila své nejtěplejší mládí v rodném městě na břehu Něvy, od roku 1920 pak žila se svou rodinou v Berlíně. Zde v posledních letech výmarské republiky začala veřejně vystupovat v demokratickém tisku jako politická komentátorka angažující se výrazně v zápase s nastupujícím fašismem na straně anti-fašistických sil. Její politická orientace ji roku 1930 přivedla nejprve do řad členů Sociálnědemokratické strany Německa (Sozialdemokratische Partei Deutschlands), v březnu 1933 však do Komunistické strany Německa (Kommunistische Partei Deutschlands); publicisticky pak působila v Berliner Tagblatt (v redakci tohoto listu poznala svůj budoucí manželský protějšek, Hanse Ericha Priestera, za něhož se záhy provdala). V roce 1935 z Německa uchváceného nacisty uprchla do Prahy, která se stala důležitou přestupní stanicí na její cestě cizinou. V Praze se ustavila silná německá a židovsko–německá exilová komunita a Priesterová se zde intenzivně zapojovala do jejích aktivit všeho druhu, mj. také aktivit kulturních a uměleckých. Přechodně pobývala v exilu také ve Vídni, ale po hitlerovském anšlusu Rakouska se navrátila opět do ČSR, kde pokračovala ve své činnosti politické i novinářské, zejména pak napomáhala organizovat nový exodus příslušníků své komunity do bezpečných zemí. Zde ji také zastihl politický převrat vyvolaný důsledky mnichovského diktátu a posléze i invaze německých armád. V květnu 1939 spolu s posledními zdejšími azyly svého původu a politického zaměření i tuto svou novou vlast, tehdy již naplno svíranou okupačním režimem, ilegálně opustila a jako mnoho jiných jejích soukmenovců nový azyl vyhledala ve Velké Británii.

Usadivši se v Londýně (dopomohla jí k tomu mj. i skutečnost, že po vypuknutí války na podzim 1939 byla přizvána ke spolupráci s odposlechovou službou BBC, monitorující zprávy z hitlerovského Německa, pro niž pak pracovala až do jara 1940), věnovala se nadále žurnalistické a politické činnosti. Tehdy vystupovala již jednoznačně jako Rakušanka, a když se již dříve byla přimkla ke Komunistické straně Rakouska (Kommunistische Partei Österreichs), působila ve výboru tamní odnože této strany a od roku 1941 ji zastupovala i v Hnutí svobodných Rakušanů (Free Austrian Movement). Jako novinářka se uplatňovala hlavně v levicově orientovaném časopise Svobodných Rakušanů Zeitspiegel, jehož se stala i řádnou redaktorkou. Politické úvahy, které v tomto listu otiskovala, uveřejnila již za války také knižně (např. *Austria–Gateway to Germany*, 1943). Umělecky se pak zde projevovala psaním textů pro divadélko Laterndl a také psaním a publikováním svých veršů obrážejících skutečnost emigrace a války: ještě v Londýně tyto verše shrnula do knihy *Aus Krieg und Nachkrieg* (1945), kterou krátce nato (1946) vydala znovu i ve Vídni. Její umělecká tvorba vynesla jí již za války i členství v rakouské sekci PEN–Clubu.

V Londýně se Priesterová činně podílela však nejen na rozmanitých aktivitách rakouské, eventuálně německé emigrace, ale také na kulturních a uměleckých aktivitách – a to v rámci aktivit samosprávy uprchlíků při Czechoslovak Refugee Trust Fundu a dále členů Mladého Československa a Czechoslovak–British Friendship Clubu – emigrace československé: mj. napsala i několik básnických textů

těžících inspiraci z českého kulturního prostředí (verše na paměť Karla Čapka, verše oslavující odboj českého lidu proti okupantům, verše připamatovávající tragédii Lidic), které v podání recitátorů německé národnosti vstupovaly také do repertoáru kulturních a uměleckých „pódiových“ pořadů čs. emigrace v Londýně i jinde v Británii.

Die Vertriebenen. Dichtung der Emigration. 37 poems by refugee authors from Austria, Czechoslovakia and Germany. [Hrsg. Albert Fuchs.] London (Free German League of Culture-Austrian Centre-Young Czechoslovakia) 1941. – Priester, Eva: *Zwischen Gestern und Morgen. Gedichte.* London 1942. – Priester, Eva: *Austria-Gateway to Germany.* London (Austrian Centre) 1943. – Priester, Eva: *Aus Krieg und Nachkrieg. Gedichte und Übersetzungen.* S. 1. [Londýn], s. a. [1945]. – Priester, Eva: *Aus Krieg und Nachkrieg. Gedichte und Übertragungen.* Wien (Globus Verlag) 1946. – Mareiner, Hilde: *Zeitspiegel-Eine österreichische Stimme gegen Hitler.* Wien 1967. – IfZ: *Priester, Eva* [heslo]. In: *Biografisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933.* Bd. 1.: *Politik, Wirtschaft, Öffentliches Leben.* (Hrsg. Werner Röder, München, -Herbert A. Straus, New York.) München-New York-London-Paris (K. G. Saur) 1980. P. 576.

Bohumil Vančura

Z hudebních umělců se v rámci kulturních aktivit čs. emigrace ve Velké Británii, zejména v prvním období jejího zdejšího pobytu v letech 1939–1940, výrazně uplatňoval – a to ve funkci dirigenta a sbormistra – Bohumil Vančura, rodák z Dubé u České Lípy (nar. 1894), bratranec spisovatele Vladislava Vančury.

Vančura, na kterého všichni pamětníci vzpomínají jako na člověka nábožensky hluboce založeného a zároveň jako na dobrého muzikanta, byl původní profesí evangelický farář – již doma po dvacet let působil jako evangelický kazatel hlásící se k tradici Jednoty bratrské (v letech 1919–1920 v Turnově, v letech 1920–1932 v Železném Brodě, v letech 1932–1939 v Praze), a v exilu v Londýně v té činnosti pokračoval jako kazatel tamního sboru církve Moravských (Českých) bratří. Pěstování hudby se věnoval mj. i z toho důvodu, že potřeboval opatřit bohoslužby, jež pořádal v pověstné londýnské Moravské kapli (Moravian Chapel) na Fetter Lane (EC 4), hudebním průvodem žádoucí úrovně. Ve smyslu staré evangelické tradice, prosazující se i v prostředí anglikánské protestantské církve, usiloval zejména, aby pro bohoslužebné potřeby vytvořil při svém sboru malý, ale výkonný pěvecký chór věnující se systematicky zpěvu duchovních písní z českobratrského kancionálu.

Díků velkému osobnímu nasazení, které v tomto směru projevoval, Vančurovy bohoslužby v Moravské kapli – i pro samu myšlenkovou závažnost a bohatost i emoční působivost kázání, která zde držel (doma napsal a vydal mj. i knížku *Židé mezi námi*, 1937) – záhy nabyly charakteru velmi originálního fenoménu duchovního a kulturního života čs. emigrace v Londýně a okolí, pročez se na nich shromažďovaly prý „hotové davy“. Zejména sem – ač byli z valné části ateisty anebo vyznávali jiná náboženství než on (připomínáme si, že značná část z nich byla židovského původu) – v hojném počtu přicházeli exiloví Češi mladého věku. A právě mezi nimi nalézal Vančura dosti talentovaných zpěváků ochotných vypomoci mu při realizaci jeho záměrů: a tak využívaje této jejich ochoty hned roku 1939 z nich vytvořil malý pěvecký soubor schopný doplňovat obřady provozované v jeho kapli repertoárem českých duchovních písní, často velmi starobylého původu.

Nicméně takto vzniklý soubor – díky právě jeho pochopení dobové atmosféry – nezůstával jen u repertoáru sloužícího bohoslužebným účelům: studium náboženských písní prostřídával Vančura i studiem písní lidových, jež pro něj sám upravitel do podoby umělých písní pro smíšený sbor a capella, eventuálně doprováze-

ný hrou na klavír či harmonium či malým souborem instrumentálním. Ve shodě s tím se Moravská kaple, kde soubor konal i své zkoušky, postupně měnila v originální koncertní síň, jedno z důležitých center čs. hudebního života v britském exilu.

Mladí účastníci jeho seancí – když se byli seznámili s jeho mimořádnou muzikantskou erudicí – si však posléze vynutili, aby Vančura neomezoval svou skladatelskou a dirigentskou činnost jen na okruh svého farářského působení. Reverend se pak na jejich přání ujal řízení i pěveckého kroužku, který se ustavil v čs. mládežnickém hostelu v Putney a který se později – když jej byl náležitě vycvičil a rozšířil o řadu dalších členů – přezval na Pěvecký sbor čs. uprchlíků–Czechoslovak Refugee Choir; s tímto pěveckým tělesem pak od konce roku 1939 – dobývá si těmi vystoupeními mimořádného úspěchu nejen u čs. exilové, ale i u britské veřejnosti – opakovaně vystupoval při různých příležitostech, a často i v pořadech, v nichž účinkovala i ústřední divadelní skupina Mladého Československa. Kromě koncertních prezentací českých lidových písní s ním ve spolupráci s Ornestovou družinou uskutečnil také jedno divadelní představení (*Lidovou suitu*), seznamující diváky s českým folklorem v ucelenější podobě.

Ve druhém období kulturních aktivit čs. emigrace, v letech 1941–1945, se Vančura vzchopil ještě k několika dalším takovým významným uměleckým podniknutím: někdy na jaře 1942 údajně vytvořil zcela nový, tentokrát výhradně ženský sbor, který pak vystupoval pod označením Pěvecký sbor Rady čs. žen, i na mnoha oficiálních podnicích čs. emigrace určených převážně britskému publiku.

Iniciativní Vančura se však v exilu uplatňoval nejen ve sféře koncertních aktivit, nýbrž i ve světě literatury. Již na konci roku 1940 založil s pomocí Čs. červeného kříže v Londýně časopis pro děti čs. exulantů české národnosti – a to pro děti nacházející se ve věku od šesti do dvanácti let – *Poupě, Czechoslovak Children's Magazine*, a s pomocí zmíněné organizace jej pak po léta jako cyklostylovanou rozmožninu vydával a sám co „Strýček Ilva“ i zaplňoval svými literárními výtvyry, desítkami básniček, povídek i mravoučných úvahových článků.

Zaslouží si ovšem také připomenutí, že Vančura vedle výše zmíněných činností se věnoval organizačním i politickým aktivitám ve službách čs. zahraničního odboje: v letech 1940–1945 vykonával mj. i funkci přednosty studijního oddělení čs. exilového Ministerstva vnitra.

Nesign.: *České bohoslužby, Čechoslovák v Anglii*, r. 2, 1940, č. 6 (9. 2. 1940), s. 6. – r. t.: *Poupě–Czechoslovak Children's Magazine, Čechoslovák v Anglii*, r. 2, 1940, č. 50 (30. 12. 1940), s. 8. – Valtrová, Marie–Ornest, Ota: *Hraje váš tatínek ještě na housle? Rozhovor Marie Valtrové s Otou Ornestem*. Praha (Primus) 1993. S. 54–55. – Nesign.: *Vančura Bohumil* [heslo]. In: Josef Tomeš a kol.: *Český biografický slovník XX. století*. Sv. 3, Q–Ž. Praha (Paseka–Petr Meissner) 1999. S. 421.

Julius Gutmann

Pařížský rodák Julius Gutmann (nar. 1899), pěvec nadaný fenomenálním hlasem, díky tomuto hlasu – byl to hluboký bas, basso profundo, jasného zvuku – se hned krátce po první světové válce prosadil jako sólista na nej přednějších německých scénách. Plných jedenáct let působil v souboru Státní opery (Staatsoper) v Hamburku i v Staatsoper berlínské. V Berlíně ho roku 1933 také zastihl politický převrat, který vynesl k absolutní moci Hitlera a jeho stranu, a Gutmann se okamžitě poté vrátil do svého rodného města; zde od roku 1934 pokračoval v činnosti v Neues Deutsches Theater. V operním souboru pražské německé scény, která se tehdy stala záchranným prámem i pro řadu dalších evropsky proslu-

lých operních umělců prchajících před hitlerismem, působil pak až do mnichovských událostí roku 1938, hostuje v onom pětiletí 1934–1938 na operních scénách doma i v zahraničí (např. ve Švýcarsku). Zároveň spolupůsobil tehdy i v nejrůznějších kulturních a uměleckých podniknutích v iniciativy českých a česko-německých antifašistů a „říšskoněmeckých“ antifašistických emigrantů.

Na podzim 1938 spolu s jinými obdobně politicky orientovanými a perzekucí ohroženými svými kolegy z Neues Deutsches Theater emigroval do Velké Británie, a díky své již v meziválečných letech získané proslulosti zde jako jeden z prvních hudebnědramatických umělců již v průběhu sezony 1938/1939 pronikl na místní koncertní pódia i na profesionální operní scénu, a to hned na nejvýznamnější britskou operní scénu vůbec, Royal Opera House Covent Garden v Londýně: tehdejší umělecký šéf této prominentní opery, světoznámý dirigent Thomas Beecham, přizval Gutmanna k spoluúčinkování v její tehdejší zkrácené jarní sezoně, trvající od května do července 1939, obsadiv ho do role Guntera ve svém nastudování prvního dílu Wagnerovy operní tetralogie *Prsten Niebelungů*, *Rheingold* (*Zlato Rýna*), v němž účinkovali nejpřednější operní evropští umělci té doby. Po bezprostředně nato následujícím rozpadnutí jejího sólistického souboru sestaveného z hvězd tehdejšího operního nebe (došlo k němu mj. i v důsledku nejrůznějších dobových politických tlaků, neboť v onom souboru vedle sebe působili jak např. „říšští“ Němci-přivrženci nacistického režimu, tak odpůrci tohoto režimu z řad antifašistických emigrantů), vystupoval pak Gutmann při nejrůznějších profesionálních i poloprofesionálních podniknutích, a to ať už iniciovaných přímo Brity, anebo exulanty české, německé a rakouské národnosti, nadále jako koncertní pěvec, uplatňuje přitom i na koncertních pódii často právě repertoár operní, zejména pak basové árie vybrané z české klasické hudebnědramatické tvorby. V únoru 1941 mj. vystoupil společně s Eddie Regonem a Kate Slyn-Peresovou (Peres) v regulérní divadelní inscenaci známé operky *La serva padrona* (*Služka paní*) od Giovanniho Battisty Pergolesiho, kterou v rámci divadelních aktivit německých umělců sdružených ve Freier Deutscher Kulturbund nastudoval dirigent Fritz Bend. I svým účinkováním v pořadech tohoto druhu si v Anglii zajišťoval pozice, ze kterých pak bezprostředně po válce uskutečnil svůj nový umělecký vzestup, který ho po přesídlení do USA přivedl i na přední scény americké.

Leske, Birgid-Reinisch, Marion: *Exil in Grossbritannien*. In: *Exil in der Tschechoslowakei, in Grossbritannien, Skandinavien und in Palästina. Kunst und Literatur im antifaschistischen Exil 1933–1945*. Bd. 5. [Hrsg. Ludwig Hoffmann. Red. Gisela Seeger.] Leipzig (Verlag Philipp Reclam jun.) 1980. S. 119, 639, 672. – Walk, Joseph: *Kurzbiographien zur Geschichte der Juden 1918–1945*. [Hrsg. Leo Baeck Institute, Jerusalem.] München–New York–London–Paris (K.G. Saur) 1988. S. 133. – Stompor, Stephan: *Künstler im Exil in Oper, Konzert, Operette, Tanztheater, Schauspiel, Kabarett, Rundfunk, Film, Musik- und Theaterwissenschaft sowie Ausbildung in 62 Ländern*. Bd. 1. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien (Peter Lang) 1994. S. 105–107, 112, 114, 119–120, 130–131, 152, 182, 288, 319, 327–328, 568, 645.

Marie Hlouňová

Z dalších výkonných hudebníků se na čs. exilových kulturních aktivitách v Londýně a v Británii, zejména v jejich počátcích, podílela významně i česká houslistka Marie Hlouňová, vystupující též pod uměleckým jménem Marie Lonová (Maria Lon), která v roce 1939 přišla do exilu rovněž s renomé význačné koncertní umělkyně.

Hlouňová (nar. v Sudějově 1912) v letech 1926–1933 vystudovala školu houslové hry u Jana Mařáka na pražské konzervatoři a v letech 1933–1936 u Jaroslava

Kociana na tamní mistrovské škole (zároveň byla též začkou virtuosa Váši Příhody). Jako houslová virtuoska vystupovala koncertně již za studií. Roku 1937 – to měla pouhých pětadvacet let – dostalo se jí i prvních zahraničních úspěchů na uměleckém turné do SSSR, na jehož koncertní pódia pronikla dříve než mnozí další z reprezentantů českého interpretačního hudebního umění, roku 1938 pak v Jugoslávii. Plnou možnost zahraničního uplatnění svých mimořádných muzikantských schopností získala však teprve po příchodu do Británie v roce 1939: po celých šest let svého exilového pobytu v této zemi vystupovala – a to buď jako sólistka doprovázená pianisty nebo orchestry, nebo jako členka komorních souborů – na koncertech ve všech velkých městech Velké Británie a rovněž v rozhlasovém vysílání BBC. Spolu s Hansem Walterem Süsskindem roku 1939 vytvořila komorní duo a v dubnu roku 1940, když oba k sobě připoutali i Karla Hořice (Horschitze), komorní trio, tzv. České trio (Czech Trio). K spoluúčinkování ji přizval i Londýnský filharmonický orchestr, London Philharmonic Orchestra. Dostalo se jí i cti pravidelně účinkovat na koncertech pořádaných v koncertní síni londýnské National Gallery, kterou tehdy navštěvovalo nejvybranější publikum, včetně členů královské rodiny. Její vynikající výkony inspirovaly nakladatelskou firmu Boosery & Hawkes, aby v jejím podání představila britské veřejnosti vybrané ukázky českého klasického i moderního hudebního repertoáru.

K.S. [Kornel Synek]: *Kulturní večer k 90. výročí narozenin T.G. Masaryka, Čechoslovák v Anglii*, r. 2, 1940, č. 11 (15. 3. 1940), s. 5. – Dr. H.H.: *Založení „Českého Tria“ [!] v Londýně, Čechoslovák v Anglii*, r. 2, 1940, č. 13 (29. 3. 1940), s. 5. – Nesign.: *Vystoupení Českého Tria [!] (rubr. Kultura), Čechoslovák v Anglii*, r. 2, 1940, č. 16 (19. 4. 1940), s. 7. – V.: *Londýnský koncert Českého Tria [!] (heslo), Čechoslovák v Anglii*, r. 2, 1940, č. 17 (26. 4. 1940), s. 5. – Nesign.: *Polední koncert Českého Tria [!] (heslo), Čechoslovák v Anglii*, r. 2, 1940, č. 30, 26. 7. 1940, s. 12. – „Klubnachrichten. [...] Sonntag d. 20. Oct 4–1/2 6: Volkstuemliches Nachmittagskonzert.“ *Zeitspiegel*, Jg. 2, 1940, Nr. 42 (12. 10. 1940), S. 7. – Nesign.: *Abonnement-Konzerte, Zeitspiegel*, Jg. 3, 1941, Nr. 1 (11. 1. 1941), S. 4. – Nesign.: *Erstes Sonntagsabonnement Konzert im Austrian Centre, Zeitspiegel*, Jg. 3, 1941, Nr. 4 (1. 2. 1941), S. 6. – Černušák, Gracian: *Hlouňová, Marie* [heslo]. In: *Československý hudební slovník osob a institucí*. Sv. 1, A–L. [Uspoř. a redig. Gracian Černušák–Bohumír Štědroň–Zdenko Nováček.] Praha 1963. S. 445.

Gita Morenová (Fischerová)

Česká houslistka Gita Morenová, původním jménem Markéta Morgensternová, provdaná Fischerová (nar. 1903 v Budapešti), po vystudování pražské konzervatoře a mistrovské školy ve třídách profesorů Jana Mařáka a Karla Hoffmanna (1919–1923 a 1929–1931) a po doplnění odborného vzdělání u H. Marteaua rozvinula v meziválečných Čechách rozsáhlou činnost jak v oboru koncertní houslové hry, tak v oboru houslové pedagogiky, a v obou těchto oblastech svého působení zde již tehdy dosáhla mimořádných úspěchů. Její úspěchy jako koncertní umělkyně ji v letech 1925 až 1929 přivedly na koncertní pódia vídeňská, jako pedagožka se uplatnila pak v letech 1929 až 1932 ve funkci ředitelky Hudební školy v Mladé Boleslavi a po roce 1933 profesorky hudby na jednom z reálných gymnázií v Praze.

Uprchnuvši za pomnichovského zhoršení poměrů v ČSR z ohrožené vlasti rozvíjela tyto své aktivity ve velkém rozsahu i v Británii. V jejich rámci nejvýznamnějších výsledků se dopracovala již v letech 1940 a 1941 jako zakladatelka a přední členka Inter–Allied Quarteta – Spojeneckého smyčcového kvarteta v Londýně, které kromě ní tvořili Polák Zykmund Jarecki, Belgičan Gilbert de Voghealere a Angličan Terence Weil a které pravidelně tehdy účinkovalo i na koncertech a v druhově smíšených pořadech čs. emigrace, mj. i v Čs. institutu. Své vystupování s tímto kvarte-

tem však doplňovala i rozsáhlou sólistickou koncertní tvorbou, za „bitvy o Británii“ prezentovanou mj. i před osazenstvem velkých londýnských protiletectkých krytů i průmyslových podniků. To ji vyneslo rovněž pozvání ke spolupráci s britskou vládní organizací Entertainment National Service Association, známou pod zkratkou ENSA, zajišťující uspokojování kulturních potřeb britských a spojeneckých vojáků a místních těžce pracujících, a poté, co přijala místo sólistky jednoho z jejich četných uměleckých souborů, v letech 1941 až 1945, seznamovala se svým uměním nadále nejen běžné publikum londýnských koncertních sálů, ale i např. britské horníky a dokaře a především ovšem příslušníky vojenských jednotek v posádkách v Británii a po invazi i na frontě ve Francii a v Belgii.

„Československý Červený kříž v Londýně [...]“. [Oznámka.] Čechosl. r. 2, 1940, č. 49 (6. 12. 1940), s. 5. – Nesign.: *Spojenecký kvartet*, Čechosl. r. 3, 1941, č. 14 (2. 1941), s. 5. – ks. [Kornel Synek]: *Polská hudba v Čs. institutu*, Čechosl. r. 3, 1941, č. 9 (28. 2. 1941), s. 9. – Štědroň, Bohumír: *Morenová, Gita* [heslo]. In: *Československý hudební slovník osob a institucí*. Sv. 2, M–Z. [Úspoř. a redig. Gracian Černušák–Bohumír Štědroň–Zdenko Nováček.] Praha (Státní hudební vydavatelství) 1965. S. 117.

Karel Hořic (Horschitz)

Violoncellista Karel Hořic (používající v Británii i německé verze svého příjmení Horschitz) absolvoval v Praze konzervatoř a u prof. Ladislava Zelenky i mistrovskou školu. Pro své mimořádné talentové předpoklady se brzy nato stal členem slavného Českého kvarteta a posléze i koncertním mistrem pražského orchestru Film–Opera–Koncert (FOK). Nakonec se prosadil jako spolupracovník České filharmonie, s níž – zejména na zájezdech od ciziny – vystupoval již co sólista.

V Londýně pobýval od roku 1939. Svou koncertní činnost zde zahájil v součinnosti s klavíristou–doprovoděčem Hansem Walterem Süsskindem, ale již od začátku roku též s houslistkou Marií Hlouňovou, a s oběma společně pak v dubnu toho roku vytvořil proslulé exilové komorní sdružení České trio–Czech Trio. V době, kdy se původní sestava Českého tria rozpadla a činnost souboru byla na čas přerušena, v letech 1941–1942, spojil své síly s jistou pětičlennou instrumentální skupinou, se kterou vystupoval hlavně na zájezdech mimo Londýn. Když se na podzim 1943 podařilo České trio obnovit, zapojil se s novými interprety houslového a klavírního partu, s houslistou Janem Šedivkou a s klavíristkou Lisou Markettou, znovu do jeho činnosti a spolupracoval s ním až do konce války.

K.S. [Kornel Synek]: *Kulturní večer k 90. výročí narození T.G. Masaryka*, Čechosl. v Anglii, r. 2, 1940, č. 11 (15. 3. 1940), s. 5. – Dr. H.H.: *Založení „Českého tria“ [!] v Londýně*, Čechosl. v Anglii, r. 2, 1940, č. 13 (29. 3. 1940), s. 5. – Nesign.: *Vystoupení Českého tria [!]* (rubr. *Kultura*), Čechosl. v Anglii, r. 2, 1940, č. 16 (19. 4. 1940), s. 7. – V.: *Londýnský koncert Českého tria [!]*, Čechosl. v Anglii, r. 2, 1940, č. 17 (26. 4. 1940), s. 5. – Nesign.: *Polední koncert Českého tria [!]*, Čechosl. v Anglii, r. 2, 1940, č. 30, (26. 7. 1940), s. 12. – vf. [Viktor Fischl]: *Padesátý koncert Českého tria [!] v Anglii*, Čechosl. r. 3, 1941, č. 2 (10. 1. 1941), s. 7. – mg.: *České trio v novém složení*, Nové Československo, r. 1/4, 1943, č. 40/140 (9. 10. 1943), s. 4.

Hans Walter Süsskind

Rovněž hudební skladatel, dirigent a klavírista Hans (Hanuš) Walter Süsskind (prvního ze svých rodných jmen později přestal užívat) byl veřejnosti v Československu dobře znám již před válkou.

Zrozen v Praze (1913), když byl projevil své hudební nadání již v dětských letech, začal Süsskind v tomto svém rodišti studovat nejdříve u Fidelia Finkeho, od roku 1927 pak na příslušném oddělení pražské konzervatoře hru na klavír a zde také v klavíristickém oboru absolvoval v letech 1931–1934 u Karla Hoffmeistera mistrovskou školu. Kromě hry na běžně temperovaný klavír se však při tomto studiu jako jeden z prvních zabýval u Aloise Háby hrou na čtvrttónově laděný klavír a věnoval se rovněž studiu hry na cembalo.

Mladý klavírista fenomenálních virtuosních schopností pak od svých studentských let rozvíjel rozsáhlou koncertní činnost doma i v zahraničí, soustřeďuje svou pozornost zejména k prezentaci moderní domácí i zahraniční klavírní literatury. V Praze v letech 1934–1938 uspořádal řadu samostatných recitálů, ale také pravidelně účinkoval např. na koncertech pořádaných hudebním spolkem Přítomnost i sdružením výtvarných umělců Mánes. Vyvrcholením jeho pražské koncertní činnosti se stalo jeho vystoupení na koncertu hudebního spolku Přítomnost v květnu 1938, na němž souborně provedl Janáčkovy klavírní skladby.

Zároveň se však Süsskind od mládí připravoval pro působení dirigentské. Již jako jedenadvacetiletý byl krátce po absolutoriu konzervatoře pověřen funkcí výpomocného dirigenta v Neues Deutsches Theater v Praze a působil v ní až do uzavření tohoto divadla v roce 1938.

Od jinošského věku se projevoval též skladatelsky. V letech 1934–1938 poznalo pražské publikum skrze různá koncertní provedení větší počet jeho juvenálních skladeb, tak např. opusové číslo jeho tvorby 1, *Fantasiettu pro klavír*, dále deset parafrází slováckých písní, čtyři písně pro soprán doprovázený smyčcovým kvartetem a komorní kantátu pro dětský sbor *Jací jsme*. Velký ohlas v odborných kruzích vzbuzovaly zejména jeho skladby experimentálního charakteru, jakými byly např. jeho *Lehká suita* pro čtvrttónový klavír, *Malá suita* pro sólové violoncello v šestinotónové soustavě a *Partita contrapuntistika* pro housle a klavír.

Rovněž svou spolupráci s divadlem Süsskind začínal ještě jako student. Nejprve navázal součinnost s divadelní skupinou básníka Louise Fürnberga Echo von links z Karlových Varů, která ve třicátých letech působila v českých pohraničních územích mezi sudetskými Němci, tedy v oblasti vyhrocených nacionálních a politických vášní. Původně pro tuto skupinu napsal např. voicebandovou suitu na text Louise Fürnberga *Rechenschaft über uns (Odpovědnost za nás)*. Přímý tvůrčí kontakt s českými divadelníky navázal již v roce 1933, kdy tuto jeho kantátu v původním provedení karlovarských zařadil do programu svého D 34 v *Česko-německém večeru voicebandu* Emil František Burian. Podobných voicebandových kreací však Süsskind – zaměřuje se na skládání hudby v mikrintervalových soustavách – vytvořil několik (jedna z nich, *Alarm*, voicebandová skladba pro recitátory a smyčcový kvartet byla roku 1933 provedena i v Paříži). Největší popularity dosáhla v čs. kulturním prostředí jeho voicebandová skladba složená opět na text Fürnbergův *Festliche Kantate*, která byla předvedena na jednom ze shromáždění německých antifašistů o Dnech lidové kultury v Liberci v první polovině třicátých let.

Konečně patří se zmínit se i o tom, že se Süsskind prosazoval též v oblasti hudební publicistiky: v českém prostředí byly zejména oceňovány jeho zasvěcené články o Leoši Janáčkově.

Jeho snahu maximálně účastně se zapojit do čs. meziválečného kulturního života dokládá i to, že se stal členem řady čs. uměleckých spolků, mj. též Klubu českých a německých divadelních pracovníků.

Jako mnozí jiní čs. umělci židovského původu rozhodl se Süsskind na podzim 1938 pro emigraci. Bezprostředně po uzavření Nového německého divadla nejpr-

ve podnikl rozsáhlé zahraniční koncertní turné, během něhož navštívil hned několik zemí Evropy, posléze však roku 1939 zakotvil v Londýně (od počátku své koncertní činnosti do chvíle svého příchodu do Británie prý postupně koncertoval v celkem patnácti státech Evropy). V exilu se věnoval zprvu interpretační klavíristické činnosti v prostředí kulturního života čs. emigrace, o něco později však i v kulturním životě britském. V domovech emigrantů, posléze ve veřejně přístupných sálech, vystupoval jednak jako sólista, jednak jako doprovod i člen různých komorních těles. Jak již řečeno, spolu s houslistkou Marií Hlouňovou a s violoncellistou Karlem Hořicem (Horschitzem) v dubnu 1940 vytvořil komorní soubor, České trio–Czech Trio, který rázem nabyl významu reprezentativního uměleckého souboru čs. emigrace a získal značnou popularitu jak mezi exulanty pocházejícími z nejrůznějších států a zemí Evropy, tak i mezi rodilými Brity.

V průběhu svého působení ve Velké Británii se přitom Süsskind záhy etabloval v britském hudebním dění nejen jako vynikající klavírista, ale i jako dirigent operních i symfonických orchestrů a později dobyt si v tom postavení i světové slávy. Po pohostinském dirigentském působení v Sadler's Wells Opera Company se roku 1941 stal řádným (časem dokonce hlavním) dirigentem této tehdy nejvýznamnější londýnské operní společnosti (v Covent Garden Opera House pro dobu války operní činnost ustala). Z tohoto postu vedla pak jeho dirigentská cesta postupně ještě za války ke kapelnickým pultům řady předních britských a po válce také dalších evropských a amerických a též australských operních a symfonických orchestrů. Počínaje čtyřicátými lety až do konce let šedesátých 20. století patřil k nejvýznamnějším dirigentům světa.

Za svého londýnského pobytu – ač sám patrně nebyl členem organizace Mladé Československo – vystupoval často na jejich kulturních večerech, stejně jako na večerech pořádaných Kulturní komisí CRTF a později Czechoslovak–British Friendship Clubem. V rámci těchto organizací sblížil se s divadelníky z centrální divadelní skupiny Mladého Československa, prezentující se též jako Dramatická skupina Čs. kulturního střediska, a opakovaně účinkoval na jejich produkcích. Svými výkony vysokých profesionálních parametrů významně napomáhal zajišťovat vyspělou uměleckou úroveň těchto produkcí.

K.S. [Kornel Synek]: *Kulturní večer k 90. výročí narozenin T.G. Masaryka*, Čechoslovák v Anglii, r. 2, 1940, č. 11 (15. 3. 1940), s. 5. – Dr. H.H.: *Založení „Českého Tria“ [!] v Londýně*, Čechoslovák v Anglii, r. 2, 1940, č. 13 (29. 3. 1940), s. 5. – Nesign.: *Vystoupení Českého Tria [!]* (rubr. *Kultura*), Čechoslovák v Anglii, r. 2, 1940, č. 16 (19. 4. 1940), s. 7. – V.: *Londýnský koncert Českého Tria*, [!] Čechoslovák v Anglii, r. 2, 1940, č. 17 (26. 4. 1940), s. 5. – Nesign.: *Polední koncert Českého Tria [!]*, Čechoslovák v Anglii, r. 2, 1940, č. 30, 26. 7. 1940, s. 12. – vf. [Viktor Fischl]: *Padesátý koncert Českého [!] Tria v Anglii*, Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 2 (10. 1. 1941), s. 7. – Nesign.: *Další oslavy T. G. M.*, Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 11 (14. 3. 1941), s. 8. – J. M. [Jiří Mucha]: *České trio a Červený kříž*, Čechoslovák, r. 1941, č. 15 (10. 4. 1941), s. 6. – Mucha, Jiří: *Československé umění v zahraničí*, Obzor, r. 1, 1941, č. 1 (květen 1941), s. 2. – Nesign.: *České trio*, Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 23 (6. 6. 1941), s. 10. – „*Czechoslovak–British Friendship Club [...]. Sonntag, den 16. November: Matinee Valkstümlicher Musik [...].*“ Zeitspiegel, Jg. 3, 1941, Nr. 46 (15. 11. 1941), S. 10. – Nesign.: „*Der tschechoslowakische Pianist und Dirigent H.W. Süsskind [...].*“ (rubr. *Kulturnotizen*), Zeitspiegel, Jg. 3, 1941, Nr. 47 (22. 11. 1941), S. 9. – jm [Jiří Mucha]: *Londýnské divadlo*, Obzor, r. 2, 1942, č. 1 (leden 1942), s. 15. – Nesign.: „*W.H. Süsskind [...].*“ (rubr. *Kulturní informace*), Mladé Československo, r. 3, 1942, č. 4 (15. 2. 1942), s. 4. – Nesign.: „*In der Auf-führung [...].*“ (rubr. *Kulturnotizen*), Zeitspiegel, r. 4, 1942, č. 9 (28. 2. 1942), S. 9. – Nesign.: *Offenbach's Tales of Hoffmann*, Zeitspiegel, r. 4, 1942, č. 9 (28. 2. 1942), S. 12. – Nesign.: *Offenbachovy Hoffmannovy povídky*, Mladé Československo, r. 3, 1942, č. 6 (15. 3. 1942), s. 4. – F. Z.: *Hoffmanns Erzählungen*, Zeitspiegel, r. 4, 1942, č. 12 (21. 3. 1942), S. 9. – mg.: *České trio v novém složení*, Nové Československo, r. 1/4, 1943, č. 40/140 (9. 10. 1943), s. 4. – Nesign.: *Tryzna na paměť popravených čs. studentů*, Nové Československo, r. 1/4, 1943, č. 45/109 (13. 11. 1943), s. 4. – Echo zleva. *O práci agitační umělecké skupiny německých komunistů. Echo von links na Karlovarsku.* [Uspoř. Hanuš Frank.] Karlovy Vary 1961. S. 137. – Čerňušák, Gracian: *Süsskind, Hans Walter* [heslo]. In: *Československý hudební slovník osob a institucí*. Sv. 2, M–Ž. [Uspoř. a redig. Gracian Čerňušák–Bohumír Štědroň–Zdenko Nováček.] Praha 1965. S. 647.

Významným způsobem se na čs. exilových kulturních aktivitách rozvíjených v Londýně podílela i klavírní virtuoska Líza Fuchsová. Brněnská rodačka (nar. 1913) studovala obor klavírní hry na místní konzervatoři ve třídě Jana Kunce a zároveň zde u Viléma Petřelky získávala základní vědomosti z oboru kompozice. Svá hudebnická studia ukončila roku 1927 na mistrovské škole pražské konzervatoře u Viléma Kurze a Václava Štěpána. Poté působila jako koncertní umělkyně doma i v zahraničí, vystupujíc jednak sólisticky v samostatných recitalech, jednak doprovázena předními orchestry (mj. i Českou filharmonií) na koncertech symfonického druhu. Do Británie přišla roku 1939 a zde pokračovala v koncertní činnosti jak v prostředí života čs. emigrace, tak v kulturním prostředí britském. Významné úspěchy, jichž dosáhla svými zdejšími vystoupeními, pak založily i její poválečnou uměleckou kariéru, jež se poté uskutečňovala již plně v zahraničí.

Štědroň, Bohumír: *Fuchsová, Líza* [heslo]. In: *Československý hudební slovník osob a institucí*. Sv. 2, M–Ž. [Uspoř. a redig. Gracian Černušák–Bohumír Štědroň–Zdenko Nováček.] Praha (Státní hudební vydavatelství) 1965. S. 1041.

Divadelní skupina Mladého Československa

Pokud jde o aktivity zaměřující se na vytváření divadelních představení v českém jazyku, ty v prvních dvou letech pobytu Čechoslováků v britském exilu, v letech 1939–1941, nejintenzivněji vyvíjela skupina tvůrců, která se konstituovala již v létě a na podzim 1939 na půdě organizace Mladé Československo a která od podzimu 1939 působila též pod záštitou Kulturní komise skupin samosprávy čs. uprchlíků podporovaných CRTF jako tzv. Dramatická skupina Československého kulturního střediska v Londýně–Dramatic Group of Czechoslovak Cultural Centre in London. Později, v roce 1941, tato skupina nalezla nového patrona svého působení v Klubu čs.–britského přátelství – Czechoslovak–British Friendship Clubu.

Jejími jádrem byli čtyři mladí divadelní tvůrci, kteří přišli do exilu z Prahy a jež pojily i doma nejen přátelské vztahy, nýbrž zčásti i společná divadelní „minulost“. Byli to talentovaní autoři, režiséři a herci Ota Ornest, Pavel Tigrid a Josef Schwarz (po válce vystupující – a to zejména v rozhlase – pod jménem Josef Červinka). Jako čtvrtý se k této mušketýrské trojici přiřazoval básník, dramatik a překladatel Josef Lederer–Jiří Klan. Ve druhém období činnosti této skupiny – počínaje koncem jara roku 1941 – se v jejím popředí výrazně uplatňoval i další básník Lederevy „krevní skupiny“: z Paříže do Londýna v roce 1940 přesídlivší Karel Brušák.

Kromě těchto vůdčích osobností se v představeních skupiny – a to především jako herci a herečky – uplatňovali i další čs. exulanti středního a mladého věku. Z nich na prvním místě je třeba jmenovat českého Němce, herce Paula Demela, člena čs. prominentních německých divadel, který mj. dobře ovládal češtinu a byl schopen podávat své role nejen v německém, ale i v českém (a později i v anglickém) jazyku. Z mužů byli to dále Walter Berger, Josef Guth a Zdeněk Rudinger.

Z žen spolupracujících s touto skupinou nejtalentovanější a také divadelně nejzkušenější byla údajně Věra Langrová. Další z ženských členů skupiny, Zita Bergerová, neměla sice velké zkušenosti divadelní, ale zato byla už před válkou

známa jako filmová herečka. Talentovanými mladými umělkyněmi byly též Růžena Hlaváčková a Alena Maxová, které se rovněž jako herečky uplatňovaly v tomto případě ryze ochotnický již před válkou: v Londýně ve své ochotnické činnosti pokračovaly a obě své schopnosti uplatnily i před mikrofonem čs. vysílání britského rozhlasu BBC pro Československo.

Seznamy osob a obsazení na programových letácích k Ornestovým inscenacím *Lidové suity* a revue *Život a smrt*, uchov. v soukr. archivu Oty Ornesta (Praha). – Osobní výpovědi Oty Ornesta Praha z 14. 10. a 22. 11. 1968 a z 19. 9. 1972. Záznamy ulož. v soukr. archivu Bořivoje Srby. – Další dokladové materiály viz v pozn. k podkapitolám tohoto spisu pojednávajících o uměleckých aktivitách skupiny.

Ota Ornest

Vůdčí postavení ve skupině zprvu zaujímal nejstarší z jmenovaných tvůrců, v roce 1939 šestadvacetiletý kutnohorský rodák Ota Ornest, původním jménem Ohrenstein (nar. 1913), který jako jediný z připomenuté čtveřice měl do té chvíle za sebou sice krátkou, ale významnou profesionální divadelní dráhu.

Ornest, který pocházel z umělecky založené rodiny kutnohorského obchodníka, z níž se divadelní činností – byť jen jako ochotnice – zabývala nejdříve jeho matka, která ho skrze své výchovné působení k divadlu přivedla, později pak v příslušném časovém odstupu rodinným prostředím v témž smyslu rovněž inspirovaní oba jeho bratři, Jiří (jako básník známý pod pseudonymem Jiří Orten) a Zdeněk, věnoval se této činnosti od nejútlejšího mládí, zprvu též jako ochotník, později – když byl vystudoval v letech 1932–1936 obor herectví na dramatickém oddělení Státní konzervatoře v Praze – profesionálně: hned po absolutoriu v roce 1936 nastoupil řádné angažmá u profesionální cestující divadelní společnosti a v průběhu následujících tří sezón, v letech 1936–1939 působil postupně hned u tří stálých, „kamenných“ divadel.

Pomineme-li jeho ochotnické začátky, veřejně vystupovat započal již jako mladícký student konzervatoře v tzv. Jednotě nemajetných a pokrokových studentů ve Strakově akademii v Praze. Půdu pro jeho první samostatná divadelní vystoupení mu zde připravil původně aprobovaný učitel zběhnuvší od učitelství k divadlu, jeho o něco starší spolužák z konzervatoře, Antonín Kurš. Ten již od mládí se politicky orientoval programovým směrem sledovaným čs. socialistickými stranami, ve shodě s programovými představami nejprve čs. národních socialistů, později čs. komunistů, a ještě před vstupem na konzervatoř intenzivně spolupracoval s dělnickými ochotníky sdruženými ve Svazu dělnických divadelních ochotníků československých, jakož i v různých dalších organizacích sdílejících socialistické přesvědčení a posléze ideově usměrňovaných komunistickou stranou. V Jednotě nemajetných a pokrokových studentů Kurš vybudoval recitační soubor voicebandového typu, nazvaný Dynamo. Když po skončení svých divadelních studií roku 1933 přijal funkci stálého delegáta ústředního výboru Svazu DDOČ ve výboru Mezinárodní jednoty revolučních divadel (Международное общество революционных театров, MORT) sídlícím v Moskvě a tajně tam z Prahy přesídlil, Ornest se ujal vedení tohoto Kuršem opuštěného souboru.

Zvláštní shodou okolností pak Ornest ještě po několik let ve své kariéře postupoval cestou vyznačenou postupem právě Kuršovým, uchycuje se se svými aktivitami v různých stanicích Kuršových zastavení. Roku 1933, krátce předtím, než ilegálně opustil republiku, Kurš spolu s tanečnicí Mírou Holzbachovou, s redaktorem dělnického tisku Františkem Němcem a s režisérem Svazu DDOČ Františkem

kem Spitzerem založil v pražské Unitarii, v sále Čs. unitářů na Karlově ulici v Praze (v sále, který si pro svá vystoupení najímaly pravidelně právě dělnické ochotnické družiny) poloprofesionální tzv. Nové avantgardní divadlo (NAD). To si předsevzalo rozvíjet avantgardistický divadelní program, avšak mělo se tak dít vysloveně v duchu socialistických ideálů, a v tom smyslu vypracovalo také svůj repertoárový program. Avšak brzy po premiéře své zahajovací a jediné veřejnosti předvedené inscenace – tou byl scénický přepis filmového libreta Jiřího Mahena *Čokoládový klaun* z knížky *Husa na provázku*, opatřený v tomto případě názvem *Klaun Čokoláda* – divadlo, jehož soubor tvořili převážně čerství absolventi anebo stávající ještě posluchači konzervatoře, muselo své činnosti v Praze pro finanční potíže zanechat. Protože však repertoárová životnost zmíněné inscenace se reprízami v Unitarii ne zcela vyčerpala, udržovali ji tito divadelníci po nějaký čas při životě ještě dál. Ve Spitzerově režii a ve změněném obsazení – do některých rolí byli namísto konzervatoristů obsazeni ochotníci z dělnických souborů – ji obnovili a rozjeli se s ní po Čechách a Moravě. Titulní postavu klauna Čokolády, kterou v původním provedení hrál s mimořádným úspěchem sám Kurš, v obnovené inscenaci převzal právě Ornest.

Další úsek tvůrčí cesty Oty Ornesta vyznačila jeho činnost v již plně profesionálních divadlech, kde se kupodivu tato cesta znovu dvakrát překřížila s trasou, kterou postupoval ve své divadelní kariéře Antonín Kurš. Po absolutoriu konzervatoře roku 1936 nastoupil Ornest svou uměleckou dráhu nejprve u divadelní společnosti Josefa Burdy, která působila ve středních Čechách, a to jako herec, ale již počátkem příští sezony, na podzim 1937, přijal místo režiséra a herce u českého souboru činohry Slovenského Národního divadla v Košicích, kam po přechodném působení v Ostravě brzy nato dorazil i jeho bývalý starší spolužák. Po jednosezonním pobytu u této východoslovenské oficiální scény však byl Ornest nucen své zdejší divadelní práce zanechat: na podzim 1938, poté, co arbitrážní řízení velmocí přiřklo jihoslovenská a východoslovenská území horthyovskému Maďarsku, těsně předtím, než město obsadila maďarská vojska, spolu s jinými herci českého původu, mj. i s Kuršem, musel z Košic – neměl-li zde utrpět i fyzickou úhону – uprchnout. Nové angažmá v tomto dvojím a dvojjediném oboru nalezl pak v Městském divadle v Plzni, v divadle, které se o několik let později, v roce 1943, stalo přechodným útočištěm též pro okupanty pronásledovaného Kurše. Zde ho zastihl 15. března 1939, a s ním i nový existenční postih: protože již za tzv. druhé republiky plzeňští fašisté ostře odsuzovali vedení divadla za to, že zaměstnává ve svém souboru člověka židovského původu, ještě téhož dne, kdy nacisté obsadili naše země, byl Ornest z plzeňského divadla pro svůj původ ředitelem Otou Zítkem na hodinu propuštěn (ten sám byl však krátce nato gestapem uvězněn).

Změna politických poměrů, která znamenala těžké ohrožení všech, kdo podle zvrácených nacistických rasistických „zákonů“ nemohli prokázat čistě „árijský“ rasový původ, postavila Ornesta před dilema: buď se pokusit přežít okupaci někde doma, v ústraní veřejného života, s hrozbou ztráty svobody, eventuálně i života, nad hlavou, nebo hledat spásu před nacistickým terorem v útěku do ciziny. Když zfašizované živly rozpoutaly krátce po 15. březnu 1939 rozsáhlou protizhidskou kampaň a Ornest ani v uměleckých kruzích sobě blízkých, nemluvě o širším společenském okolí, nenacházel dosti vůle a ochoty v té svízelné situaci mu – stejně jako i dalším čs. občanům židovského původu – pomoci, rozhodl se pro alternativu nabízející se v podobě emigrace. Na konci května 1939 – po delších přípravách útěku, do nichž byli zapojeni i členové prvních ilegálních organi-

zací rodícího se čs. odbojového hnutí v okupované Praze – potají překročil u Ostravy hranici protektorátu s Polskem, kterou hlídali již nacistické bezpečnostní a vojenské orgány. První zastávkou na jeho cestě do exilu za těmito hranicemi staly se polské Katovice, v nichž pak po sedm týdnů vyčkával na udělení povolení ke vstupu do Británie, kam své kroky zaměřil. Po složitých jednáních, která pro něho málem skončila neúspěšně, což by bylo znamenalo, že by byl vrácen na území protektorátu a vydán do rukou gestapa, se mu nakonec přece jen podařilo za pomoci organizace CRTF získat britské vízum a pokračovat v cestě do této o mnoho bezpečnější azylové země, než jakou bylo s Německem sousedící Polsko. V polovině července vystoupil z transportní lodě na molo britského přístavu Tunbridge. Díky tomu, že ho v Británii očekávali pražští přátelé, kterým se podařilo proniknout sem již dříve, usadil se v Londýně, kde později našel i zaměstnání, které mu umožňovalo věnovat se rozsáhle i právě kulturní a umělecké činnosti, mj. i literární a divadelní tvorbě, byť povětšinou jen ochotnický.

Ornest, Ota: *Emigrace*. In: *Theater–Divadlo. Vzpomínky českých divadelníků na německoou okupaci a druhou světovou válku*. [Uspoř. František Černý.] Praha (Orbis) 1965. S. 326–331. – Osobní výpovědi Oty Ornesta (Praha) z 14. 10. a 22. 11. 1968 a z 19. 9. 1972. Záznamy uložen. v soukr. archivu Bořivoje Srby. – Dopis Oty Ornesta Bořivoji Srbovi ze 7. 1. 1969. Dopis je uchováván v soukr. archivu adresáta. – Ornest, Ota: *Krajiny, na něž se nezapomíná. Rozhovor s Otou Ornestem I.* [Připravila Maria Valtrová.] Scéna, r. 15, 1990. – Valtrová, Marie–Ornest, Ota: *Hraje váš tatínek ještě na housle? Rozhovor Marie Valtrové s Otou Ornestem*. Praha (Primus) 1993. [Zde viz zejm. s. 9–115, 248–252, 342–347 a passim.] – Ježková, Alena: *Tři. Orten–Ornest–Ohrenstein*. Reflex, r. 5, 1994, č. 3, s. 46–48. – ba [Bořivoj Srba]: Kurš Antonín [heslo]. In: *Postavy brněnského jeviště. Umělci Národního, Zemského a Státního divadla v Brně (1884–1994)*. Sv. 2. [Uspoř. a redig. Eugenie Dufková–Bořivoj Srba.] Brno (Státní divadlo Brně) 1989. S. 755–764. – Setkávání. [Rozhovor s Josefem Červinkou, tj. Josefem Schwarzem.] Rozhlasová relace vysílaná ve dnech 17. 5. a 26. 7. 1998 na stanici Českého rozhlasu Vltava při příležitosti 75. výročí vzniku Čs. rozhlasu.

Pavel Tigríd a Josef Schwarz

Obdobně jako Ornest i Pavel Tigríd (vlastním jménem Pavel Schönfeld, užívající před válkou pseudonymu Otto Tigríd, nar. 1917), původně student práv, věnující se divadelní činnosti jen ochotnický, a Josef Schwarz (který po válce přijal jméno Josef Červinka, nar. 1915), studující za republiky obor herectví na dramatickém oddělení pražské konzervatoře, svou divadelní činnost zahájili na amatérských divadelních scénkách nonkonformního typu, ve kterých se sdružovali k divadelní práci příslušníci generační vrstvy mladých literátů a divadelníků vstupující do veřejného života bezprostředně před „pomnichovským“ zhroucením demokratického režimu ČSR. Zpočátku i oni ji rozvíjeli v organizačním rámci aktivít Jednoty nemajetných a pokrokových studentů, kde svou divadelní dráhu nastoupil též Ornest a kde mj. tehdy také pracoval mladý hudební skladatel Vít Nejedlý, syn profesora Zdeňka Nejedlého. Záhy si však tito mladí – a spolu s nimi i Ornestův mladší bratr Jirí Ohrenstein–Orten (nar. 1919), studující jako Schwarz od roku 1937 rovněž obor herectví na pražské konzervatoři – přibравše několik dalších sil založili svůj vlastní divadelní soubor. Jako Divadelní kolektiv mladých hrávali pak zpravidla v sociálnědemokraticky orientovaném Divádelku odborů Na Zbořenci v Praze na Novém Městě a v malostranské Umělecké besedě.

V popředí skupiny se uplatňoval zejména Pavel Tigríd, projevující i v této sféře tvůrčí činnosti výjimečné vůdčí schopnosti. Vedle něho se však ve vůdčím postavení ve skupině prosazovalo i několik mladých literátů, např. básník Kamil Bednář a prozaik Bohuslav Březovský a začínající poetové z „básnické láně“ Františ-

ka Halase Josef Lederer-Jiří Klan, Jiří Orten a Zdeněk Urbánek, kteří si i svými divadelními aktivitami chtěli vytvořit především příležitost dostat na veřejnost své básnické a dramatické práce. Po stránce interpretační se představení tohoto kolektivu opírala o herecké výkony několika posluchačů konzervatoře, např. sestry filmové hvězdy Lídy Baarové Zorky Janů (vl. jménem Babkové), Lídy Otáhalové a Věry Škrabálkové, provdávší se později za Kamila Bednáře, a dále o výkony Jiřího Ortena a zvláště pak Josefa Schwarze, jehož pojilo s Ortenem hluboké přátelství. Jako herci účinkovali zde však i názorově spříznění generační vrstevníci těchto mladých, např. tehdy zákyňe gymnázia, později profesionální herečka Jana Ebertová.

Mladí literáti a divadelníci uspořádali v Divadélku odborů a v Umělecké besedě řadu zdařilých večerů. Většina těchto večerů byla vyplněna recitacemi poezie, neboť k ní se koncentroval zájem hlavních tvůrců divadélka, ale nechyběla mezi nimi ani regulérní divadelní představení. Tak např. Pavel Tigríd jako režisér s úspěchem nastudoval Apollinairovy *Prsy Tiresiovy*, které – dk proslulé inscenaci Jindřicha Honzla, uvedené v roce 1926 v Osoboženém divadle, tedy krátce po jeho založení, hned v první sezoně jeho existence – představovaly jakousi českou „avantgardní klasiku“, kterou na své cestě za divadlem nechtěla ani tehdy nejmladší divadelnická generace – ač její vztah k avantgardnímu pokusnictví z dvacátých let byl již značně zproblematizován – ignorovat. Jejich zájem se však stácel především k dramatické tvorbě mladšího původu, kterou se pokoušeli pěstovat zcela systematicky. Námaha, již v tomto směru vynakládali, nevyzněla do prázdna: jako výsledek v oněch těsně předokupačních letech vydala řadu dalších pozoruhodných inscenací. Tak např. Jiří Orten zdramatizoval pro tuto skupinu Jammesovo *Anýzové jablko*, které pak vstoupilo na jeviště rovněž v režii Tigrídové a bylo velmi příznivě přijato. V nastudování režiséra Oty Růžičky bylo zde provedeno i Cocteauovo monodrama *Lidský hlas*, v němž excelovala Lída Otáhalová. Na scéně se objevila i jedna z aktovek André Gida s hereckou účastí Ortenovou a Schwarzovou. Atp.

Tuto úspěšnou divadelní činnost mladých literátů a divadelníků, v níž se zvolna do více méně definitivní podoby utvářely jejich generační představy o divadle, však násilně přerušily politické události z podzimu 1938, postupná likvidace demokratického režimu, vznik reakčního režimu tzv. druhé republiky a obsazení země německými okupanty. Levicové politické hnutí bylo po Mnichovu postupně eliminováno z veřejného života, nejen komunistická, ale i sociálnědemokratická a národněsocialistická strana a stejně tak další demokratické strany byly rozpuštěny. Po zrušení Divadélka odborů ztratil i Divadelní kolektiv mladých svou provozní základnu a za stále více se zhoršujících poměrů se pod tlakem vnějších sil posléze rozpadl.

Osudy jeho jednotlivých členů se pak utvářely neméně dramaticky. Tigríd a Schwarz na jaře 1939 emigrovali, Orten byl záhy nato vyloučen pro svůj původ ze studií, a když byl jako každý z českých Židů prožil následující dva roky v jakémisi společenském a životním přítmí jako totální vyvrženec lidské společnosti, zemřel na podzim roku 1941 na následky zranění, které mu při přecházení rušné ulice způsobil střet s německou sanitkou. (Připomeňme, že Ortena, tohoto „korunního prince“ české poezie nové doby marně jeho bratr i přátelé přemlouvali, aby se spolu s nimi pokusil zachránit před rasovým pronásledováním odchodem do ciziny: Orten se rozhodl zůstat ve vlasti, aby mohl být nablízku své milé, spolužačce z konzervatoře, a toto rozhodnutí ho stálo život (a bylo by ho nepochybně stálo život i nebýt oné pouliční nehody, na jejíž následky zahynul). Ota Růžička byl odvečen do ghetta Terezín, kde se pokoušel dál divadelně tvořit (na rozdíl od některých jiných členů

kolektivu věznění šťastným úradkem osudu přežil). Leckterou z oněch generačních představ, jejichž nosnost si v náznaku svými výše připomenutými divadelními kreacemi ve druhé polovině třicátých let v Praze ověřovali, si nicméně Tigrid a Schwarz přinesli s sebou i do londýnského exilu, kde se je pak prostřednictvím své tamní divadelní činnosti znovu snažili prakticky prozkoušovat.

Otu Ornesta sblížil s těmito mladými divadelníky právě zájem o aktivity jeho sourozence Jiřího. Bratrovu literární a divadelní činnost, a v té souvislosti i činnost jeho přátel, sledoval od samého jejího počátku. Kontakty s nimi udržoval i po svém odchodu k mimopražským divadlům. Několikrát zhlédl představení Divadelního kolektivu mladých a při té příležitosti se vždy setkal v přátelských besedách i s jejich hlavními tvůrci. Čas od času se vzájemně setkávali též v bratrově bytě, v garsonce, kterou Jiří obýval společně se Schwarzem a s Březovským a v níž Ornest při svých návštěvách Prahy také přespával. Tigrid bydlel na téže ulici jako Orten a Schwarz, a sama tato vzájemná blízkost jejich bydlišť napomáhala tomu, aby se postupně sdružili v důvěrné přátelské společenství.

Když se pak – bohužel už bez Orteny – Ornest, Tigrid a Schwarz, ale také Lederer-Klan, po absolvování složitého putování do exilu v červenci 1939 znovu setkali v Londýně, jejich vzájemné, již doma založené přátelství se ještě více utužilo. Posílil je jejich společný osud běženců, zažívajících zvláště v prvních měsících pobytu v cizí zemi nejruznější strážně. Neméně však k utvrzení tohoto přátelství přispělo i to, že – jakmile se ukázalo, že i v mimořádných podmínkách života v emigraci bude možno pokračovat v kulturní a umělecké práci, a mj. i v práci divadelní – mohli zde svou mladou energii soustředit k tvorbě, která nejen měla sloužit k propagaci cílů čs. zahraničního odboje, ale byla nesena i úsilím uskutečnit určitý umělecký program, program, o jehož realizaci se začátečnický pokoušeli již ve vlasti.

Rozhovor s Pavlem Tigridem, Student, r. 4, 1968, č. 34 (21. 8. 1968), s. 1. – Osobní výpovědi Oty Ornesta (Praha) z 14. 10. a 28. 11. 1968 a Jany Ebertové (Brno) z 25. 6. 1976. Záznamy uložen. v soukr. archivu Bořivoje Srby. – Tigrid, Pavel: *Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu*. Praha (Odeon) 1992 (3. vydání). S. 101–102, 121, 139–140, 189–191. – Valtrová, Marie–Ornest, Ota: *Hraje vás tatínek ještě na housle?* *Rozhovor Marie Valtrové s Otou Ornestem*. Praha (Primus) 1993. S. 26, 36, 43, 48, 55, 57, 60, 63, 65, 92, 95, 96, 98, 102, 107–110. – Osobní výpovědi Pavla Tigrida (Praha) z října 1994 (Brno) a z 11. 11. 1994 (Plzeň). Záznamy uložen. v soukr. archivu Bořivoje Srby. – Červinka, Josef [Josef Schwarz]: *Trpělivě obnošené tělo*, Týden, r. 4, 1997. – *Sethávání*. [Rozhovor s Josefem Červinkou, tj. Josefem Schwarzem.] Rozhlasová relace vysílaná ve dnech 17. 5. a 26. 7. 1998 na stanici Českého rozhlasu Vltava při příležitosti 75. výročí vzniku Čs. rozhlasu.

Existenční postavení trojice Ornest–Tigrid–Schwarz v britském exilu

V prvních dvou letech svého pobytu v britském v exilu se Ornest, Tigrid a Schwarz věnovali kulturní a divadelní činnosti více méně jako ochotníci, byť se tak z části dělo v návaznosti na jejich působení v roli instruktorů pověřených na podzim roku 1939 tzv. Kulturní komisí Jednotné čs. skupiny samosprávné organizace uprchlíků ustavené při Czechoslovak Refugee Trust Fundu, který i je převzal do své péče, organizováním čs. exilového kulturního života a Londýně a v blízkém okolí (za tu práci však nepobírali žádný plat). V roce 1939 a v prvních měsících roku 1940 – tak, jak tomu bylo v případě většiny čs. uprchlíků žijících na britské půdě – jejich exilové živobytí bylo zabezpečeno měsíčním příjmem v podobě charitativní podpory plynoucí ze zmíněného fondu. Na jaře 1940 – poté, co jako jiní mladí čs. exulanti žijící v Británii odmítli uposlechnout mobilizačního příkazu vy-

daného Čs. národním výborem v Paříži a povolávajícího je k vojenské službě v čs. zahraničních jednotkách – byli však v rámci válečného nasazení nemobilizovaných sil z řad Britů i emigrantů přinuceni podrobit se příslušnému přeškolení a nastoupit na mobilizaci uvolněná pracovní místa v britském válečném průmyslu a v různých veřejných službách. Ornest a Schwarz byli nasazeni na práce do londýnských předměstských, od centra značně vzdálených továren jako elektrovodní svařeči, Tigríd byl zaměstnán jako číšník v restauraci hotelu Cumberland. V těchto prostředích pracovali pak po celou dobu tzv. „bitvy o Británii“, čas od času povolávání přitom i k pracím na odstraňování následků leteckého bombardování. Uprostřed roku 1941 se nicméně toto jejich existenční postavení proměnilo: tehdy totiž – po vstupu Sovětského svazu do války – byli na základě konkurzu všichni tři (a spolu s nimi i někteří další členové jimi ustanovené divadelní skupiny) angažováni Evropskou sekcí BBC jako překladatelé, hlasatelé a komentátoři a časem i jako spoluautoři pořadů vysílaných z Londýna do Československa. I když přijetím tohoto zaměstnání, v němž setrvali až do konce války a do svého návratu domů, nezískali statut přímo profesionálních umělců, získali možnost nadále se věnovat umělecké činnosti, existenčně dobře zabezpečeni, zcela systematicky.

Důvěrná zpráva Ministerstva národní obrany (Londýn) určená Vojenské kanceláři prezidenta republiky (Londýn) ve věci Zaměstnanci BBC – povolání k vojenské službě, čj. K 237–dův. III/1. odd. 1942 z 15. 2. 1942. Orig. kopie uložená v soukr. archivu Jana Janíčka, Brno. – Osobní výpověď Oty Ornesta (Praha) ze 14.10.1968. Záznam uložen v soukr. archivu Bořivoje Srby. – Dopis Oty Ornesta Bořivoji Srbovi ze 7. 1. 1969. Dopis je uchován v soukr. archivu adresáta. – Valtrová, Marie–Ornest, Ota: *Hraje váš tatínek ještě na housle? Rozhovor Marie Valtrové s Otou Ornestem*. Praha (Primus) 1993. S. 56–57, 60.

Kulturní a umělecké aktivity trojice Ornest–Tigríd–Schwarz v britském exilu

Existenčně zabezpečeni výše uvedeným způsobem, uplatňovali se Ornest, Tigríd a Schwarz – pokud šlo o kulturní a umělecké aktivity, které v britském exilu vyvíjeli – především v oblasti „pódiových umění“. Hlavně z jejich iniciativy – jak jsme již připomněli – se již v létě 1939, jakmile vznikla první významnější čs. exilová organizace v Británii, organizace Mladé Československo, na její půdě ustavila družina česky mluvících divadelních profesionálů i ochotníků, která časem pod názvem Dramatická skupina Československého kulturního střediska–Dramatic Group of Czechoslovak Cultural Centre se svými recitačními pořady i divadelními představeními pravidelně vystupovala na různých kulturněpolitických akcích, ať pořádaných čs. oficiálními místy anebo čs. nezávislými organizacemi, ať pořádaných institucemi emigrace jinonárodního původu či přímo institucemi britskými. V jejím popředí se uplatňovali i později, po roce 1941, když se uchýlila pod ochranná křídla Klubu československo–britského přátelství – Czechoslovak–British Friendship Clubu. Kromě toho od podzimu onoho roku se zejména Ornest a Tigríd tvůrčím způsobem v té oblasti prosazovali jako dramaturgové, režiséři i výkonní interpreti samostatně, na zmíněné družině nezávisle. Jak vážně přitom ke svému účinkování v této oblasti přistupovali, o tom svědčí mj. i skutečnost, že Ornest a Schwarz – a podle jejich příkladu i někteří další členové skupiny – absolvovali na základě stipendia stáž na londýnské Královské akademii dramatického umění (Royal Academy of Dramatic Art) ve třídě proslulého anglického herce Stewarta Grangera, v kolektivu soustředěném na studium Shakespearových her, aby si doplnili své odborné vzdělání o znalost anglické dramatické kultury.

Ač se v Británii silně angažovali právě jako divadelní umělci, nezůstali nicméně jen u svého působení v této oblasti kulturních a uměleckých aktivit. Schwarz – jako herec vládnoucí z uvedené trojice asi největším talentem – se ovšem po celou dobu svého pobytu v britském exilu projevoval především a skoro výhradně svými hereckými a recitačními výkony, vstupuje na jinou půdu jen sporadickými tvůrčími činy. Ornest s Tigridem – nemluvě ani o Ledererovi, který od prvních chvil, jež strávil na britských ostrovech, šel hlavně touto cestou – však kromě aktivit, které rozvíjeli v oblasti „pódiových umění“, se jako tvůrci významně exponovali i v dalších oblastech umělecké tvorby, zejména pak v oblasti tvorby literární, publicistické a editorské.

Sám Ornest si v tom smyslu vydobyl postavení zcela výjimečného, a to již v prvních dvou letech války. Stalo se tak nejen díky jeho vlastním spisovatelským výkonům (z nich zvláštní pozornosti si zaslouží zejména jeho práce beletristické, básně otiskované jednotlivě v exilových listech *Mladé Československo*, *Čechoslovák*, *Obzor* aj., dosud neshrnuté v ucelenou básnickou sbírku, dále dramatická pásma, montáže a hry, např. skeče *Volá Londýn* nebo drama *Slavnosti hladu*, jeho překlady např. ukázek básnické tvorby Majakovského atp.), ale i díky právě jeho činnosti editorské a redaktorské: už na jaře roku 1940 vytvořil v prostředí čs. emigrace v Británii první ediční platformu pro publikování svých vlastních literárních prací, ale i prací s ním názorově spřízněných druhů v podobě zprvu pouze na cyklostylovém tiskařském přístroji rozmnožovaného čtrnáctideníku *Mladé Československo*, z něhož se však časem vyvinul nejprve stejnojmenný, později na *Nové Československo* přezvaný řádně tiskárensky tištěný týdeník, vedle *Čechoslováka* nejvýznamnější to list čs. emigrace za druhé světové války vůbec. List, který založil a v prvních dvou letech redigoval (ale i sám tiskl a distribuoval), byl však nejen platformou pro prezentaci literárních výtvorů mladých básníků, prozaiků, kritiků a publicistů všeho druhu a pro jejich generační sebevyjádření, ale nabyl i významu důležité politické tribuny tlumočící stanoviska jak mladých levicově smýšlejících intelektuálů z řad exilové mládeže, tak celé politické levice zformovavší se v čs. exilové obci. O něco později, v závěru roku 1940, Ornest týmž způsobem účinkoval i při založení Kulturní přílohy *Mladého Československa*, v roce 1941 pak dalšího satelitního periodika *Mladého Československa*, měsíčníku *Kulturní zápisník*, a roku 1942 konečně i *Kulturní tribuny Mladého Československa*. Kromě toho, že založil nebo spoluzaložil tyto listy, Ornest – v tomto případě v úzké spolupráci s Karlem Brušákem – na jaře 1941 uvedl v život také speciální knižnici, tzv. *Edici Mladého Československa*, a společně se zmíněným svým druhem připravil k vydání první reprezentační číslo této edice – pozoruhodnou antologii české poezie *Ústý domova*.

Obdobným způsobem se v této oblasti kulturních a uměleckých aktivit angažoval i Pavel Tigrid. Nehledě k tomu, že i on se rozsáhle projevoval jako spisovatel skrze své vlastní autorsky původní práce (i on např. psal různé skeče pro rozhlasové vysílání BBC do Československa, pro vysílání BBC Home Service např. zdramatizoval *Vercorsovo* v té době právě vydané *Mlčení moře* aj.), následuje Ornestova příkladu věnoval se rozsáhle práci editorské a redakční: tak např. roku 1941 se spolu s dalším členem divadelní družiny *Mladého Československa*, Walterem Bergerem, ujal redigování tehdy nově založeného *Kulturního zápisníku*, z něhož se pak oba společně pokusili vytvořit ideovou protiváhu k úspěšně se mezitím prosadivší filiální kulturní revui *Čechoslováka*, k *Obzoru*. Po zániku tohoto měsíčníku pak jako jeho pokračování spolu s Bergerem roku 1943 založili novou literární revui, tentokrát v angličtině vycházející čtvrtletník *Review 43*, a její

vydávání navzdory velkým překážkám, které se jim kladly do cesty, udrželi až do konce roku 1944. A ovšem i Tigris se podílel na vydávání zmíněné již *Edice Mladého Československa* založené Ornestem a Brušákem – např. spoluprací na vydání jednoho ze „sešitů veršů z těžkých dob“ *Skryté prameny*, v němž nalezla roku 1942 své pokračování knížka českých veršů *Ústý domova*. Propagací české, zejména současné poezie, ať vznikající doma nebo v exilu, zabýval se Tigris soustavně, a to jak v řadě přednášek, které na různých místech k danému účelu proslovil, tak v dramatických pásmech sestavených z ukázek této poezie, kterými své přednášky zpravidla doprovázel.

K literárním pracím Ornestovým viz např.: or – [Ota Ornest]: *Weekend v Mercury Theatre*, Mladé Československo, r. 3, 1942, č. 3 (1. 2. 1942), s. 4. – Ornest, O. [Ota]: *Rozjímání kolem Čapka, Po večeru Karla Čapka v Mercury Theatre dne 2. února*, Mladé Československo, r. 3, 1942, č. 4/34 (15. 2. 1942), s. 4. – Ornest, Ota: *Píseň*, Mladé Československo, r. 3, 1942, č. 6 (15. 3. 1942), s. 4. – or. [Ota Ornest]: *Divadla v neděli, Poznámky českého herce*, Československ, r. 5, 1943, č. 7 (12. 2. 1943), s. 7. – Ornest, Ota: *Bylina*, Československ, r. 5, 1943, č. 8 (19. 2. 1943), s. 9. – Fab: *Dubnové dvojčíslo „Spiritu of Czechoslovakia“*, Československ, r. 5, 1943, č. 18 (30. 4. 1943), s. 6. – Ornest, Ota: *Kam jdele, mistři kultury?*, Československ, r. 5, 1943, č. 23 (4. 6. 1943), s. 9. – or– [Ota Ornest]: *Borotínský grunt (Jan Kolovrat: Čtyřerokost)*, Československ, r. 5, 1943, č. 29 (16. 7. 1943), s. 9. – Ornest, Ota: *Pavouk v síti*, Československ, r. 5, 1943, č. 30 (23. 7. 1943), s. 7. – Ornest, Ota: *Román na jevišti (L. N. Tolstoj: Vojna a mir)*, Československ, r. 5, 1943, č. 33 (13. 8. 1943), s. 7. – *The Central European Observer* [annonce], Československ, r. 34 (20. 8. 1943), s. 7. – Ornest, Ota: *Othello v Old vicu aneb Chvála režisérského umění*, Mladé Československo, r. 3, 1942, č. 20/50 (19. 9. 1942), příloha Kulturní tribuna, září 1942, s. 3–4. – Ornest, Ota: *Baletní podívaná*, Mladé Československo, r. 3, 1942, č. 28/58 (14. 11. 1942), příloha Kulturní tribuna, listopad 1942, s. 6–7. – Ornest, O. [Ota]: *Prodaná nevěsta v Sadler's Wellsu*, Československ, r. 5, 1943, č. 43–44 (28. 10. 1943), s. 13. – O. [Ota Ornest]: *Před premiérou Prodané nevěsty*, Československ, r. 5, 1943, č. 45 (5. 11. 1943), s. 9. – Ornest, Ota: *Říjen, Nové Československo*, r. 1/4, 1943, č. 44/108 (7. 11. 1943), s. 5. – Ornest, Ota: *Líst z kroniky*, Československ, r. 5, 1943, č. 47 (19. 11. 1943), s. 9 [tamtéž viz Ornest, Ota: *Podzimní*, s. 9]. – kbk [Karel Brušák]: *O českém divadle*, Československ, r. 6, 1944, č. 35 (8. 9. 1944), s. 9. – Ornest, Ota: *Dopis redakci*?, Československ, r. 6, 1944, č. 37 (22. 9. 1944), s. 7 [tamtéž viz odpověď Karla Brušáka na tento dopis a dovětké redakce]. – K literárním pracím Tigrisovým viz např.: „*Program Čs. ústavu. 9. února v 6 hod. 60 odp.: Přednáška Pavla Tigrisa o soudobé literatuře v Československu s ukázkami (anglicky)*“. Československ, r. 4, 1942, č. 6 (6. 2. 1942), s. 2. – Nesign.: *Ocel nadcházející revoluce*, Československ, r. 4, 1942, č. 7 (13. 2. 1942), s. 5. – kbk [Karel Brušák]: *Roznašecí kultury a poměry doma*, Československ, r. 5, 1943, č. 20 (14. 5. 1943), s. 9. – Berger, V. [Walter]–Tigris, P. [Pavel]: *Dopis redakci*, Československ, r. 5, 1943, č. 22 (28. 5. 1943), s. 9 [tamtéž viz kbk: *Úděl české kultury v myšlenkovém zmatku Evropy*, s. 9]. – K literárním aktivitám Schwarzovým např.: Schwarz, Josef: *Šotek na jazyku*, Československ, r. 5, 1943, č. 29 (16. 7. 1943), s. 9. – Schwarz, Josef: *Lermonov v sovětském filmu*, Československ, r. 5, 1943, č. 38 (17. 9. 1943), s. 7. – Dále viz Valtrová, Marie–Ornest, Ota: *Hraje váš latínek ještě na housle? Rozhovor Marie Valtrové s Otou Ornestem*. Praha (Primus) 1993. S. 73–75, 96. – [Další údaje o pramenech a literatuře k tomuto tématu viz v poznámkách k podkapitolám spisu popisujícím následně jednotlivé projevy kulturních a uměleckých aktivit těchto tvůrců.]

Josef Lederer–Jiří Klan

Prážský rodák Josef Lederer (nar. 1917), známý před válkou pod literárním pseudonymem Jiří Klan, se tvůrčím způsobem začal projevoval rovněž již v době svých studií. Už jako posluchač Karlovy univerzity započal – a to právě pod jménem Jiří Klan – zveřejňovat své první verše, svou osobitou intimní lyriku. Nejprve je zveřejňoval v Kritickém měsíčníku Václava Černého, jeho básně se však objevily i v *Jarním almanachu básnickém*, který vyšel již za okupace, tedy až po jeho odchodu do exilu, roku 1940 (almanach tehdy vyšel jen díky tomu, že byl opatřen antedatací, že se předstíralo, že byl vydán ještě za časů republiky). Názorově příslušel k téže skupině mladých českých básníků, která se zformovala na konci třicátých let sice pod vlivem Františka Halase, ale na bázi tvůrčího programu, jímž již silně pronikaly tendence existencialistického myšlení, a ke které se jako

básník hlásil i právě Jiří Orten. To ostatně dokládají i jeho básně z let pobytu v exilu, které souborně vyšly bohužel až po jeho smrti (stalo se tak zásluhou Ivana Jelínka roku 1993).

Lederer se díky přátelství s Ortenem již v Praze pohyboval v okruhu zmíněných mladých intelektuálů, ale pro svou poněkud plachou povahu zůstával vždy trochu stranou i např. jejich divadelního podnikání, kterému více méně jen zpozdválil přihlížel. Podobně si počínal i v Londýně, i když právě jeho autorské práce – původní dramatické scény a skeče určené pro provedení o večerech organizovaných Ornestem, Tigridem a Schwarzem – sehrály zejména v prvním období divadelní činnosti čs. exulantů v Londýně významnou roli. V roce 1940 – prý v souvislosti se zahájením studia na University of Wales v Cardiffu (později studoval na v King's College na University of London) – od přímé součinnosti s Ornestovou skupinou odstoupil a nadále se vedle studií věnoval intenzivně jen literární činnosti, jejíž výsledky publikoval v exilových časopisech a v britském rozhlasu. Mj. překládal a hojně uveřejňoval v českých listech anglickou a francouzskou poezii, hlavní doménou jeho literární činnosti byla však původní básnická tvorba, z níž ukázky otiskoval hlavně v časopisech Čechoslovák a Obzor. V oblasti dramatické tvorby projevoval se nadále především svými pracemi – byly prý to stovky satirických rozhlasových her a skečů – určenými pro české rozhlasové vysílání BBC; skrze ně znovu příležitostně vstupoval s divadelníky této skupiny do pracovního kontaktu.

Klan, Jiří [Josef Lederer]: *Epistoly budoucnosti (Egon Hostovský: Sedmkrát v hlavní úloze)*, Čechoslovák, r. 5, 1943, č. 29 (16. 7. 1943), s. 9. – Klan, Jiří: *Čechy a Anglie (Bohemia in Early English Literature by René Wellek)*, Čechoslovák, r. 5, 1943, č. 35 (27. 8. 1943), s. 9. – Klan, Jiří: *Druhé číslo Review-43*, Čechoslovák, r. 5, 1943, č. 41 (8. 10. 1943), s. 9. – Klan, Jiří: *Podobizna [báseň]*, Obzor, r. 4, 1944, č. 1 [bez data], [tamtéž viz i John Donne: *U vytržení*, báseň, přeložil Jiří Klan, a Lederer, Josef: *John Donne a počátky anglického baroku*]. – Klan, Jiří: *Rozhovor noční [báseň]*, Obzor, r. 4, 1944, č. 2–3 [bez data], [tamtéž viz Klan, Jiří: *Starý hřbitov*, báseň, a dále *John Milton: Monolog Samsonův, Dramatické básně Samson Agonistes verš první až stýdvátý*, přeložili Karel Brušák a Jiří Klan], s. 41, Lederer, Josef: *Historická poznámka o anglické tragedii krvavé pomsty*, s. 64, a Lederer, Josef: *Divadlo*, s. 65–70]. – Osobní výpovědi Oty Ornesta (Praha) ze 14. 10. 1968, 22. 11. 1968 a z 19. 9. 1972. Záznamy ulož. v soukr. archivu Bořivoje Srby. – Kovtun, Jiří: *Doslov*. In: Lederer, Josef: *Elegie*. Purley, Surrey [Anglie] (Nakladatelství Rozmluvy) 1986. S. 47–51. – Tigrid, Pavel: *Kapšesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu*, Praha (Odeon) 1992 [3. vydání]. S. 109. – Jelínek, Ivan: *Josef Lederer [předmluva]*. In: Lederer, Josef: *Básnické dílo*. Praha (Rozmluvy, nakladatelství Alexandra Tomského) 1993. S. 5–17 [zde viz zejm. s. 5–6]. – Lederer, Josef: *Básnické dílo*. [Zde viz zejm. verše vzniklé v letech 1939–1945 v Británii.] Praha (Rozmluvy, nakladatelství Alexandra Tomského) 1993. – Valtrová, Marie-Ornest, Ota: *Hraje váš tatínek ještě na housle? Rozhovor Marie Valtrové s Otou Ornestem*. Praha (Primus) 1993, S. 26, 29, 32, 35–36, 38–40, 43–44, 48, 53, 58, 62, 93, 103, 123. – Osobní výpovědi Pavla Tigrida (Praha) z října 1994 (Brno) a z 11. 11. 1994 (Plzeň). Záznam ulož. v soukr. archivu Bořivoje Srby. – *Sethkávání*. [Rozhovor s Josefem Červinkou, tj. Josefem Schwarzem.] Rozhlasová relace vysílaná ve dnech 17. 5. a 26. 7. 1998 na stanici Českého rozhlasu Vltava při příležitosti 75. výročí vzniku Čs. rozhlasu.

Věra Langrová

Dcera dramatika Františka Langra, který – jak už bylo řečeno – tehdy sloužil v hodnosti podplukovníka, později plukovníka zdravotní služby nejprve u čs. zahraniční armády ve Francii a po jejím přesunu od roku 1940 v Londýně, měla tak říkajíc divadlo v krvi. Pocházejíc z Langrova prvního manželství s ruskou emigrantkou od nejtělejšího mládí projevovala vcelku výjimečné umělecké vlohy, pročež se také – ve snaze se kvalifikovaně připravit pro profesionální hereckou dráhu – brzy po svém příchodu do Londýna v roce 1939 dala zapsat na tamější proslulou divadelní školu Royal Academy of Dramatic Art. S divadelní skupinou

Mladého Československa, pozdější Dramatickou skupinou Československého kulturního střediska, spolupracovala skoro od samého počátku její činnosti až do ukončení jejich aktivit.

Srov.: Holý, Jiří: *Svět Františka Langra* [doslov]. In: Langer, František: *Byli a bylo*. Praha (Státní pedagogické nakladatelství) 1991. S. 305.

Marie (Marianne) Hellerová

Z umělců, jejichž profesní zájmy směřovaly přímo k vytváření divadelních představení, se v prvním období práce centrální divadelní skupiny Mladého Československa, vystupující pod názvem Dramatická skupina Čs. kulturního střediska, v jejím popředí výrazně prosazovala i choreografka a tanečnice Marie (Marianne) Hellerová. Tato významná taneční umělkyně, pocházející z Děčína, dcera někdejší členky Městského divadla na Královských Vinohradech a činohry Národního divadla Marianny Hellerové, žačka známé choreografky a tanečnice Osvozeného divadla z dob jeho počátků a divadélka Dada Jarmily Kröschlové a bývalá asistentka Běly Friedländrové, se v pražském kulturním prostředí uvedla již v meziválečných letech. Do Londýna přišla provázena skvělou uměleckou pověstí a brzy se zapojila do místního čs. exilového kulturního života. Podílela se na nastudování Ornestových „pódiových“ pořadů, pokud v nich byla významněji exponována choreografická složka a zasloužila se ve svém oboru o jejich dobrou úroveň. Byla však hlavní autorkou tanečních kreačí ve folklorních pořadech nejen této skupiny, ale i dalších skupin působících v rámci zmíněné mládežnické organizace. Později, na přelomu let 1941–1942, organizovala kurzy rytmiky a tance i v rámci kulturních aktivit CBFC. Na počátku roku 1942 byla pak přizvána ke spolupráci s londýnskou tzv. Ruskou operou na jedné z jejich premiér a této operní scéně věnovala značnou část své energie později i v pravidelném angažmá.

Nesign.: „*Marianna Hellerová, bývalá členka [...]*“ (rubr. *Program Czechoslovak-British Friendship Clubu*), Mladé Československo, r. 2, 1941, č. 30 (15. 12. 1941), s. 5. - Nesign.: „*Die csl. Tänzerin Marianne Heller[...]*“ (rubr. *Kulturnotizen*), Zeitspiegel, Jg. 4, 1942, Nr. 4 (24. 1. 1942), S. 9.

Jiří Weiss

Významným činitelem čs. exilového kulturního života ve Velké Británii za druhé světové války stal se i filmový scénárista a režisér Jiří Weiss. Pražský rodák (nar. 1913), nedostudovaný právník, generačními i přátelskými pouty spojený s Ornestovou divadelní družinou, začal se tvůrčím způsobem v oboru tvorby filmové projevat již za pobytu doma ve třicátých letech. Svůj první hraný film, *Lidé na slunci*, natočil už jako dvacetiletý roku 1933. Hned od počátku jeho profesionální umělecké kariéry se však hlavní doménou jeho tvůrčích aktivit stalo natáčení krátkých dokumentárních filmů. Ve druhé polovině těchto let upoutal pozornost širší veřejnosti zejména právě svými filmovými dokumenty, např. filmy *Nad Lužnicí slunce svítí* (1936), *Pojď s námi* (1937), *Přístav vzdušného moře* (1937), *Naše země* (1937). Po příchodu do exilu v době pomnichovské pokračoval i na britské půdě v práci filmového dokumentaristy a záhy i zde se se svým uměním úspěšně prosadil. O spolupráci s ním stála nejen čs. oficiální místa, která si slibovala od této spolupráce, že jí pomůže při propagování záměrů a cílů čs. zahraničního odboje, ale časem i britské filmové společnosti, které oceňovaly Weissovu schop-

nost vypovídat o skutečnosti i s krutou upřímností, jak se to projevovalo zejména v jeho úsilí o vyzvedávání charakteristických, v uvedeném smyslu nadměru příznačných realistických až naturalistických detailů. Na rozdíl od jiných čs. umělců si Weiss proto v exilu nemohl stěžovat na nedostatek pracovních příležitostí profesionálního druhu, zejména pak poté, co se stal zaměstnancem filmové sekce sovětského vyslanectví v Londýně (1941). Již v roce 1939 natočil propagační film o Čechoslovácích a o jejich odhodlání bojovat proti okupantům českých zemí, nazvaný *Secret Allies (Utajení spojenci)*, který – opakovaně promítán při nejruznějších, zejména slavnostních příležitostech – sloužil jako důležitý nástroj čs. oficiální kulturní propagandy napomáhající vedení čs. zahraniční odbojové akce získávat sympatie britské veřejnosti pro politické cíle oné akce. Filmů podobného tematického zaměření pak vytvořil během války několik: byly to např. stříhové filmy *Rape of Czechoslovakia (Ukradené Československo, 1939)*, *Eternal Prague (Věčná Praha, 1940)*, *Home Front (Domácí fronta, 1941?)*. V roce 1943 natočil film o hrdinství čs. letců bránících Británii před útoky Luftwaffe *Fighter Pilot (Stíhací pilot)*. Jeden ze svých filmů věnoval i odboji vedenému prostými Nory proti okupantům Norska a jejich quislingovským přísluhovačům. Těsně před koncem války natočil baladicky zaměřený film s tematikou vytěženou ze životního prostředí rybářů žijících na severu Británie *Ohnivý rybolov*. S menším úspěchem se setkal první ze dvou hraných filmů, které v britském exilu natočil, *John Smith Wakes Up (1941)*.

Ač k divadlu měl Weiss velmi blízko, do čs. exilového divadelního dění se zapojil – pokud víme – pouze v jediném případě, spoluúčastí na režii hry *A Town Without Name (Město beze jména)*, která byla provedena roku 1943 v rámci kulturního programu manifestace *London Calling Prague (Londýn volá Prahu)* v proslulé londýnské Royal Albert Hall.

I Weiss se v exilu činně projevoval jako publicista, britský polemik a divadelní a filmový kritik.

Nesign.: *Secret Allies, Čechoslovák v Anglii*, r. 1, 1939, č. 1 (16. 10. 1939), s. 10. – Nesign.: *Čechoslováci v Londýně oslaví 28. říjen, Čechoslovák v Anglii*, r. 1, 1939, č. 3 (28. 10. 1939), s. 4. – Nesign.: *O filmu kulturním, Rozmluva s režisérem Jiřím Weissem*, Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 50 (12. 12. 1941), s. 8. – Weiss, Jiří: *Čarodějův učeň*, Obzor, r. 1, 1941, č. 8 (prosinec 1941), s. 3, 11–12. – Weiss, Jiří: *„Pane redaktore, chtěl bych odpovědět na otázku [...]“*, *O kulturní bilanci* (rubr. *Volná tribuna*), Čechoslovák, r. 4, 1942, č. 3 (16. 1. 1942), s. 8 [tamtéž viz Synek, Kornel: *„Milý příteli [...]“ /odpověď J. Weissovi/*]. – Weiss, Jiří: *Nové sovětské filmy*, Obzor, r. 2, 1942, č. 2 (únor 1942), s. 13–15. – Nesign.: *London Calling Prague*, Čechoslovák, r. 5, 1943, č. 12 (19. 3. 1943), s. 2. – Weiss, Jiří: *Otázky*, Obzor, r. 2, 1942, č. 4 (duben 1942), s. 3–4. – Weiss, Jiří: *Moje norské filmování*, Mladé Československo, r. 3, 1942, č. 27/57 (7. 11. 1942), s. 4. – Weiss, Jiří: *Film o Lidicích*, Nové Československo, r. 1/4, 1943, č. 3 (16. 1. 1943), s. 10. – Nesign.: *„Manifestace v Albert Hall [...]“* (rubr. *O lidech a věcech*), Nové Československo, r. 1/4, 1943, č. 12/76 (20. 3. 1943), s. 2 [tamtéž viz il.: *Město beze jména*, s. 4]. – kbk. [Karel Brušák]: *Before the Raid*, Čechoslovák, r. 5, 1943, č. 36 (3. 9. 1943), s. 7. – Bartošková, Šárka–Bartošek, Luboš: *Filmové profily. Sv. 2. Českoslovenští režiséři, kameramani, hudební skladatelé a architekti hraných filmů*. Praha (Československý filmový ústav) 1993. S. 889–890. – Merhaut, Václav: *Jiří Weiss*, Praha (Československý filmový ústav) 1988. – Nesign.: *Weiss Jiří* [heslo]. In: *Encyklopédia filmu*. [Uspoř. Richard Blech.] Bratislava (Vydavateľstvo Obzor) 1993. S. 889–890. – Valtrová, Marie–Ornest, Ota: *Hraje váš tatínek ještě na housle? Rozhovor Marie Valtrové s Otou Ornestem*. Praha 1993, s. 102–104. – Weiss, Jiří: *Bílý Mercedes*. Praha (Victoria Publishing) 1995.

Podíl divadelních umělců německé národnosti na kulturních aktivitách čs. emigrace v Londýně

Na kulturních aktivitách čs. emigrace v Londýně se v letech 1938–1945 vedle nemnoha divadelníků české národnosti rozsáhle podílela rovněž řada divadelních

tvůrců německé národnosti, českých Němců zrozených přímo na území Československa, jakož i těch, kteří na toto území přišli z Německa a z Rakouska po nástupu fašismu k moci a našli u nás přechodné útočiště. Většina z nich – a nebyli to jen uprchlíci z Německa a Rakouska, kteří v ČSR našli pouze dočasný azyl, byli to rovněž někteří čeští Němci – se po příchodu do Londýna v letech 1938 a 1939 přimkla ovšem k organizacím svých soukmenovců, kteří se utekli do exilu v Británii ze svých rodných zemí již dříve, a zapojovala se také do jejich kulturního života. Avšak to neznamenal, že rezignovali na spolupráci s Čechy při vytváření „pódiových“ a mj. i divadelních programů vznikajících v prostředí čs. emigrace. S čs. emigrantskou obcí z těchto umělců zvláště intenzivně spolupracovali politicky levicově smýšlející divadelníci mladšího věku, kteří již před válkou – jsouce zaměstnáváni v divadlech čs. německé menšiny – se svými českými kolegy udržovali tvůrčí i přátelské osobní kontakty. Ti se i v exilu nadále cítili především občany ČSR, spolupráci s českými exilovými divadelníky chtěli demonstrovat také svou občanskou sounáležitost s českým národem. Proto také v kulturních podnicích organizovaných českými emigranty často účinkovali a k úspěchu čs. „pódiového“ exilového umění přispěli i řadou svých samostatných programových podniknutí uskutečněných v rámci právě kulturních aktivit čs. emigrace. A protože ve většině případů šlo o vyzrálé umělce, díky jejich účasti tyto podniky nabývaly vysoké umělecké úrovně.

Z významných německy mluvících umělců, před válkou dobře známých v našem domácím i v německém a rakouském prostředí, se k myšlence česko-německé spolupráce ve sféře všeobecně kulturních a divadelních aktivit čs. emigrace hned od počátku svého pobytu v exilu hlásili např. režiséři Heinrich Fischer, Julius Gellner, Paul Lewitt, herci Paul Demel, Richard Duschinsky, Fritz Valk (Falk), Charlotte Küterová (Küter), Friedrich Richter, Emmi (Amy) Franková (Frank, vl. jméno Richter), Elsbeth Warnholtzová (Warnholtz) aj.

Leckterý z těchto divadelníků rozvíjel svou spolupráci s Čechy dokonce i přímo na půdě Mladého Československa (např. Anna Maria Joklová a Herbert Lom, kteří se však v tomto směru aktivněji projevovali až ve druhé polovině svého pobytu v exilu). Ne všichni přitom byli členy této organizace – řádné členství v jejích kolektivech přijali jen někteří umělci mladého věku (např. Joklová, nikoli však prý Lom!). Většina – především herci středního a staršího věku (Warnholtzová, Demel) – do spolupráce s jejími divadelními soubory vstupovali pouze jako hosté. Teprve v později založeném Czechoslovak-British Friendship Clubu získali i oni příhodné podmínky pro širší rozvinutí této spolupráce a zároveň také pro svou samostatnou tvůrčí činnost.

Připomeňme též, že mnozí z čs. Němců věnujících se divadelnické profesi působili též v německojazyčném vysílání BBC, určeném posluchačům v hitlerovské „Říši“. Bylo mezi nimi i několik profesionálů, kteří – jakmile zvládli anglický jazyk – hledali a posléze také našli (a to v některých případech trvalé) uplatnění v anglických profesionálních divadelních souborech a v dramatickém oddělení BBC, zaměřujícím se na produkci rozhlasových pořadů pro Angličany a další anglicky mluvící obyvatele planety.

Heinrich Fischer

Mimořádně významným způsobem se v čs. exilovém kulturním dění v Londýně za války – a to i v oblasti divadelních aktivit – z uprchlíků německé

národnosti projevoval spisovatel, překladatel, divadelní funkcionář, dramatický autor, dramaturg a režisér, vědecký pracovník a editor Heinrich Fischer, který své renomé významného exilového kulturního činitele založil svou mnohostrannou kulturní činností rozvíjenou již v letech 1933–1938 v Praze, v níž vyhledal azyl po svém útěku z Německa uchváceného hitlerismem.

V divadelním světě se jako taková osobnost, osobnost programátorského typu, prosadil ovšem už před příchodem do ČSR v letech dvacátých a na počátku let třicátých, a to svou dramaturgickou a režisérskou tvorbou realizovanou v Mnichově na scéně tamějších Kammerspiele (Komorní hry), které i pod jeho celkovým programovým vedením v řídicích funkcích intendanta a uměleckého šéfa doznaly velkého rozkvětu. Svou činnost v tomto divadle sice na delší dobu přerušil, když byl povolán do Berlína za ředitele proslulého Theater am Schiffbauerdamm, v němž tehdy pracoval i Bertolt Brecht, po několika letech strávených působením v politicky tehdy sice neklidném, ale umělecky produktivním berlínském prostředí se však posléze do čela zmíněných mnichovských Komorních her na léta 1931–1933 opět vrátil, aby jim znovu vtiskl význam jedné z nejpřednějších německých scén.

Za berlínského a následného mnichovského a konečně pražského pobytu pozornost však upoutával i svou tvorbou literární, literárněvědeckou a editorskou. V této sféře svých tvůrčích zájmů se úspěšně představil např. souborem esejí *Un-geschminkt* (Wien–Leipzig 1932) a spisem *Karl Kraus und die Jugend* (Wien 1934), jakož i spoluúčastí na vydání antologie *Die Vergessenen: Hundert deutsche Gedichte des XVII. und XVIII. Jahrhunderts* (Berlin 1926). Po léta se zabýval vydáváním korespondence svého zemřelého přítele, žurnalisty a dramatika Karla Krause (později stal se pořadatelem jeho literární pozůstalosti). Jako blízký spolupracovník Bertolta Brechta podílel se publicisticky na odhalování politických intrik v zákulisí tzv. výmarské republiky, zejména pak tajných aktivit nacistů. Spolupráce s Brechtem našla posléze svůj výraz i v jeho podílu např. na prvním nastudování Brechtovy *Die Dreigroschenoper* (*Žebrácká opera*, Berlin 1928). Samostatně editoval divadelní žurnál *Das Stichwort*.

Po příchodu do ČSR se usadil v Praze a zde pokračoval především ve své činnosti literární a editorské. Systematicky spolupracoval zejména s pražským listem *Die Neue Weltbühne*, který byl nástupcem v roce 1933 zaniklého listu *Die Weltbühne*. Hlavním prostředím Fischerových aktivit se však stalo rozhlasové vysílání pražských stanic *Prager Deutsche Sendung* a posléze rozhlasové stanice *Prag II*: Fischer působil v nich jako redaktor, komentátor i hlasatel, ale též jako dramatik, dramaturg a režisér. Všechna jeho práce pro rozhlas nesla se v duchu ostře protinacistické a protifašistické propagandy. Zvláštní zmínky si zaslouží, že Fischer byl předsedou výboru *Volksbildungsverein Urania*, spolku, který se v témž duchu staral o lidovou osvětu, ale také o politické uvědomování širokých vrstev českých Němců.

Roku 1939 za pomoci organizace *Germania Lived*, založené k tomuto účelu v Londýně, emigroval do Velké Británie a zde nadále s velkým osobním nasazením rozvíjel své dosavadní kulturní a umělecké aktivity. Hned roku 1939 působil při založení – a pak se stal jedním z jeho hlavních dramatických autorů a režisérů – kabaretu organizace *Freier Deutscher Kulturbund 24 Schwarze Schafe*. I v britském exilu nicméně hlavním polem jeho působnosti bylo rozhlasové vysílání určené posluchačům v německy mluvících zemích, jež si hitlerovci podrobili. Požívaje obecné úcty mezi emigranty, ale i důvěry samých Britů, té mj. i díky tomu, že se postupně distancoval od silně prokomunistických organizací německých emigrantů, např. právě FDKB, kterou zprvu pomáhal formovat, byl roku 1941 kooptován do vedení *European Section BBC* a posléze se stal ředitelem německého

departamentu této sekce. V souvislosti s tímto svým rozhlasovým působením se uplatňoval rozsáhle jako autor rozhlasových her a dokumentárních pořadů. Dalším polem jeho publicistických aktivit byly pak časopisy *New Writing*, *Horizont* a *Die Zeitung*.

Tak jako již za pobytu v Praze i v Londýně Fischer udržoval úzké vztahy s Čechy i s českými Němci a významně účinkoval i přímo v kulturním životě zdejší čs. emigrace.

Der deutsche Rundfunk in der Tschechoslowakischen Republik. [Hrsg. Oscar Frankl.] Praha 1937. – IfZ: Fischer, Heinrich [heslo]. In: *International Biographical Dictionary of Central European Emigrés 1933–1945*. Vol. 2, Part 1, A–K. *The Arts, Sciences and Literature*. [General Editors Herbert A. Strauss, New York, – Werner Röder, München.] München–New York–London–Paris (K.G. Saur) 1983. Pp. 299–300. – Clarke, Alan: *They Came to a Country: German Theatre Practitioners in Exil in Great Britain, 1938–1945*. In: *Theatre and Film in Exile, German Artists in Britain, 1933–1945*. [Edit. by Günter Berghaus.] Oxford–New York–München (Oswald Wolff Books–Berg Publishers) 1989. P. 108. – Stamberg, Ursula: *Deutschesprachiges Theater im Prag der Zwischenkriegszeit. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie an der Grund- und Intergrativwissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien*. Wien 1993. Typoscript uchov. mj. v soukr. archivu Bořivoje Srby. S. 109, 189.

Julius Gellner

Významnou pozici mezi čs. exilovými kulturními a uměleckými pracovníky od chvíle svého příchodu do britského exilu zaujímal i Julius Gellner, do roku 1938 umělecký vedoucí a režisér činohry Neues Deutsches Theater v Praze.

Gellner přišel do Prahy hned s první vlnou emigrace opustivší Německo po uchvácení moci v Německu nacisty, roku 1933, a jako mnozí jiní emigranti z jeho branže nalezl zde – díky uznalosti čs. úřadů, ale i vstřícnosti vedoucích činitelů čs. německých divadel – možnost pokračovat v práci v prominentním uměleckém postavení, v postavení nejprve režiséra a později i uměleckého vedoucího činohry zmíněného pražského německého divadla. V tomto postavení záhy kolem sebe soustředil přední herce souboru, zejména se pak obklopil těmi, kteří jako on vyhledali v ČSR azyl před hitlerismem: byli to např. Fritz Valk (Falk), Paul Demel, Arnold Marlé, Friedrich Richter, Elsbeth Warnholtzová aj. Opíraje se o jejich solidaritu projevující se nejen shodným uměleckým, ale i politickým srozuměním, ostře proměnil dosavadní programovou orientaci souboru divadla a propůjčil této provinciální scéně význam jednoho z nejpřednějších německých divadel své doby stojících na pozicích protifašistického odporu. Svůj program představil již na konci února 1934 nastudováním dramatu Ferdinanda Brucknera *Die Rassen (Rasy)*, odhalujícího kořeny rasové ideologie, což vyvolalo mezi německými fašisty u nás i v Německu a jejich českými spojenci velikou bouři nevole. V dalších letech pokračoval v rozvíjení tohoto programu studováním obdobných, v protifašistickém duchu politicky exponovaných děl a vyvrcholil tuto svou programovou činnost nastudováním Čapkovy v téměř duchu silně vyznívající *Matky*, jejíž premiéra na scéně Nového německého divadla 8. března 1938 o pouhé tři dny předcházela hitlerovský „anšlus“ Rakouska. Po Mnichovu bylo na nátlak nacisticky smýšlejících sudetských Němců, jakož i vyslanectví Velkoněmecké říše Nové německé divadlo v Praze jako „hnízd“ údajně „protiněmeckých“, tj. antifaašistických sil, násilně uzavřeno a Gellner se spolu s jinými jeho členy ocitl na dlažbě.

Jako jeden z nejbojovněji vystupujících odpůrců fašistických režimů mezi čs. divadelníky byl však tehdy bezprostředně ohrožen nejen existenčně, ale i na životě. A tak po „krachu“ demokratické státní soustavy v ČSR spolu s většinou své-

ho souboru i on se cítil nucen vyhledat azyl v cizině a také on za svou novou azylovou zemi zvolil Británii.

Přicházejí sem s pověstí vynikajícího umělce, se Gellner – na rozdíl od mnoha jiných význačných německých divadelníků dlících tehdy v exilu na britských ostrovech – brzy uchytil ve zdejší profesijní prostředí divadelní tvorby, a to hned v tom v Anglii nejvýznamnějším. Spolu s „prvním“ hercem svého pražského souboru, česko-německým protějškem našeho Václava Vydry Fritzem Valkem, který si záhy poangličtil své příjmení na Falk, pronikl již roku 1941 na scénu požívající pověsti jakéhosi „národního divadla“ Angličanů, divadla Old Vic Group Company v Londýně, a oba zde zakrátko zaujali dominantní postavení, on jako režisér, Valk jako herec, a dlužno říci, že se tak stalo nikoli snad v repertoáru vycházejícím z tradice evropské kontinentální dramatické tvorby, ale na dramaturgické půdě pro Brity nejposvátnější, v repertoáru shakespearovském, tedy v nejvlastnější programové doméně Old Vicu, kterou do té chvíle kontrolovali svým uměním takoví herci, jako byli John Gielgud a Laurence Olivier – to působilo skoro jako zázrak. Toho roku 1941 uvedl Gellner na této scéně *Kupce benátského* s Valkem jako Shylockem, v červenci roku následujícího pak *Othella* s Valkem opět v hlavní roli, a oběma těmito nekonvenčními inscenacemi animovali britskou společnost natolik, že se volalo po tom, aby mu bylo svěřeno další nastudování Shakespeara. V srpnu 1943 na scéně Arts Theatre diváci pak v jeho režijním provedení spatřili v nové anglické verzi slavnou Piscatorovu dramatizaci (vypracovanou Piscatorem ve spolupráci s Alfredem Neumannem) Tolstého románu *Vojna a mír–Krieg und Frieden* (zde uvedeno pod názvem *War and Peace*): ve výpravě Heina Heckrothta v ní vystoupili vedle Henryho Oscara, který se ujal role Vypravěče, hlavně Gellnerovi pražští spolupracovníci, v čele opět s Valkem, hrajícím tentokrát roli ruského vojevůdce Kutuzova, a s Peterem Ihlem (vystupujícím tehdy pod již rovněž poangličtělým příjmením jako Peter Illing), který v tomto představení vytvořil postavu Napoleona.

Ač se za svého zdejšího pobytu soustředil především na proniknutí v prostředí anglického kulturního života, významná byla i činnost, kterou rozvíjel v prostředí kulturního života německé a čs. emigrace. Gellner jako režisér účinkoval mj. i v různých kulturních a uměleckých podniknutích čs. emigrace, které měly demonstrovat sounáležitost demokratických Němců a Čechů – tak např. pro *Gala Performance Czechoslovak–British Friendship Clubu*, konané v Arts Theatre 26. ledna 1942 při příležitosti 1. valné hromady klubu, nastudoval s německými herci výjevy ze Schillerova *Dona Carllose*.

V této souvislosti nutno připomenout, že se i on rozhodným způsobem podílel na přípravě dramatických pořadů rozhlasového vysílání BBC určeného posluchačům v Německu, Rakousku a v česko-německých Sudetech; pro toto vysílání BBC Gellner připravil desítky pořadů jak vážného, tak satirického typu a nemalou měrou se zasloužil o jeho vysokou ideovou a uměleckou kvalitu.

Ornest, O. [Ota]: *Othello v Old Vicu aneb Chvála režisérského umění*, Mladé Československo, r. 3, 1942, č. 20/50 (19. 9. 1942), s. 3–4. – Schneider, Hansjörg: *Exillheater in der Tschechoslowakei 1933–1938*, Berlin (Henschelverlag) 1979. S. 34, 36, 43, 45, 146, 240. – Clarke, Alan: „*They Came to a Country*“: *German Theatre Practitioners in Exil in Great Britain, 1938–1945*. In: *Theatre and Film in Exile, German Artists in Britain, 1933–1945*. [Edit. by Günter Berghaus.] Oxford–New York–München (Oswald Wolff Books–Berg Publishers) 1989. Pp. 103–105, 111. – Stamborg, Ursula: *Deutschsprachiges Theater im Prag der Zwischenkriegszeit. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie an der Grund- und Intergratiuwissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien*. Wien 1993. Typoscript uchov. mj. v soukr. archivu Bořivoje Srby. S. 165, 195, 294.

Další významný divadelní tvůrce německého, tentokrát však česko-německého původu, ředitel, režisér a herec Paul Lewitt jako pražský rodák (nar. 1895) prožil sice dětství a rané mládí v Praze, ale později studoval – a to obor herectví – v Berlíně a po řadu následujících let působil na různých scénách „výmarského“ Německa. Nejprve jako herec, později jako herec a režisér v Královci (Königsberg) ve Východním Prusku, nato v Piscatorově Proletarisches Theater (Proletářské divadlo) v Berlíně a v tamním Deutsches Künstlertheater (Německé umělecké divadlo) a ještě později i na tamní Volksbühne (Lidová scéna). Mezitím krátce pobyl v angažmá i v divadle Komödie v Drážďanech a v Künstlertheater für Rhein und Main (Umělecké divadlo Porýnska a Mohučska) ve Frankfurtu nad Mohanem. Po nástupu nacistů k moci se roku 1933 vrátil zpět do vlasti, aby zde pokračoval ve slibně se rozvíjející tvůrčí činnosti, v letech 1933–1934 nejprve jako hlavní režisér Neues Stadttheater (Nové městské divadlo) v severočeských Teplicích-Šanově, od roku 1935 v Praze v Neues Deutsches Theater a v dalších čs. německých divadlech. I on se hlásil k levicově orientovanému antifašistickému hnutí divadelníků německé národnosti působících v ČSR. V tomto názorovém a organizačním rámci činně se účastnil práce např. v klubech Hans Otto-Klub a Bert Brecht-Klub, v klubu Die Tat a posléze také v Klubu českých a německých divadelních pracovníků a účinkoval v divadelní společnosti soustřeďující ve svém souboru divadelníky-exulanty mladého věku, ve Freie Deutsche Spielgemeinschaft, v antifašisticky orientované divadelní skupině Einheitsfront-Truppe, a zejména pak ve Svazu dělnických divadelních ochotníků československých, jakož i v sesterské organizaci tohoto svazu, sdružující dělnické divadelní ochotníky německé národnosti, v tzv. Volksbühnenbund (Svaz lidových scén). V roce 1938 nastudoval s prominentními čs. německými herci u nás poprvé v hru Bertolta Brechta *Die Gewehre der Frau Carrar* (*Pušky paní Carrarové*). Další důležitou doménu jeho tvořivého nasazení představovalo vysílání pražské stanice německých a rakouských antifašistů Prager Deutsche Sendung.

Do Velké Británie se spolu se svou ženou, herečkou Charlotte Küterovou – ač byl předtím jako pracovník k tomu účelu zřízeného klubu Die Tat organizoval evakuaci nacisty ohrožených umělců z „pomnichovské“ ČSR – vypravil – přidržuje se zásad kapitána potápějící se lodi – ilegálně až teprve po obsazení českých zemí, v dubnu 1939. V Londýně se pak znovu energicky zapojil do organizační, kulturní a kulturněpolitické a ovšem i umělecké činnosti, zejména pak v rámci aktivit Freier Deutscher Kulturbund a Austrian Centre: účastnil se založení a pak i vlastní práce ansámbľů divadélek německy mluvících emigrantů 24 Schwarze Schafe a Laterndl a mnoha jiných podniknutí tohoto druhu, mj. také těch, která se uskutečňovala v prostředí kulturních aktivit přímo čs. emigrace. Významnou měrou se – režisérsky i herecky – podílel též na vytváření rozhlasových pořadů vysílaných BBC pro německé posluchače nacisty ovládaných zemí.

Schneider, Hansjörg : *Exiltheater in der Tschechoslowakei 1933–1938*. Berlin (Henschelverlag) 1979. S. 13, 36, 44–46, 49–51, 72, 139–140, 201, 208, 212, 226–228, 238, 240. – Leske, Birgid-Reinisch, Marian: *Exil in Grossbritannien*. In: *Exil in der Tschechoslowakei in Grossbritannien, Skandinavien und in Palästina* [Hrsg. Ludwig Hoffmann. Redig. Gisela Seeger.] *Kunst und Literatur im antifaschistischen Exil 1933–1945*. Bd. 5. Leipzig (Verlag Philipp Reclam jun.) 1980. S. 100–101, 121, 124–126, 168, 276, 629, 656, 661, 663. – IfZ: *Lewitt, Paul* [heslo]. In: *International Biographical Dictionary of Central European Emigrés 1933–1945*. Vol. 2, Part 2, L–Z. *The Arts, Sciences and Literature*. [General Editors Herbert A. Strauss, New York, – Werner Röder, München.] München–New York–London–Paris (K.G. Saur) 1983. P. 722. – Nesign: *Lewitt Paul* [heslo]. In: *Walk, Joseph: Kurzbiographien zur Geschichte der Juden 1918–1945*. [Hrsg. Leo Baeck Insti-

tute, Jerusalem.] München–New York–London–Paris (K.G. Saur) 1988. S. 232. – Clarke, Alan: „They Came to a Country“: *German Theatre Practitioners in Exil in Great Britain, 1938–1945*. In: *Theatre and Film in Exile, German Artists in Britain, 1933–1945*. [Edit. by Günter Berghaus.] Oxford–New York–München (Oswald Wolff Books–Berg Publishers) 1989. P. 113.

Charlotte Küterová

Charlotte Küterová (Küter), pocházející z Berlína (nar. 1900), po studiu na jednom z tamních gymnázií a po krátkém působení v povolání s její následnou uměleckou dráhou nesouvisejícím se v letech 1918–1920 ve svém rodném městě školila v herectví a nato se v letech 1920–1923 věnovala své herecké profesi v německých divadlech v Drážďanech, Frankfurtu nad Mohanem a v jiných městech Německa, přizpůsobujíc od chvíle, kdy se provdala za Paula Lewitta, svou životní a uměleckou pouť kariérnímu postupu manželovu. V roce 1933 spolu s ním opustila Německo a usadila se v ČSR. Tak jako Lewitt i ona v letech 1933–1934 pobývala v angažmá v Neues Stadttheater v Teplicích–Šanově a poté v Neues Deutsches Theater v Praze. V letech 1936–1937 byla členkou Vereinigte Deutsche Theater v Brně. Po boku svého muže pracovala ve Freie Deutsche Spielgemeinschaft a v divadelní skupině Einheitsfront–Truppe a společně s Heddou Zinnerovou (Zinner) založila v Praze antifašisticky orientovanou scénu Studio 1934, v níž se rovněž uplatňovala jako herečka. Její veřejná činnost se soustředila do organizačního rámce antifašistických spolků, jako byly Hans Otto–Klub, Bert Brecht–Klub a klub Die Tat. Tak jako její muž i ona rozsáhle spolupracovala s antifašisticky zaměřeným vysíláním rozhlasové stanici Prager Deutsche Sendung.

Po Mnichovu spolu s Lewittem a s nejbližší svou přítelkyní, ženou Friedricha Richtera Emmi (Amy) Frankovou (Frank), organizovala odchody umělců z řad antifašistů německého, rakouského a česko–německého původu do ciziny a sama se pak teprve na jaře roku 1939 se svým životním partnerem přes Polsko odebrala do Velké Británie. V Londýně se herecky uplatňovala hlavně na kabaretních scénách německých a rakouských exulantů, v kabaretu 24 Schwarze Schafe, v Kleine Bühne, v Laterndlu a v Österreichisches Theater.

Schneider, Hansjörg: *Exiltheater in der Tschechoslowakei 1933–1938*, Berlin (Henschelverlag) 1979. S.13, 36, 45–46, 49, 51, 72, 139, 177, 201, 208, 212, 226, 228, 238, 240. – IFZ: Küter, Charlotte [heslo], In: *International Biographical Dictionary of Central European Emigrés 1933–1945*. Vol. 2, Part 1, A–K. *The Arts, Sciences and Literature*. [General Editors Herbert A. Strauss, New York, –Werner Röder, München.] München–New York–London–Paris (K.G. Saur) 1983. P. 671.

Friedrich Richter

Na rozdíl od Lewitta další herec česko–německého původu a čs. emigrant Friedrich Richter (vlastním jménem Friedrich Rosenthal, vystupující ve Velké Británii také pod uměleckým jménem Fisher) pocházel z Brna (nar. 1894), a když vystudoval hereckou školu ve Vídni, ve svém prvním angažmá působil od roku 1921 v německém městském divadle, Vereinigte Deutsche Theater, ve svém rodném městě. Odtud pak vedla jeho cesta přes Neues Deutsches Theater v Praze na přední scény v sousedním Rakousku a Německu – byly to postupně Raimund Theater ve Vídni, Vereinigte Theater v Breslau (Vratislavi, dnešní Wrocław), činoherní domy (Schauspielhaus) ve Stuttgartu a v Düsseldorfu – a posléze pak do

düsseldorfského hereckého kolektivu, který sám pomáhal ustavit a v němž působil též jako dramaturg, Hermann Greid-Truppe in Westen.

Po nástupu hitlerovců se také on vrátil zpět do ČSR, na rozdíl od Lewitta přijal však znovu angažmá v brněnském německém divadle, v němž kdysi svou hereckou dráhu začínal. Opakuje pak její úvodní část, odešel odtud vzápětí opětně k Neues Deutsches Theater v Praze, i tentokrát však v tomto divadle zůstal jen krátce: jako příslušník levicového divadelního hnutí (stal se mj. členem agilní komunistické buňky v tomto divadle a pomáhal i organizovat tamnější proslulou „hereckou stávkou“) dal se roku 1935 zlákat svým druhem, německým emigrantem Maximem Vallentinem, aby se pokusili vytvořit na základě objednávky vlády Sovětského svazu divadlo v průmyslovém Dněpropetrovsku a v Moskvě pak Akademisches Deutsche Staatstheater „Engels“, ve kterém se měli sdružit emigranti z hitlerovského Německa. Spolu s Vallentinem na tomto projektu pracoval v SSSR po další dva roky, v roce 1937 však s ním sovětské úřady další smlouvu už neuzavřely – tehdy se již naplno rozběhlo pogromistické tažení stalinistů proti inteligenci, které postihlo značnou část progresivních ruských divadelníků včetně jednoho z iniciátorů tohoto projektu, Vsevoloda Mejercholda –, pročež se Richter opět vrátil do Prahy. Zde se mu však nové pravidelné angažmá získat nepodařilo, a spolupracoval tudíž na půdě organizace Volksbühnenbund hlavně s německými dělnickými ochotníky a zároveň se věnoval také práci v dalších veřejných organizacích kulturněpolitického druhu, např. v Klubu českých a německých divadelních pracovníků, který roku 1935 pomáhal zakládat.

Roku 1939 emigroval za pomoci CRTF spolu se svou ženou, herečkou Emmi (Amy Frank), do Velké Británie, kde pak pokračoval ve své dosavadní činnosti jak na půdě Freier Deutscher Kulturbund, tak Free Austrian Movement – zformoval např. pracovní skupinu FDKB v Liverpoolu a představil ji tamnímu publiku skrze několik divadelních představení. Jako herec vystupoval jak v Laterndlu, tak na scénách FDKB, později spolupracoval i s anglickými divadly v londýnském West Endu, ale také působil v pravidelném angažmá v Repertoárovém divadle v Oxfordu (Repertory Theatre–Oxford Repertory Company) a pronikl posléze do britských filmových ateliérů. Též on se činně účastnil práce v německém oddělení vysílání BBC.

Nesign.: „Schauspieler Fritz Richter [...]“, Zeitspiegel, Jg. 4, 1942, Nr.1 (3. 1. 1942), S. 9. – Schneider, Hansjörg: *Exiltheater in der Tschechoslowakei 1933–1938*. Berlin (Henschelverlag) 1979. S. 13, 34, 36, 45, 49, 57, 72, 75–76, 165, 199, 238, 240. – IfZ: *Richter, Friedrich* [heslo]. In: *International Biographical Dictionary of Central European Emigrés 1933–1945*. Vol. 2, Part 2, L–Z. *The Arts, Sciences and Literature*. [General Editors Herbert A. Strauss, New York,–Werner Röder, München.] München–New York–London–Paris (K.G. Saur) 1983. P. 966.

Paul Demel

Také další brněnský rodák, talentovaný herec tehdy středního věku Paul Demel (nar.1903), měl do chvíle svého příchodu do britského exilu za sebou pozoruhodný úsek své umělecké dráhy. Ta ho z jeho nástupní štace, německého divadla v polském Bielsku–Biale, přes divadla v Řezně a ve Vídni přivedla až na prominentní činoherní scénu v tehdy německé Vratislavi, odkud však byl po nástupu Hitlera k moci nucen odejít. Za svou azylovou zemi si zvolil rodnou vlast a v ČSR pak působil jako herec, eventuálně jako režisér postupně na nejrůznějších předních čs. německých scénách, v letech 1933–1935 v zemském Neues Deutsches Theater,

v sezoně 1935/1936 v německém Vereinigte Deutsche Theater v Brně, v sezoně 1936/1937 v německém divadle v Moravské Ostravě a v sezoně 1937/1938 konečně v německém divadle v Teplicích-Šanově.

Jako přesvědčený antifašista také on od počátku své činnosti projevoval levicové politické smýšlení, které ho posléze – podobně jako Lewitta, Richtera, Warnholtzovou aj. – přivedlo do řad členů komunistické buňky v Novém německém divadle. A také on působil ve významných funkcích v organizacích německých emigrantů naleznuvších útočiště v ČSR, mj. byl členem známého klubu antifašistických německých divadelníků, založeného v Praze Franzem C. Weiskopfem a Wielandem Herzfeldem – Bert Brecht-Klubu. A též on navázal těsnou spolupráci s antifašisticky smýšlejícími divadelníky českého původu. V roce 1935 se stal členem přípravného výboru, který si vzal na starost zřízení Klubu českých a německých divadelních pracovníků. Roku 1937 spoluzakládal a pak spoluřídil organizaci pokrokových německých divadelních ochotníků Volksbühnenbund, sesterskou to – jak už řečeno – organizaci Svazu DDOČ, a ovšem velmi aktivně spolupracoval i s německými dělnickými ochotnickými scénami v ČSR tehdy působícími.

I v jeho případě pak je nutno vyzvednout, že v době svého pražského pobytu intenzivně spolupracoval s vysíláním rozhlasové stanice Prager Deutsche Sendung, které se vyznačovalo silnou protihitlerovskou tendencí.

Po příchodu do londýnského exilu v květnu 1939 pokračovala jeho divadelní dráha do značné míry podobným způsobem jako u většiny dříve již zde zmíněných jeho kolegů. I Demel byl jedním z prvních německy mluvících divadelních umělců přicházejících z ČSR, kteří v Británii obnovili svou činnost – např. již v onom květnu 1939 vystoupil jako partner Elsbeth Warnholtzové ve vůbec prvním divadelním představení uspořádaném v Londýně organizací FDKB, a téhož roku spolu s Warnholtzovou přešel pak do kabaretu 24 Schwarze Schafe. Poté v letech 1940–1946 působil jako herec a režisér na další scéně FDKB, v Kleine Bühne; tuto scénu spolu s čs. uprchlíkem Erichem Freundem a Friedrichem Gottfurchtem i řídil.

Demel pro svou dobrou znalost českého jazyka, kterou si osvojil za dob svého mládí v Brně, byl však schopen účinkovat jako herec nejen v představeních konaných v německém jazyku, ale i v představeních uskutečňujících se v české jazykové verzi. V Londýně tudíž vystupoval nejen na scénách emigrace německy mluvící, ale i v představeních studovaných divadelníky české národnosti. Od samého počátku svého pobytu v exilu úzce spolupracoval s českými divadelníky soustředěnými v centrální divadelní skupině Mladého Československa a svou hereckou účastí v jejich inscenačních kracích nemálo přispěl k dobré profesionální úrovni těchto krací.

Tak jako ostatní jeho druhové i on – jsa nadán mimořádnými jazykovými schopnostmi – se však co herec chtěl prosadit přímo na britských profesionálních scénách. Proto se také – jakmile se trochu upravily jeho životní poměry – dal zapsat na Royal Academy of Dramatic Art v Londýně, a ovládnuv dobře anglický jazyk s úspěchem školu absolvoval. Své předsevzetí proniknout i v britském kulturním prostředí zdárně uskutečnil: již v roce 1942 byl pozván k hostování v londýnském divadle Haymarket-Theatre London, kde působila také Vivien Leighová (Leigh), britská divadelní a filmová hvězda první kategorie; na základě jeho hostování v Shawově veselohře *The Doctor's Dilema (Lékař v rozpacích)* v roli doktora Schutzmachera nabídlo mu pak vedení tohoto divadla řádné angažmá.

A ovšem i v Británii pokračoval v práci rozhlasového hlasatele a herce. V roce 1941 byl spolu s jinými čs. exulanty přijat do týmu spolupracovníků německého

departmantu rozhlasového vysílání Evropské sekce BBC. I před rozhlasovým mikrofonem dokázal však uplatnit svou schopnost rozvíjet svůj mluvní projev v různých jazycích, a tak záhy jako herec pronikl rovněž v rozhlasovém vysílání BBC Home Service určeném britským posluchačům. Údajně byl prvním z čs. herců, komu se to již před koncem roku 1941 podařilo, počínaje rokem 1942 účinkoval v rozhlasových hrách, připravených dramatickou sekcí britského vysílání BBC, již pravidelně.

Pro svou jazykovou vybavenost umožňující mu, aby se herecky uplatňoval na jevišti, před rozhlasovým mikrofonem a ve filmu v produkcích uskutečňovaných nejen v rodném jazyku německém, ale i v jazyku českém a anglickém, i pro své nevšední herecké nadání, představoval Demel v londýnském exilu cennou hereckou sílu, která byla vydatně využívána v kulturních pořadech produkovaných jak Němci, Rakušany a českými Němci, tak Čechy a nakonec i Angličany. Díky svým profesionálně vypělým hereckým výkonům prosazoval se v popředí účinkujících v uměleckých produkcích českých exulantů stejně jako – zde přitom v mnohem silnější profesionální konkurenci – v produkcích emigrace mluvící německy.

Paul Demel patřil bezesporu k nejvýkonnějším účastníkům čs. divadelních aktivit ve Velké Británii.

Nesign.: *Rozmluva s P. Demlem: O herci anglickém a divadle spojenců*, Českoslovák, r. 4, 1942, č. 5 (30. 1. 1942), s. 8. – Nesign.: *P. Demel v Shawově veselohře*, Českoslovák, r. 4, 1942, č. 19 (8. 5. 1942), s. 6. – Nesign.: *Der tschechoslowakische Schauspieler Paul Demel* (rubr. *Kulturnotizen*), Zeitspiegel, Jg. 4, 1942, Nr. 14 (4. 4. 1942), S. 9. – Schneider, Hansjörg: *Exiltheater in der Tschechoslowakei 1933–1938*. Berlin (Henschelverlag) 1979. S. 33, 36, 45, 49, 57, 72, 75, 124, 127, 130, 135, 212, 219, 241. – IfZ: *Demel, Paul* [heslo], In: *International Biographical Dictionary of Central European Emigrés 1933–1945*. Vol. 2, Part 1, A–K. *The Arts, Sciences and Literature*. [General Editors Herbert A. Strauss, New York,–Werner Röder, München.] München–New York–London–Paris (K.G. Saur) 1983. P. 209.

Herbert Lom

Také další herec česko–německého původu přicházející do exilu z ČSR, Herbert Lom (v německém tisku psán též zkomoleně Lohm, vlastním jménem Charles Angelo Kucachevic, nar. 1917), absolvoval obdobnou životní a profesionální dráhu podobnou výše popsané dráze Demelově.

Lom byl v Praze žákem vynikajícího představitele starší německé herecké školy, „prvního herce“ Nového německého divadla Fritze Valka (Falka). Kromě herectví však Lom za svých jinošských let studoval též dějiny umění na filozofické fakultě pražské univerzity. Protože dobře ovládal jak německý, tak český jazyk, již v pražském prostředí vystupoval jako „herec dvojjazyčný“: hrál jak např. v německých divadelních představeních, tak v podružnějších rolích v českých filmech, např. ve filmu Vladimíra Slavínského *Žena pod křížem* (1937) a ve filmovém dramatu Václava Wassermana *Boží mlýny* (1938).

Ve Velké Británii se tak jako výše zmínění jeho druhové z řad česko–německé emigrace zapojil do divadelní činnosti rozvíjející se v rámci kulturních aktivit FDKB a také on časem působil jako hlasatel ve vysílání BBC, na rozdíl od Demela však zprvu výhradně ve vysílání prezentovaném v německém jazyku.

Od samého počátku svého zdejšího pobytu však i on zaměřoval své tvůrčí úsilí k cíli prosadit se se svým talentem na britských scénách a v britském filmu. Což se mu skutečně posléze podařilo, dokonce v rozsahu, v jakém se to tehdy nepovedlo žádnému dalšímu čs. exilovému divadelníku. Poté, co zde absolvoval údajně hned tři herecké školy, snaže se dobře si osvojit anglickou divadelní výslovnost, otevřel se mu přístup na jeviště londýnských divadel, do anglických rozhlasových studií i do

filmových ateliérů a Lom se v nich rychle etabloval. Jako divadelní herec získal dokonce prestižní angažmá v proslulém divadle The Old Vic, pak nově i jako režisér též např. v divadle anglických dělnických ochotníků Unity Theatre na Golding Street poblíž King's Cross Road. V dramatickém oddělení Home Service BBC účinkoval nejen jako hlasatel, ale i jako autor různých interview a komentářů (účastnil se mj. natáčení zvukových reportáží v britských továrnách), zároveň se herecky uplatňoval ve větších či menších charakterních rolích v tam studovaných rozhlasových hrách (např. v Langrově rozhlasovém pásmu *Prague Shall Rise Again*, ve zvukové scéně *When Lenin Meet Gorkij* ztvárnil roli Lenina, v jiné takové scéně Beethovena). Filmoví producenti ho pak zprvu obsazovali hlavně do charakterních rolí středního rozsahu, a to zejména do rolí postav cizinců (např. Francouzů a Poláků) nebo negativních hrdinů (např. německých vojáků) – tak tomu bylo např. v případě filmu Carola Reeda, *Night Train to Munich* (*Noční vlak do Mnichova*, 1940), v dalším filmu *Young Mr. Pitt* (*Mladý pan Pitt*, 1942) sehrál po boku Roberta Donata roli Napoleona, v *Secret Mission* (*Tajné posláni*, 1942) vedle Carly Lohmannové německého oficíra, v *Mein Kampf-My Crimes* (*Můj boj*, 1940) roli Grynszpana a ve filmu pojednávajícím o podzemním hnutí Francouzů v okupované Francii *Tomorrow we live* (*Zítřka budeme žít*, 1942) roli německého seržanta. Ve druhé polovině roku 1943 byl však režisérem Lancem Comfortem z proslulé filmové společnosti Radio-Keith-Orpheum Corporation, jedné z nejstarších a nejvýznamnějších společností USA, obsazen již do ústřední role, role francouzského špiona ve filmu *Epitaph for a Spy* (*Epitaf pro vyvědče*; uváděn byl též pod názvem *Hotel Reserve-Hotelová rezervace*). Další podobné nabídky mu tehdy jen přšely: po úspěchu v posledně jmenovaném filmu podepsal v září 1943 smlouvu na účinkování v dalších čtyřech filmech a zároveň obdržel nabídku na působení v Hollywoodu, kterou však nepřijal. Lom se již za války ve Velké Británii dokonale aklimatizoval a setrval zde proto – pokračuje s úspěchem ve své herecké práci – i po jejím skončení.

Navzdory tomuto pracovnímu vytížení však i on se jako recitátor a herec, ale i jako režisér a příležitostně též jako dramatik, nadto i jako organizátor různých kulturních podniknutí, v Londýně intenzivně účastnil kulturních aktivit čs. emigrace. Těžištěm jeho činnosti rozvíjené v rámci těchto aktivit bylo ovšem produkování pořadů uskutečňovaných v německém jazyku, ale podílel se i na vytváření představení v jazycích českém a anglickém. S českými divadelníky spolupracoval na přípravě společných vystoupení hlavně až ve druhém období války po roce 1941, a to zejména na přípravě těch „pódiových“ představení, která pořádal Czechoslovak-British Friendship Club. Pod hlavičkou tohoto klubu připravoval nejen večery poezie, ale dokonce se pokusil v prosinci 1943 založit i dramatický kroužek k nastudování večera českého a anglického humoru. Pracovní kontakty udržoval však i s jinými čs. exilovými organizacemi, tak např. z členů jedné londýnské buňky Mladého Československa ustavil svůj vlastní herecký soubor, s nímž pak roku 1942 provedl v Čs. institutu česky svou agitační scénu *Ruce k dílu!* (*Go to it!*), podporující čs. válečné úsilí; o rok později pak pro Radu čs. žen nastudoval s anglickými herci reprezentativní pořad k Svátku matek. (Aby mohl nastudovat se souborem Mladého Československa svou hru *Ruce k dílu!*, vzdal se prý na čas i svého účinkování ve filmových ateliérech, čímž prý přišel i o možnost natočit pro britské Ministerstvo informací jeden ze svých vlastních, autorsky původních dokumentárních filmů.

Připomenutí si zaslouží i to, že Lom vydatně přispíval i do českých časopisů, v Novém Československu mj. dosti soustavně a zasvěceně referoval o londýnském divadelním životě.

Nesign.: „*Der csl. Schauspieler Herbert Lom[...]*“, Zeitspiegel, Jg. 4, 1942, Nr. 4 (24. 1. 1942), S. 9. – Nesign.: *Loučíme se s Canterbury Hall*, Mladé Československo, r. 3, 1942, č. 17 (29. 8. 1942), s. 6. – „*Diese Woche. Young Czechoslovakia, Canterbury [!] Hall*, 5. 9. „Abschiedsfeier“ Konzert Maria Hlouňová. *War Effort Szenen der Spielgruppe*.“ [Oznámka.] Zeitspiegel, Jg. 4, 1942, Nr. 36 (5. 9. 1942), S. 9. – Nesign.: „*Ruce k dílu!*“, Mladé Československo, r. 3, 1942, č. 19/49 (12. 9. 1942), s. 4. – Nesign.: „*Angličtí divadelníci[...]*“ (rubr. *Historiky o lidech a věcech*), Mladé Československo, r. 3, 1942, č. 22/52 (3. 10. 1942), s. 2 [tamtéž viz nesign.: „*Lomova činnost[...]*“ (rubr. *Historiky o lidech a věcech*), s. 2, a nesign.: „*Každý dnes musí přiložit ruku k dílu[...]*“ /text k reprodukovatému fotosnímku/, s. 4]. – „*Program Čs. ústavu: [...] 20. listopadu [...]* v 7 hod 30 večer: *Dvě hry čs. válečného úsilí. 1. Go to it (v produkci Herberta Loma) 2. Sabotáž (v produkci sl. Joklové)*.“ [Oznámka.] Českoslovák, r. 4, 1942, č. 46 (13. 11. 1942), s. 4. – „*Kalendář podniků. Czechoslovak Institute [...]* V pátek 20. listopadu 7. 30 p.m. *Dvě hry z čs. válečného úsilí: Ruce k dílu (režie Herbert Lom), Sabotáž (režie A.M. Joklová)*.“ Mladé Československo, r. 3, 1942, č. 29/59 (21. 11. 1942), s. 6. – Lom, Herbert: *Divadlo bez primadon*, Nové Československo, r. 1/4, 1943, č. 12/76 (20. 3. 1943), s. 2. – Lom, Herbert: *Nový Pristley. They came to a City*, Nové Československo, r. 1/4, 1943, č. 31/95 (7. 8. 1943), s. 4. – Nesign.: *Svatováclavské posvícení*, Nové Československo, r. 1/4, 1943, č. 34/98 (28. 8. 1943), s. 8. – Nesign.: „*Mladý čs. herec Herbert Lom[...]*“ (rubr. *Historiky o lidech a věcech*), Nové Československo, r. 1/4, 1943, č. 36/100 (11. 9. 1943), s. 2. – Nesign.: „*Dramatický kroužek[...]*“, Nové Československo, r. 1/4, 1943, č. 49/113 (11. 12. 1943), s. 6. – Clarke, Alan: „*They Came to a Country: German Theatre Practitioners in Exil in Great Britain, 1938–1945*. In: *Theatre and Film in Exile, German Artists in Britain, 1933–1945*. [Edit. by Günter Berghaus.] Oxford–New York–Munich (Oswald Wolff Books–Berg Publishers) 1989. Pp. 111, 117. [Tamtéž viz Rorrison, Hugh: *German Theatre and Cabaret in London, 1939–45*. Pp. 47–48.] – Nesign.: *Lom Herbert* [heslo]. In: *Encyklopédia filmu*. [Uspoř. Richard Blech.] Bratislava (Vydavateľstvo Obzor) 1993. S. 481–482.

Elsbeth Warnholtzová

Rozsáhle se na aktivitách čs. emigrace podílela i německá režisérka a herečka Elsbeth Warnholtzová (Warnholtz, psaná často též Warnholz, přijavší po provdání za druha z exilu, politika a ekonomu Ludwiga Freunda–Ludvíka Frejky v roce 1946 počestlé jméno Eliška Frejková).

Elsbeth Warnholtzová (nar. 1907) pocházela z Hamburku, avšak herectví vystudovala u Ilky Grüninga v Berlíně. Již od roku 1929 působila jako herečka v pražském Neues Deutsches Theater a sňatkem se svým prvním mužem v roce 1934 získala čs. státní občanství. Od počátku své divadelní kariéry zaujímal vyhraněná občanská stanoviska: její krajně levicové politické smýšlení ji přivedlo též k tomu, aby se energicky zasazovala za sociální práva herců – v roce 1934 organizovala spolu s hereckým kolegou Walterem Taubem ve svém mateřském divadle úspěšnou stávkou, jejímž výsledkem bylo mj. přeformulování pracovních smluv herců tohoto divadla ze smluv desetiměsíčního trvání na smlouvy s celoroční platností. Po nástupu nacismu k moci v sousedním Německu se energicky zapojila do organizačního úsilí zaměřeného ve prospěch uprchlíků z hitlerovské „Říše“. Významně se podílela na ustavení a činnosti řady spolků antifašisticky orientovaných umělců z řad německy mluvících umělců domácích, stejně jako těch, kteří přišli vyhledat do ČSR azyl před hitlerovským pronásledováním, zejména pak nejvýznamnějšího z nich, klubu Die Tat.

Již za svého působení v Praze v dobách narůstání nebezpečí fašistické agrese proti demokratickým režimům Evropy, velmi agilně spolupracovala s antifašisticky orientovanými českými divadelníky a nechyběla tehdy u žádného podniku propagujícího česko–německou spolupráci při vytváření podmínek pro stmelení všech sil, které byly ochotny čelit agresivitě hitlerismu: když byl roku 1936 založen na popud Edvarda Beneše k podpoře takové spolupráce Klub českých a německých divadelních pracovníků, stala se jeho čelnou funkcionářkou a v dobách tísně nejednou pomohla uchránit jeho existenci. Známa karikatura Adolfa Hoffmeistera, která byla součástí výzdoby spolkové místnosti klubu v bývalé Lüt-

zowově ulici č. 33 v Praze II, zobrazuje Elsbeth Warnholtzovou jako jedinou ženu uprostřed kruhu čelných českých a německých divadelníků a představitelů klubu, Karla Dostala, Václava Vydry, Jiřího Voskovce a Jana Wericha, Waltera Tauba a E. F. Buriana, kteří – držíce se vzájemně za ruce – tančí společně typický slovenský tanec „kolo“. Karikatura je sama o sobě výmluvným dokladem toho, jaké autority v čs. divadelním životě za předmnichovské republiky tato německá umělkyně požívala. V té souvislosti ještě připomeňme, že Warnholtzová napomohla roku 1936 připravit jedno z nejúspěšnějších podniknutí klubu, dvojjazyčnou česko-německou inscenaci obrozenecké veselohry Jana Nepomuka Štěpánka *Čech a Němec*, jejíž manifestační význam spočíval v tom, že některé z postav česky mluvících dramatických osob vytvářeli Němci, kdežto postavy německy mluvících osob naopak Češi.

Když po Mnichovu na podzim 1938 byla na nátlak nacistických Němců její mateřská scéna Neues Deutsches Theater jako divadlo jednoznačně protifašisticky orientované uzavřena a pod nátlakem týchž sil pomnichovská vláda ČSR nutila Klub českých a německých divadelních pracovníků, aby ze svých řad vyloučil všechny politicky se exponující německé antifášisty (brzy nato, ještě v říjnu 1938, klub úplně zanikl), i ona pochopila, že pro ni ve svého času nově získané vlasti již nadále nebude místo. Na počátku roku 1939 proto za pomoci svých přátel z britského odborového hnutí, zejména pak z odborové organizace British Actor's Equity, spolu se stejně postiženými druhy ze zmíněného divadla emigrovala do Anglie. A také ona byla přijata mezi příslušníky skupiny uprchlíků z ČSR, o něž pečoval British Committee for Refugees from Czechoslovakia.

V Londýně se Warnholtzová začala znovu intenzivně uplatňovat v oblasti kulturních aktivit antifášisticky orientované německé a také sudetoněmecké emigrantské komunity. Tak např. jako herečka vystoupila již na jaře 1939 hned v prvních divadelních produkcích pořádaných organizací Freier Deutscher Kulturbund a od léta toho roku několikrát i v pořadech proslulé londýnské kabaretní scény „Svobodných Němců“ 24 Schwarze Schafe. Později – poté, co se Sovětský svaz připojil ve válce s Německem k nově se utvářející Spojenecké koalici – účinkovala i v mnoha dalších kulturních pořadech FDKB, zejména v těch, které byly určeny pro rádiové vysílání Evropské sekce BBC v německém jazyku a směřovány k posluchačům v hitlerovské „Říši“.

Zároveň se však od svého příchodu do Británie exponovaně podílela i na kulturních aktivitách čs. emigrace a přímo i na těch z nich, jež rozvíjeli sami Češi. Ačkoliv poslední chvíle jejího pobytu v Praze zkazily Warnholtzové nepříliš povzbuzující zážitky vyvolané událostmi provázejícími proces likvidace jejího mateřského divadla a také zánik Klubu českých a německých divadelních pracovníků, ježmuž obětovala mnoho ze svých volných chvil, nezatrpkla a ani zde nepřestala sledovat ideál česko-německé spolupráce na poli kulturním, ve veřejném životě vůbec. Účinkovala hned v prvních kulturních pořadech uspořádaných v Londýně čs. emigrací a její jméno z anoncí českých uměleckých podniků až do konce války již nezmizelo. I v londýnském exilu pokračovala neochvějně ve své umělecké práci v onom duchu, jaký vyznačoval její počínání ještě ve svobodné republice, a působila i zde jako významný kulturní činitel, těšící se značné úctě.

Frejková, Eliška [Elsbeth Warnholtzová]: *Der Tschechisch-deutsche Bühnenklub: Ein Bericht* [Zpráva vypracovaná pro Akademie der Künste, Berlin, Deutsche demokratische Republik.] Typoscript ulož. v archivu býv. Akademie der Künste, Berlin. – Osobní výpověď Elišky Frejkové (Elsbeth Warnholtzové, Praha) z 27. 11. 1968. Záznam ulož. v soukr. archivu Bořivoje Srby. – Becker-Cajthamlová: *Klub der tschechischen und deutschen Bühnengehörigen*, Interscaena '73, Acta scaenographica, r. 3, 1973, č. 4, s. 41. – Schneider, Hansjörg:

Exiltheater in der Tschechoslowakei 1933–1938. Berlin [DDR] (Henschelverlag) 1979. S. 51, 57, 72, 81, 239, 240. – Schneider, Hansjörg: *Exil in der Tschechoslowakei*. In: *Exil in der Tschechoslowakei, in Grossbritannien, Skandinavien und in Palästina. Kunst und Literatur im antifaschistischen Exil 1933–1945*. Bd. 5. [Hrsg. Ludwig Hoffmann. Redig. Gisela Seeger.] Leipzig (Verlag Philipp Reclam jun.) 1980. S. 126, 128. [Tamtéž viz Leske, Birgid-Reinisch, Marian: *Exil in Grossbritannien*. S. 241.] – IFZ [Institut für der Zeitgeschichte, München]: *Warnholtz, Elisabeth* [heslo]. In: *International Biographical Dictionary of Central European Emigrees 1933–1945*. Vol. 2, Part 2, L–Z. *The Arts, Sciences and Literature*. [General Editors Herbert A. Strauss, New York,–Werner Röder, München.] München–New York–London–Paris (K.G. Saur), 1983. P. 1209.

Anna Maria Joklová

Z německy mluvících ochotníků se od počátku věnovala divadelní činnosti v prostředí čs. emigrace nejintenzivněji Rakušanka Anna Maria Joklová (Jokl, někdý psána i Jockl).

Vídeňská rodačka (nar. 1911) po vchození reálné školy jako šestnáctiletá roku 1927 přesídlila do Berlína, kde pak v letech 1929–1932 navštěvovala hereckou školu světově proslulého avantgardního režiséra Erwina Piscatora, tvůrce koncepce tzv. politického divadla – školu nazvanou Drama–Rundfunk–Versuchstelle. Již za studií na této prominentní divadelní škole, ovlivněna po té stránce samým Piscatorem a profesory Bélou Balázsem a Danielem, se projevovala tvůrčím způsobem, a to jak v oblasti literatury, tak v oblasti tvorby filmové a rozhlasové. Přispívala novinovými články do *Vossische Zeitung* a vydala svou první knížku (*Du und Ich, wir alle*, Leipzig, asi 1930), co autorka úvah, komentářů i dramatických pořadů a hlasatelka a herečka účinkovala v rozhlasovém vysílání Deutschlandsender a pokoušela se uchytit se ve filmové společnosti UFA jako scénaristka a dramaturgyně. Po příchodu nacistů k moci roku 1933 emigrovala do ČSR. Usadila se v Praze a v postavení nezávislé žurnalistky psala do čs. listů vycházejících v německém jazyku, *Prager Tagblatt*, *Prager Börsenkurier* a *Radiojournal*, jakož i pro vysílání Čs. rozhlasu v němčině. Spolu s většinou německých uměleckých tvůrců žijících tehdy v ČSR se zapojila do hnutí antifašistických umělců: od roku 1934 byla členkou Klubu Bertolta Brechta (Bert Brecht–Klub). I v Československu vydala několik samostatných knižních publikací, tak např. soubor dramaturgických úvah *Die künstlerischen Grundlagen des Films* (1936), dětský román *Das süsse Abenteuer* (1937) a prózu *Die wirklichen Wunder des Basilius Knox* (1938).

Když se Hitler zmocnil Čech a Moravy, přešla v dubnu 1939 ilegálně do Polska, a odtud se jí pak ještě na jaře 1939 podařilo dostat – díky vízu, které jí opatřil anglický PEN–Club (k myšlenkám PEN–klubů se hlásila již v Praze) – do Velké Británie. Po dobu války žila pak v Londýně a zde co uprchlík z ČSR registrovaný u BCRC (později CRTF) se nejprve v letech 1939–1941 angažovala při založení a provozování útulků pro děti čs. emigrantů, v letech 1941–1945 pak pracovala jako dělnice v kožedělném závodě. Zároveň se však od svého příchodu do britského exilu intenzivně projevovala rovněž v oblasti kulturních aktivit, zejména v oborech, k nimž se upínal její zájem již za studií v Berlíně: v různých čs., ale i v německých a rakouských exilových periodikách, např. v *Mladém Československu*, v sudetoněmeckém *Einheit*, v rakouském *Zeitspiegel* aj., publikovala četné úvahy, prózy i dramatické texty, i zde se projevujíc jako schopná redaktorka (mj. redakčně připravila vydání sborníku německy mluvících emigrantů příšlých do Londýna z ČSR, *Stimmen aus Böhmen–Hlasy z Čech*, který vyšel v Londýně roku 1944).

S Čechy spolupracovala již za pobytu v Praze a v této spolupráci pak automaticky pokračovala i v londýnském exilu. Zprávy o jejích prvních tvůrčích kontak-

tech s čs. exilovými divadelníky pocházejí z července 1939, kdy se Joklová jako autorka podílela na programech německého kabaretu 24 Schwarze Schafe, v němž vedle „říšských“ Němců působili také Rakušané, čeští Němci a příležitostně též Češi. Nicméně obdobně, jak tomu bylo v případě jiných německy mluvících umělců přicházejících do Británie z ČSR, její aktivita v tomto směru se vystupňovala zejména v letech 1941 a 1942, v období existence Czechoslovak-British Friendship Clubu. V roce 1941 si Joklová z členů skupiny Mladého Československa ubytovaných v hostelu Canterbury Hall v Londýně vytvořila vlastní soubor, s nímž v roli dramaturgyně, režisérky a choreografky nastudovala několik recitačních a recitačně-pantomimických pořadů a také svých vlastních dramatických her (např. *Sabotage-Sabotáž, Česká polka-Böhmische Polka*). S těmito svými „pódiovými“ produkcemi se zařazovala i do rámce širše koncipovaných programových podniknutí centrální divadelní skupiny Mladého Československa, pracující tehdy pod hlavičkou Dramatická skupina Československého kulturního střediska - The Dramatic Group of Czechoslovak Cultural Centre (např. do programu *Lidová suita II - Art of Nations*, 1941). Její kreace, z nichž některé vstupovaly na veřejnost rovněž v továrnách a velkých krytech, si získaly nejen mezi londýnskými Čechoslováky, Němci a Rakušany, ale také v širším okruhu britského publika poměrně velmi pozitivní ohlas.

A. M. Joklová patří nesporně k nejvýraznějším osobnostem čs. divadelního dění v Londýně za druhé světové války.

Jokl, Anna Maria: *Du und Ich, wir alle*. Leipzig s.a. [1930?]. - Jokl, Anna Maria: *Die künstlerischen Grundlagen des Films*. Praha 1936. - Jokl, Anna Maria: *Das süsse Abenteuer*. Praha 1937. [2. vydání: Wien (Globus Verlag) 1946.] - Jokl, Anna Maria: *Die wirklichen Wunder des Basiliius Knox*. Praha 1938. [2. vydání: Wien-Zürich-Berlin 1947.] - Mucha, J. [Jifj]: *Hra o sv. Dorotě a Bacchus*, Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 27 (4. 7. 1941), s. 7. - Schrich, Josef: *České „Art of Nations“ v londýnském divadle* (rubr. *Kulturní hlídka*), Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 32 (8. 8. 1941), s. 6. - Nesign.: *Ein Fest den kämpfenden Nationen*, Zeitspiegel, Jg. 3, 1941, Nr. 34 (24. 8. 1941), s. 5. - Jokl, Anna Maria: *Evakuiert*, Zeitspiegel, Jg. 3, 1941, Nr. 46 (15. 11. 1941), S. 8. - Nesign.: *Konzert v Institut Français (South Kensington, London)* (rubr. *Kulturní informace*), Mladé Československo, r. 3, 1942, č. 12 (20. 6. 1942), s. 6. - Nesign.: „*Die Szene ‚Sabotage‘ von Anna Maria Jokl*“ (rubr. *Kulturnotizen*), Zeitspiegel, Jg. 4, 1942, Nr. 28 (11. 7. 1942), S. 7. - Nesign.: „*War Effort scéná Sabotáž [...]*“, Mladé Československo, r. 3, 1942, č. 14/44 (18. 7. 1942), s. 4. - „*August-Programm [...]*, *Mittwoch-Klub*, 126, Westbourne Terrace, W 2 [...] Wednesday, 26 th August, 8.30 p.m. - *Sabotage. Gastspiel von Young Czechoslovakia*.“ [Oznámka.] Flugblatt mit dem Veranstaltungsprogramm der Fünf Klubs des Austrian Centre (London) für August 1942, nedat. [červenec 1942], ulož. in: Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes Wien-Bibliothek, sign. 3057/A/19 a. - Nesign.: *Loučime se s Canterbury Hall*, Mladé Československo, r. 3, 1942, č. 17/47 (29. 8. 1942), s. 6. - „*Diese Woche. Young Czechoslovakia, Canterbury (!) Hall*, 5. 9. „*Abschiedsfeier: Konzert Maria Hlouňová. War Effort Szenen der Spielgruppe*.“ [Oznámka.] Zeitspiegel, Jg. 4, 1942, Nr. 36 (5. 9. 1942), S. 9. - Nesign.: „*Ruce k dílu!*“, Mladé Československo, r. 3, 1942, č. 19/49 (12. 9. 1942), s. 4 [tamtéž viz nesign.: *Všichni do válečného úsilí!*, s. 6]. - *Program Čs. ústavu: [...] 20. listopadu [...] v 7 hod 30 večer: Dvě hry čs. válečného úsilí. 1. Go to it (v produkci Herberta Loma), 2. Sabotáž (v produkci sl. Joklové)*, Čechoslovák, r. 4, 1942, č. 46 (13. 9. 1942), s. 4. - Nesign.: „*Angličtí divadelníci [...]*“ (rubr. *Historiky o lidech a věcech*), Mladé Československo, r. 3, 1942, č. 22/52 (3. 10. 1942), s. 2 [tamtéž viz nesign.: „*Lomova činnost [...]*“ (rubr. *Historiky o lidech a věcech*), s. 3, a nesign.: „*Každý dnes musí přiložit ruku k dílu [...]*“, text k reprodukovánému fotosnímku, s. 4]. - Nesign.: *Momentka ze scény Sabotáž* [text k reprodukovánému snímku], Mladé Československo, r. 3, 1942, č. 23/53 (10. 10. 1942), s. 5. - il: *Česká polka*, Mladé Československo, r. 3, 1942, č. 25 (24. 10. 1942), s. 4. - „*Kalendář podniků. Czechoslovak Institut [...]*: V pátek 20. listopadu v 7.30 p.m.: *Dvě hry z čs. válečného úsilí, Ruce k dílu (režie Herbert Lom), Sabotáž (režie A.M. Joklová)*. Mladé Československo, r. 3, 1942, č. 29/59 (21. 11. 1942), s. 6. - *Stimmen aus Böhmen. Eine Sammlung*. [Hrsg. Paul Reimann-Rudolf Popper. Redaktion: Anna Maria Jokl.] London (Verlag der Einheit) 1944. - Jokl, Anna Maria: *Die Deutung. In: Stimmen aus Böhmen*. [Hrsg. Paul Reimann-Rudolf Popper. Redaktion: Anna Maria Jokl.] London (Verlag der Einheit) 1944. S. 145-155. - R.F.J.I.: *Jokl Anna Maria* [heslo]. In: *International Biographical Dictionary of Central European Emigrés 1933-1945*. Vol. 2, Part 1, A-K. *The Arts, Sciences and Literature*. [General Editors Herbert A. Strauss, New York,-Werner Röder, München.] München-New York-London-Paris (K.G. Saur) 1983. P. 572. - Hippen, Reinhard: *Satire gegen Hitler. Kabaret im Exil*. Zürich (pendo-Verlag) 1986. S. 110. - Hellmig, Mechtild: *Jokl, Anna Maria* [heslo]. In: Killy Walther: *Literatur Lexikon. Autoren und Werke deutscher Sprache*. Bd. 6. (Bertelsmann Lexikon Verlag) 1990. S. 127-128.

Programová východiska „pódiové“ kulturní tvorby centrální divadelní skupiny Mladého Československa–Dramatické skupiny Čs. kulturního střediska v Londýně (později působící pod záštitou Klubu čs. britského přátelství)

Už z toho, co bylo v předchozích partiích přítomného spisu řečeno o počátcích tvůrčí dráhy jednotlivých členů výše již stručně pojmenované skupiny čs. exulantů mladšího věku, kteří se v předvečer a v průběhu druhé světové války, v letech 1939–1945, exponovali v centru čs. kulturního a uměleckého dění v Londýně, a věnovali se zde mj. také divadelní práci, lze též zřetelně rozpoznat, z jakých názorových východisek na počátku onoho údobí tito mladí tvůrci ke své tvorbě v oblasti „pódiové“ a především divadelní kultury přistupovali. Již jejich první kroky ve zmíněné oblasti kulturních a uměleckých aktivit totiž přesvědčivě vyjevovaly, jak byla základní východiska programového směřování jejich tehdejšího – a u některých z nich celoživotního tvůrčího úsilí v ní projevovaného – v zásadě založena. Již ty přesvědčivě ukazovaly, že – a to už v kulturně produktivních třicátých letech – byla ona východiska určena především jejich vstřícným vztahem k tvůrcům angažujícím se v té oblasti kulturní a umělecké tvorby bezprostředně před nimi. Nikoli ovšem k těmto tvůrcům jako celku, nýbrž vstřícným vztahem toliko k představitelům hnutí české divadelní avantgardy, tedy hnutí, které – ač bylo ponejvíce politicky levicově orientováno – našlo ve společensko–politických poměrech předmnichovské demokratické Československé republiky příhodný prostor pro více méně svobodnou realizaci svých uměleckých představ a které svými výkony přivedlo vývoj divadelní tvorby v českých zemích k jednomu z jeho historicky nejvýznamnějších vrcholů. A podotkněme hned, že ten vztah byl v podstatě vztahem žáků ke svým učitelským vzorům. Inspirativní vliv české divadelní avantgardy působil pak od té počáteční chvíle jejich kulturních a divadelních aktivit na utváření programové podoby jejich tvorby v případě většiny z nich setrvale.

V procesu stříd generací nastupující generace zpravidla vždy totálně neguje výsledky práce generace bezprostředně ji předcházející. V případě divadelníků příslušejících k této skupině – a připomeňme, že šlo vesměs o příslušníky generace zrozené v období první světové války či krátce po jejím skončení a do veřejného života vstupující v předvečer a v průběhu světové války v pořadí druhé, mladé, většinou teprve začínající tvůrce, kteří svá „wanderjahre“ strávili právě v exilu – k takovému ostrému vyhranění generačního pocitu ve smyslu zřetelně opozičním, jaký ve vztahu ke svým předchůdcům zpravidla sdílejí příslušníci nové nastupující generační směny, alespoň pokud šlo o jejich poměr k představitelům právě českého divadelního avantgardního hnutí (snad i proto, že nejstarší z nich, např. Ornest, byli od nejmladších avantgardních tvůrců příslušejících ke generaci předchůdcovské, vzdáleni o pouhé desetiletí) nedošlo. Naopak dílo čelných avantgardistů z této bezprostředně je předcházející generační vrstvy – Jindřicha Honzla, Jiřího Frejky, Emila Františka Buriana a ovšem i Jiřího Voskovce a Jana Wericha (z oblasti literární přistupovala k výše jmenovaným vzorům jako jejich vzor i směrodatná osobnost básníka Františka Halase) – vnímali tito mladí jako vývojový fenomén, který při hledání právě oněch programových východisek své vlastní tvorby nemohou v žádném případě obejít. Recepce tohoto díla patřila k jejich určujícím generačním zážitkům a rozhodným způsobem napomohla v uvedeném smyslu „naprogramovat“ jejich vlastní tvůrčí aktivity.

Někteří z těchto mladých tvůrců svou divadelní dráhu začínali – jak jsme zjistili – přímo v prostředí divadelních aktivit české avantgardy, tak např. v Osvobozeném divadle, v Novém avantgardním divadle (NAD), v divadle D a na dalších

avantgardních scénkách. S avantgardní inspirací – skrze účinkování v titulní roli inscenace Mahenovy klaunérie *Klaun Čokoláda (Čokoládový klaun)* ze sbírky libret *Husa na provázku*, základního to programového textu české divadelní avantgardy, inscenace nastudované někdejší členkou Osvobozeného divadla z doby jeho počátků Mírou Holzbachovou v Novém avantgardním divadle (NAD) – byly spojeny – jak jsme viděli – i počátky profesionální herecké dráhy Oty Ornesta, který již v době své předchozí ochotnické divadelní činnosti v Kutné Hoře pořádal kabarety a revue ve způsobu revuí Osvobozeného divadla Voskovce a Wericha. Připomenuli jsme, že již v době studií na konzervatoři na počátku třicátých let se po avantgardisticky tehdy smýšlejícím Antonínu Kuršovi ujal nejen hlavní role ve zmíněné inscenaci NAD, ale i vedení recitačního sboru působícího při Jednotě nemajetných a pokrokových studentů, sboru nazvaného Dynamo, a po nějakou dobu jej řídil. Tanečnice Marianne Hellerová byla žačkou choreografky Jarmily Kröschlové, v prvním období jeho existence jedné z vedoucích tvůrčích osobností Osvobozeného divadla a potom Dada divadla, vzniklého odtržením Frejkovy a Burianovy skupiny od jejich původní mateřské scény. Začínající básník a prozaik Jiří Mucha svou dramatickou prvotinu rozepsal pod přímým vedením E. F. Buriana – z jejího provedení na scéně divadla D sešlo pryč v důsledku jeho odchodu na studia do Paříže, čímž se onen pracovní kontakt mezi ním a šéfem „Děčka“ předčasně přerušil a hra zůstala nedokončena; kromě toho se však – podle jeho vlastního tvrzení – „ustavičně motal“ také kolem Osvobozeného divadla Voskovce a Wericha, i když tam mu žádná možnost uplatnit se autorsky jako dramatik nekynula. Hans Walter Süsskind, působící původně v karlovarské avantgardní skupině Echo von links, se názorově vyhraňoval rovněž v Burianově divadle D, pro něž napsal hned několik voicebandových skladeb, mj. již ihned po založení divadla roku 1933 se na jeho scéně – jak řečeno – představil suitou na slova Louise Fürnberga *Rechenchaft über uns*. Taktéž Karel Brušák, odchovanec strukturalisticky zaměřeného semináře prof. Jana Mukařovského na Univerzitě Karlově, pokud jde o umělecké názory, formoval se v bezprostřední blízkosti E. F. Buriana v jeho divadle D: publikovat začal např. v jejich časopise Program. K Burianovi se žákovsky vztahoval – jak o tom svědčí jeho vystoupení ve Studentském časopise ve prospěch tohoto umělce roku 1937, v situaci, kdy se Burian stal terčem zuřivě ostouzecké kampaně proslalinisticky smýšlejících novinářů – též Pavel Tigrid. Jako Ornest i on spolupracoval s jistým avantgardně orientovaným recitačním sborem a připravil s ním několik večerů uměleckého přednesu básnické tvorby. Ke skupině se na konci války připojil i Saša Machov, osová osobnost vývoje českého avantgardního divadelnictví, choreograf a tanečník Osvobozeného divadla i Burianova „Děčka“. Další členka Osvobozeného divadla pobývajících tehdy v britském exilu, Lilly Molnárová, představitelka Žebračky z Voskovcovy a Werichovy revue *Balada z hadrů*, se naproti tomu uplatňovala hlavně ve sféře divadelních aktivit čs. emigrace německy mluvící a v kabaretech určených čs. a dalším spojeneckým vojákům.

V uměleckém směřování těchto mladých českých divadelníků se vliv výše zmíněných tří hlavních koryfejí české avantgardní divadelní tvorby, režisérů Honzla, Frejky a Buriana, již v předvečer válečného období silně projevoval v mnoha směrech. Dokládá to mj. i výčet jmen autorů, jejichž díla tehdy uváděli na svých scénkách anebo na koncertních pódii nabízejících se pro jejich recitační vystoupení – Guillaume Apollinaire, André Gide, Jean Cocteau, Alexander Blok aj.; většina těchto autorů jakožto autoři děl tvořících základy avantgardních repertoárů byla pro divadlo objevena již právě generací předchozí, právě oněmi jejich generačními předchůdci v Osvobozeném divadle dvacátých let, a to především výše

připomenutou legendární „trojici nejodvážnějších“. Tak např. – jak jsme výše již uvedli – programovým vyjádřením tvůrčích záměrů Divadelního kolektivu mladých, působícího v Divadélku odborů, v němž začínali svou tvůrčí dráhu Pavel Tigríd a Josef Schwarz, stalo se totéž dílo, které roku 1926 v Honzlově inscenační interpretaci manifestačním způsobem vyjadřovalo programové záměry a cíle nastupujícího českého divadelního avantgardního hnutí, Apollinairovy *Prsy Tiresiovny*. Atd.

Scherl, Adolf: *E. F. Burian divadelník*. In: Obst, Milan–Scherl, Adolf: *K dějinám české divadelní avantgardy*. Praha (Nakladatelství Československé akademie věd) 1962. S. 208, 305, 306. – Osobní výpovědi Oty Ornesta (Praha) z 22. 11. 1968 a z 19. 9. 1972 a Jany Ebertové (Brno) z 25. 6. 1976. Záznamy uložen. v soukr. archivu Bořivoje Srby. – Mucha, Jiří: *Podivné lásky*. Praha (Mladá fronta) 1988. S. 101–103. – Valtrová Marie–Ornest Ota: *Hraje váš tatínek ještě na housle? Rozhovor Marie Valtrové s Otou Ornestem*. Praha (Primus) 1993. S. 50–54, 155–159.

Shody v oblasti ideových postojů

Shody mezi programovým zaměřením divadelní tvorby mladých čs. londýnských umělců, sdružených v připomenutých organizacích, a programovým zaměřením tvorby čs. divadelní avantgardy se ve velké míře projevovaly již v oblasti ideového „programování“ jejich činnosti.

Obdobně jako jejich vzory vstupovali – s výjimkou několika málo jedinců – i tito mladí čeští divadelní tvůrci do veřejného života „ve znamení revoluce“, na jedné straně ostentativně projevovaného odporu k měšťácké společnosti, na druhé straně víry v možnost vytvořit sociálně spravedlivě uspořádanou společnost nového, socialistického typu, tedy představ, na jejichž bázi se v meziválečných letech ideologicky konstitovalo právě avantgardní křídlo českého divadelnictví. Jako Honzl, Frejka, Burian, milované Osvobozené divadlo a Burianovo proslulé D i oni měli blízko k marxismu a k levicovému politickému hnutí, k sociálnědemokratické anebo komunistické straně.

Toto smýšlení je hned v prvopočátečním období jejich uměleckého vývoje přivedlo nejen do prostředí života a práce předních čs. avantgardistů, ale posléze i do řad politicky levicově orientovaných dělnických a studentských ochotnických divadelních souborů. Ornest svou divadelní činnost – pomíneme-li raně juvenální pokusy uplatnit se na ochotnické scéně v Kutné Hoře – začínal v Jednotě nemajetných a pokrokových studentů a ve Svazu dělnických divadelních ochotníků československých (DDOČ) a jeho další divadelní dráha se v těsně předválečných letech rozvíjela ve směru vyznačeném postupem předního představitele tohoto levicového dělnického a studentského divadelního hnutí, Antonína Kurše. Úzce přitom spolupracoval nejen s Kuršem, ale i s jinými představiteli tohoto hnutí, s Františkem Spitzerem, Mírou Holzbachovou a s Vítem Nejedlým. V témž prostředí vyrůstali i Tigríd a Schwarz, kteří si pak zřídili vlastní divadlo ve zmíněném sociálnědemokratickém Divadélku odborů. Brušák patřil – jak řečeno – do úzkého kroužku přívrženců a kortešů Burianových, názorově s ním spřízněných i právě ve sféře světonázorové. Süsskind vyšel z Fürnbergovy prokomunisticky politicky profilované skupiny Echo von links. A podobných dokladů by bylo možno uvést více.

Politicky se v převážné své většině tito mladí divadelníci již před válkou naprosto jednoznačně angažovali na straně politické levice a v jejich řadách setrvali i v exilu, a to dokonce – jak ještě zjistíme – i v kritických chvílích jejího exilového působení, v době platnosti sovětsko–německého, de facto „spojeneckého“ paktu.

Ale tímto konstatováním se ovšem charakteristika jejich světonázorového profilu nevyčerpává. Tak jako jejich bezprostřední předchůdci, i tito mladí lidé se za války v exilu politicky skoro vesměs hlásí k levici, nicméně v jejich vědomí se tehdy význačně projevuje i vliv dobové krize – a mj. právě také ideové dopady mezinárodněpolitického postupu Sovětského svazu v prvních fázích války. Zejména u příslušníků nejmladší vrstvy této generace vyvolávala zmiňovaná krize hluboký emoční otřes a následně i hlubokou proměnu jejich světonázorových životních postojů – tyto postoje budou pak kvalitativně zásadně odlišné od ideologicky zcela jednoznačných postojů jejich starších soudruhů.

Ani pevně zafixované politické přesvědčení nebylo totiž s to v jejich vědomí překrýt rozpory rozevírající se v něm působením společenských a politických procesů. Na rozdíl od generace, vstupující do veřejného života na počátku demokratické ČSR s jasným a pevným, zdánlivě univerzálně platným politickým i životním programem, v jehož rámci pak tato generace podniká i všechny své umělecké výboje, válečná generace si nově pod tlaky krizové situace uvědomuje i určitou omezenost onoho programu, stejně jako určitou omezenost uměleckých koncepcí s ním spjatých.

Zmíněný program nebyl s to zabránit válečné katastrofě, do níž byl svět uvržen, a proto – i když se nadále k němu do jisté míry upínali se svou politickou vírou – zavěšovali nad něj současně i otazníky pochyb, ptali se jeho zastánců, skálopevně přesvědčených o hodnověrnosti zjevných jim pravd, i sami sebe, zda skutečně představuje jediné řešení problémů doby, zda je skutečně oním ideálním všelékem na všechny lidské bolesti a strasti.

Generační skupina českých umělců sdruživší se za války v Londýně k divadelní práci byla tímto rozporem poznamenána ve zvlášť výrazné míře. Její životní pocit nejdokonaleji vyslovil ve svém básnickém díle Ornestův bratr a ostatních opuštěný přítel a druh divadelních počátků – Jiří Orten. A třebaže její příslušníci nikdy nedospěli až k onomu sociálnímu pesimismu a paradoxnímu „programu bezprogramovosti“, k němuž dospěli ti jejich druhové (mj. též účastníci jejich předválečných divadelních pokusů), kteří setrvali po okupaci země doma, Kamil Bednář, Zdeněk Urbánek a Bohuslav Brežovský – ti posléze koncentrovali svou pozornost k problematice jedince vyvázaného ze společenských, politických, hospodářských a šíře i soudobých civilizačních vazeb, k „nahému člověku“, jak problém pojmenoval Bednář –, přece jen i oni byli více či méně stíženi hlubokou světonázorovou skepsí, která pak pod slupkou pevného politického přesvědčení rozkládala jejich vnitřní jistoty. Tato skepse – některé z nich již v předvečer okupace a války, některé v době války a některé až v době poválečné – je v budoucnu pak přivedla i k přezkoušení politických postojů, jež dotud zastávali, a někdy i k jejich zásadním proměnám.

Na duševní rozpoložení politicky levicově orientované čs. mládeže pobývajících tehdy v londýnském exilu zapůsobila přítomná světová společenská krize svými tlaky velmi těžce. Bezpochyby nejen válka přinášející s sebou i otřesení a destrukci obecného mravního řádu, dehonestaci dosud respektovaných zásad a hodnot, ale i názorová dezorientace celého levicového hnutí v době trvání sovětsko-německého paktu, uváděla mládež do ideového zmatku.

Válečné události samy o sobě, jejich nezbytné průvodní jevy v duchovní oblasti pak zvláště, tak např. zesílení tlaku zápasících spolu ideologií na veřejné mínění i na vědomí každého jednotlivce a posléze totální omezení občanských práv a svobod, to vše vyvolávalo v tehdejších lidech těžkou frustraci. Zejména mladí exulanti vnímali v důsledku jejich působení skutečnost kolem sebe mimořádně

rozjiřenými smysly. Tato skutečnost se jim jevila ve své podstatě „realitou“ zcela absurdní a život v ní jako tragický úděl, skrze něž vše, co mu dotud propůjčovalo jasný smysl, pozbývalo na významu. Ve chvíli, kdy lidská existence byla vydána na pospas apokalyptickému žvlu, soustřeďoval se jejich vnitřní zrak víc a víc zejména k problému pomíjejícího života a k jeho neodvratitelné konečnosti. Sama smrt se v té souvislosti zpředměňovala jakožto bod, z něhož lze a je i nutno vyjít ke zkoumání opravdovosti a skutečných možností individuálního života. Ačkoliv právě levicová mládež byla marxistickými stranami vychovávána ve víře v nadosobní význam života a smrti individua, který se realizuje jedině v lidském kolektivu, dospívala teď k náhledu, že „všechno je jinak“, že z hlediska časové omezenosti individuálního bytí všechny lidské plány, projekty a tužby mají jen pomyslnou hodnotu a jsou do velké míry individuem přijímanou sebeohlupující iluzí. A v prohlubujícím se procesu noetického znejistění, znejistění vztahujícího se i k ontologické povaze světa, se pochopitelně problematizoval celý řád pevných hodnot a jistot, do něhož byl jedinec až dosud neproblematicky včleněn.

Byl jen zdánlivý rozpor mezi agilní veřejnou činností této mládeže a jejími často skrývanými pocity beznaděje a životní absurdity, skrze něž nahlížela podstatu lidského bytí. Neboť uznává-li kdo ohraničenost a omezenost lidského údělu, nemusí to vždy znamenat ústup od běžných forem interakčního chování a totální pohroužení se do sebe sama. UVědomění si konečnosti lidského života může vést i k ocenění jeho jedinečnosti a k vystupňování tvůrčí činnosti. Je znám případ Karla Hynka Máchy, který – ač stížen obdobnou světonázorovou skepsí a v českém prostředí své doby jako tvůrce, jak ukazuje jeho *Máj* a jiné jeho básnické výtvo-ry, patrně nejsilněji ze všech současníků procítil tyto poznatky – si uchoval nejen svůj aktivní vztah k životu, ale dokonce jej povýšil na hlavní způsob své vnější existence. Generace, k níž patřila londýnská skupina českých divadelníků, byla v tomto smyslu motivována obdobně. Ne náhodou proto osobnost Máchova a jeho pojetí životních hodnot, jak je zachycuje jeho dílo, eminentně poutaly její zájem. (Systematicky Máchovy životní osudy a jeho literární tvorbu i v exilu studoval a výsledky tohoto studia i zde veřejně prezentoval zejména Karel Brušák.)

Bednář, Kamil: *Slovo k mladým*. Praha 1940. – Urbánek, Zdeněk: *Člověk v mladé poezii*. Praha 1940. – Jílek, Karel [Jiří Orten, vl. jm. Jiří Ohrenstein]: *Cesta k mrazu*. Praha 1940. – Bednář, Kamil: *Ohlasy Slova k mladým*. Praha 1941. – [Orten, Jiří]: *Dílo Jiřího Ortenu*. [Uspoř. Václav Černý.] Praha (Václav Petr) 1947. [Tam viz i Černého doslov.] – [Orten, Jiří]: *Deníky Jiřího Ortenu*. [Uspoř. Jan Grossman.] Praha (Československý spisovatel) 1958. [Tam viz i doslovy Jana Grossmana, Zdeňka Urbánka a Oty Ornesta.] – Brušák, Karel: *K. H. Mácha*. London 1945. – [Dále viz též polemické statě a články citované v následujících kapitolách našeho spisu, zejm. pak v kapitolách III., IV. a V. v partiích věnovaných popisu ideových diskuzí čs. emigrace z let 1941–1942.]

Programový vliv E. F. Buriana na tvorbu centrální divadelní skupiny Mladého Československa

Z právě uvedené charakterizace duchovního profilu zmíněné generační skupiny čs. londýnských divadelníků vyvstává snad dostatečně zřetelně, proč z trojice oněch hlavních avantgardních českých divadelních tvůrců Honzl–Frejka–Burian jí byl nejbližší – a to již dávno před tím, než se k ní připojil Karel Brušák, který byl bezvýhradným jeho stoupencem a vyznavačem jeho uměleckého programu – právě Emil František Burian.

Bylo tomu tak nesporně již i proto, že tu existovala mezi postoji E.F. Buriana z doby těsně předcházející vypuknutí války a postoji těchto mladých divadelníků

v samých obecných otázkách pojmání smyslu života a tvorby silná ideová příbuznost. Vždyť i Burian byl jako člověk a umělec hluboce vnitřně rozpolcen oním rozporem mezi uvědoměle zaujímavým politickým postojem, vyznačujícím se zřetelným přítakáním socialistickému programu, a mezi pesimismem umělce intuicí se propracovávajícího k hlubšímu pochopení základních otázek lidského bytí. Tak jako Mácha i Burian tento rozpor překonával činorodou tvůrčí aktivitou, která se stupňovala tím více, čím více se prohlubovalo jeho životní poznání v naznačeném směru.

Shody mezi postoji E. F. Buriana a postoji zde sledované skupiny mladých exilových tvůrců lze však vysledovat, i pokud jde o otázky vlastního „programování“ divadelní práce.

Jak jsme již konstatovali, pro založení řádného, profesionálního divadla s pravidelným provozem v českém jazyku – ale ani pro pořádání pravidelných představení v tomto jazyce na amatérské bázi – nenacházeli naši divadelníci v Británii sdostatek potřebných předpokladů. Avšak ani činnost, kterou v této oblasti svých aktivit cele zaměřovali na přípravu „pódiových“ uměleckých pořadů nabývajících významu, jakési náhradní, nouzové podoby divadla, se nepodařilo organizačně pevněji podchytit a zpravidelit. Čs. londýnští exiloví divadelníci sdružení v této skupině museli proto brát zavděk pouze s pozvánými k různým příležitostným vystoupením v rámci širších programových celků, večerů komponovaných z řady drobných dílčích programových čísel. Za těchto okolností bylo nutno rezignovat i na uvádění běžného typu dramatu. Skrze prostředky, které měli k dispozici, byli s to inscenačně uchopit pouze díla typu tzv. „malých divadelních forem“, která bylo možno včleňovat do širše koncipovaných programových pořadů vytvářených jinými tvůrci a pouze výjimečně i použít jako základního materiálu pro vytváření celovečerních pořadů tohoto typu, avšak komponovaných ve způsobu tematicky sjednocených kabaretů či revuí.

Avšak nebyly to jen stísněné okolnosti jejich podnikání, co je nutilo v exilu vybírat si k vystoupení texty ležící mimo okruh textů tzv. „pravidelné“ dramaturgie, tj. textů typu tak říkajíc „dramatického“ dramatu celovečerního rozměru. Již před příchodem do exilu, v příznivém domácím prostředí, dávali tyto mladí divadelníci přednost spíše drobným útvarům stojícím často na pomezí mezi lyrickými, respektive epickými a dramatickými žánrovými útvary, tedy útvarům „nedramatickým“, nebo přesněji řečeno ne přímo „dramatickým“, na které lze vztáhnout jako označení termín, který tvoří opozitum vůči termínu „pravidelné“, tj. „dramatické“ drama, totiž termín „nepravidelný dramatický text“. Svůj divadelní program formovali především prostřednictvím textů tohoto druhu.

Hrál tu roli opět příklad především Buriana, který při výběru děl do svého repertoáru – hledaje nové možnosti dramatického vyjadřování – do jisté míry ignoroval díla tradiční dramatické formy; obnovit ztracenou výpovědní sílu divadla se pokoušel skrze scénické interpretace textů k divadelnímu provedení neurčených, právě skrze uvádění „nepravidelných dramatických textů“, říkadel, písní, lyrických a epických básní, lyricko-epických básnických povídek, prozaických povídek, novel, románů, prozatéřských výtvorů všeho druhu atp., a jestliže zařadil na repertoár drama, pak téměř vždy je podrobil rozsáhlým adaptacím. Tím rozšiřoval pole dramaturgické volby do jinde nevídané širše: obohacoval repertoár o nekonečné množství nových dramaturgických žánrových útvarů. Zároveň si však tím vytvářel i podmínky k tomu, aby mohl uvádět na repertoár literární díla nepřiléhavěji se vyjadřující k problémům současného života, díla, jejichž prostřednictvím se k těmto problémům mohl plně vyslovit právě ze svého vlastního generačního stanoviska, ježto v nich, v jejich struktuře, nacházel – obrazně řečeno – dosti

volného prostoru, aby v nich mohl v roli autorského subjektu vystoupit vedle autorů textové složky i on sám jako režisér a tvůrce všech podstatných složek inscenace.

A byl to ovšem rovněž Burian, kdo – a to již roku 1935 svou inscenací „voicebandové a baletní montáže na slova lidové poezie sebrané K. J. Erbenem“, svou proslulou *Vojnou*, a v letech 1938 a 1939 svými inscenačními rekonstrukcemi starých českých lidových her a zvykových obřadů na ni navazujícími, Lidovými suitami I. a II. – obrátil pozornost těchto mladých k folklornímu umění jakožto zdroji „pravé divadelnosti“ i zdroji zvláštních, s jejich ideovými postoji korespondujících ideových hodnot.

V době, kdy se folklorní umění v exilu – ale nejinak tomu bylo i doma – stalo předmětem zvýšeného zájmu širokých vrstev (působíc mj. i jako povzbuzující prostředek k upevňování národního sebevědomí: i sebeprimitivnější formy prezentace lidových písní, tanců a zvykových obřadů – a ani při tom interpreti nemuseli být ustrojeni v lidových krojích – byly s to docílit, aby se v posluchačích a divácích vysoko vzedmul vlastenecký cit!), v té době byl tvořivý přístup Burianův k lidovému umění stále vzorem.

Mladí čeští divadelníci v Londýně se jej jako vzoru také přidrželi a v konfrontaci s tvůrci bezpočtu konvenčních folklorních produkcí, kteří využívali tehdejší vlastenecké psychózy a činili z folklorního umění předmět zbožného uctívání, neskládali se k tomuto fenoménu se sentimentálními a sakrálními pocity, ale pokusili se přistupovat k interpretaci folklorních děl jako k úkolu umělecky vskutku závažnému a novátorskému. Spolu s Burianem tušili, že např. skrze lidové hry mohou si otevřít cestu i k řešení problémů moderní jevištní práce. Takový přístup ovšem rovněž umožňoval rozeznat pod okrojovaným povrchem české vesnice skrývající se skutečnost sociální a vůbec životní pravdu.

Neméně inspirativně však na tyto mladé působil příklad E. F. Buriana, i pokud šlo o dramaturgický výběr repertoáru jejich divadelních vystoupení z oblastí umělecké literární a hudební tvorby, zejména pak tvorby dramatické a hudebně-dramatické.

Burian totiž uvedl na repertoár svého „Děčka“ v originálních prepisech nejen říkadla, písně, tance, hry a zvykové obřady českého lidu, ale i např. starozákonní lyrickou *Píseň písní* (1935), Villonův epický *Velký a Malý testament* (1938), Máchovu lyricko-epickou povídku *Máj* (1935, 1936) a prózu *Křivoklad* (*Kat*, 1936), Goethův „román v dopisech“ *Utrpení mladého Werthera* (1938), Puškinův veršovaný román *Evžen Oněgin* (1937), Laforgueovu novelu *Hamlet* (1938), Haškovy kronikářsky pojaté *Osudy dobrého vojáka Švejka* (1935) a novinové skici téhož autora *Haškovy noviny* (1935). „Pravidelné“ dramatické texty tvořily v jeho repertoáru menšinu, a jejich „pravidelnost“ přitom byla navýsost rozrušována jeho adaptačními zásahy, které je připodobňovaly textům povahy lyrické a epické, jak tomu bylo např. v případě barokních lidových her, *Hry o svatě Dorotě* a *Salíčky* (obě byly premiérovány roku 1938), Shakespearova *Kupce benátského* (1934), Molièrova *Lakomce* (1934), Wedekindova *Procitnutí jara* (1936), Büchnerovy komedie *Leonce a Lena* (1938) a Klicperovy veselohry *Každý něco pro vlast* (1936); ostatně zařazení těchto textů do repertoárového pořadu „Děčka“ dotvrzovalo, že dramaturgické „myšlení“ Burianovo bylo skutečně nevšedně invenční.

Mladí čeští divadelní tvůrci žijící za druhé světové války v exilu v Londýně spatřovali však v Burianově divadelním úsilí vzor pro svou práci nesporně také proto, že Burian způsobem, který zůstával nedostupný komukoli jinému z tehdejších českých divadelních tvůrců, zakládá účín svých kreací především na kvalitě v prosto-

ru divadla hercem rozeznívaného básnického slova. Právě múzicky, přímo hudebně hercovým mluvním projevem na jevišti ztvárňované básnické slovo stalo se i východiskem jejich vlastních pokusů o obnovení a udržení české divadelní tradice v exilu. V primitivních podmínkách exilových poloprofesionálního a poloamatérského podnikání nabývalo takové slovo, které zpředmětňovali v divadelní znak nejrůznější způsoby – bylo to slovo přednášené hercem, sborem, zpívané, podepřené hudbou –, povahy hlavního vyjadřovacího prostředku jejich kreací. Hrály tu však svou roli i důvody vlastenecké: v cizím jazykovém prostředí se ryzí české básnické slovo stávalo – jak už řečeno – přímo fetišem.

Inspirojící vliv Burianův – jak jsme už zjistili – zasáhl již před válkou v připomenutém smyslu jejich tvůrčí představitost velmi silně. Již ve svých prvních pokusech o vytvoření osobitých recitačních kreací využívali tito mladí řady tvárných postupů příznačných právě pro Burianovu práci s jevištně ztvárňovaným slovem. Zejména se pak dali inspirovat Burianovým objevem nových možností recitace, objevem, jenž Buriana přivedl k vytvoření tzv. E. F. Burianova voicebandu, i mezinárodně proslulého souboru umělecké recitace, který od prosté sborové recitace přešel k recitačnímu podání založenému v podstatě na zhudebnění přednesu po vzoru regulární hudební kompozice, zacházející s lidským hlasem nejinak než jako s hudebním nástrojem, a který Burian adekvátně k termínu „jazzband“ zaštitil právě slovem „voiceband“.

Řekli jsme, že recitace veršů patřila k nejoblíbenějším kulturním zábavám této generace a vyplňovala „každodennost“ jejich žití stejně jako zpěv písní, tanec, ale např. i sport. Nelze se tudíž co divit, že tak jako jiné skupiny mladých exilových umělců i tato skupina čs. londýnských divadelníků nacházela – a byl to, jak jsme již uvedli, obecný zjev mezi tehdejší mladou generací vůbec – velké zalíbení v recitačním umění, v tzv. uměleckém přednesu, a to v přednesu nejen sólového, ale i sborového typu.

Zájem tehdejší mládeže o umění uměleckého přednesu nepodnítl ovšem přímo E. F. Burian. Prvenství při probouzení zájmu mladé generace o tuto formu uměleckého vyjadřování by bylo spíše možno přiřknout Honzlovi a jeho Dědrasboru z počátku dvacátých let a také ovšem hnutí recitačních souborů politicky levicově orientovaných mládežníků, tzv. Modrých blůz, z týchž, ale i ze třicátých let.

Tento zájem soustředil se zprvu k formě recitace sborové. Skutečnost, že sborová recitace byla v době meziválečné zejména v politicky levicově orientovaných kruzích mládeže upřednostňována před jinými formami uměleckého přednesu, byla specificky dobově podmíněna. Hned v prvních letech existence ČSR byla v těchto kruzích hojně pěstována zejména z důvodů ideologických. Různými dogmaticky smýšlejícími ideologickými „konstruktéry“ kulturní práce byla stavěna dokonce do protikladu k recitaci sólové a měla vést k jejímu popření jakožto projevu „buržoazního individualismu“ v umění. V těchto kruzích byla považována za výraz proletářského kolektivistického citění, jemuž prý je cizí adorace soukromých pocitů jednotlivce, každý individuální zážitek se v ní měl rozplynout v ideologickém nasazení „proletářského kolektiva“ v boji za „lepší příští“. Skandovaná sborová recitace, jaká se pěstovala např. ve skupinách Svazu dělnických divadelních ochotníků československých (DDOČ), zejména v souborech Modrých blůz, sloužila ve své době vysloveně k politické agitaci; jejím prostřednictvím společensky angažovaná poezie pronikala na velká politická shromáždění.

Později se ovšem – a byla to do velké míry zásluha právě E. F. Buriana, který ve svých voicebandových kreacích pracoval jak s postupy sólové, tak s postupy sborové recitace, usiluje přitom ovšem o jejich propojení v jednotně pojednaném recitačním

artefaktu – prokázalo, že je neproduktivní stavět formu sólové a formu sborové recitace proti sobě a snažit se skrze zvýznamňování jedné formy podvracet význam druhé, a že naopak oba způsoby, ideálně se doplňující, mohou společně vytvořit nový, jakýsi vývojově vyšší, protože „syntetický“ typ uměleckého přednesu, a tak – především vlivem Burianova koncepčního řešení problému – se v recitačních pořadech mládeže později uplatňovaly v jedné a téže kreaci sólová a sborová recitace pospolu.

Vývojově nejvyspělejší typ uměleckého přednesu z těchto způsobů smíšené sólové a sborové recitace však tehdy představoval právě onen výše zmíněný tzv. voicebandový způsob recitace, způsob, jehož autorem a hlavním propagátorem u nás byl – jak řečeno – před válkou právě E. F. Burian.

Burian totiž nezůstal jen u běžného způsobu „smíšené“ recitace. Výrazový rejstřík sólové a sborové recitace rozšířil tím, že na ně aplikoval melodické, rytmické a harmonické stylizační postupy vyvozené z vyzkoušených postupů hudebněkompoziční práce. V rámci tohoto způsobu recitace byl v mluvním projevu – byť i jeho východiskem mohl být recitátorův prožitek přednášeného zjevovaný třeba i formou improvizace – hlas každého recitátora veden naprosto přesně po předem stanovené linii intonační a uspořádán v předem zvolené rytmické struktuře, tvoře s ostatními podle přesné partitury řízenými hlasy i zvláštní harmonické kombinace. Prostřednictvím těchto postupů dospěl k vytvoření recitačně-hudebních kresek, jejichž velká vypovídací a ozvláštňující síla záležela právě v muzikálních vlastnostech recitačního projevu. Recitační kreace v tomto pojetí představovaly jednotně prokomponovanou zvukovou, ve své podstatě druhové vlastně hudební skladbu. Zaštil-li Burian svůj recitační sbor slovem „voiceband“ vytvářejícím jakousi paralelu k termínu „jazzband“, vyjádřil tím základní povahu jeho recitačního projevu: onen projev měl charakter v rámci přísně strukturovaného tvaru ústředním vůdčím subjektem takového díla, kompozitorem, dirigentem a režisérem, organizovaného hledání nových forem vyjádření každého jednotlivého významu přednášeného textu, a to hledání rozvíjeného někdy i cestou autorské interpretační improvizace prováděné jednotlivými recitátory, která však – posléze pevně uchopena – špěla k jednotnému účinu.

Tato Burianova metoda uměleckého přednesu se proto mohla na první pohled jevit více jako záležitost hudebněreprodukčního umění než jako záležitost umění scénického (jako čelným představitelům hledání nových forem hudebního projevu, nových forem „nové hudby“ – nikoliv nových forem recitace – dostalo se Burianovi a jeho voicebandu roku 1928 pro ně lichotivého pozvání k vystoupení na prestižním mezinárodním festivalu soudobé hudby v Sieně). A přece právě Burianovy voicebandové kreace se staly východiskem pokusů rozvíjet recitaci do scénického tvaru. Nesporně již sama synkretická forma recitace, v níž se uplatňovali jednak sólisté, jednak sbor, vedla adaptátory k tomu, aby text přednášené básně nebo prózy různě rozkládali a rozčleňovali mezi recitující po dialogickém způsobu. A bylo tudíž v řádu věci, že texty příbuzného druhu byly přidělovány jedněm a týmž přednášečům nebo jejich skupinám, čímž se z celku recitační kreace vydělovaly skupiny recitovaných textových pasáží svým způsobem natolik individualizované i po stránce psychologické, že stačilo málo, aby skýtaly posluchači i představy o postavách v epických dějích exponovaných. Byla-li pak recitace doprovázena mimickým a gestickým projevem, výkon recitátora nabyl zpravidla charakteru výkonu hereckého. Připomeňme ještě, že Burian do svých voicebandových skladeb začleňoval i pantomimu a tanec a obohacoval je i o jiné prostředky vizuálního účinku. Tím vším se pouhá recitace veršů měnila v ryzí divadelní útvar, jehož scénické kvality byly často mnohem vyšší, než jak tomu bylo

v případě mnohých kreačí koncipovaných od prvopočátku jako „dramatické“ divadlo.

K produkování pořadů tohoto druhu založil Burian – jak řečeno – zvláštním způsobem k tomu disponovaný a proškolený recitační soubor, zmíněný E. F. Burianův voiceband. Připomeňme tu, že tento soubor vznikl v dubnu 1927 původně jako součást Frejkova divadla Dada v Umělecké besedě a sloužil také převážně ve Frejkových inscenacích jako chór. Ale již tehdy, za svého spolupůsobení v onom divadle, Burian s ním uspořádal několik samostatných vystoupení scénického charakteru. Posléze pak, po rozpadu divadélka Dada na konci sezony 1927/1928, jej proměnil ve zcela nezávislý hudebně–divadelní ansámbl. V souvislosti s touto proměnou jeho organizačního statutu jej i rozšířil o několik nových kvalifikovaných sil a jako se samostatným profesionálním tělesem s ním uspořádal v Praze i mimo ni řadu koncertů. Roku 1928 s ním vyjel poprvé i za hranice, a to – jak již uvedeno – na mezinárodní festival soudobé hudby v Sieně, a znovu pak roku 1929 na velké turné po Itálii. Podobný soubor ustavil pak téhož roku 1929 i při Studiu Národního divadla v Brně, do jehož čela byl tehdy povolán. Později, když si v roce 1933 založil opět v Praze vlastní divadelní podnik, divadlo D 34, zřídil nový soubor voicebandového typu i při tomto divadle a učinil jej základem též některých svých nejvýznamnějších scénických kreačí (*Píseň písní, Máj, Vojna* aj.).

Tato práce i díky tomu, že přinášela Burianovi rovněž mezinárodní uznání (v Sieně pražští umělci sklidili mimořádný úspěch a rázem se ocitli v centru zájmu světové veřejnosti stranící progresivním trendům prosazujícím se ve vývoji soudobého umění), se stala – jak jsme již zjistili – vzorem pro nesčetné napodobitele a následovníky, mezi něž patřily také studentské recitační soubory družící se okolo Kurše a později Ornesta v Jednotě nemajetných a pokrokových studentů a ještě později okolo Tigrida v Divadélku odborů a vzorem zůstala pro tyto mladé i za jejich působení v londýnském exilu, kde ve stíněném prostředí čs. exilového kulturního života se umělecký přednes, práce se slovem vůbec, stal dominantní formou uměleckého projevu nabývajícího i právě jistých kvalit ryze divadelních.

Za svůj hlavní úkol mladí tvůrci seskupení v centrální divadelní skupině Mladého Československa – a připomeňme v té souvislosti znovu, že v jejím popředí se prosazovali umělci, kteří se doma před válkou živili buď profesionální divadelní prací, nebo se k ní odborně připravovali – nicméně považovali produkování regulérních divadelních představení. I v londýnském exilu veškerá jejich činnost, i ta, která byla soustředěna na přípravu „pódiových“ uměleckých pořadů, cílila – jak to dokládají jejich pokusy např. o scénické ztvárnění folklorního materiálu nebo o zdívaldění recitačního přednesu poezie a prózy – jednoznačně k realizaci tohoto programového úkolu a nabývala charakteru jakéhosi tak říkajíc „dobývání divadla“.

I v tomto směru – při tomto jejich „dobývání divadla“ zaúčinkoval Burian se svou tvorbou jako hlavní inspirativní vzor oné skupiny: své londýnské obdivovatele inspiroval nejen tím, že své tvůrčí vize rozvíjel na jevišti s úchvatnou básnickou imaginací, ale i tím, že zároveň dbal též na to, aby jeho inscenace navenek působily i svým vybroušeným tvarem, formovou vyspělostí klasických děl.

Řekli jsme, že východiskem jeho kreačí bylo v jevištním prostoru hercem rozeznávané, všemi ostatními prostředky scénické kreativity podporované slovo. Je třeba však dodat, že to slovo bylo jen jednou z dílčích složek složitě utvářených inscenačních skladeb syntetického charakteru, v nichž jednotlivé složky kompozičně–tematické, stylové a významové výstavby divadelního artefaktu, text, herce-

ký projev, výtvarné prostředky, hudba atp., vzájemně se střídající ve funkci dominantního nositele významů i dramatického napětí, společně usilovaly vyvolat týž účín, jaký vyvolávají jiné formy básnického vyjadřování skutečnosti.

Byly tu i další koncepční podněty, jež přinášela Burianova inscenační tvorba a které zapůsobily na utváření programových představ mladých čs. londýnských divadelníků o inscenační tvorbě. Jedním nich byla např. skutečnost, že Burian – opíraje v souladu s koncepcí svých recitačních krací i v případě regulérních divadelních inscenací své interpretační koncepce především o slovo muzikálně rozeznávané „hercem–pěvcem slov“ – se pro tento způsob jevištní práce všemožně snažil upravit sám jevištní prostor. Tato snaha ho vedla k dokonalému „zametení jeviště“, totiž k položení těžiška výrazu do mluvního projevu herců, doprovázeného střídanou gestikou a mimikou, a k odstranění všeho zbytečného, co omezovalo imaginativní součinnost divákovi, tedy všech ilustrovaně působících dekoračních součástí, kulis, mobiliáře, rekvizit atp., ze scény. Tradiční jevištní výprava byla v jeho inscenacích nahrazena scénografií modernistického typu upravující jevištní prostor v prostor „svobodné“, jak Burian praví, metonymické a metaforické práce „jevištního básníka“.

Krátce řečeno, příklad E. F. Buriana a jeho D ovlivnil základní postoje těchto divadelníků nejen pokud šlo o formaci jejich základních ideových východisek, ale inspiroval je i v mnoha směrech praktické divadelní práce, napomohl celkově zformovat jejich umělecké názory a představy.

Zpočátku mladí čs. divadelníci v Londýně svůj vztah k E. F. Burianovi a k jeho divadelnímu programu nijak okázale nemanifestovali. Stále totiž platila klatba, kterou nad E. F. Burianem a jeho dílem vyneslo vedení čs. komunistické strany poté, co Burian v roce 1937 a 1938, v době stalinských politických procesů, ostře odsoudil perzekuci, kterou tehdejší diktátorský režim v SSSR postihl vedoucí osobnost světové divadelní avantgardy a Burianova osobního přítele Vsevoloda Mejercholda. Zaslouží si v této souvislosti nového připomenutí, že když se tehdy vrhla na Buriana takřka celá komunistická kritika, včetně jeho přátel Julia Fučíka a Kurta Konrada, pokusil se Buriana zastat na stránkách Studentského časopisu i mladý student Otto Tigríd, což nebyl nikdo jiný než – jak už bylo řečeno – Pavel Schönfeld, přijavši později pseudonymní jméno Pavel Tigríd.

Mladí však nechtěli – domnívajíce se, že i v exilu je důležitější zachovat jednotu levicových sil, než rozkrývat rozpory mezi nimi panující – vyvolávat s tamním vedením komunistické strany nějakou konfrontaci. Proto zpočátku svůj úmysl navazovat na program Burianův otevřeně nedeclarovali a snažili se jej – třebaže jasně a důsledně – pěstovat a rozvíjet, aniž Burianovo jméno připomínali. Teprve příchod Brušákův vyvolal změnu tohoto postoje a následně ovšem, když se byli otevřeně přihlásili k Burianovi a k jeho uměleckému programu, také polemiky a spory, které posléze rozdělily i je samotné, proti sobě např. postavily na jedné straně Ornesta, na druhé pak Brušáka.

Fleischner, Dr. Richard: *Studentské divadlo*. Studentský časopis, r. 16, 1936/1937, č. 9 (10. 5. 1937), s. 243–245. – Beneš, Miroslav: *O studentském divadle*, Mladá kultura, r. 4, 1938, č. 6 (únor 1938), s. 69. – Tigríd, O. [Otto]: *O divadle politickém a jiném* (rubr. *Z došlých dopisů–Dopis č. 1012*), Studentský časopis, r. 17, 1937/1938, č. 10 (10. 6. 1938), s. 276–277. – Tigríd, O.: *Na okraj pražské divadelní avantgardy*, Studentský časopis, r. 17, 1937/1938, č. 8 (10. 4. 1938), s. 221–222. – Scherl, Adolf: *Z minulosti našeho uměleckého přednesu*. In: Axenov, Vsevolod–Scherl, Adolf–Vnouček, František: *Knih o uměleckém přednesu*. Praha (Orbis) 1957. S. 63–85. – Scherl, Adolf: *E. F. Burian divadelník*. In: Obst, Milan–Scherl, Adolf: *K dějinám české divadelní avantgardy*. Praha (Nakladatelství Československé akademie věd) 1962. S. 149–294. – Srba, Bořivoj: *Poetické divadlo E. F. Buriana*. Spisy Janáčkovy akademie múzických umění. Sv. 9. Praha–Brno (JAMU v Brně) 1971. – Srba, Bořivoj: *E. F. Burian a jeho program poetického divadla*. In: *E. F. Burian a jeho program poetického divadla*. *Edice České divadlo*. Sv. 5. Praha (Divadelní ústav) 1981. – Srba, Bořivoj: *Inscenační tvorba*.

Ideově-umělecký vliv Osvobozeného divadla na utváření programových východisek tvorby centrální divadelní skupiny Mladého Československa

Jak z předchozího výkladu vyplývá, spolu s diváckými zážitky z návštěv Burianova „Děčka“ k mocným životním zážitkům generace vstupující do veřejného života mezi dvěma válkami, k níž příslušela většina členů centrální divadelní skupiny Mladého Československa, patřily i divácké zážitky z návštěv představení další významné pražské avantgardní scény – Osvobozeného divadla.

Ty tyto mladí v Osvobozeném divadle povětšinou získávali nikoli ovšem v první fázi jeho existence, ve druhé polovině dvacátých let, kdy toto divadlo za vedení Jindřicha Honzla a Jiřího Frejky cestou experimentace hledalo nové vyjadřovací možnosti divadelního umění – jeho tvorbu z tohoto období s výjimkou jejích nejstarších členů reflektovala tato nejmladší generace jen zprostředkovaně. (Němčůně reflektovala ji, jak to dokládá např. připomenutý již repertoár Divadelního kolektivu mladých a dosvědčuje jako pamětník i např. Ota Ornest.)

Především získávala je v tomto divadle po příchodu Jiřího Voskovce a Jana Wericha do jeho ansámbly, kdy se Osvobozené pod patronací zůstavšího Honzla proměnilo posléze v soukromý podnik obou nově přišedších komiků, kteří ve spolupráci s Jaroslavem Ježkem vytvářeli nový typ poetického a dadaistického divadelního humoru, založeného do jisté míry na slovních hříčkách a na slangovém způsobu vyjadřování tehdejších studentů, na humoru tak řečeného „recesního“ typu, příznačného právě pro tehdejší studentské prostředí. Zejména získávala je zde ovšem v následné jeho vývojové fázi, do které divadlo předešlím zásluhou dvojice zmíněných svých protagonistů vstoupilo vzápětí poté, co se moci v Německu chopili nacisté, v první polovině třicátých let, kdy se na veřejnosti prezentovalo v podstatně již proměněné podobě, v podobě avantgardní scény ostře politicko-satirického zaměření, útočící proti všem formám fašismu a rasismu.

Když po mnichovských událostech z roku 1938 úřady druhé republiky podlehly nátlaku domácí reakce i diplomatických úřadů sousedního totalitního státu a postavily Osvobozené divadlo mimo zákon, pokusila se mládež jím odchovaná ujmout se i jeho duchovní odkazu a vlastní tvorbou jej dále rozvíjet.

Většinová část někdejších návštěvníků jeho her, jeho diváci rekrutující se z této generace, uchovávala ovšem tradici Osvobozeného divadla a jeho hlavních tvůrců především ve způsobu pasivní posluchačské a divácké akceptace a amatérské reinterpretace zpopulárněných a po svém vystoupení z rámce divadelních představení samostatným životem žijících písní a význačných výstupů jeho inscenací: mladí Čechoslováci doma i v exilu (doma navzdoru všem cenzurním zákazům) vytrvale při nejrůznějších příležitostech kolektivně zpívali Voskovcovy, Werichovy a Ježkovy písně, a ovšem pěstovali i zmíněný zvláštní typ slovního humoru obou protagonistů scény, pokoušejíce se i o napodobivou reprodukci charakteristických způsobů, jakými uctívání jimi mimové herecky uchopovali a ztvárňovali postavy svých her a jejich jednání v obzvláště komicky působících scénických situacích.

Písně tvůrců Osvobozeného divadla v tomto prostředí již před válkou přímo zlidověly, stejně jako mnohé výstupy z jejich her, zejména pak ty, které komici rozvíjeli improvizovanými dialogy na předscéně, tzv. „forbíny“. Skoro každý pří-

slušík této generační vrstvy znal desítky zmíněných písní nazpaměť a dokázal zpaměti odříkávat rozsáhlé pasáže připomenutých „forbín“, přičemž jejich přednes byl – jak už bylo řečeno – často odvozován až otrocky věrně z charakteristického způsobu jejich podání v provedení původních interpretů. Nemluvě ani o tom, že zejména čeští gymnazisté houfně včleňovali tyto písně a výstupy do repertoáru svých školních besídek a večírků a na leckteré z českých středních škol se studenti pokoušeli studovat voskovcovsko-werichovské a ježkovské revue na scénách svých školních divadel jako celistvá představení.

V životě tehdejší mladé generace (a též v životě generace ještě o stupínek mladší) se tyto skladby stávaly přímo materiální silou: za okupace a druhé světové války si mládež ony písně zpívala a ony předscény připomínala pomocí napodobivé produkce při setkáních a schůzkách uskutečňujících se v běžných prostředích protektorátní „normality“ (pokud k takovým setkáním ovšem docházelo v soukromí, kam dohlédací orgány okupanta nepronikaly), tak – i zde ovšem stranou takového dohledu – v prostředích, v nichž byla držena proti své vůli, v ubikacích těch z nich, kteří byli odvlčeni na nucené práce do Hitlerovy „Říše“, a ovšem také ve věznicích a koncentračních táborech hitlerovci zřízených po celém jimi ovládaném evropském území. Podobně se takto ovšem bavila rovněž mládež v prostředí svého života exilového. „Podle písní Voskovce, Wericha a Ježka jsme se poznávali a vlastně se poznáváme dodnes,“ konstatoval k stáru Ota Ornest.

Nezůstávala však jen u toho: v duchu Voskovcových a Werichových písňových textů se pokoušeli tito mladí skládat na vypůjčené Ježkovy melodie texty zbrusu nové, vyjadřující se satiricky k aktuálním problémům jejich vlastního života, a podle vzoru Voskovcových a Werichových promluv z jejich proslulých forbín psát i satirické texty typu dramatických výstupů s aktuálními politickými náměty, tzv. skeče.

Ostatně sama autorská dvojice, utvářející převážnou část repertoáru Osvobozeného divadla, Voskovec a Werich, jim v tomto smyslu i v přítomnosti ukazovala cestu, neboť za pobytu v americkém exilu obdobným způsobem aktualizovala své starší písně a výstupy v rámci svého kulturněpropagandistického působení ve vysílání zahraničních rozhlasových stanic určeném Čechoslovákům, a zároveň v jejich duchu vytvářela písně a výstupy nové.

Také členové divadelní skupiny Mladého Československa se – tak jako jiní mladí čs. exulanti – při nejrůznějších příležitostech věnovali zpěvu písní Osvobozeného divadla z jeho vrcholné vývojové éry a dramatickému přednesu dialogů Voskovce a Wericha z jejich nejproslulejších scénických výstupů. Ale jako lidé tvůrčí se nespokojovali pouze s evokováním svých diváckých zážitků z představení tohoto divadla prostřednictvím zmíněné více méně pasivní reprodukce určitých partií oněch představení. Příklad Voskovce a Wericha, kteří v letech těsně předválečných dokázali ve svém divadle proměnit humor v politickou zbraň, vybízel k tvůrčímu následování.

Ani na vytvoření politických satir rozměru celovečerních, dramaticky prokomponovaných revuí voskovcovsko-werichovského typu za dané situace – ve stísněných podmínkách svého divadelního podnikání – nemohli pomýšlet. Naproti tomu i v této linii jejich programových aktivit, aktivit inspirovaných postupy Osvobozeného divadla, byla jim autorsky dostupná možnost vytvářet dramatická díla nesená v rozměru tzv. „malých forem“.

I to byl nesporně jeden z důvodů, proč se v této oblasti tvorby mladých divadelníků v emigraci do centra jejich autorského zájmu posunul především onen typ dramatického útvaru, pro jehož označení se jako vyhovující termín ujal anglický termín „scath“ (v angličtině slovo „scathing“ znamená „prudký útok“, „útočný“, „szíravý“, „kousavý“), krátký dramatický výstup miniaturního rozměru satiricky

zpracovávající aktuální téma s ostře vypointovaným ideovým vyústěním, často doprovázený písní, nebo pouze tato píseň sama, song nabývající povahy takového ostře pointovaného satirického výstupu.

Ale nebyl to ten zcela hlavní důvod jejich příklonu k této vyjadřovací dramatické formě. Tím hlavním důvodem, proč autorský zájem těchto divadelníků tehdy upoutal právě žánrový dramatický útvar „skeče“, a to tou měrou, že jej povýšili na jeden z hlavních vyjadřovacích prostředků svých tvůrčích snah, byla nesporně skutečnost, že žánrový dramatický útvar skeče umožňoval na malé ploše formulovat dramaticky právě aktuální životní problémy tísnící jejich vědomí, v přítomné dobové situaci pak především se satirickou nadsázkou diskreditovat vše to, co se jevilo jako absolutní znásilnění jejich základních lidských práv, ano, jako fašismem a rasismem, totalitarismem vůbec, uvolněné a válkou ještě víc umocněné „absolutní zlo“. A proto právě „skeč“ stal se převládajícím útvarem dramatického úsilí těchto mladých, neboť skrze něj byli s to se nejpregnantněji vyjadřovat k soudobé společenské a politické skutečnosti, která je obklopovala.

Připomeňme v té souvislosti, že u nás doma, v Čechách a na Moravě, měl žánrový útvar „skeče“ poměrně hlubokou tradici i mimo rámec aktivit avantgardy a Osvobozeného divadla, na kterou bylo lze mládeži v exilu rovněž navázat. Jeho frekvence v našem prostředí započala vlastně již na českých kabaretních jevištích na konci 19. století a začátku 20. století (Josef Šváb-Malostranský aj.). Moderní typ skečů s politickým obsahem vytvořil však teprve kabaret Červená sedma. O jeho další vzestup se postaral levicově zaměřený politický kabaret Červené eso, ve kterém pracoval také E. F. Burian. Hlavní zásluhu o jeho rozvoj je však v době mezi dvěma válkami nutno přičíst právě Osvobozenému divadlu, a to konkrétně zejména autorsko-herecké dvojici jeho protagonistů, Voskovci a Werichovi, kteří – jak jsme už připomněli – při tvorbě svých satirických předscén, „forbín“, se inspirovali v postupech dadaistického kabaretu, který i tento žánrový útvar propočoval k umělecké dokonalosti. Poslední hra Osvobozeného divadla, která směla ještě vstoupit na scénu před jeho násilným uzavřením, revue *Pěst na oko* (1938), byla vlastně prokomponovaným pásmem dosti autonomně vystupujících politicko-satirických skečů.

Rozvíjejíce tradici pěstování žánrového dramatického útvaru skeče politicko-satirického zaměření rozvíjeli tedy mladí tvůrci seskupení okolo Ornesta systematicky i tradici Osvobozeného divadla: inspirace voskovcovsko-werichovská a ježkovská se přitom významně zúročovala jak v jejich vlastní dramatické tvorbě, tak ve způsobu její scénické interpretace.

Osobní výpovědi Oty Ornesta (Praha) z 22. 11. 1968 a z 19. 9. 1972 a Jany Ebertové (Brno) z 25. 6. 1976. Záznamy ulož. v soukr. archivu Bořivoje Srby. – Dopis Oty Ornesta Bořivoji Srbovi ze 7. 1. 1969. Dopis je uchov. v soukr. archivu adresáta. – Schonberg, Michal: Osvobozené. Praha (Odeon) 1992. Passim. – Valtrová, Marie-Ornest, Ota: *Hraje váš tatínek ještě na housle? Rozhovor Marie Valtrové s Otou Ornestem*. Praha (Primus) 1993. S. 51, 57, 64, 115, 131, 138, 140, 141, 155, 157, 158, 188. – Srba, Bořivoj: *Divadlo za mřížemi, projevy české divadelní tvořivosti v pracovních, internačních a koncentračních táborech a věznicích nacistické Třetí říše*, Divadelní revue, 1995, č. 1, s. 15, 19, passim.

První projevy kulturních aktivit čs. pomnichovských exulantů v Londýně a okolí

První projevy kulturních aktivit čs. pomnichovských exulantů v Londýně a v jeho okolí, ve Velké Británii vůbec, byly velmi nesmělé. Jako vždy, když byl

český národ politicky potlačen a svobodný vývoj jeho kultury tímto útlakem podvázán, se v předvečer a za druhé světové války v neregulérních podmínkách svého života v exilu, zvláště v prvních měsících svého zdejšího pobytu, musel český člověk uchýlovat k různým nouzovým formám svého kulturního vyžití. Toto tvrzení je ovšem možno kompetentně vztáhnout i ke kulturním aktivitám projevovaným v téže době českými Němci a příslušníky dalších národnostních entit, kteří přišli v letech 1938 a 1939 do britského exilu z ČSR. V obdobných neregulérních životních podmínkách, v jakých zde žili Češi, byli nuceni v Británii žít i oni – i oni tudíž své aspirace na plnoprávné kulturní vyžití museli tehdy dočasně přizpůsobit těmto podmínkám a suspendovat je do podoby respektující skutečnost, že se ocitli ve stavu totálního životního provizoria.

Tak se i stalo, že významu hlavní formy tohoto vyžití, k níž čs. emigrace v Británii – podobně však tomu bylo i v jiných částech světa, kde našla azyl – zejména bezprostředně po svém příchodu na britské ostrovy soustředila pozornost, nabyly tehdy domácí besedy a přátelské večírky, pořádané především v bytech a ubytovnách běženců; ti byli jejich tvůrci a současně i „příjemci“.

Soukromé kulturní besedy a večírky čs. emigrace

Přesný obraz těchto „prahorních“ počátků kulturních a uměleckých aktivit čs. emigrace ve Velké Británii nelze podat, protože nejsou k dispozici autentické doklady dostatečně hodnověrně o nich vypovídající. Zmíněné privátní besedy a večírky zpočátku povětšinou vznikaly z pouhé potřeby zúčastněných alespoň svépomocí zahladit ztrátu, kterou utrpěli odchodem z domova v duchovním ohledu v podobě ztráty kulturních požitků, na něž doma byli uvyklí, a proto jejich recepce zůstávala omezena na okruh oněch přímých účastníků. Z tohoto okruhu informace o nich pronikaly navenek až teprve ve chvíli, kdy se emigranti pokusili připojit k těmto podnikům i zájem širší exilové, především však britské veřejnosti. Jediným zdrojem našich poznatků o úplných počátcích exilové kulturní činnosti jsou vzpomínková svědectví někdejších účastníků těchto besed a večírků, bohužel i ta jsou značně kusá a nepřesná.

Primárním podnětem k pořádání takových besed a večírků byla – jak řečeno – především potřeba exulantů uspokojovat hlad po kulturních a uměleckých požitcích náhradou za ty, o něž je připravily politické události, proto vznikaly v tomto prvním období ve většině případů zcela spontánně, nezávisle na nějakých vnějších podnětech, a zpravidla i mívaly pouze improvizovaný ráz.

Ne všechny tyto besedy a večírky se však pohybovaly na úrovni pouhé improvizované zábavy. V mnoha případech jejich program čs. uprchlíci s velkou pílí jak po stránce dramaturgické, tak po stránce interpretační připravovali podle předem pečlivě propracovaného plánu.

Podnět k pořádání takových besed a večírků od první chvíle pobytu čs. emigrace ve Velké Británii často totiž zavdávaly různé svátky a památné dny českého kalendáře, jakož i různá politická a kulturní výročí.

Již od počátku války se v prostředí čs. emigrace v Británii pravidelně světily svátky tvořící základ českého národního kalendáře, svátky vánoční, kdy se naši uprchlíci, zbavení domova, snažili pořádáním společných zábav nahradit ztracené kouzlo rodinných vánoc, v křesťanských emigrantských rodinách pak i svátky velikonoční, ale např. také „svátky“ mikulášský, silvestrovský a novoroční. Dále byly to svátky spojené s uctíváním tak řečených „patronů českého národa“, např. svátek „patrona české

země“ sv. Václava, připadající na 28. září, který byl v tomto prostředí ponejvíce slaven jako svatováclavské „posvícení“.

Ze svátků politického druhu to pak za druhé světové války byly např. výroční den vzniku republiky, 28. říjen, ale i výroční dny narození a úmrtí prvního prezidenta republiky T. G. Masaryka, 7. březen a 14. září, nabývající tehdy samovolně rovněž významu čs. státních svátků. Připamatovány však podobným způsobem byly např. i výroční den obsazení Čech a Moravy německými vojsky, 15. březen, výroční den uzavření českých vysokých škol okupanty, 17. listopad, a později i významná výročí států Spojenecké koalice. I všechny tyto svátky a památné dny čs. exulanti v Británii za druhé světové války světili anebo si připamatovávali s velkou intenzitou.

A právě besedy a večírky pořádané tehdy v domovech a ubytovnách čs. exulantů ve Velké Británii při příležitosti takových svátků a památných dní byly povětšinou připravovány cíleně, s velkou péčí o repertoár i způsoby provedení jejich uměleckých pořadů, dosti často i nesených jednotným programovým záměrem, vízícím se k významu dní těmito podniknutími připomínaných.

Jejich dramaturgie byla většinou velmi prostá. Samy zmíněné pořady se zpravidla skládaly z řady časem ustálených programových čísel: šlo převážně o čísla literární povahy, vyprávění, recitace veršů a výjimečně i dramatická vystoupení, dále čísla hudební, sólový a sborový zpěv a různá hudební vystoupení instrumentální (v prostředí života čs. emigrace – zejména v těch případech, kdy se exulantům nepodařilo opatřit si příslušné hudební nástroje – však za „živě“ provozovanou hudbu často suplovalo pouhé přehrávání gramofonových desek). Pravidelnou součástí takových podniknutí býval i společný improvizovaný zpěv účastníků večera. Výjimečně se uplatnila též vystoupení taneční, a pokud to místo konání umožňovalo, rovněž vystoupení gymnastická. Někdy tyto besedy a večírky po skončení uměleckého programu vyústily nejen ve společný zpěv, ale i ve společný tanec všech přítomných anebo v kolektivně hrané společenské hry.

Ideové zaměření a vlastní obsahovou náplň v nich uváděných pořadů, pokud se vázaly k určitému svátku nebo památnému dni, byl pochopitelně tematicky určován touto časovou vazbou. V takových případech obvykle v oněch pořadech převažovala čísla, která byla schopna přesvědčivě vyjádřit význam připomínaných událostí anebo osobností našich národních dějin. Ale i ostatní pořady bývaly laděny ve vlasteneckém duchu, takže se pramálo odlišovaly od oněch pořadů pamětních, svátečních.

Většina těchto pořadů se soustřeďovala na programové linii nesené snahou iniciátorů těchto podniků o systematické pěstování českého, moravského, slovenského a česko-německého folklorního umění a dále na linii úsilí rozvíjet ve vystoupeních „pódiového“ typu umění umělého rázu především skrze různé typy hudebních vystoupení komorního rozměru, pěveckých a instrumentálních, recitačního přednesu básnických a prozaických děl a konečně skrze kreace více méně divadelního charakteru.

Základní programový útvar pořadů soukromých besed a večírků pořádaných v prostředí exilového života emigrantů českého národnostního původu představovala programová čísla vybraná z repertoárového rezervoáru děl nonartifeciální povahy, děl anonymních lidových tvůrců pocházejících z českého, moravského a slovenského etnika. Tak jejich přímo neodmyslitelnou součástí byly písně lidové a zlidovělé, které umožňovaly aktivně zapojit do vytváření programu všechny přítomné. Rovněž taneční čísla – pokud se v pořadech objevovala – byla většinou folklorního původu. Ukázky tanců českého lidu, předváděné tanečníky ustrojenými do lidových krojů, které si někteří exulanti přinesli do exilu s sebou z domova,

patřily v pořadech tohoto druhu vždy k nejatraktivnějším číslům, a zvláště cizinci, pokud takové podniky navštívili, byli jimi vždy zcela uchváteni.

Dalším takovým základním programovým útvarem těchto pořadů byly verše českou národní pospolitostí uctívaných domácích básníků, verše zdůrazňující význam domova v životě obyčejných lidí a posilující vlastenecké city účastníků těchto setkání. I výběr ostatních slovesných ukázek, ukázek tvorby prozaické a dramatické, obvykle zdůrazňoval specifické hodnoty české národní kultury. Tvůrci pořadů zařazovali do programu samozřejmě i díla autorů jiného než českého národnostního původu, ale i v těchto případech soustředili pozornost k takovým, jež mohla zapůsobit v uvedeném ideovém smyslu.

Podobnými kritérii se řídil i dramaturgický výběr programových čísel artificie lní povahy pro jejich hudební část. I při výběru takových programových čísel se zpravidla prosazovala orientace ke klasickým hodnotám české národní kultury. Pravidelně na nich zaznívala díla českých skladatelů, kteří byli považováni za představitele národně příznačné hudební tvořivosti, zejména díla Bedřicha Smetany a Antonína Dvořáka. Nebyla tu však uváděna vždy pouze díla klasická, i moderní hudba měla v těchto pořadech své místo, vedle např. děl Janáčkových i děl soudobých, ještě žijících skladatelů, kupř. Bohuslava Martinů. Dělo se tak zejména zásluhou profesionálních interpretů, kteří hlavně zpočátku na takových večírcích pravidelně účinkovali. Ke slovu přicházela i populární hudba, např. písně Osvobozeného divadla a moderní politická píseň vůbec.

Obdobným způsobem sestavovali po dramatické stránce své programy i čeští Němci, hlavně pak ti, kteří pocházeli z pohraničních regionů ČSR, např. ze sudetských krajů, kde např. právě folklorní tradice byly ještě velmi živé.

Způsob interpretace tohoto dramaturgického materiálu byl určen do značné míry prostorovými danostmi prostředí, která měli iniciátoři oněch podniknutí pro svá vystoupení k dispozici. Zpravidla museli při osnování takových akcí vzít zvděk nějakou větší, převážně pro naplňování jiných účelů vyhrazenou místností, nacházející se v jejich vlastním nebo přáteli jim propůjčeném bytě, či v jiném typu jejich dočasného exulantského obydlí, jídelnou, salonem, obývacím pokojem atp. Pouze výjimečně nabídla se jim možnost se uchýlit se svými aktivitami do nějaké veřejné prostory, sálu místního kina nebo budovy církevní instituce, školní třídy, tělocvičny atp.

Ve většině případů pak k prezentaci těchto pořadů jako „scéna“ posloužila vyklizená část takové místnosti, jen mimořádně mohli využít ke svým vystoupením vyvednutou část podlaží, nějaký stupeň či malé pódium. Na besedách a večerech konaných v jejich domácím prostředí byli interpreti nuceni vystupovat v bezprostřední blízkosti diváků, někdy přímo uprostřed nich. To však na druhé straně vyvolávalo i pozitivní účín, neboť sama prostorová stísněnost těchto prostředí spolu s tlumeným osvětlením navozovaly při oněch setkáních atmosféru přátelsky důvěrné, přímo rodinné intimity.

Účinkujícími na těchto besedách a večírcích bývali většinou sami domácí lidé, emigranti obývající byty a ubytovny, v jejichž zdech se ony besedy a večírky konaly, a jejich přátelé a známí. Nežřídka však byli k spoluúčinkování zváni i hosté z venku. V obou případech byli to přitom jak umělci–profesionálové, tak pouzí ochotníci.

Čím více se pořádání soukromých besed a večírků rozmáhalo, tím rozsáhleji se v nich uplatňovali výkonní profesionální umělci. V prvopočátečním období, kdy neměli možnost prosazovat se v britském kulturním životě, jim především tato podniknutí skýtala možnost vystupovat před publikem početné sice omezeným, ale přece jen schopným vytvářet sociální ozvučnici jejich tvorby. Proto většina

z nich pozvání k takovým vystoupením v soukromých společnostech vítala, a tak často se svými již předem pečlivě připravenými programy cestovali po celé Británii od domu k domu. Převážnou měrou ovšem účinkovali na besedách a večírcích amatéři, kterým právě takové domácí seance skýtaly hledaný jimi prostor pro vlastní sebeuplatnění. Potřeba tohoto sebeuplatnění vedla je nejen k prezentaci sólistické, ale i k tomu, aby se sdružovali v různé recitační, pěvecké a taneční kroužky, ze kterých se později vyvinula regulérní sborová umělecká tělesa respektovaná i širokou britskou veřejností, např. Pěvecký sbor čs. uprchlíků-Czechoslovak Refugee Choir a Pěvecký sbor Rady čs. žen.

Specifickým znakem těchto aktivit byl jejich kolektivistický ráz. Domácí prostředí samo, zvláště, právě „besední“ charakter takových privátních podniknutí, skutečnost, že se na nich setkávaly osoby, které povětšinou spojovalo pouto rodinné či přátelské vzájemnosti, to vše spolupůsobilo k tomu, aby v oněch besedách a večírcích mizela hranice mezi účinkujícími a diváky. Bylo dáno samou povahou těchto zábav, že účinkující ve chvílích, kdy nevystupovali se svými produkcemi, se stávali diváky přihlížejícími vystoupení svých druhů, naopak diváci se v průběhu oněch setkání co chvíli zapojovali do předváděných programů jako jejich spoluvůdci, tak jak tomu bývalo při obdobných příležitostech v obrozené době a v některých dalších etapách vývoje našeho divadla a společenských zábav, vlastně jako aktivně spolupracující chór.

Většina besed a večírků čs. exulantů v Londýně a v Británii nabývala podle povahy jednotlivých programových čísel charakteru buď literárních, nebo literárně-hudebních akademií nebo přímo i koncertů. Nicméně nelze nevidět, že v mnoha těchto besedách a večírcích se ve větší či menší míře prosazovaly nejrůznější prvky a postupy divadelního vyjadřování. Ve výjimečných případech – když to prostorové podmínky umožňovaly – se v jejich rámci uplatňovala i vystoupení založená na tělesném pohybu, produkce tělocvičné i taneční, ale i vystoupení modelující svou uměleckou výpověď vysloveně dramaticky. Skrze ně se některé z těchto pořadů svým charakterem připodobňovaly pořadům spíše kabaretního nebo estrádního typu, než pořadům typu akademií a koncertů. Nehledíc k tomu, ve svém celku, tím, že se v uměleckém projevu některých účinkujících uplatňovalo živé slovo, gesto, mimika, že bez výjimky všichni tito účinkující vstupovali do bezprostředního kontaktu se svým publikem, nabývaly významu jakýchsi „pseudodivadelních“ anebo přímo divadelních zábav. V každém případě – byť jako pouhá náhražka – uspokojovaly touhu účastníků těchto seancí po zážitcích adekvátních těm, jež běžně získávali diváci v divadlech produkujících standardní divadelní představení.

Proto tyto besedy a večírky zaujímaly v úsilí naší emigrace v Británii i jinde ve světě o pěstování divadelní kultury své důležité místo; probouzejíce a stupňujíce onu touhu diváků po ryze divadelních zážitcích vytvářely i podmínky pro to, aby od těchto nejprimitivnějších forem kulturní zábavy ruku v ruce s politickým a společenským vzestupem čs. exilové komunity se dospívalo k jejich stále vyspělejší formám a posléze i k pokusům o vytváření zcela regulérních divadelních představení. Nelze nevidět, že privátní domácí besedy a večírky v prvních chvílích pobytu čs. exulantů ve Velké Británii, napomáhajíce uspokojovat přirozené kulturní potřeby lidí vytržených z domova, zároveň umocňovaly též jejich potřebu uspokojovat své smysly i zážitky právě tohoto druhu.

Společenský význam soukromých kulturních besed a večírků čs. emigrace

Po stránce umělecké neznamenalaly besedy a večírky pořádané v bytech a domovech uprchlíků zajisté příliš mnoho. Zato po stránce společenské měly velký význam. Zejména v prvním období pobytu našich lidí v exilu, v létě a na podzim 1939, v okamžicích první konfrontace uprchlíků s cizím prostředím, předtím, než se zformovaly organizace a instituce, které vnesly do života emigrace jistý řád a z nahodile se ustavivších komunit vytvářely strukturované společenské celky, právě ony – plníce tak jeden z hlavních kulturněpolitických úkolů, jež tehdy před emigranty vlivem dobových okolností vyvstávaly a o nichž jsme již podrobně mluvili v souvislostech s pokusem identifikovat specifické předpoklady vzniku a rozvoje kulturních aktivit a uměleckých aktivit Čechoslováků pobývajících za té války ve Velké Británii – významně napomáhaly při nedostatku jiných pojitek tyto uprchlíky vzájemně sblížovat a stmelovat v novou sociální entitu: v tomto období ze všech prostředků sociálního působení nesporně nejúčinnější přispívaly k tomu, aby duchovní síly našich utečenců, z nichž leckterý tehdy v cizím prostředí propadal depresi a defetismu, nebyly nadále podstatněji v tomto směru rozrušovány.

Ale ani později, když zmíněný stav pominul, tohoto svého elementárního společenského významu úplně nepozbyly. Besedami a večírky, jejichž příprava pohlcovala část energie, již by za normálních podmínek doma byli vynaložili na jiné aktivity, se udržoval v čs. emigrantech především pocit příslušnosti k národnímu kolektivu, k němuž svým původem příslušeli. V cizí zemi, za války, která přerušila veškerý styk emigrantů s domovem, přerвала jakýkoliv jejich kontakt s příbuznými a přáteli, již proto, že na nich zazníval mateřský jazyk, ale i pro své zvláštní obsahové zaměření, evokovaly atmosféru domácího prostředí, a připomínajíce jeho životní hodnoty a ideály, přibližovaly většině těch, kteří se jich účastnili, vzdálenou vlast. Dávaly průchod kontemplaci a různým citovým prožitkům a posilovaly v našich běžencích jejich vůli vytrvat a překonat všechny svízele života v emigraci. Kromě toho emigrantům napomáhaly i udržet kontakt s českou, slovenskou i česko-německou kulturou a bránily tomu, aby se odloučením od domácího kulturního dění zpřetrhalo pouto vízící je ke kulturním tradicím českého národa a všech čs. národností.

Domácí besedy a večírky čs. exulantů v roce 1939

V prvním období pobytu čs. emigrace ve Velké Británii – od jara roku 1939 do začátku zimy téhož roku – nabyly soukromé besedy a večírky s uměleckým programem uskutečňující se v bytech a domovech uprchlíků významu hlavního článku tamního čs. exilového kulturního života. Čerstvě sem přibylí Čechoslováci se tehdy teprve zabydlovali v novém prostředí a obtížně zde budovali svou provizorní existenci. Na produkování standardních kulturních a uměleckých programů se jim ještě nedostávalo sil, naproti tomu více méně improvizované pořady, jejichž realizace nevyžadovala větších příprav, nebylo pro ně nesnadné zorganizovat. Vyplynuly ponejvíce automaticky ze způsobu jejich života v Británii, jak se vyvinul zejména v době, kdy byli ubytováni po menších skupinách v Londýně a v jeho okolí.

Na základě zachovaných svědectví nelze vůbec stanovit, kde – ve kterém bytě nebo domově čs. uprchlíků – se s touto činností započalo. Zdá se, že první pokusy v tomto směru byly podniknuty na více místech současně, a to hned poté,

co do Británie dorazily první skupiny Čechoslováků – těmi byli tehdy především čeští Němci a ostatní azylanti německého či rakouského původu přicházející sem z ČSR–, tedy brzy po Mnichovu, na podzim 1938. První besedy a večírky s jazykově českým programem se začaly pochopitelně objevovat až po 15. březnu 1939. Když po vstupu Velké Británie do války v září 1939 došlo k proměně politického a společenského postavení čs. uprchlíků a ti se rozptýlili po celé zemi, byly ve větším rozsahu zábavy podobného druhu pořádány i ve vzdálenějších místech, zejména ve velikých průmyslových střediscích anglického Středozápadu, v Liverpoolu, v Manchesteru a v Leedsu, všude kde se usídlil větší počet čs. občanů.

Elsbeth Warnholtzová (Eliška Frejková) po letech tvrdila, že jako jedni z prvních začínali s těmito programy čs. emigranti v hostelu, ve kterém byla krátce po svém příchodu do Británie ubytována ona sama (podle svého tvrzení přibyla – jak už řečeno – do Británie díky pomoci jisté odborové organizace, a to na počátku února 1939), po těch několika desítkách let, jež mezitím uplynuly, však již nedokázala přesně určit, který z hostelů to byl.

Podle Warnholtzové hned na první schůzce emigrantů ubytovaných v tomto hostelu, na níž jim zástupci charitativní organizace CRTF poskytli základní informace o podmínkách jejich pobytu ve Velké Británii a již se za čs. úřední místa zúčastnil i tehdejší čs. vyslanec Jan Masaryk – bylo to prý někdy v březnu 1939 – vystoupili někteří ze zde shromážděných emigrantů s krátkým pořadem básní, písní a instrumentálních hudebních skladeb. V kulturní části schůze účinkovala i ona a bylo to prý její vůbec první umělecké vystoupení na britské půdě. V jejím podání zazněla zde tehdy údajně báseň *Keilberg (Klínovec)* oslavující domov sudetských Němců, kterou napsal další z emigrantů přišedších do exilu z ČSR, básník a dramatik Kurt Barthele, známý v Německu i u nás pod svým spisovatelským pseudonymem Kuba.

Nicméně je jisté, že již před tímto – jak tvrdí Warnholtzová – „prvním“ kulturním pořadem čs. emigrantů se obdobné podniky v prostředí jejich života uskutečnily, a to již na podzim 1938 a v zimě 1938/1939: v tomto případě šlo vesměs o pořady emigrantů německé a rakouské národnosti přicházejících do Británie z ČSR již hned po mnichovském diktátu a požívajících podpory organizace BCRC.

V prostředí čs. emigrantů české národnosti jako první – alespoň dle tvrzení Bohuslava Laštovičky – začali takové podniky pořádat na jaře 1939 uprchlíci soustředění v čs. domově zřízeném nedaleko sídla prezidenta Beneše v Londýně–Putney. V tomto kolektivu, v jehož čele stál funkcionář čs. komunistické strany v exilu Gríša Spurný a v němž se agilně projevovala i Spurného žena, bývalá čs. poslankyně Anežka Hodinová–Spurná, nacházel se jistý počet mladých lidí, kteří přišli do Londýna po 15. březnu 1939. Byli to vesměs lidé plně odkázaní na pomoc charitativních organizací, a neutěšené sociální podmínky, v nichž v prvních dobách svého pobytu za hranicemi žili, je semkly v pevný celek. A poněvadž se až do podzimu 1939 nesměli ucházet o práci v britském hospodářství, vkládali svou přebytečnou energii jednak do studia jazyků, jednak do kulturní činnosti. Jejich úsilí zaplnit programy v tomto domově pravidelně pořádaných podvečerních a večerních setkání obsahově a formálně hodnotnými repertoárovými čísly prý dalo brzy vzniknout recitačnímu a tanečnímu kroužku a posléze i pěveckému sboru, který pod hlavičkou Mladého Československa vystupoval časem též veřejně.

Bývalý tajemník prezidenta Beneše Eduard Táborský, který přišel do londýnského exilu až v posledním týdnu dubna 1939, ve svém po válce publikovaném deníku z těch let přináší informace o dalších podobných besedách a večírcích konaných v tomto prostředí, konkrétně pak o besedách a večírcích pořádaných

čs. uprchlíky ubytovanými dočasně v jedné vilce ve vilové čtvrti Wimbledon, jichž se on sám zúčastnil. Ten jako jediný z účastníků těchto aktivit uvádí přesná data dvou z takových besed: dne 6. června 1939 si wimbledonští Češi uspořádali v přílehlé zahrádce svého domova jakousi „garden party“ s kulturním programem a 26. června 1939 pak další kulturní večírek v jídelně domu, který jim byl propůjčen. Připomeňme, že druhého z těchto podniků se zúčastnil spolu s prezidentovým bratrem Vojtou Benešem, který tam při té příležitosti pronesl politický projev.

Pořádáním privátních besed a uměleckých večírků s recitacemi a s hudbou se v prvním období svého pobytu v exilu, počínaje jarem 1939 až do podzimu toho roku, zabývaly i další skupiny našich emigrantů, ve kterých byla hojně zastoupena mládež. Byly to zejména kolektivy ustavivší se v čs. domovech roztroušených po venkovských městečkách a vsích, např. na okraji londýnské aglomerace ležícím Guilfordu či v několik desítek kilometrů vzdáleném jihovýchodním cípu britského ostrova, až na samém pobřeží Severního moře ležícím městečku Margate a v nedaleko odtud se nacházející vesnici Broadstairs, a dále zejména čeští Němci soustředění v Čs. domově v přímořském městečku, Ramsgate. Rovněž v Čs. domově v Reigate nacházejícím se jižně od Londýna, panoval čilý kulturní ruch, a to zejména zásluhou odbočky Mladého Československa, která zde vznikla brzy po vypuknutí války. Více méně hodnověrné zprávy potvrzují výskyt takových večírků i v případě uprchlických kolektivů z čs. domova v Birchingtonu on Sea při ústí Temže, kde se od července 1939 při organizování takových podniků iniciativně uplatňovali zejména členové Čs. obce sokolské, a z Birdwater u Somersetu, kde uprchlíci žili ve starém zámku Broomfield Hall. Velmi čile se v tomto směru projevovali i čs. exulanti žijící ve vzdálenějších místech Anglie, zvláště Češi z Manchesteru, z Farley Hall u Manchesteru, z Liverpoolu aj.

Táborský, Eduard: *Pravda zvítězila. Deník druhého zahraničního odboje*. Praha (Vydavatelstvo Družstevní práce) 1947. S. 192, 219–220. – Laštovička, Bohuslav: *V Londýně za války. Zápasy o novou ČSR 1939–1945*. Praha (Státní nakladatelství politické literatury) 1960. S. 69. – Osobní výpověď Elišky Frejkové (Elsbeth Warnholtzová, Praha) z 27. 11. 1968. Záznam uložen v soukr. archivu Bořivoje Srby.

Soukromé besedy a večírky Ornestovy družiny

Soukromé besedy a večírky s kulturním programem pořádala v prvopočátečním období svého pobytu v Londýně rovněž skupina mladých českých literátů a divadelníků, soustředěná tehdy okolo Oty Ornesta, která později nastudovala v Londýně řadu regulérních divadelních představení a recitačních vystoupení.

Nezačínala s pořádáním takových besed a večírků ostatně až v Londýně. Několik podniknutí tohoto druhu uskutečnili tito umělci již za svého pobytu v Praze. Ota Ornest vzpomíná na jeden z takových podniků, kulturní večer, který uspořádala v Praze v garsoniěře básníka Zdeňka Urbánka, v níž se pravidelně scházivali, parta začínajících mladých básníků seskupená okolo Kamila Bednáře. Na večeru, jehož se sám zúčastnil, se v Urbánkově bytě prý sešli Bednář, Josef Lederer, Jiří Orten, František Schulmann a on. Účastníci setkání prý při této příležitosti přednášeli především své vlastní verše, Orten, tehdy posluchač dramatického oddělení pražské konzervatoře, však profesionálním způsobem četl prozaický text pocházející z Urbánkovy povídky *Příběh blédého Dominika*, sám Ornest recitoval Jeseninovu epickou báseň *Anna Sněgina*.

Ota Ornest, který – jak už řečeno – na rozdíl od Tigrida a Schwarze odcházel spolu s Ledererem do emigrace přes Polsko, ve svých vzpomínkových pracích

dále uvádí, že za svého nuceného dvouměsíčního pobytu v „izolaci“ v Katovicích, necelých šest kilometrů od polsko-německých hranic, kde čekal na udělení britského víza, které by mu umožnilo vyhledat azyl v Anglii (pro Lederera tam už vízum bylo připraveno, takže ten odjel do Londýna již krátce poté, co překročil hranice), na počátku června 1939 vystupoval s několika dalšími uprchlíky na improvizovaných večírcích kolektivu čekatelů na odsun do míst jejich plánovaných exilových pobytů na Západě. Na těchto večírcích uprchlíci prý např. kolektivně zpívali písně Voskovce, Wericha a Ježka a on sám na nich přednášel alarmující verše Halasovy, Holanovy, Seifertovy a Horovy, z nichž mnohé tou dobou doma publikovány a přednášeny veřejně být již nesměly. V Katovicích, které byly už vlastně městem frontovým, žili naši lidé v pololegalitě, v neustálých obavách o svou bezpečnost a život, neboť bitky s místními Němci, únosy a fémové vraždy byly na denním pořádku. Proto tyto večírky nabývaly značného politického a morálního významu; pomáhaly rozptýlovat pocity beznaděje a zoufalství, jež zachvacovaly zejména ty, jimž se po dlouhé týdny a měsíce nedařilo dostat se odtud dál – do Anglie nebo do Francie, kam měli namířeno.

Když se uprostřed července 1939 čtveřice přátel Ornest, Lederer, Schwarz a Tigrid znovu v Londýně setkala – připomínáme opět, že Tigrid se Schwarzem sem na Tigridově motocyklu dorazili již na konci března, Lederer koncem května a Ornest 13. července – ve výše zmíněném již prominentním z tamních čs. domovů, ve kterém byli zprvu společně ubytováni, v hostelu nacházejícím se na Gloucester Road v blízkosti Regentského parku ve čtvrti Camden Town, automaticky v pořádání večírků, jak je připravovali již doma, v Praze, pokračovali. Jejich činnost nabyla nově ovšem hlubšího smyslu a také širší platnosti. Po celý zbytek roku 1939 a v první polovině roku 1940 se Ornest, Lederer, Tigrid, Schwarz a řada dalších emigrantů – za všechny tyto ostatní tu připomeňme alespoň každodenního hosta této skupinky mladých Karla Ballenbergera (takřečeného Bálu), bývalého pražského advokáta a velkého milovníka divadla – více méně pravidelně týden co týden scházeli v sále v přízemí hostelu, ale někdy i v těsných hostinských pokojích nahoře v poschodích, z nichž dva čtveřice obývala, k „uměleckým seancím“ s českou poezií a hudbou.

Později, od druhé poloviny roku 1939, když bylo čs. emigrantům dovoleno bydlet i v privátech, se takto setkávali v jistém pronajatém soukromém bytě: měli prý stanoven „jour fix“ (byl to, jak napovíděla patrně tradice „hradních pátečnicků“, pátek), a na těchto svých pravidelných schůzkách při tlumeném osvětlení pokoje – svítilo se prý pouze svíčkami – recitovali básně českých básníků, zpívali české písně národní i umělé, přehrávali si hudební skladby, a to opět především českých autorů z vlastních i zapůjčených gramofonových desek, namnoze přivezených do exilu v chudých zavazadlech samých exulantů z domova. Uskutečnili i řadu tematicky ujednocených večerů, tak např. večer poezie Rimbaudovy, večer moderní francouzské poezie přeložené Karlem Čapkem, večer básníků katolické moderny, večer básníků hlásících se k českému poetismu aj. Postupem času se okruh účastníků těchto besed rozšířil i o některé významné osobnosti čs. politického a veřejného života v Londýně, Františka Langra, Josefa Kodíčka a bývalého šéfredaktora Lidových novin Jaroslava Stránského, osobnosti prý to neobyčejně múzické. Protože zájem o takové produkce v čs. londýnské komunitě rostl s jejich zvyšující se úrovní, nebylo ničím neobvyklým, že na těchto besedách bývalo v těsných bytových prostorách – jak tvrdí pamětníci – přítomno třicet až čtyřicet návštěvníků.

Také Jiří Mucha se svou ženou Geraldinou, se kterou se oženil po tragické smrti své milenky a první manželky, skladatelky Vítězslavy Kaprálové, pořádali dle

tvrzení Oty Ornesta ve svém bytě nacházejícím se nedaleko od Marble Arche poblíž londýnského sídla čs. exilového ministerstva zahraničních věcí Fursecroft na Browne a George Street večírky obdobného druhu, povětšinou však šlo o večírky soustředěné především k prezentaci umělecky náročných hudebních skladeb.

Ve vývoji tvůrčích aktivit skupiny mladých českých londýnských divadelníků družící se zprvu okolo Oty Ornesta a později okolo Karla Brušáka měla tato prvopočáteční kulturní podniknutí velký význam. V době, kdy se teprve utvářely podmínky pro veřejnou kulturní činnost, jim totiž tyto „domácí recitační večery s hudbou“ umožňovaly se i nadále – byť v danými poměry omezeném způsobu – tvořivě projevat. Skrze ně zůstávali v nepřetržitém kontaktu s českým publikem a nadto v intimním prostředí takřka rodinné povahy, v kruhu chápavých přátel, si mohli tito – s výjimkou Ornesta – v podstatě stále ještě divadelní začátečníci ozkoušet pokusnický nosnost interpretačních postupů a forem v prezentacích, které teprve v budoucnu měly vykristalizovat v konečný tvar a s nimiž by veřejně před širším fórem diváků tehdy ještě vystoupit nemohli. Připomenuté pořady napomáhaly vytvořit i nezbytnou zásobu repertoárovou, z níž se v příhodném okamžiku – jakmile se rozvinul kulturní život čs. emigrace na veřejnosti – dalo rozsáhle čerpat.

Ornest, Ota: *Emigrace*. In: *Theater-Divadlo. Vzpomínky českých divadelníků na německou okupaci a druhou světovou válku*. [Uspoř. František Černý.] Praha (Orbis) 1965. S. 328. – Osobní výpovědi Oty Ornesta (Praha) z 22. 11. 1968 a z 19. 9. 1972. Záznamy ulož. v soukr. archivu Bořivoje Srby. – Mucha, Jiří: *Podivné lásky*. Praha (Mladá fronta), 1988, s. 295–296. – Valtrová, Marie-Ornest, Ota: *Hraje váš tatínek ještě na housle? Rozhovor Marie Valtrové s Olou Ornestem*. Praha (Primus) 1993. S. 26–27, 40–44, 49, 56, 80.

První veřejné kulturní a umělecké pořady čs. emigrace

Roku 1939 kulturní činnost čs. emigrantů soustředěných v Londýně a v městkách a vsích v jeho blízkosti, činnost zaměřená především na uspokojování jejich vlastních kulturních potřeb, a proto se i uzavírající v soukromí jejich bytů a ubytoven, vyvrcholila. Avšak současně již roku 1939 se začaly silně rozmáhat pokusy rozvinout tyto aktivity i mimo úzký okruh jejich tehdejších dočasných sídlišť, vystoupit s ní navenek a pokusit se jí zaujmout i emigranty pocházející z jiných států a národů, a zejména ovšem nejširší vrstvy britského obyvatelstva.

Zpočátku, v prvním půlletí toho roku, šlo o vcelku nesmělé pokusy zpřítomnit privátní besedy a večírky pořádané v neveřejných prostředích i širšímu okruhu známých a přátel účinkujících, exulantům příslušejícím k dalším emigrantským komunitám v Británii se ustavivším, a také Britům, kteří se s našimi lidmi přátelsky stýkali. V případě těchto pokusů ovšem původní charakter zde popisovaných besed a večírků jakožto domácí zábavy, určené především k uspokojování kulturních potřeb samých Čechoslováků, zůstával v podstatě i nadále zachován.

Avšak již v průběhu letních měsíců toho roku nabývaly ony aktivity stále více podoby aktivit kulturněpropagačních, zaměřených mimo vlastní prostředí života čs. emigrace v Británii a plnicích onen další, druhý hlavní z kulturněpolitických úkolů, které před čs. emigranty – jak jsme byli dříve připomněli – vyvstávaly za oné zvláštní společensko-politické situace, v níž se po příchodu do této země ocitli. Jakmile totiž jejich iniciátoři zjistili, že jsou jimi s to zaujmout i cizince, zejména pak Brity, snažili se své besedy a večírky konané tehdy stále ještě ponejvíce v bytech a ubytovnách, ve kterých sami žili, co nejvíce otevřít a zpřístupnit sousedům z bezprostředního svého okolí, a také širší místní veřejnosti. V důsledku toho tyto besedy a večírky osazenstva toho kterého ubytovacího zařízení stále více ztrácely ráz

výlučně domácích zábav a stávaly se dostavíčkem neustále vzrůstajícího okruhu diváků z řad jinozárodní emigrace a britských starousedlíků, získávající tak vlastně charakter produkcí vysloveně veřejných.

Počínaje podzimem 1939, když Británie vstoupila do války a společenské a politické postavení čs. emigrace po prohlášení vedoucích představitelů čs. zahraničního odboje, že Čechoslováci stojí ve válce s hitlerovským Německem po boku Francie a Británie, se velmi podstatně upevnilo, se tyto aktivity ponejvíce přenesly na půdu veřejnou a po stránce kulturněpolitické se orientovaly především na získávání sympatií cizích exilových komunit, zejména však britského obyvatelstva, pro naši zahraniční osvobozovací akci. Velmi čile si při tom vedli zejména čs. emigranti, kteří byli ubytováni ve větších kolektivech v různých čs. domovech na venkově. Ti na rozdíl od šťastnějších druhů, kteří byli přijati do útulků v Londýně anebo v jeho příměstské oblasti, dvojnásob tíživě nesli svůj úděl exulantů právě proto, že byli do velké míry izolováni ve svých domovech, sociálně odděleni od exulantů jinozárodního původu a od místních britských obyvatel. Besedy a večírky pořádané čs. uprchlíky původně jen pro vlastní potěchu, se za těchto okolností jevily vhodným prostředkem k překonávání této distance, prostředkem, který jim umožňoval, aby se svým druhům sdílejícím s nimi osud emigrantů a svým britským hostitelům, obyvatelům anglických maloměst a vsí, lidem od přirozenosti ve vztahu k cizincům velmi rezervovaným, blíže představili a navázali s nimi přátelské vztahy: proto příslušníci zejména právě venkovských kolektivů čs. emigrace záhy po svém příchodu do Británie začali zpřístupňovat tyto své soukromé zábavy návštěvníkům ze svého nejbližšího okolí, časem však zvali k jejich návštěvě i představitele oficiálních kruhů a honoraci z míst, kde byli nuceni žít. Po čase – a to sporadicky již v období před vypuknutím války – na základě dobrých zkušeností získaných při tomto počínání, započali však i cílevědomě připravovat všeobecně přístupné kulturní a umělecké podniky, na nichž chtěli seznámit emigranty cizího původu a zejména Brity s kulturou národů ČSR, k nimž příslušeli, a skrze ně se v jejich očích i přiměřeně identifikovat, ve veřejných místnostech, a zmíněnou izolaci, která je tak nepříjemně sužovala, úplně rozrušit.

V poměrně krátké době od chvíle, kdy se ve Velké Británii usadili, se aktivity čs. exulantů zaměřující se na získávání přízně široké exilové a britské veřejnosti skrze podniky tohoto „pódiového“ druhu rozvinuly do velké šíře. Podle jedné ze zpráv o té činnosti referujících, zprávy uveřejněné v květnu 1940 v časopise Čechoslovák v Anglii, uspořádali jen ti čs. uprchlíci, kteří žili v různých městečkách a vsích mimo Londýn, v průběhu prvního roku svého pobytu v britském exilu v místech svého dočasného soustředění přes šedesát veřejně přístupných, smíšenému mnohonárodnostnímu publiku, především samým Britům, určených uměleckých akademií a večírků. V Londýně, který byl „hlavním městem“ čs. emigrantské obce ve Velké Británii, byla tato činnost ovšem neméně intenzivní, takže se lze oprávněně domnívat, že v onom období uskutečnili zde shromáždivší se čs. exulanti takových veřejných podniků více než sto.

Tato čísla sama o sobě výmluvně vypovídají nejen o intenzitě úsilí čs. uprchlíků zapojit svou kulturní a uměleckou tvořivost do kulturněpropagační kampaně snažící se probudit zájem emigrantů jiných národností a především britských obyvatel o osud Československa a Čechoslováků, nýbrž i o intenzitě kulturního a uměleckého úsilí čs. emigrantské obce v Británii vůbec. Uvedená čísla spolu s jinými poznatky o této činnosti umožňují učinit i závěr, že v poměru k počtu příslušníků čs. emigrantské komunity v Británii, v poměru k jejich silám a možnos-

tem, již v prvopočáteční době jejich pobytu na britském území úsilí, které v oblasti kulturněpropagační práce vyvíjeli, bylo přímo enormní.

Vzhledem k tomu – jelikož poloveřejné a veřejné produkce odčerpávaly značný díl tvůrčí energie čs. emigrace v Británii – se privátní besedy a večírky uskutečňující se za zdmi uprchlických bytů a ubytoven postupně stávaly záležitostí druhořadou. I nadále ovšem, a to až do konce války (pravidelně zejména o Vánocích, kdy se lidé bez domova utíkali do houfu, zatímco místní se uzavírali ve svých rodinách), se naši emigranti scházeli v zátiší svých dočasných příbytků, aby se společně zabavili recitacemi, hudbou, tancem i divadelními výjevy, ale tato setkání již nikdy nenabyla takového významu, jaký měla v prvním období, v roce 1939. Hlavním projevem čs. kulturních a uměleckých aktivit v britském exilu se staly kulturní a umělecké podniky veřejné, všeobecně přístupné, sledující do velké míry právě kulturněpropagační cíle. Privátní večery pořádané v soukromí bytů a ubytoven čs. emigrace tvořily pak již jen jakési zázemí této veřejné činnosti, půdu, z níž veřejná čs. kultura ve Velké Británii brala svou živnou sílu a díky již utěšeně rostla.

F.B.: *Seč jsme v Anglii* (rubr. *Kultura*), *Čechoslovák v Anglii*, r. 2, 1940, č. 20 (17. 5. 1940), s. 5–6.

Kulturněpropagační práce čs. emigrace ve Velké Británii

Sama kulturněpropagační práce čs. emigrace ve Velké Británii za druhé světové války se rozvíjela ve dvou do jisté míry vzájemně diferencovaných oblastech: jednak v oblasti kulturněpropagační práce „oficiálního“ charakteru, jednak v oblasti kulturněpropagační práce, kterou vzhledem k jejímu převládajícímu charakteru lze označit za „nezávislou“.

Slovo „oficiální“ nenese s sebou zrovna pozitivně působící konotace. Nehledíc na to, že posuzováno přísně sémanticky, jeví se taková spojení slov, jaká vedou k utváření sousloví „oficiální propaganda“, „oficiální kultura“ a „oficiální umění“, jako – byť zavedené a hojně používané – terminologický nonsens, samo toto adjektivum, a zejména pak v připomenutých spojeních se substantivy „propaganda“, „kultura“ a „umění“, vyvolává totiž dojem, že jsou jím pojmenovávány fenomény, které vznikají v názorové oblasti zájmů úředních, namnoze politických, např. sousloví „oficiální kultura“ a „oficiální umění“ jsou často pokládána za označení skrývající diskreditující podtexty, za termíny, jimiž se obvykle charakterizují kultura a umění servilně posluhující představitelům politické moci. Užíváme-li těchto zavedených termínů při charakterizaci jistých fenoménů kulturněpropagační práce čs. emigrace v Londýně, činíme tak nikoliv proto, že bychom tím chtěli vyjádřit v poměru k těmto fenoménům jakýsi despekt a upřít jim jejich dobový velmi progresivní společenský význam. Užitím těchto termínů chceme pouze vyjádřit fakt, že určitá část aktivit čs. emigrace směřujících k zainteresování jinonárodní a zejména britské veřejnosti na politických osudech Československa se rodila a rozvíjela rozhýbávána impulzy, které do této činnosti vnášela za druhé světové války reprezentace čs. zahraničního odboje, a že se tato část práce čs. emigrace odehrávala ve sféře názorového vlivu této reprezentace.

Centra oficiální kulturněpropagační práce

Kulturněpropagační práci ve prospěch jimi sledovaných záměrů se v prvním období pobytu čs. emigrace v britském exilu intenzivně zabývaly především samy ústřední orgány čs. zahraničního odboje. V prvopočátečním období, a to již před 15. březnem 1939, ale určitý čas – díky tomu, že je britská vláda odmítla vydat do rukou nacistického Německa – i po tomto datu, bylo takovým centrem čs. vyslanectví v Londýně, později, od prosince 1939, pak Čs. národní výbor se sídlem v Paříži a jeho londýnská odbočka, a ještě později, od července 1940, další čs. exilové orgány, Prozatímní vláda a Státní rada, ustavené již v hlavním městě Británie. Oficiální kulturněpropagační činnost byla odtud, zejména pak z londýnské úřadovny čs. exilového Ministerstva zahraničních věcí, řízena a usměrňována pomocí nejrůznějších převodových mechanismů ve směru „shora dolů“, tak říkájíc po „spádu pyramidy“, směrem k nezávislým organizacím a institucím.

Tyto řídicí orgány, představující politické ústředí všech demokraticky smýšlejících Čechů, Slováků a českých Němců doma i za hranicemi, si pro své kulturněpropagační působení zřizovaly jednak své vlastní instituce, jednak se snažily ke spolupráci na svých kulturněpropagačních akcích získat různé nezávislé čs. emigrantské organizace a skupiny, jakož i všechny vynikající osobnosti čs. exilové kulturní a umělecké obce.

Jako důležité centrum oficiální kulturněpropagační práce účinkoval již od předválečných časů reprezentativní Československý klub zřízený při čs. zastupitelském úřadě v Londýně a od počátku roku 1941 pak jeho nástupce, nově založený Československý institut–Czechoslovak Institute zbudovaný tehdy tamtéž naší exilovou vládou za pomoci Britské rady (British Council). Dalším více méně oficiálním kulturním střediskem v hlavním městě Británie bylo i krátce před tím s touž pomocí zřízené Československo–britské centrum – Czechoslovak–British Centrum, klub, v němž se – jak už bylo připomenuto – scházeli později většinou hlavně vojáci. Rozsáhlou kulturněpropagační práci v bezprostředních službách našeho politického vedení však po svém stažení z francouzské válečné kampaně vykonávaly rovněž profesionální a poloprofesionální soubory čs. zahraniční armády, vojenská hudba 1. čs. samostatné brigády, Czechoslovak Army Choir, Camp Band aj., jejichž kulturní činnost měla akční rádius zasahující celou zemi, ale jejímž přirozeným působištem byl právě i Londýn.

K těmto subjektům oficiální kulturněpropagační práce se však dobrovolně připojovaly i nejrůznější organizace a skupiny, a stejně tak činili i jednotlivci z řad našich emigrantů, na jejichž činnost politické vedení odboje nevykonávalo bezprostřední vliv. Desítky těchto organizací, skupin i jednotlivců, sídlících jak v Londýně, tak na venkově, rozvíjely rozsáhlou kulturní a uměleckou činnost v duchu naší oficiální propagandy, navazující na její aktivity svými vlastními iniciativami. Tak tomu bylo hlavně ve velkých městech ve Středozápadní Anglii, v Liverpoolu a v Manchesteru, kde zpočátku neexistovaly nějaké oficiální a polooficiální čs. instituce a kde funkci kulturních středisek přebíraly místní společenské organizace čs. exulantů, Friends of Czechoslovakia a Masarykovy společnosti. Rovněž řada amatérských skupin vznikajících v čs. zahraniční armádě se po boku profesionálních a poloprofesionálních celků začleňovala téměř beze zbytku do této propagandy.

Španiel, Otakar: *Československá armáda druhého odboje*. Chicago (Čs. národní rada v USA) s.a. S. 131 n. – Tábořský, Eduard: *Pravda zvíťázila. Deník druhého zahraničního odboje*. Praha (Vydavatelstvo Družstevní práce) 1947. S. 192, 247, 332. – Hronek, Jiří: *Od porážky k vítězství. Český novinář v emigraci*. 2. část. Praha (Nakladatelství Práce) 1947. S. 14.

Nezávislé kulturněpropagační aktivity

Řada čs. exilových organizací a náhodně sdružených skupin čs. emigrantů, jakož i mnozí jednotlivci stojící mimo tyto organizace a skupiny, však – hlavně ovšem v první polovině války, než vývoj válečných událostí jejich síly sjednotil – prováděla mezi Brity kulturněpropagační činnost na řídicích orgánech čs. zahraniční odbojové akce více méně zcela nezávislou.

Do značné míry samostatně tuto činnost rozvíjely četné drobné komunity čs. emigrantů ustavivší se v různých místech Británie mimo Londýn, které neměly možnost s politickými centry naší odbojové akce udržovat přímý kontakt. Téměř všude, kde se naši běženci usídlili, dali dohromady recitační, pěvecký nebo dokonce i divadelní kroužek, které se svou veřejnou činností snažily zaujmout pro boj za osvobození českých zemí a obnovení Československa uprchlíky pocházející z jiných států a národů a především ovšem britskou veřejnost.

A byly to samozřejmě i organizace levicového zaměření, v nichž měli výrazné zastoupení komunisté stojící až do roku 1941 v opozici k Benešovu londýnskému vedení, např. Mladé Československo a Klub čs. žen. Rovněž Klub čs.–britského přátelství – Czechoslovak–British Friendship Club, založený roku 1941, patrně nejvýznamnější organizace našich emigrantů v Londýně, a dále tzv. Rada čs. žen, vzniknuvší téhož roku z iniciativy zmíněného Klubu čs. žen jako vrcholný orgán čs. ženského hnutí v exilu, byť svou činností tohoto druhu s kulturněpolitickou činností našich oficiálních míst již zpočátku, ale hlavně po vstupu SSSR do války, částečně koordinovaly.

Ochotnické hnutí zaměřující svou činnost k nejširší exilové a britské veřejnosti se – zvenčí, ze strany čs. oficiálních míst, sice podněcováno – v podstatě rodilo zcela spontánně, a postrádalo proto v převážné části roku 1939 nějakých pevnějších organizačních forem. V tomto prvopočátečním období se jeho kulturní aktivity rozvíjely – jak jsme již uvedli – pouze v rámci života a práce čs. emigrantských kolektivů usídlených ve společných domovech, které samy o sobě vlastně představovaly jakési samostatné, více méně nahodile vzniknuvší organizační jednotky. Teprve později, až když se po vypuknutí války čs. exulanti postavili i existenčně na vlastní nohy a rozptýlili volně po celé zemi, dělo se to v rámci širě koncipovaných aktivit různých korporací a spolků, které si namnoze právě k tomu účelu Českoslováci založili.

Centra nezávislé kulturněpropagační práce

Avšak i neoficiální čs. kulturní propaganda měla v Británii tehdy svá důležitá centra. Ta však vznikala především jako svého druhu svépomoc, jako výraz potřeby oněch nespočetných emigrantských kolektivů projevujících své kulturní aktivity stále více na veřejnosti, nějak vzájemně koordinovat svou činnost a integrovat ji ve vyšší celek.

V prvním období pobytu čs. pomnichovské emigrace v Británii se takovým centrem stal především ústřední výbor samosprávy čs. uprchlíků podporovaných podpůrnou organizací Czechoslovak Refugee Trust Fund (CRTF), a spolu s ním i výbory jednotlivých dílčích skupin na bázi této samosprávy se postupně ustavivších, mj. i výbor tzv. Jednotné čs. skupiny CRTF. O něco později, počínaje druhou polovinou roku 1939, ve snaze reagovat tak na tlak „zdola“, společný výbor samosprávných skupin CRTF zatížil odpovědností za organizování této činnosti

pracovně specializovanou tzv. Kulturní komisí čs. skupin CRTF, kterou vytvořil ze zástupců všech zmíněných dílčích skupin této samosprávy, a uložil jí povinnost starat se i o rozvíjení kulturněpropagačních akcí. Zároveň dal impulz k tomu, aby obdobné komise byly založeny i v oněch jednotlivých skupinách. Tak vznikly vedle několika kulturních komisí v rámci zmíněné samosprávy působících skupin soustřeďujících ve svých řadách „říšskoněmecké“ a rakouské azylanty, kteří přišli do britského exilu „via ČSR“, velmi agilní kulturní komise působící ve čtyřech skupinách CRTF sdružujících uprchlíky z řad českých Němců. Mimořádně aktivně se ovšem při propagaci ČSR projevovala Kulturní komise Jednotné čs. skupiny, v níž se seskupili exulanti všech národů a národností, hlásící se k ideji obnovení a zachování demokratického Československa v předválečné podobě.

Tyto skupiny pracovaly do velké míry při propagaci záměrů a cílů protifašistického a protinacistického odporu samostatně, k plnění některých významnějších kulturněpropagačních úkolů vyžadujících plné soustředění všech sil aktivizovala však centrální komise prostřednictvím kulturních komisí jednotlivých skupin většinou část čs. kulturní obce vůbec; kulturní pracovníci pak při realizaci takových úkolů postupovali povětšinou společně. V oněch případech se ústřední kulturní komise CRTF na veřejnosti prezentovala jako Czechoslovak Cultural Centre-Československé kulturní středisko.

V prvním období jejich pobytu v exilu, kdy se sice již první organizace – jako např. Mladé Československo – začínaly formovat, ale kdy do dosud ještě plně nestabilizovaného způsobu života čs. uprchlíků jistý řád vnášela hlavně organizace Czechoslovak Refugee Trust Fund, hrály zmíněné kulturní komise její samosprávy, zejména pak zmíněná ústřední Kulturní komise čs. skupin, velmi významnou roli. A to nejen ve spontánně se utvářejícím kulturním životě naší emigrace, ale právě i při rozvíjení kulturněpropagačních akcí, jimiž chtěla emigrace probudit zájem Britů i příslušníků jiných národů o osudy Československa.

Za svůj hlavní úkol tyto kulturní komise považovaly totiž právě úkol podněcovat podchycovat kulturněpropagační aktivity jednotlivých subjektů čs. exilové kulturní práce, přitom i usměrňovat je po stránce ideologické, ale i zajišťovat po stránce organizačně-provozní. Jelikož se většinou této činnosti věnovali amatéři bez hlubších zkušeností v oborech, v nichž si předsevzali pracovat, snažily se jim i konkrétně pomáhat s přípravou pořadů. Vybíraly pro ně vhodný repertoár, vysílaly k nim zkušené odborníky – dramaturgy a režiséry, dirigenty i choreografy, aby jim napomáhali s nastudováním tohoto repertoáru, radily jim i v záležitostech organizačního zajišťování jejich vystoupení. Samy se pak snažily vytvářet vlastní kulturněpropagační a kulturní programy, do nichž začleňovaly i vystoupení nejlepších jednotlivců a skupin z londýnských, ale také z některých venkovských domovů spravovaných CRTF.

Základnou pro rozvíjení spontánních kulturních a uměleckých aktivit se pak postupně staly zejména tzv. „odborníky“ kulturní a umělecké práce uprchlíků sdružených v CRTF, např. „odbor“ literární, pěvecký, hudební, výtvarný a divadelní. Po změně společensko-politických poměrů, vyvolané vstupem SSSR do válečného konfliktu a jeho připojením ke Spojenecké koalici v roce 1941, se tyto komise a odborníky povětšinou transformovaly do podoby komisí a odborů tehdy nově založeného Klubu československo-britského přátelství – Czechoslovak-British Friendship Clubu.

Laštovička, Bohuslav: *V Londýně za války. Zápisy o novou ČSR 1393–1945*. Praha (Státní nakladatelství politické literatury) 1960. S. 83.

Ústřední kulturní komise skupin samosprávné organizace čs. uprchlíků podporovaných Czechoslovak Refugee Trust Fundem: Československé kulturní středisko v Londýně–Czechoslovak Cultural Centre in London

Již v první etapě své činnosti čs. skupin CRTF, zmíněná ústřední Kulturní komise pracující při společném výboru samosprávy čs. uprchlíků podporovaných tímto fondem, zaštiťující se pro veřejnost názvem Československé kulturní středisko v Londýně–Czechoslovak Cultural Centre in London, nabyla významu velmi reprezentativního orgánu čs. kulturních a uměleckých aktivit kulturněpropagačního zaměření v britském exilu. Proto i oficiální vedení našeho odboje ji považovalo za přiměřeného partnera při rozvíjených svých kulturněpolitických záměrech a častěji ji i zvalo k spoluúčasti na přípravě reprezentativních kulturních pořadů, které měly britské a mezinárodní veřejnosti představit význačné hodnoty čs. kulturní tvořivosti i její význam pro formulování cílů čs. zahraničního odboje. V těchto pořadech se tak propojovaly díky jejímu působení obě linie naší kulturní propagandy, oficiální i neoficiální.

In Memory of Karel Čapek, London February 1940. [Programový leták k stejnojmenným mítinkům z 25.–28. února 1940 uchov. v soukr. archivu Oty Ornesta, Praha.]

Kulturní komise Jednotné československé skupiny samosprávné organizace uprchlíků podporovaných CRTF

V Kulturní komisi Jednotné čs. skupiny samosprávné organizace uprchlíků podporovaných CRTF zasedli především politicky levicově orientovaní kulturní pracovníci české národnosti, jen z menší části se na její práci podíleli i kulturní pracovníci národnosti německé a pracovníci jiné politické orientace. V čele komise jako její předsedkyně stála Libuše Vokrová–Ambrosová, jejími význačnými členy pak byli Ota Ornest, Josef Schwarz a Pavel Tigríd, časem – po svém příchodu z Francie – v ní působil i představitel oficiálního křídla české zahraniční politiky František Langer.

Komise působící v úředním sídle ústřední Kulturní komise čs. skupin CRTF na Gower Street č. 115 poblíž Britského muzea v londýnské univerzitní čtvrti (WC 1), kde měli – jak už řečeno – ochotníci k dispozici také speciální místnost, již bylo možno využívat i jako zkušebny pro nácvik kulturních vystoupení, si vzala na starost pečovat o podněcování a rozvíjení kulturněpropagační činnosti především nejružnějších emigrantských ochotnických souborů ustavujících se živelně od jara 1939, ale hlavně v létě toho roku, v domovech a ubytovnách čs. exulantů v Londýně a v jeho okolí, kde byli početně silně zastoupeni právě Češi a Slováci, a které od prvopočátečních soukromých besed a večírků postupně – ve větší míře zejména počínaje podzimem 1939 – začaly přecházet k působení veřejnému.

Lašovička, Bohuslav: *V Londýně za války. Zápasy o novou ČSR 1939–1945*. Praha (Státní nakladatelství politické literatury) 1960. S. 82. – Osobní výpovědi Oty Ornesta (Praha) z 22. 11. 1968 a z 19. 9. 1972. Záznamy ulož. v soukr. archivu Bořivoje Srby. – Valtrová, Marie–Ornest, Ota: *Hraje váš tatínek ještě na housle? Rozhovor Marie Valtrové s Otou Ornestem*. Praha (Primus) 1993. S. 48.

Dvoukolejnost kulturněpropagační práce čs. emigrace

Politické vedení čs. odbojové akce ve Velké Británii mělo mimořádný zájem na sjednocení všech sil naší emigrace, a proto nevidělo rádo dvoukolejnost, která se od počátku pobytu čs. uprchlíků v této zemi, od konce roku 1938, až do poloviny roku 1941, a do určité míry i později, v exilové kulturněpropagační práci projevovala. I když uznale oceňovalo – jak o tom svědčí způsob, jakým o věci referoval čs. exilový oficiální a polooficiální tisk – rozsáhlou kulturněpropagační činnost skupin vzniklých v rámci samosprávy uprchlíků podporovaných CRTF a jejich kulturních komisí, zejména pak zmíněné komise centrální, jakož i takových organizací, jako byly Mladé Československo nebo Klub čs. žen aj., přece jen usilovalo o vytvoření předpokladů k prosazení zásady společného, ideově koordinovaného postupu všech exilových sil i na poli kulturní propagandy. Proto z pověření patrně samotného Edvarda Beneše jednal hned po vypuknutí války v září 1939 designovaný šéfredaktor tehdy zakládaného ústředního listu naší emigrace v Británii Bohuš Beneš s centrální kulturní komisí CRTF o podmínkách, za jakých by s ním spolupracovala na vydávání společného ústředního týdeníku emigrace a za jakých by eventuálně i zastavila samostatnou kulturněpropagační činnost a vyvíjela ji nadále v klubu vybudovaném při čs. vyslanectví. Podle Bohuslava Laštovičky, který se tehdy podílel na vedení ilegální KSČ ve Velké Británii, a byl tudíž i představitelem vlastně protibenešovské opozice, prý jednání ztroskotalo: levicové síly se rozhodly vydávat vlastní časopisy, a tak např. list Čechoslovák v Anglii, který se původně představoval jako společný „nezávislý“ týdeník emigrace, nabyl časem charakteru oficiálního orgánu čs. odbojového centra, a rovněž své kulturní aktivity v oblasti „pódiových“ umění tyto síly rozvíjely nadále ve výrazně kontrapozičním nasazení v poměru k Benešovým snahám. Podle Laštovičky kulturní komise CRTF, Mladé Československo a Klub žen pracovaly v této oblasti v programovém nasazení kompatibilním s požadavky, které na tuto činnost kladlo londýnské vedení KSČ, kdežto vliv protistrany se uplatňoval hlavně při „programování“ kulturněpropagačních akcí Československého klubu při vyslanectví stejně jako později i Československého institutu, exkluzivních středisek společenského života poměrně prý úzkého hloučku lidí z Benešova bezprostředního okolí.

Fakta ovšem dokazují, že i když zmíněné levicové subjekty kulturní a umělecké práce, kulturní komise CRTF, Mladé Československo, Klub čs. žen a další, rozvíjely až do poloviny roku 1941 hlavně samostatnou kulturněpropagační činnost, čas od času přece jen přijímaly – zejména např. soubory Mladého Československa – pozvání čs. oficiálních kruhů k vystupování na reprezentativních kulturních podnicích pořádaných z iniciativy těchto kruhů a aktivně již v prvních dobách pobytu v exilu s nimi spolupracovaly na kulturněpropagačních úkolech směřujících k propagaci myšlenky solidarity všech států a národů bojujících proti hitlerismu, byť ovšem přitom zpravidla prosazovaly i své vlastní ideologické zřetele. Později – když po vstupu Sovětského svazu do války – počali i komunisté pracovat v čs. exilových vládních a samosprávných orgánech, zejména v čs. Státní radě – vzala i v oblasti kulturní dosavadní politická segregace levicových sil, nalézající svůj přesvědčivý výraz i v ideologické distanci jimi zaujímané v poměru k oficiální kulturní politice, v distanci, kterou levicové organizace záměrně pěstovaly, zaštiťující se heslem „nezávislosti“, do velké míry za své. Tehdy dokonce právě dva nejvýznamnější z oněch subjektů, organizace, k jejichž založení levice dala popud, Českoslovák-British Friendship Club a Rada čs. žen, vystupovaly v úloze iniciátorů a pořadatelů velkých slavností oficiálního druhu, které měly vyjádřit jednotný zá-

jem všech politických složek čs. emigrace na porážce fašistických mocností a na obnovení – politicky ovšem zásadně rekonstruované – Československé republiky.

Laštovička, Bohuslav: *V Londýně za války. Zápisy o novou ČSR 1939–1945*. Praha (Státní nakladatelství politické literatury) 1960. S. 83.

Kulturněpropagační aktivity čs. exilových oficiálních míst

Politické ústředí čs. zahraniční odbojové akce se projevovalo i při iniciování a rozvíjení kulturních a uměleckých aktivit naší emigrace velmi energicky. Svou pozornost však soustředilo především k vysílání britského rozhlasu pro české a slovenské obyvatelstvo doma, tedy k médiu, které se hned od své první relace 8. září 1939 stalo nejdůležitější spojnici mezi ním a domovem, dále k vydávání novin, časopisů a politických spisů, a pokud šlo o kulturní a umělecké podniky „pódiového“ typu pak převážně na přípravu a organizaci různých manifestací, slavností a vzpomínkových akcí reprezentativního rázu, jimiž měla být před širokou britskou i mezinárodní veřejností představena idea boje proti německé okupaci Čech a Moravy a za obnovu svobodného Československa v předválečných hranicích.

Účast čs. emigrace na rozhlasovém vysílání British Broadcasting Corporation

Nejdůležitějším nástrojem politické a kulturněpolitické propagandy rozvíjené za války ve Velké Británii čs. emigrací bylo nesporně rozhlasové vysílání britskými vládními místy kontrolované londýnské stanice British Broadcasting Corporation (BBC), a to jak vysílání v angličtině určené domácím posluchačům v Británii, tzv. Home Service, tak vysílání v angličtině, ale i v dalších jazycích obyvatel britského impéria, určené anglicky, ale i jinými jazyky mluvícím posluchačům v zámoří, tzv. Overseas Service, zejména však vysílání tzv. Evropské sekce této stanice, European Section BBC, uskutečňované v nejrůznějších evropských jazycích a určené posluchačům v Evropě, především posluchačům žijícím v zemích ovládaných fašistickými režimy, v Německu, Rakousku a v Protektorátu Čechy a Morava.

Pokud šlo o vysílání prvního druhu, obracející se především k domácím, převážně britským posluchačům, to bylo pochopitelně plně v rukou samých Britů a Čechoslováci do tohoto vysílání pronikali se svou politickou a kulturněpolitickou propagandou jen jejich prostřednictvím, a to velmi pomalu. Teprve po čase se některým čs. exilovým tvůrcům podařilo prosazovat se v tomto vysílání se svými vystoupeními rozsáhleji, především pak s různými interview, projevy, propagandisticky zaměřenými pásmy a rozhlasovými hrami. Později do tohoto vysílání, zejména toho, které organizovalo oddělení BBC zabývající se speciálně dramatickou tvorbou, pronikli také někteří čs. dramatictí umělci – vedle dramatiků i režiséři a herci.

Poněkud jinak tomu bylo v případě rozhlasového vysílání Evropské sekce BBC určeného posluchačstvu ve státech kontinentální Evropy, zejména pak v těch, které upadly do rukou německých nacistů: účast čs. exulantů na tomto vysílání byla poměrně velmi rozsáhlá, a byť pod přísnou dohlídkou samých Britů, dostávala zde časem i naše oficiální místa příležitost rozvíjet svůj politický a kulturněpolitický program v širokém plánu.

Až do 8. září 1939 šlo ovšem pouze o vysílání v německém jazyku, a tak možnost propagačně působit na obyč. „černé posluchače“ ve výše zmíněných zemích, v nichž vlády se zmocnili hitlerovci, se v období následujícím bezprostředně poté, co do Británie přišli první uprchlíci z ČSR, otevírala jen některým politickým činitelům z řad „říšskoněmecké“, rakouské a sudetoněmecké emigrace, a nikoliv Benešovu vedení čs. zahraniční odbojové akce, která byla Brity tehdy jakožto pokus oponovat mnichovským dohodám hodnocena v podstatě jako podnikání z hlediska britských národních zájmů politicky závadné.

Vysílání BBC v němčině, obracející se zprvu více méně výhradně k posluchačům v Hitlerem uchváceném Německu, a teprve postupně i v anektovaném Rakousku a v Sudetech, bylo totiž v Británii nejstarším podniknutím svého druhu: bylo založeno z iniciativy britských vládních míst již krátce po politickém převratu, skrze nějž se v roce 1933 tamějšími nacionalisty a expanzionisty od počátku své existence vnitřně problematizovaný demokratický režim tzv. výmarské německé republiky po nacistickém volebním vítězství proměnil v ryzí diktaturu, s úmyslem čelit bezuzdné demagogické propagandistické kampani Goebbelsem usměrňovaných německých médií, zejména pak „říšskoněmeckých“ rozhlasových stanic, která si kladla za cíl zmanipulovat myšlení a cítění nejširších vrstev německého národa a proměnit většinu Němců v „Říši“ i za jejími hranicemi v aktivní podporovatele nového režimu. Skrze toto vysílání, prezentací pravdivých, účelově nezkrácených zpráv o politickém dění v hitlerovském Německu i na celém světě, chtěli Britové posluchačům v Hitlerově „Nazi-landu“. ale také v německy mluvících sousedních zemích, neboť i zde měli být lidé indoktrinováni fašistickou ideologií a získání pro zámysl sjednotit se v jednom, právě fašistickém státu, poskytnout možnost učinit si pravdivý obraz o tom, co nazírali prostřednictvím goebbelsovské propagandy v ideologicky deformované podobě.

Vysílání přitom neurčovali jen Němcům hitlerovským režimem vysloveně postiženým a hledajícím východisko ze své životní situace v postoji pasivní nebo dokonce aktivní rezistence, ale zaměřovali je skutečně na nejširší vrstvy německy mluvící populace. Zprvu tyto vrstvy, obratně režírovanou goebbelsovskou propagandou systematicky ohlupované, britské vysílání pro Německo zcela ignorovaly, ke konci války, když postupně střízlivěly ze svého opojení Hitlerovými úspěchy, relace BBC na svých radiopřijímačích stále více vyhledávaly: na konci vlády hitlerovské kliky poslouchalo zahraniční vysílání BBC údajně deset až patnáct miliónů rodilých Němců, třebaže jeho poslech byl v Německu a v jím obsazených zemích prohlášen za trestný čin, a ti, kdož se ho dopustili a byli přitom dopadeni, byli často trestáni i tresty hrdelními.

Své vysílání do ciziny uváděli Britové zvoláním „*London calling!*“ a jeho jinojazyčnými ekvivalenty – „*Hier spricht London!*“, „*Volá Londýn!*“ – a hudební znělkou, která v podání temně znějících afrických bubnů po stránce intonační a rytmické skrývala hned dvojí význam: jednak představovala zvukový přepis písmena V, úvodního písmena slova „Victory“ – „Vítězství“ do znakové řeči Morseovy abecedy, jednak připomínala úvodní motiv první věty Beethovenovy *V. symfonie c moll*, tzv. *Osuďové*, opus č. 67, motiv znázorňující údery na tympány „bušení Osudu“.

V redakcích tohoto vysílání a v jeho hlasatelnách našlo se místo pro účinkování mnoha uprchlíků z Německa, Rakouska i z bývalého Československa. Již v polovině třicátých let se za mikrofon Evropské sekce BBC organizující vysílání pro Němce stavěly takové osobnosti německé kultury, jako byl např. Thomas Mann. Po březnu 1938 se k nim připojili další významní umělci tvůrci, exulanti přicházející do Británie tentokrát z Německem anektovaného Rakouska. Ve druhé polovině roku 1938

a v první polovině roku 1939 pak i tvůrci rekrutující se z řad příslušníků německy mluvících komunit dorazivších sem z rozbíjeného a posléze okupovaného Československa – byli to tvůrci nejrůznějších profesí, zejména spisovatelé, novináři, publicisté, divadelní herci a zčásti i hudební interpreti, ponejvíce ti, kteří se při rozvíjení podobné činnosti u nás osvědčili zejména v antifašisticky orientovaném vysílání Prager Deutsche Sendung a v tzv. II. programu Čs. rozhlasu v Praze. Postupně, zvláště pak po vstupu SSSR do války v červnu 1941, se do práce v BBC zapojilo několik dalších desítek emigrantů „říšskoněmeckého“, rakouského a česko-německého původu, přičemž značná část z těchto „říšských“ Němců a Rakušanů se rekrutovala z řad emigrantů požívajících statut čs. uprchlíka.

Z čs. uprchlíků německé národnosti se takto v Evropské sekci BBC v různých dobách uplatnili např. spisovatelé Bruno Adler, Heinrich Fischer a Rudolf Fuchs, režiséři Julius Gellner, Paul Lewitt a Berthold Viertel, herci Paul Demel, Richard Duschinsky, Amy Franková, Erich Freund, Annemarie Haseová, Charlotte Küterová, Herbert Lom, Robert Lucas, Friedrich Richter, Fritz Schrecker a Elsbeth Warnholtzová. Z USA do toho vysílání nadále pravidelně přispíval Mann.

Zprvu pracovali pod přímým cenzurním dohledem britských vládních míst, po výše zmíněném datu, červnu 1941, byl však tento dohled podstatně zmírněn. Tak např. od roku 1941 – jak už bylo řečeno – generální linii kulturněpolitických a kulturních pořadů tohoto vysílání do velké míry samostatně určoval z Prahy do Londýna uprchnuvší spisovatel, režisér a editor, významný činitel pražského rozhlasového vysílání pro Německo Heinrich Fischer, který pak udržoval a rozvíjel tuto linii ve všech následujících letech.

V rozhlasových pořadech BBC určených výhradně anglickým posluchačům údajně jako první z česko-německých herců – jak už bylo řečeno – vystoupil Paul Demel, a to roku 1941, kdy vytvořil dramatickou roli v jedné z anglických rozhlasových her: po úspěchu tohoto svého vystoupení přešel prý pak natrvalo k práci v dramatickém oddělení BBC připravující rozhlasové hry pro domácí posluchačstvo. Vedle Demela se však jako interpreti rolí v anglických rozhlasových hrách významně uplatňovali i Herbert Lom a z „říšských“ Němců Martin Miller.

Češi a Slovinci se však ve vysílání BBC prosadili až po vypuknutí nové světové války v září 1939. V prvním období svého pobytu v exilu, tedy v období otevřeném mnichovským diktátem v září roku 1938 a uzavřeném vznikem nového válečného konfliktu v září 1939, přístup k tomuto vysílání – a to včetně vedoucích činitelů čs. zahraniční odbojové akce, např. i exprezidenta Edvarda Beneše, považovaných Chamberlainovou vládou za „soukromé osoby“ – neměli. Teprve po zatažení Británie do války s Německem – když byl mezitím Hitler uchvácením „zbytku Československa“ de facto platnost ujednání z Mnichova zrušil – a po prohlášení čs. exilových činitelů v čele s Benešem, že Čechoslováci budou i v této nové válce stát po boku Britů a Francouzů, bylo vysílání Evropské sekce BBC rozmnoženo též o vysílání v češtině a ve slovenštině a plně zpřístupněno vedení čs. zahraniční odbojové akce jako nástroj jeho propagandistického úsilí. Hudební znělka odvozená z úvodního motivu *Osudové* v provedení exotických bubnů a české zvolání „Volá Londýn!“ zazněly do éteru poprvé právě 8. října 1939.

Pro úplnost připomeňme, že kromě londýnské BBC vysílaly v různých obdobích války své relace v češtině a slovenštině, eventuálně v dalších jazycích čs. národnostních entit do bývalého Československa státní rozhlasové stanice v Katovicích, Paříži, New Yorku, Moskvě, Kujbyševě, Bejrútu aj.

Nesign.: *Das BBC und der Krieg*, Zeitspiegel (3. 1. 1942), S. 9. – Taylor, A. J. P.: *English History 1914–1945. Oxford History of England*. Vol. 15. London 1965. Pp. 489, 516. – Brinitzer, Carl: *Hier spricht Lon-*

don. Von einem der dabei War. Hamburg 1969. S. 117–117. – Clarke, Alan : *They Came to a Country: German Theatre Practitioners in Exil in Great Britain, 1938–1945*. In : *Theatre and Film in Exile, German Artists in Britain, 1933–1945*. [Edit. by Günter Berghaus.] Oxford–New York–Munich (Oswald Wolff Books–Berg Publishers) 1989. Pp. 107–111. – Valtrová, Marie–Ornest, Ota: *Hraje váš tatínek ještě na housle? Rozhovor Marie Valtrové s Olou Ornestem*. Praha (Primus) 1993. S. 42, 82. – Fischl, Viktor: *Setkání* [VI. díl rozhlasové četby na pokračování.] Vysíláno Českým rozhlasem na stanici Vltava 3. 8. 1996.

Čs. oficiální kulturní a umělecké podniky propagačního zaměření

Z hlediska Benešova vedení čs. zahraničního odboje představovaly důležitý nástroj uskutečňování jeho politických koncepcí v oblasti kulturní propagandy ovšem i kulturní a umělecké podniky „pódiového“ typu, ježto pro ně vytvářely vítanou příležitost předstupovat před čs. občany i občany hostitelské země s politickými projevy osvětlujícími jeho politiku a skrze ni i jím sledované válečné a poválečné cíle čs. zahraničního odboje.

Tyto podniky, často pořádané při příležitosti slavení či připomínání významných svátků, památných dnů ČSR, eventuálně životních výročí osob zosobňujících svým životem a dílem demokratické tradice Československa, navštěvovala totiž značná část příslušníků čs. londýnské exilové komunity i mnoho příslušníků dalších zde se ustávilých takových komunit, jakož i zástupy domácích obyvatel hlavního města britského království včetně reprezentantů oficiálních institucí a místních společenských, politických a hospodářských kruhů. Často se na nich scházelo početnější a vybranější publikum než na politických manifestacích a schůzích, z nichž některé – zejména pak v důsledku vnitřních sporů mezi jednotlivými politickými stranami a jinak názorově rozlišenými skupinami emigrace – zvláště v prvním období pobytu čs. exulantů v Británii bývaly jeho určitou částí ignorovány. Proto vedoucí čs. politikové jich využívali i jako svého druhu diskuzního fóra, na němž mohli prezentovat myšlenky, které na běžných schůzích a schůzkách k posluchačům s potřebnou silou nedoléhaly.

Ačkoliv bylo plně zatíženo svými válečnými úkoly, neomezovalo se ústředí čs. odbojové akce pouze na určení politické linie těchto podniků. Většinou ve spolupráci s britskými oficiálními nebo polooficiálními institucemi, jako byl kupř. British Council (Britská rada), Relief and Refugee Council (Rada podpory a pomoci), English PEN–Club (Anglický PEN–klub) a British Red Cross (Britský Červený kříž), se snažilo vytvořit i konkrétní organizační předpoklady pro uskutečnění takových akcí. Pro tyto oficiální kulturněpropagační a kulturní podniky byla najímána buď londýnská veřejná prostranství, např. náměstí a parky, nebo různé londýnské sály, koncertní síně a divadla.

Po stránce typologické byly tyto podniky povětšinou koncipovány shodným způsobem: jejich programové těžiště záleželo v politických projevech, k nimž pak byl volně připojován umělecký pořad sestávající obvykle z druhově rozmanitých čísel hudebních, hudebnědramatických a dramatických, včetně čísel recitačních, které samy o sobě byly neseny určitým kulturněpolitickým záměrem a nezřídka působily jako pouhý, uměleckými prostředky provedený doplněk úvah a tvrzení politiků.

Jich úvod – jak naznačeno – zpravidla tvořily projevy politiků, a to jak projevy řečníků reprezentujících čs. zahraniční odbojovou akci, tak představitelů jiných exilových komunit i samotných Angličanů, kteří chtěli jménem národních pospolitostí, jež zde zastupovali, osvědčit svou přátelskou podporu myšlenky osvobození a obnovení Československa.

Teprve po těchto projevech se dostávali ke slovu umělci. Povětšinou to byli umělci pocházející jak z Československa, tak z dalších států a národů, a zejména

ovšem Britové. Sám umělecký program býval ve své literární části – aby alespoň místy mohli přednášeným textům porozumět ti z přítomných, kteří ovládali pouze svůj mateřský jazyk – zpravidla koncipován jako program dvou- i vícejazyčný. Odtud – ze snahy navozovat s posluchači a diváky bezprostřední komunikaci, která by nenarážela na bariéru v podobě rozdílnosti jazyků, jimiž hovořili účinkující na jedné a diváci na druhé straně – si lze však také vysvětlit, proč větší část pořadů těchto oficiálních podniků zaplňovala čísla hudební a taneční.

Protože programy těchto podniků musely být do velké míry přizpůsobeny požadovanému účelu, určovanému zájmem podpořit úsilí o jednotu celé emigrantské obce a získat přízeň jejích hostitelů, nabývaly ve většině případů akademického rázu. Ten byl ostatně vyvolán i úsilím vtisknout jim po výtce reprezentativní charakter. Nelze však nevidět, že – a platí to plně např. o čs. oficiálních kulturních a uměleckých podnicích kulturněpropagačního zaměření uspořádaných v časovém rozmezí od prosince 1939 do konce března 1940 – jednotliví čs. umělci a celé skupiny, např. skupiny Mladého Československa, vystupovali na těchto podnicích s umělecky vyspělými „pódiovými“ produkcemi, jimiž se bezprostředně vyslovovali sami za sebe, nepodléhající tlaku oficiality. Jelikož podstatnou část jejich publika – na rozdíl od večerů pořádaných z ryze britské iniciativy – tvořili Čechoslováci, mohli naopak svobodněji než v případě „mezinárodních večerů přátelství“ volit repertoár a vyzkoušet si i programovou nosnost a sociální účinnost takových typů „pódiových“ kreací, pro jejichž realizaci při jiných příležitostech nenalézali vhodné podmínky.

Čs. oficiální místa v Londýně se po programové stránce starala samozřejmě především o zabezpečení samotných politických projevů. Pokud šlo o vlastní umělecký program těchto podniků, ponejvíce určovala jen jeho základní ideově-umělecký rámec, pouze výjimečně i jeho dramaturgii; stávalo se tak obvykle jen tehdy, když byly k vystoupení přizvávány i soubory čs. zahraničních vojenských jednotek.

Starost o uměleckou část programové náplně těchto podniků zpravidla však tato místa svěřovala různým čs. emigrantským korporacím a spolkům, které byly ochotny s nimi spolupracovat. Často – zejména v prvním období pobytu naší emigrace v Británii, kdy teprve vznikaly první čs. společenské organizace, které byly s to se v tomto směru pracovně nasadit – spojovalo své síly při vytváření této náplně i několik různých tvůrčích subjektů. Připomínali jsme již, že v tomto období občas vstupovala do spolupráce s naším oficiálním vedením i ústřední kulturní komise ustavená při tzv. společném výboru samosprávné organizace čs. uprchlíků podporovaných Czechoslovak Refugee Trust Fundem a jejím prostřednictvím pak jednotliví umělci a kolektivní tělesa emigrantů z nejrůznějších středisek čs. života. Příležitostně se účastnily těchto akcí i jiné čs. organizace, od konce roku 1940 např. tehdy nově ustavená čs. sekce PEN-Clubu, která byla od roku 1940 propojena na čs. politické ústředí především skrze svého předsedu, spisovatele a dramatika Františka Langra, a tajemníka, básníka Viktora Fischla, česem i londýnská centrála Československého červeného kříže, jehož čestnou předsedkyní byla manželka prezidenta Hana Benešová, atp.

Vztah vedení čs. zahraniční odbojové akce k hudebnímu a divadelnímu umění

V jednom směru Benešovo politické vedení se v kulturním dění ve Velké Británii prosazovalo velmi energicky: po celou dobu svého zdejšího působení vý-

znamně podporovalo – využívajíc při propagaci ČSR a cílů čs. odbojové akce výsledků tvůrčího usilí čs. exilových umělců projednaného v této oblasti kulturní práce v maximálním rozsahu – rozvoj čs. exilové hudební kultury.

Čs. vůdčí politikové působící v britském exilu si uvědomovali, že právě hudba, protože se opírá o mezinárodně srozumitelnou řeč tónů, může nejsnadněji překonávat jazykovou i národnostní bariéru mezi českými a slovenskými běženci na jedné straně a jinými exulanty, jakož i příslušníky hostitelského národa na straně druhé, a udělat velmi mnoho pro popularizaci našich národů v cizině. Hudební skladby čs. skladatelů, a s nimi i naše výkonné hudebníky, snažili se proto uplatnit jak např. v programech všech kulturních podniků, jejichž vznik buď přímo iniciovali, nebo jejichž koncepci, ač vznikly z iniciativy cizí, mohli programově nějak ovlivnit, tak např. i v britském rozhlase a na britských koncertních pódiiích a divadelních scénách. Aby vytvořili podmínky pro popularizaci čs. hudebního umění v nejširších vrstvách v Británii pobývajících exulantů i britských obyvatel, podnítili během války i uspořádání několika rozsáhlých hudebních slavností festivalového charakteru, které měly umožnit, aby se s ním blíže obeznámily tisíce nových posluchačů. Často využívali k propagaci naší hudby i čs. vojenských hudebních souborů. Největší aktivitu v tomto směru projevoval zejména – zprvu vyslanec a později ministr zahraničních věcí exilové vlády – Jan Masaryk, který podle vlastního tvrzení původně prý zamýšlel věnovat se dráze profesionálního hudebníka a který hudbu nejen velice miloval, ale sám podával, a to na přímo profesionální úrovni, vynikající klavíristické výkony.

Naproti tomu vůči dramatickým uměním, uměleckému přednesu a vlastní tvorbě divadelní, čs. politické vedení projevovalo tehdy méně účastný vztah, neboť – jsouce s výjimkou kreací tanečních a pantomimických skrze své jazykové vyjadřovací prostředky vázány více méně pouze na určité národní prostředí – nebyly s to v kulturněpropagační práci, zaměřující se ponejvíce k cizincům, zapůsobit tak důsažně, jak to dokázala hudba svou univerzálně srozumitelnou řečí tónů, s textovou složkou pracující jen v případě vokálních kompozic.

A tak tu – v této tradiční oblasti českého uměleckého podnikání – nalézala takřka zcela volné pole působení především spontánní iniciativa řadových emigrantů. A právě nezájem oficiálních kruhů o tuto oblast uměleckých aktivit měl zčásti za následek, že dramatická umění k sobě soustředila maximální pozornost nezávislých společenských organizací. Ty se pak i v programech oficiálních podniků snažily uplatňovat programová čísla právě recitační, dramatická a taneční, a napomáhaly tak i v cizím jazykovém prostředí udržet českou, eventuálně čs. divadelní tradici.

P. L. [Josef B. Löwenbach]: *Opera in camera*, Čechoslovák, r. 5, 1943, č. 23 (4. 6. 1943), s. 9. – P. L. [týž]: *Cyklius české komorní hudby v Londýně*, Čechoslovák, r. 5, 1943, č. 35 (27. 8. 1943), s. 9. – Lach, Josef B. [týž]: *Idea české hudby v Anglii*, Obzor, r. 2, 1942, č. 7–8 (září–říjen 1942), s. 12–14. – P. L. [týž]: *Česká komorní hudba v Londýně*, Čechoslovák, r. 5, 1943, č. 39 (24. 9. 1943), s. 9. – Hronek, Jiří: *Od porážky k vítězství. Český novinář v emigraci*. 2. část. Praha (Nakladatelství Práce) 1947. S. 119.

Pokusy o institucionalizaci nezávislých kulturněpropagačních aktivit čs. exilové komunity

Při rozvíjení ať oficiálních, ať nezávislých čs. exilových kulturních a uměleckých aktivit kulturněpropagačního zaměření ve Velké Británii působila ovšem – nemluvě ani o jiných překážkách kladoucích se jim do cesty – jazyková bariéra oddělující česky a německy mluvící tvůrce z řad čs. uprchlíků od předpokládaných

příjemců výsledků jejich tvořivého úsilí, diváků a posluchačů pocházejících z jinojazyčných exilových komunit a z řad britského obyvatelstva, jako vskutku silně limitující faktor. Pokud se zde ti umělci, jejichž tvorba se jako o hlavní vyjadřovací prostředek opírala o jazyk, chtěli se svým uměním plně uplatnit, museli zvládnout angličtinu a prosazovat se ve sféře kulturních aktivit zdejších domácích umělců. Pokud chtěli nadále prezentovat výsledky svého tvůrčího úsilí ve svých rodných jazycích, museli své počínání přizpůsobovat skutečnosti, že čs. exilová obec ustavivši se tehdy v Británii byla početně nerozsáhlá, a nemohla tudíž účinkovat jako vzhledem k danému účelu dostatečně způsobilá její jistící základna. To-liko z finančních prostředků přijímaných od příslušníků této obce prostřednictvím vstupného nebylo možno v Londýně a ve Velké Británii vůbec trvale vydržovat např. žádný z čs. exulanty založených českojazyčných divadelních souborů. Českým Němcům naskytovala se taková možnost jen v těch případech, že spojili své síly s „říšskoněmeckými“ a rakouskými azylanty z ČSR a spolu s nimi vytvářeli určitá více méně pravidelně hrající divadla v prostředí kulturních aktivit exilových entit v Británii vůbec nejpočetnějších, německé a rakouské.

Aby exiloví divadelní umělci vůbec mohli svou činnost v Británii rozvíjet ve vyspělejších formách, museli vyhledávat provozní záštitu a samozřejmě i finanční výpomoc u velkých a hmotně poměrně dobře zabezpečených emigrantských organizací, spoléhat se přinejmenším na to, že tyto organizace dají jim k dispozici základní provozní kapitál, zapůjčí jim anebo pro ně pronajmou vhodné divadelní sály a zajistí prostřednictvím reklamy i návštěvnost: tvůrci nejrůznějších „pódiových“ kulturních programů, zejména pak divadelních představení, spoléhali přitom především na to, že publikum svých vystoupení získají „nábořem diváků“ prováděným mezi členy zmíněných organizací.

Dodejme, že v prvním období rozvoje čs. exilových kulturních a uměleckých aktivit kulturněpropagačního zaměření ve Velké Británii jako takové zaštitující je organizace účinkovaly zejména pomocná organizace CRTF a Mladé Československo. V prostředí s Českoslováky spolupracujících exilových komunit německé a rakouské pak v prvním případě Freier Deutscher Kulturbund a ve druhém Austrian Centre.

Kulturněpropagační akce pořádané při příležitosti náboženských svátků a politických a kulturněpolitických výročí

Rovněž oficiálnímu vedení čs. zahraniční odbojové akce jako vnější záminka k pořádání veřejných vystoupení kulturněpropagačního zaměření často sloužily – jak jsme již uvedli – různé svátky, jubilea a památné dny zafixované ve vědomí nejširší veřejnosti – a to i právě zahraniční – jako stabilizovaná kalendářová data připomínající obzvláště přesvědčivě různé fenomény, skrze něž se vyjevovala plně identita českého a slovenského národa, jakož i dalších národů a národností žijících na území ČSR anebo s ČSR spojených společnými osudy a odtud vznikajícími vzájemnými etnickými vazbami.

Omezenou měrou tomuto vedení jako taková vnější záminka k uskutečnění jeho kulturněpolitických záměrů tehdy posloužily i některé z tradičně v českých zemích i jinde ve světě, zejména právě v Británii, držených náboženských svátků křesťanských církví různého druhu.

Mikuláš, Vánoce a Silvestr, to byly pro čs. exulanty v Británii – jak vzpomíná Ota Ornest – sváteční dny vytvářející příležitost vrátit se tak trochu domů, takže

jim přikládali daleko větší význam než dříve. Např. mikulášské zábavy anebo různá adventní a vánoční shromáždění, spojená s rozdělením dárků, nabyly významu nejvýznačnějších společenských událostí válečných exilových sezón, staly se setkáními, na nichž se každoročně scházela prý celá londýnská čs. exilová kolonie, aby strávila ten sváteční čas v družné atmosféře, která nedovolila, aby někdo z přítomných propadl depresi.

Čs. oficiální místa v Británii se však nepodílela jen na organizaci při takových příležitostech konaných setkání čs. londýnské emigrantské komunity. Obecně rozšířeného zvyku světit tyto svátky se pokoušela využít i k rozvíjení kulturněpolitických aktivit nejrůznějšího druhu, především pak aktivit zaměřujících se na vytváření kulturních a uměleckých podniků „pódiového“ typu usilujících získávat podporu pro programové cíle čs. zahraničního odboje široké vrstvy veškeré tamější politické emigrace a především ovšem britského obyvatelstva. Zejména o Vánocích, kdy lidé, zvláštěním způsobem rozcitlivělí, jsou ochotni se vzájemně družit ve větší míře než kdykoli jindy, pravidelně organizovala nebo spoluorganizovala různá setkání exilových Čechoslováků s emigranty jiného národního původu a s Brity k společnému, mezinárodní solidaritu protifašistických sil utvrzujícímu prožívání svátečních chvil „u stromečku“ a při zpěvu koled. Naproti tomu se nepodařilo zjistit, že by se čs. exilová oficiální kulturní propaganda byla obdobným způsobem napojovala na tematický okruh vyznačující náboženský smysl svátků velikonočních, jejich slavení zůstávalo patrně hlavně záležitostí rodinně intimního a individuálního rázu.

Od roku 1941, poté, co se zkonstituovala iniciativní Rada čs. žen, přibýly k oslavám těchto svátků a k připamatovávání památných dnů rovněž oslavy Dne matek, za kterýžto den byla označena druhá neděle měsíce května, oslavy „svátku“, který byl držen ve Střední Evropě, ale který prý tehdy Britové nejen neslavili, ale o tom, že by takový den byl někde jinde podobným způsobem jako svátek definován, povětšinou ani nic nevěděli. Tyto slavnosti, pořádané čs. ženami, chtěly oslovit především ženy a matky britské a získat jejich sympatie pro motivy a cíle čs. zahraniční osvobozovací akce. Proto i mívaly většinou veskrze internacionální ráz. Nejvýznamnější z nich se konaly v letech 1942 a 1943, kdy kulturní aktivity naší emigrace směřující k propagování čs. zahraniční odbojové akce kulminovaly.

Nejvíce kulturních a uměleckých podniků vyslovujících záměry a cíle čs. zahraniční odbojové akce se však tehdy odbývalo při příležitosti politických svátků Československé republiky, zejména pak svátku ustaveného na počest jejího vzniku, státního svátku 28. října. Zprávy uveřejněné v tehdejších exilových časopisech informují o tom, že se v letech 1941–1944 ve Velké Británii konaly oficiální nebo polooficiální oslavy státního svátku ČSR rok co rok pravidelně ve dvaceti pěti až třiceti místech, přičemž nejvíce oslavných podniků se uskutečňovalo v Londýně. V uvedeném období se také již pravidelně vzpomínalo dne nejhoršího pokoření českých lidí, obsazení Čech a Moravy německými vojsky dne 15. března 1939. Od roku 1941 se rovněž připomínalo smutné výročí uzavření českých vysokých škol okupanty v roce 1939, které připadalo na 17. listopad (výroční den tohoto perzekučního aktu – jak už řečeno – díky aktivitě čs. vysokoškoláků naleznuvších azyl ve Velké Británii byl již během války prohlášen za tzv. Mezinárodní den studentstva: toho dne každého roku pak studenti na celém světě, hlásící se k programu pojmenovávanému per negationem skrze tragický osud svých čs. kolegů, manifestovali za svá práva a za lidská práva vůbec), od června 1942 pak rovněž výročí dne, kdy 10. toho měsíce nacističtí Němci vyhladili Lidice. Jistý nádech politických svátků získaly tehdy i výroční dny narození a úmrtí prvního čs. prezidenta T. G. Masaryka, 7. březen a 14. září.

Po vstupu Sovětského svazu do války uprostřed roku 1941, po 22. červnu toho roku, čs. emigrace ve Velké Británii na důkaz solidarity s tímto novým spojencem demokratických sil ve válce proti silám fašistické agrese, s nímž byl náš stát již před válkou spojen státní smlouvou o přátelství a vzájemné pomoci, i oficiálně slavila a připomínala jeho různá výročí a památné dny. Počínaje tím datem bylo každoročně většími i menšími manifestacemi a kulturními a kulturněpropagačními podniky připomínáno výročí vypuknutí Říjnové revoluce, výroční den založení Rudé armády, den narození a úmrtí vůdce strany bolševiků a zakladatele zmíněného státu Vladimíra Iljiče Lenina. Kromě toho však čs. exulanti usilovali manifestovat solidaritu se sovětskými lidmi, bojujícími s hitlerovskými nájezdníky, pod nejrůznějšími jinými záminkami, a to nejen skrze slovní projevy všeho druhu, ale přímo i hmotnou pomocí – finanční výtěžek kulturních akcí, vyjadřujících jejich sympatie k nim, byl obvykle odevzdáván fondům shromažďujícím prostředky pro materiální výpomoc Rudé armádě. V tu dobu se vysoko zvedla též vlna sympatií k SSSR i mezi Brity, takže tyto a podobné akce, často iniciované i různými britskými institucemi a organizacemi, se setkávaly ve veřejnosti s velkou podporou: též oni byli potěšeni tím, že se dosud trvajícím napjatý vztah mezi Západem a jeho východním komunistickým oponentem upravil ve vztah vzájemné spolupráce a s nadšením dávali – a to právě i věnováním hmotných prostředků na zmíněný účel – průchod svému očekávání, že se tato spolupráce v průběhu války natolik upevní, aby mohla pokračovat nepřerušeno i v poválečných časech, a přivodila tak i definitivní úpravu mezinárodních vztahů ve smyslu potřeby budovat politické předpoklady k udržení trvalého míru. Nebylo prý tehdy jedině britské ženy, která by byla neupletla alespoň jedny vlněné rukavice, šálu či svetr pro ruské vojáky.

V zájmu posílení mezinárodní solidarity se čs. emigrace v novém období stejným způsobem pokoušela projevit své sympatie i vůči dalším státům a národům angažujícím se v boji proti hitlerovskému Německu. Společně s Francouzi si připomínala u příležitosti jejich státního svátku, 14. července, Velkou francouzskou revoluci a se Španěly oslavovala ustavení jejich demokratické republiky, s Nory pak památku jejich národního básníka Bjørnstjerna Bjørnsona. V případě ostatních spojeneckých států a národů demonstrovala svou sounáležitost s jejich zápasem za svobodu alespoň tím, že na různých kulturních večerech dávala zaznívat veršům jejich básníků a hudbě jejich skladatelů.

I když ne ve všech případech akce snažící se tehdy upevnit přátelské kontakty mezi Čechoslováky a příslušníky dalších států a národů, zejména pak mezi Čechoslováky a Brity, byly primárně koncipovány jako podniky vysloveně kulturního rázu – často šlo o politické manifestace nebo o společenské zábavy různého druhu –, povětšinou vždy skýtaly příležitost i k vystoupení umělců, ať jednotlivců, ať celých kolektivů, s programovými čísly reprezentujícími tvůrčí snahy čs. emigrace projevané v oblasti tzv. „pódiových“ umění, a podněcující tím i vlastní rozvoj těchto snah, ve svém souhrnu přispívaly i k celkovému rozvoji čs. kulturního života ve Velké Británii za té války.

Srov. s obsahovou stránkou projevů exilového prezidenta dr. Edvarda Beneše a ministrů čs. exilové Prozatímní vlády Jana Masaryka a Jaroslava Stránského, jakož i politického referenta Kanceláře prezidenta čs. republiky Prokopa Drtiny: Beneš, Dr. Edvard: *Šest let exilu a druhé světové války. Řeči, projevy a dokumenty z r. 1938–45*. Praha (Nakladatelství Družstevní práce a Nakladatelství Orbis) 1946. Masaryk, Jan: *Volá Londýn*. Praha–London (Nakladatelství Práce a Lincoln's Prager) 1948. Stránský, Jaroslav: *Hovory k domovu*. Praha (Nakladatelství František Borový) 1946. Drtina, Prokop: *A nyní promluví Pavel Svatý*. Praha 1945. – Dále viz deníkové záznamy Benešova osobního tajemníka Eduarda Táborského in: Táborský, Eduard: *Pravda zvířezila. Deník druhého zahraničního odboje*. Praha (Vydavatelstvo Družstevní práce) 1947. – Dále též Španiel, O.: *Československá armáda druhého odboje*. Chicago (Čs. národní rada v USA), s. a.

Duchovní odkaz významných osobností českých dějin jako téma čs. zahraniční propagandy

K naplňování svých cílů v oblasti zahraniční propagandy využívala čs. oficiální místa v britském exilu rozsáhle také duchovního odkazu významných osobností českých dějin, např. věrozvěstů Konstantina (Cyrila) a Metoděje, knížete Václava, mistra Jana Husa, Jana Amose Komenského, Tomáše Garrigua Masaryka aj., byť diferencovaně (ne ve všech případech využívala tohoto odkazu stejnou měrou, např. duchovní odkaz Komenského připomněla – pokud je nám známo – vlastně jen v souvislosti s tří stým výročím příchodu tohoto „učitele národů“ do Londýna v roce 1641).

Srov. např. s obsahovou stránkou projevů ministra čs. exilové vlády Jaroslava Stránského, in: Stránský, Jaroslav: *Hovory k domovu*. Praha (Fr. Borový) 1946. S. 35–38, 193–197, 229–233, 283–285, 286–288, 322–325, 326–329, 364–367, 408–410.

Cyrilo-metodějský a svatováclavský kult v čs. zahraniční propagandě

Svátky svatých římskokatolické církve, svátek „slovanských věrozvěstů“ Konstantina (Cyrila) a Metoděje, kteří přinesli do našich zemí na úsvitu jejich dějin nejen křesťanskou víru, ale s ní i slovanskou bohoslužbu a písmo (cyrilici), připadající podle církevního kalendáře na 5. července, a svátek českého přemyslovského knížete Václava I., připadající na 28. září, začali představitelé čs. zahraniční odbojové akce tehdy k zjevování svých záměrů rozsáhleji využívat až teprve od roku 1940. kdy se do britského exilu uchýlila část čs. emigrace naleznuvší původně azyl ve Francii, s níž sem přišli i četní uprchlíci římsko-katolického vyznání, a to zejména poté, co byla ustanovena čs. prozatímní exilová vláda a další politické orgány, v nichž čelné pozice zaujali právě „političtí katolíci“, členové křesťansko-sociální Čs. strany lidové, např. katoličtí kněží Msgre. Jan Šrámek, který se stal dokonce předsedou zmíněné vlády a Msgre. František Hála, který zaujal významné postavení v čs. Státní radě. Oba ty svátky – zejména pak svatováclavský (český kníže Václav, svatý „patron české země“, byl co světec uctíván nejen u nás doma, ale i v sousedním Polsku a dokonce i v Rusku, a kupodivu také v protestantské Anglii, kde si o Vánocích pravidelně zpívají mj. i původní anglickou koledu „o dobrém králi Václavovi“) – skýtaly čs. emigrantům vhodnou příležitost poukazem k více než tisícileté tradici českého a čs. státotvorného úsilí, a zároveň k čs. tradici kulturní a vzdělanostní, upozornit širší exilovou i britskou veřejnost na sebe i své politické cíle, a proto se je pokoušeli slavit a světit okázalými bohoslužbami v londýnských chrámech britské římsko-katolické církve. Protože však náboženskou víru praktikujících katolíků byla mezi čs. emigranty menšina, spojovali se při pořádání těchto slavností nejen s britskými katolíky, ale zejména s Poláky, kteří občas přispěli ke zdaru těchto slavností i uměleckými vystoupeními (bylo tomu tak zejména v době výše již připomenutých politických jednání mezi emigrací československou a polskou o válečnou a poválečnou spolupráci, která měla dojít svého projádření i v podobě ustanovení federativně uspořádaného čs.-polského státu; po ztroskotání těchto jednání, když se na mezinárodněpolitické scéně po svém zapojení do války na straně Spojenecké koalice jako rozhodující faktor budoucího východoevropského politického uspořádání zjevil Sovětský svaz, i spolupráce v tomto směru poněkud zemdlela). Širší kulturní a umělecké aktivity kulturněpropagačního zaměření však tyto svátky nevyvolávaly.

Ostatně uvnitř naší emigrace samé vznikly okolo svěcení např. svátku sv. Václava určité rozpaky ve chvíli, kdy se ukázalo, že svatováclavskou tradicí se doma pokoušejí okupanti i kolaborantská protektorátní vláda zfalšovaným výkladem o Václavově politice jako politice proněmecké, vstřícné k mocenským snahám Němců, v masivním rozměru zneužít k obhajobě politiky kolaborace a k pacifikaci odporu českého člověka vůči ní (kolaborantské aktivisty odměňovala protektorátní vláda za jejich činnost ve prospěch nacistického Německa k tomu účelu zvláště zřízeným „Svatováclavským křížem“. V plném rozsahu vyjevila tyto rozpaky na podzim 1941 polemika rozvinuvší se na stránkách různých exilových časopisů, zejména pak Českoslováka, mezi přívrženci a odpůrci svatováclavského kultu, v níž jedni poukazovali na progresivní stránky tohoto kultu, jež viděli v tom, že český lid po staletí upínal se k zbožnému knížeti Václavovi jako k ochránci Čechů, který jim přijde na pomoc, až jim bude nejhůře, tedy jako k symbolu české státnosti, jiní na jeho negativní stránky, záležející podle nich v tom, že svatostí obestíral historickou osobnost, která svou mírotvornou politikou údajně přivedla české země do vazalského područí německých císařů – čímž vlastně obhajovali Václavova vraha, jeho sice vlastenecky smýšlejícího, ale bratrovraždy se neštítícího bratra Boleslava. Spor rozevírající se v diskuzi do absurdní polohy otázkou, zda možno vyslovit kritiku křesťanskou zásadou „Neodporovat zlu!“ ovlivněných politických postupů Václavových, aniž by to znamenalo zároveň přitakat zločinnému skutku jeho vrahů inspirovaných Boleslavem, vyústil v opakovaně prosazovaný názor (vystupoval s ním např. redaktor Českoslováka Evžen Klinger, pseudonymní Kornel Synek), že čs. v zahraniční propagandě je nutno eliminovat svatováclavskou tradici a proti ní vyzvednout tradici husitskou, a namísto postavy knížete Václava postavit na piedestal národního hrdiny Jana Žižku z Trocnova.

Nesign.: *Polemika o sv. Václavu* [rubr. *Volná tribuna*]: –i- [Naše noviny]: *Dva bratři–dva symboly*; nesign.: *Osvobozující slovo a svatováclavská otročina*; Por. B. B.: „*Když byla svatováclavská tradice [...]*“; Zháněl, Rudolf: *Bratrovrah za vzor?*; S. [Kornel Synek]: *Ne sv. Václav, nýbrž Jan Žižka, Čechoslovák*, r. 3, 1941, č. 45 (7. 11. 1941), s. 7.

Propagandistické využívání památky mistra Jana Husa

Naproti tomu čs. oficiální propaganda k demonstraci záměrů a cílů čs. zahraniční odbojové akce tehdy velmi rozsáhle využívala památky mistra Jana Husa, roku 1415 odsouzeného jako kacíře kostnickým církevním koncilem k smrti na popravčí hranici a na břehu Rýna v Kostnici vzápětí nato upáleného, když byl pro bytostné zaručení správnosti svého poznání, své „poznané pravdy“ odmítl před kostnickým církevním koncilem odvolat své učení a přijal z jeho úradku úděl mučednické smrti.

Jan Hus byl osobností v protestantské Anglii velmi populární, a to především ovšem jako sprízněnec anglického církevního reformátora Johna Wyclifa, jako odpůrce dobových zlořádů, spojených s pojmem „prodávání odpustků“ a jako zastánce zásadních změn v římské církvi. Méně zde byl znám – respektive byl zde v tomto smyslu skoro neznám – jako člověk světský, jako oprávněný veřejných mravů, kritik sociální nerovnosti a též – po středověkém způsobu ovšem – jako obránce českých národních zájmů. A právě po této stránce – vhodně využívajíc faktu, že tu existoval vztah silné příbuznosti mezi ideovými postoji oněch dvou významných duchovních vůdců ze 14. a 15. století, anglického a českého – chtěla naše oficiální propaganda Husa Angličanům představit. Tedy představit ho nejen jako

jednu z dominantních osobností českých dějin, ale – vyzvedávajíc smysl lidské oběti, kterou tento muž, jak řečeno, pro zaručení své „pravdy“, přinesl – přímo jako předbojovníka soudobého zápasu s nepřítelem, který připravil český národ o jeho samostatnost a svobodu. Zároveň pak představit i jeho duchovní odkaz, který byl cele integrován do tzv. „pokrokových národních tradic“, akcentovaných zejména Palackým a Masarykem, které se staly i východiskem pro formování oficiálního ideologického programu masarykovské první čs. republiky (připomeňme, že husovské heslo „Pravda vítězí!“ vstoupilo jako oficiální heslo do velkého státního znaku republiky a spolu s ním bylo vyšito i na prezidentskou vlajku), jako plně integrální součást ideologie čs. zahraničního odboje.

Proto každoročně při příležitosti výročního dne Husova upálení na kostnické hranici, buď v jeho předvečer, nebo v ten výroční den připadající na 6. července, tak, jak to bylo zvykem od šedesátých let 19. století ve vlasti, pořádala zpravidla pod širým nebem velké masové mítinky celé čs. exilové obce a jejich přátel z řad exulantů i Britů, na nichž byly přednášeny projevy vyzvedávající duchovní odkaz Husův, ale v podání českých recitátorů a pěvců zněly i recitace veršů a písní složených na jeho počest. Byla-li k tomu příležitost, byla na počest tohoto „národního mučedníka“ pálena – jak už řečeno – pod širým nebem symbolická popravčí hranice. Součástí těchto akcí byly i slavnostní bohoslužby sloužené v britských anglikánských chrámech a četné literárně-hudební akademie, často se uskutečňující v různých dalších zařízeních této církve.

Propagandistické využívání památky prezidenta T. G. Masaryka

Z osobností moderních českých a československých dějin připomínala čs. oficiální propaganda v Británii za druhé světové války nejrozsáhleji osobnost filozofa, sociologa, učitele a politika, zakladatele samostatného čs. státu a prvního prezidenta ČSR Tomáše Garrigua Masaryka.

Stejně jako duchovní odkaz Husův i duchovní odkaz Masarykův se k tomu, aby byl propagandisticky využit k účelům, jaké čs. kulturní propaganda v zahraničí tehdy sledovala, jevil za války jako nadmíru vhodný: nešlo tu jen o to, že tak jako Hus i Masaryk byl v Británii historickou osobností velmi dobře známou již právě pro humanistické poselství, které z jeho života a díla zřetelně vyzařovalo daleko za hranice rodné země. Pro zmíněné propagandistické využití jevil se tento jeho duchovní odkaz jako nadmíru vhodný proto, že to byl právě Masaryk, kdo s pomocí svých spolupracovníků přivedl v roce 1918 český a slovenský národ ke svobodě a založením Československé republiky, o jejíž osud se pak ve třicátých letech a za druhé světové války ve světě „hrálo“, uprostřed Evropy zahlcené posléze nedemokratickými režimy na základech své humanistické filozofie, opírající se mj. právě i o husovskou tradici, vytvořil demokratický stát, který se po nástupu fašismu a nacismu v sousedním Německu a Rakousku stal záchranným prámem pro tisíce utečenců prchajících před politickým a rasovým pronásledováním.

Proto i památka krátce před vznikem nové světové války, roku 1937, zesnulého prezidenta byla čs. oficiálními místy za války v Británii o výročních dnech jeho narození a úmrtí, 7. března a 14. září, pravidelně uctívána pořádáním nejrůznějších vzpomínkových slavností, na něž byly zvány nejpřednější osobnosti exilového i britského veřejného života.

Obdobným způsobem jako duchovní odkaz významných osobností obecných českých dějin sloužilo vedení čs. zahraniční odbojové akce k propagování Československa a zápasu za jeho osvobození a obnovení i dílo významných představitelů české umělecké tvorby, zejména pak těch, kteří se – jako např. Antonín Dvořák, Bedřich Smetana, Leoš Janáček a Karel Čapek – díky nadnárodnímu významu výsledků svého tvůrčího úsilí stali známými po celém světě. V daném případě šlo ovšem o propagandistické využívání nejen duchovního poselství osobnostního tvůrčího nasazení těchto umělců samých, ale přímo i jejich jednotlivých uměleckých výtvorů.

Propagandistické využívání díla Antonína Dvořáka

K propagaci Československa prostřednictvím prezentace hodnot českého kulturního vývoje na poli hudební kultury využívala čs. oficiální místa v Londýně z děl českých skladatelů–klasiků zvláště rozsáhle zejména děl Antonína Dvořáka.

Hudební tvorba Antonína Dvořáka se ve Velké Británii těšila velké popularity již v dřívějších dobách, v podstatě už od chvíle svého premiérového vstupu na britskou hudební scénu na konci 19. století: do okamžiku vypuknutí druhé světové války – tedy v průběhu oněch do onoho okamžiku uplynulých skoro šedesáti let svého účinkování na této scéně – se již stačila napevno usadit v repertoárech britských hudebníků, ať jednotlivců, ať velkých hudebních těles.

To mělo ovšem i jednu zcela zvláštní příčinu: hrála tu nesporně významnou roli i dlouhodobě pěstovaná britská tradice duchovní hudby. S ní se totiž Dvořák navzdory svému českému původu povahou svého hudebního myšlení a citění zvláště ve svých skladbách duchovního typu neobyčejně silně sblížoval. V jeho duchovních skladbách – vzpomeňme v té souvislosti *Biblických písní*, slavného *Stabat mater* a *Requiem* a zejména oratoria *Te Deum* – se totiž naplno projevovala upřímná, niterně prožitá zbožnost hluboce věřícího lidového člověka, která svůj vnější výraz nacházela skrze prostotu, bezprostřednost a citové nasazení hudebního podání, jaké důvěrně oslovovalo i věřící Angličany: proto lidé v Anglii přijímali Dvořákovu hudbu s hlubokým pochopením.

Pro blízkost svého hudebního myšlení a citění domácí britské tradici duchovní hudby Dvořák rychle pronikl se svou tvorbou tohoto typu do povědomí mimořádně širokého okruhu britského publika. To pak významně napomohlo i proniknutí jeho dalších skladeb, komorních i symfonických do britských koncertních sál. Vedle jeho duchovních skladeb přijali Angličané za „své“ i všechny jeho symfonie a podle svědectví pamětníků i průměrně hudebně vzdělaný anglický posluchač znal prý za války nejvýznamnější Dvořákovy symfonie, např. *VI., D dur*, opus č. 60, *VII., d moll*, opus č. 70, která měla svou premiéru právě v Londýně, *VIII., G dur*, opus č. 88, tzv. „Anglickou“, nemluvě ani o jeho symfonii poslední, *IX., e moll*, opus č. 95, *Z Nového světa*, lépe než leckterý posluchač český. Kromě vnitřních dispozic, pro něž se snadněji než hudba jiných českých skladatelů na britských koncertních pódiiach prosadila, zaúčinkovala v tomto směru pozitivně ovšem i skutečnost, že několik děl Dvořák komponoval přímo se zámyslem dát je provést právě v Británii, vycházející přitom z reflexe zážitkové zkušenosti a pocitové konvence právě onoho zvláštním způsobem posluchačsky připraveného britského publika.

Dík těmto vlastnostem svých skladeb se Dvořák zařadil do galerie v Británii milovaných klasiků – do jedné řady s takovými zjevy světové hudby, jako byli Beethoven, Haydn a Händel, Brahms a Čajkovskij a „poslední romantik“ Sibelius – a uvedení každého jeho díla bylo tehdy přijímáno přímo s nadšením.

Takto v Británii založená popularita Dvořákovy hudby, popularita po těch skoro šest desítek let, do okamžiku vypuknutí druhé světové války mezitím uplynulých, postupně neustále vzrůstající, byla však – jak na to svého času poukázala neúnavná propagátorka české hudby v britském exilu A. J. Patzaková – těsně spjata ještě s jednou skutečností: totiž s tradicí rovněž dlouhodobě se projevujících snah organizátorů britského kulturního hudebního života o pokud možno systematické seznamování místního publika s vyspělými formami nejen českého skladatelského, ale i interpretačního hudebního umění.

I tato tradice souvisela právě s Dvořákovou tvorbou. Již Dvořák sám přivedl do Anglie Františka Ondříčka při příležitosti provedení svého houslového *Koncertu a moll*, opus č. 53. Na Dvořákových kvartetech, na osobitěm a autentickém jejich podání, rostl v Británii věhlas Českého kvarteta. V meziválečné době prosazoval se se svým dirigentským uměním skrze svá originální podání Dvořákových symfonií, jež pak posloužila za vzor mnoha britským dirigentům, Václav Talich. Významně tu v uvedeném smyslu zaučinkovaly vedle jeho koncertních vystoupení, jež v přeplněném britském koncertním dění nakonec znamenala pouze určitou epizodu, i nahrávky Talichových dirigentských výkonů na gramofonových deskách *His Master's Voice*.

I tato vystoupení českých výkonných umělců v Anglii způsobila, že za války nemuseli čs. emigranti vyvíjet nějaké obzvláště intenzivní průkopnické úsilí prosazovat Dvořákovu hudbu na britskou hudební scénu, naopak tato hudba sloužila – jak řečeno – jako prostředek k prosazování a propagování mimouměleckých fenoménů, idejí čs. zápasu za svobodu, jež se tak díky její srozumitelnosti stávaly srozumitelnými též nejširší britské veřejnosti.

Fischl, Viktor: *Dvořákův rok*, Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 2 (10. 1. 1941), s. 7. – Nesign.: *Dvořák in England*, Die Zeitung 8. 9. 1941, S. 3. – Patzaková, A. J. (Anna Jandová-Patzaková): *Česká hudba v Anglii*, Rytmus, r. 10, 1945/1946, č. 2, s. 10–12.

Propagandistické využívání díla Bedřicha Smetany

Obdobně jako díla Dvořákova se čs. exilová oficiální místa k propagování záležitostí a cílů čs. zahraniční politiky, usilující o osvobození českých zemí a obnovení Československé republiky, mezi emigranty jiné národnosti a státní příslušnosti, a zejména ovšem mezi Brity, pokoušela využít i díla Bedřicha Smetany.

Na rozdíl od hudební tvorby Dvořákovy však využití Smetanovy tvorby v uvedeném smyslu naráželo na značné potíže. Smetanova hudba se do té doby na britských koncertních pódích hrávala zcela výjimečně a rovněž v rozhlase zaznívala jen zřídkakdy. Zatímco jméno Antonín Dvořák znal v Anglii skoro každý, jméno Bedřich Smetana Angličanům tehdy mnoho neříkalo. Nejen nebylo známo širokým vrstvám posluchačů, ale dokonce je neznali ani pravidelní návštěvníci koncertů. Bylo proto třeba se Smetanovým dílem britskou veřejnost nejprve obeznámit a teprve po jeho proniknutí do povědomí této veřejnosti pokusit se je vykořistit i ke zmíněným propagandistickým účelům.

Přitom právě na uvádění Smetany v cizině Benešovu politickému vedení velmi záleželo, neboť Smetanova hudba – nehledíc na to, že v našem domácím prostředí je přijímána jako hudba vůbec národně nejpříznačnější, vyjadřující ideu

české samostatnosti, kterou hrozba, že český národ zanikne v moři německví, za války znovu aktualizovala – jevila se tehdy jako kulturněpropagační prostředek mimořádně vhodně disponovaný s náležitou přesvědčivostí představit právě ty ideové koncepce, které toto vedení ve své politické práci usilovalo realizovat.

Ve snaze prosadit Smetanovo dílo i na britskou hudební scénu se tehdy uplatňovaly i další vysloveně politické aspekty. Za německé okupace docházelo totiž u nás doma k různým pokusům okupantů a jejich přísluhovačů proti českým národním zájmům stejně jako dílo Dvořákovy i Smetanovy dílo využít k ideologické a přímo i k politické manipulaci s národními city českých lidí. Např. jakýsi německý „hudební odborník“ v Berlíně, vycházející z faktu, že se Smetana poučil u Liszta a Wagnera a akceptoval některé jejich kompoziční metody, prohlásil Smetanu za levobočka německé hudební kultury a někteří protektorátní „kulturtrégři“ považovali za vhodné toto tvrzení opakovat a s příčinlivostí bezskrupulózních nohsledů i iniciativně rozvíjet. Podobně se zacházelo však rovněž s dílem Antonína Dvořáka, které bylo zase vydáváno za dílo rozvíjející inspirativní přínos Johannese Brahmsa. Ministr kolaborantské protektorátní vlády Emanuel Moravec se v jedné z nejtěžších chvil v životě českého národa, v době teroru rozpoutaného proti českým lidem po provedení zdařilého atentátu na říšského protektora Heydricha, ve svém projevu proneseném na vynucené manifestaci českých divadelních umělců uspořádané po Heydrichově smrti dne 18. června 1942 v Národním divadle a mající Benešovo londýnské vedení za tento čin odsoudit a naproti tomu vyjádřit podporu mstivým akcím okupantů neostýchal např. tvrdit, že má v nacistickém Berlíně vedle oficiálních reprezentantů protektorátu ještě dva „velvyslance“ – Smetanu a Dvořáka. Nespokojil se však jen s touto frází. Pozornost přítomného publika se pokusil koncentrovat k současné mnichovské inscenaci *Prodané nevěsty* a tuto tvrdě naturalistickou inscenaci představit jako vzorový příklad toho, jak Smetanovy opery na jevišti správně interpretovat, příklad, ze kterého si dle jeho názoru česká divadla měla vzít poučení. O uchování prestiže obou těchto skladatelů jako originálních tvůrců vyjadřujících životní názory a pocity své i svých současníků, celé české národní pospolitosti, veskrze svébytným způsobem, musela proto česká kulturní obec za okupace svádět s těmi, kdož chtěli významu skladatelských děl těchto pilřovitých osobností české hudební kultury zneužít pro své politické záměry, nepřestajně svádět těžké zápasy. Nesporně i to byl důvod, proč se české politické vedení v Londýně všemožně snažilo dílo právě těchto klasiků české národní hudby – a to i trochu na úkor prezentace děl jiných českých skladatelů klasického formátu, např. Janáčka a Suka – prosazovat na repertoár londýnských i mimolondýnských hudebních koncertů a kulturních pořadů všeho druhu, ať už pořádaných z iniciativy kruhů exulantských, ať z iniciativy kruhů britských, a zajišťovat jejich interpretaci v souladu s českou národní tradicí. Jak velkou váhu této činnosti přikládalo, o tom svědčí nejen počet podniků věnovaných prezentaci Dvořákovy a především Smetanovy hudby před exulantskou i nejšířší britskou veřejností, jejichž uspořádání samo podnítilo, ale také skutečnost, že Jan Masaryk, po Benešovi nejvýznamnější osobnost politického vedení čs. odboje v Británii, považoval za potřebné otevřeně objasnit záměry, které svou péčí o prosazování Smetanových a Dvořákových skladeb na místní hudební scénu toto vedení sledovalo, v jedné z půlhodinových rozhlasových relací určených posluchačům v protektorátu, v relaci vysílané v předvečer 120. výročí narození, 1. března 1944.

Odtud si lze vysvětlit, proč od prvních chvil svého pobytu čs. exulantů v Londýně byly do programu čs. oficiálních kulturních podniků zařazovány vedle hudebních skladeb Dvořákových pravidelně i hudební skladby Bedřicha Smetany.

A to jak jeho skladby komorní, tak jeho skladby vokální, zejména sborové, a také ovšem ukázky z jeho oper; tyto skladby měli na repertoáru takřka všichni čs. výkonní umělci, sólisté, komorní soubory, sbory a orchestry. Z iniciativy vedení čs. odbojové zahraniční akce se v letech 1942 a 1944 uskutečnily dokonce i tematicky ucelené cykly smetanovských koncertů, které měly zjednat Smetanově hudební tvorbě popularitu mezi širšími vrstvami britského hudebního publika.

D. L.: *Smetana stále živý*, Čechoslovák v Anglii, r. 2, 1940, č. 21 (24. 5. 1940), s. 6. – georg–: *Bedřich Smetana*, Young Austria–Junges Österreich, Jg. 3, 1941, Nr. 20 (October 1941), S. 4–5. – *V hodině dvanácté. Soubor projevů státního presidenta a členů vlády Protektorátu Čechy a Morava po 27. květnu 1942*. Praha (Orbis) 1942. S. 70–72. – Josef B. Lach (Josef L. Löwenbach): *Idea české hudby v Anglii*, Obzor, r. 2, 1942, č. 7–8 (září–říjen 1942) s. 12–14. – Patzaková, A. J. (Anna Jandová–Patzaková): *Smetanovo dílo v zápase národa*, Nové Československo, r. 2/5, č. 10/126 (11. 3. 1944), s. 4. – Masaryk, Jan: *Volá Londýn*. Praha (Nakladatelství Práce) 1948. S. 269.

Propagandistické využívání děl moderních českých hudebních skladatelů

K propagování záměrů a cílů čs. zahraniční odbojové akce využívala naše oficiální místa ovšem i děl dalších českých hudebních skladatelů, která se k takovému využití nabízela tím, že byla s to zaujmout širší britské publikum. Takovými díly byly hudební skladby např. Leoše Janáčka, Josefa Suka, ale i Josefa Bohuslava Foerstera, kteří shodou okolností všichni do určité míry přísluší k dvořákovské linii vývoje české hudby – Janáček, jak známo, byl velkým Dvořákovým obdivovatelem a pěstitelům dvořákovské tradice, Suk přímým Dvořákovým žákem a dokonce i jeho blízkým příbuzným, zetěm, Foerster – ač obdivoval i Smetanu – měl k Dvořákově blízko pak zejména svým duchovým pojetím hudby. Do jisté míry se takovými díly mohly stát i skladby Vítězslava Nováka a jiných skladatelů příslušejících k smetanovské vývojové linii české hudby, např. Boleslava Vomáčky a Ladislava Vycpálka. K takovému využití nabízely se však pro svou spjatost s tradicí českého folkloru zejména nejnovější skladby Bohuslava Martinů, a to i proto, že šlo o skladby čs. tvůrce žijícího tehdy – do poloviny roku 1940 ve Francii, poté v USA – v exilu v cizině a aktivně podporujícího čs. zahraniční odboj.

Leoš Janáček na britských koncertních scénách

V té souvislosti pozornost upoutává i skutečnost, že za druhé světové války díky cílevědomému postupu zejména čs. výkonných hudebníků pobývajících tehdy v zahraničí pronikala s úspěchem na anglická koncertní pódia hudební tvorba Leoše Janáčka. Jestliže úspěch Dvořákovy hudby ve Velké Británii byl do velké míry určen vztahem Angličanů k hudbě duchovního typu, byl úspěch Janáčkův naproti tomu určen zájmem Angličanů o všechno exotické, mj. i o folklor. Průměrný britský občan nedovedl vnímat folklorní umění jinak, než jako výraz určitých civilizačně nepřilíš vyspělých, ale o to právě exotičtější působících „přírodních“ pospolitostí, projevujících svůj temperament spontánním zpěvem a tancem, zejména však ve zvykových obřadech nábožensko – rituálního prapůvodu, v nichž nejvíce dochází svého průchodu i lidová záliba v různých druzích divadelního předvádění, pracujících mj. i s ostře stylizovanými výtvarnými artefakty, maskami, kostýmy a rekvizitami multipltních symbolických významů, jak to ukázalo i nadšené přijetí vystoupení folkloristických ochotnických družin exilových komunit v Británii Londýňany na podzim roku 1939 a na počátku roku 1940, mj.

i družin českých. Odtud si lze i vysvětlit, proč v širokých vrstvách britského publika tak mimořádně vřele byly přijímány ty Dvořákovy skladby, které do určité míry svou inspiraci čerpaly právě z folkloru, tak např. *Slovanské tance* a *Karneval*, ale také proč se zvláštní oblibě u anglických milovníků hudby těšily „rychlé“ věty skladatelových symfonií s jejich lživými melodiemi, s prvky modálního strukturování harmonického a především s temperamentní, přímo k pohybovému spoluprožívání vyzývající rytmičností. Janáčkův hudební výraz, vyrostlý z těžé inspirace, vycházel plně vstříc lačnému očekávání zmíněného průměrného zdejšího posluchače, že se mu dostane, i pokud jde o hudbu, na koncertech čehosi neběžného a silně charakteristického. Podle soudobé kritiky tím, co připoutávalo stále více a více zájem Angličanů k Janáčkovu a co vytvářelo i dobrý předpoklad, aby skrze Janáčkovy skladby promlouval český člověk v exilu k hudbymilovným vrstvám hostitelského národa, bylo právě ono nové, podivuhodné a odvážné podání hudebních myšlenek skrze výraz odvozený z lidového umění.

-ška: *Janáček v Anglii*, Čechoslovák, r. 4, 1942, č. 37 (11. 9. 1942), s. 7. - Hollaender, H.: *Leoš Janáček - a Great Czech Musician*, The Central European Observer 18. 9. 1942.

Propagandistické využívání díla Karla Čapka

Z tvorby literární takovým „trojským koněm“, s jehož pomocí chtěla proniknout k hradbami neporozumění zpočátku ohrazeným myslím a srdcím Angličanů, se pak pro čs. oficiální propagandu ve Velké Británii tehdy stalo zejména dílo na konci politicky rozeklaného roku 1938 předčasně zemřelého básníka, prozaika, dramatika a publicisty Karla Čapka.

Do chvíle vypuknutí druhé světové války v roce 1939 proces pronikání děl Karla Čapka na světový knižní trh, na divadelní scény i na plátna biografů pokročil již značnou měrou: řada Čapkových prací se stala duchovním majetkem širokých vrstev čtenářů, posluchačů a diváků na celém světě.

Dělo se tak nepochybně především díky vlastní kulturní a umělecké hodnotě Čapkova díla, nabývající tehdy rychle významu hodnoty klasické: již v předvečer druhé světové války se zcela jednoznačně prokazovalo, že se toto dílo vyznačuje ideovými a uměleckými kvalitami, které je předurčovaly k zaujetí postavení klasicky trvalé součásti světové literatury a kulturního života světové populace.

Karel Čapek byl však v širokých kruzích mezinárodní veřejnosti dobře znám nejen jako spisovatel a publicista, jehož dílo patřilo k tehdejším světovým bestsellerům, nýbrž ctěn a vážen právě i jako člověk politický. Mnohým lidem pro svůj citlivý vztah k sociálním otázkám, pro svou víru ve smysl demokracie, pro zásadní odpor k válce a fašismu, ztělesňoval typ skutečného demokrata a humanisty, osobnost, která jako by byla v sobě koncentrovala, a to jak ve svém díle, tak ve svých životních postojích, ideál demokratického Československa, jsouc s ním spjata přímo osudově.

V očích těchto lidí proto i jeho nečekaný, tragicky působící sklon v údobí likvidace demokratického systému v Československu vyvolané důsledky mnichovského diktátu, jeho odchod ze světa za situace, kdy fašisté, a to i čeští, spolu s českými konzervativci rozpoutali proti němu štvanici vystupňovanou až do stadia zběsilosti, nabýval zvláštního symbolického významu: jméno Čapek se po Mnichovu stalo ve světě přímo symbolem zrazené a brutálně umlčené čs. demokracie a následného zničení ČSR.

Nejinak tomu bylo i ve Velké Británii. Proto – připomínajíc je v této souvislosti – mohla čs. oficiální zahraniční propaganda ještě za vlády Arthura Neville Chamberlaina a dalších mnichovanských politiků (Hitlerův zásadní odpůrce Winston Churchill se dostal do čela britského vládního kabinetu – jak už bylo připomenuto – až na jaře 1940) nenápadně připomínat někdejší „peacemakerům“ křivdu, které se na naší zemi v Mnichově roku 1938 dopustili, když v zájmu udržení světového míru „věnovali“ Hitlerovi protiprávně čs. pohraničí i s obrannými pevnostmi a valy, a vpustíce tam jeho vojska, vydali mu napospas i „zbytek Československa“.

A tak – nehledíc ani k tomu, že navzdory široké popularitě, jíž se Čapkovo literární dílo těšilo u početné komunity čtenářů, posluchačů a diváků doma i v zahraničí, i tehdy stále ještě mnohé části tohoto díla zůstávaly široké mezinárodní veřejnosti neznámy, což volalo po tom, aby byly nejrůznějšími způsoby této veřejnosti zpřístupňovány, nadto zbývalo toho stále ještě mnoho, co bylo zapotřebí učinit, aby s Čapkovým dílem byli seznámeni i lidé v těch koutech světa, kam toto dílo dosud neproniklo – čs. oficiální místa při rozvíjení svých kulturněpropagačních aktivit, ve snaze získávat světovou veřejnost pro porozumění cílům boje Čechoslováků za osvobození vlasti a obnovení jejich samostatného státu, do velké míry i právě pro hodnotu oněch ideových postojů Čapkem zastávaných ono kulturněpolitické téma, jaké se jí v podobě osobnosti a díla tohoto spisovatele nabízelo, rozsáhle exploatovala.

Odboj čs. lidu proti německým okupantům jako téma čs. zahraniční kulturněpolitické propagandy

Sama doba, průběh válečných událostí, zejména průběh událostí v protektorátu, vnutila čs. zahraniční kulturní propagandě ve Velké Británii i další významná témata. Z nich na prvním místě je zde nutno připomenout ta, jež byla vytěžena z problematiky boje čs. lidu proti německé okupaci Čech a Moravy, jakož i teroru, který ve snaze zlomit jeho odpor němečtí okupanti proti českému obyvatelstvu rozpoutali. V té souvislosti zejména pak dvě ke konkrétním událostem z let 1939 a 1942 se vztahující témata – téma „perzekuce českého studentstva“ a téma „zavraždění Lidic“.

Po 17. listopadu 1939, kdy němečtí okupanti – aby potrestali české obyvatelstvo za chování demonstrantů, zejména studentů, při spontánně vzniklé manifestaci Pražanů o svátku 28. října, která vyústila v pouliční nepokoje, při nichž docházelo ke srážkám mezi Čechy a Němci a jež musela protektorátní i německá policie zvládnout nasazením velké síly, zároveň pak aby toto obyvatelstvo odvrátili od eventuálního dalšího takového počínání a jeho zastrašením je totálně zpacifikovali – za trest uzavřeli české vysoké školy a následně pak i exemplárně popravili devět studentských vůdců a tisíce vysokoškoláků spolu s mnoha jejich profesory odvěkli do koncentračních táborů, čs. zahraniční propaganda tento hitlerovský zločin, který vyvolal pobouření – zejména pak v řadách mládeže a studentstva – na celém světě, pravidelně rok co rok připomínala jak v tisku, tak na schůzích, manifestacích a kulturních a uměleckých podnicích nejrůznějšího druhu.

Skrze další hrůzný zločin, jehož se nacističtí vládcí vyhlazením dvou českých vesnic, Lidic 10. června 1942 a potom o čtrnáct dní později, 24. června toho roku, i Ležáků, dopustili nejen na českém národě, ale vlastně i na veškerém lidstvu, dostalo se pak čs. oficiální exilové centrále usilující zainteresovat na zápase o osvobození

Československa a obnovení demokratické ČSR veřejnost celého světa pro její propagandistické působení tématu zcela mimořádné účinnosti, a to – jak se ukázalo – tématu, které se po zbývajícím měsíci a léta jejího působení v exilu stalo jejím tématem vůbec hlavním (zločinné vyhlazení Ležáků bylo ovšem tehdy v čs. zahraniční propagandě reflektováno mnohem menší měrou, než jak tomu bylo v případě zločinu spáchaného na Lidicích).

Viz např. jak s těmito tématy pracoval ve svých projevech ministr čs. exilové vlády Jaroslav Stránský, in: Stránský, Jaroslav: *Hovory k domovu*. Praha (Fr. Borový) 1943. S. 295–297, 298–301, 338–341, 461–464.

Téma „antihrdinských“ forem odporu českého obyvatelstva proti německé okupaci v čs. zahraniční kulturní propagandě

Doba však zčásti též čs. oficiální propagandě – především však jejím neoficiálním subjektům – vnutila i téma představující alternativní způsoby boje českých lidí proti okupantům, jeho formy tak říkajíc „nehrdinské“, přesto však nadměru účinné. Ty jsou u nás spjaty s pojmem vyvozeným ze světově populárního románu Jaroslava Haška *Osudy dobrého vojáka Švejka* a podle chování hlavního hrdiny díla, dobromyslného obchodníka se zvířaty a „dobrého vojáka“ Josefa Švejka, typického „malého českého člověka“, zpravidla vyznačovány slovem „švejkování“.

Jak známo, v postavě titulního hrdiny svého kronikářsky pojatého románu *Osudy dobrého vojáka Švejka* Hašek s mimořádně vyspělým smyslem pro povahopisnou charakterizaci spojující v jednotu postupy na jedné straně charakterizace realistické, na druhé charakterizace groteskní, vytvořil jeden z nejvýraznějších typů románové literatury všech dob vůbec, typ přiřazující se ke galerii nesmrtelných postav světového písemnictví, jako jsou např. Sancho Panza, Simplicissimus anebo Jakub „Fatalista“; lidového hrdinu, či vlastně „antihrdinu“, reprezentanta pražských lidových vrstev, který si ví v každé situaci rady a který předstíranou dobromyslností, hraničící až s hraným idiotismem, neobyčejně obratně – s navenek bohorovným klidem, založeným již v jeho schopnosti pohlížet na svět okolo bez iluzí – maskuje dar velkolepé činorodosti, jímž je obdařen, své v podstatě zcela záměrné jednání, skrze něž se snaží přechytračit zejména všechny ty „majitele moci“, kteří negativním způsobem zasahují do jeho života, čímž vlastně cíleně diskredituje nejen je samy, ale i celý přítomný společenský a politický režim, který utiskuje obyčejného člověka a skrze obranu zájmu mocných vede k totální byrokratizaci a militarizaci země a následně i ke zničujícím válkám.

V důsledku toho ani tehdy, za doby německé okupace českých zemí a druhé světové války, nebylo lze ovšem pojem „švejkování“ vztahovat jen právě k odboji českého lidového člověka té doby proti německým okupantům, neboť zároveň vyjadřoval v duchu svého původního významového nasazení i způsoby, jimiž tento člověk dával najevo svůj kontroverzní vztah i ke společenským institucím sloužícím jako nástroje vládnutí mocných nad bezmocnými vůbec, a to třeba i ke zdegenerovaným institucím režimů prezentujících se jako režimy demokratické.

Čs. oficiální kulturní propaganda ve Velké Británii dala si toto téma vnutit poněkud proti vlastnímu přesvědčení svých tvůrců: k Haškovu světoznámému románu naše oficiální místa již za republiky chovala určitý odpor už kvůli jeho autorovi, který za první světové války sice jako ruský zajatec vstoupil do řad v Rusku se formujících čs. zahraničních legií, ale posléze – pro ideové rozpory s jejich vedením, které se pokusilo s pomocí těchto legií vojensky zasáhnout proti bolše-

vické moci – se naopak angažoval na straně protivníků této složky Masarykovy zahraniční osvobozené akce, na straně bolševiků, a dokonce přijal řadu významných velitelských funkcí v Rudé armádě, skrze něž se propracoval až k postavení politického inspektora této armády; nově výhrady však měla i ke způsobům, jakými hlavní hrdina Haškova románu vyjadřoval svůj nesouhlas se společenskými a politickými poměry své doby a bojoval proti všemožným formám útisku ať už v prostředí civilním, nebo v prostředí vojenském, neboť tyto způsoby se jí v poměru k vysokým cílům, které čs. zahraniční odbojová akce přítomné doby tehdy sledovala v boji proti okupantskému režimu u nás, zdály pochybenými, v mravním ohledu ostře kontrastujícími s činy těch českých lidí, kteří pokládali životy za dosažení těchto cílů, zatímco Švejkovi zdánlivě šlo o pouhé „přežít“.

Nicméně Haškovy *Osudy dobrého vojáka Švejka* nabývaly v očích miliónů čtenářů na celém světě pověsti vůbec nejznamenitějšího díla, jaké česká literární tvorba kdy vydala, a tuto skutečnost navzdory všemu tomu, co jí toto dílo odcizovalo, nemohla ani londýnská centrála čs. odboje tehdy zcela ignorovat.

Haškův stěžejní literární výtvar, stejně jako – díla to ovšem dalších autorů – nesčetné romány, povídky, divadelní hry a filmy pracující s motivy této Haškovy kreace a dějově soustředěné okolo postavy Josefa Švejka z originální verze Haškova románu vypůjčené, dosahovaly totiž již v letech meziválečných zcela mimořádné, přímo obrovské popularity, a to v globálním měřítku. Počínaje samým vstupem Haškových *Osudů* na literární scénu, prostřednictvím jak českého originálu, tak jeho překladu do cizích jazyků, stejně jako prostřednictvím jejich různých divadelních a filmových adaptací, postava Švejka vrůstala do povědomí miliónů čtenářů a diváků, eventuálně rozhlasových posluchačů, znovu a znovu se rozzívala v nových a nových vydáních onoho kronikářsky pojatého románu, stejně jako v dílech, která z něho přejímala právě jen tuto postavu, aby ji zasazovala do různých nových situací, které již se situacemi rozvíjenými v Haškově originální kreaci neměly nic společného a které jednání ústředního hrdiny uváděly do nových společenských a politických kontextů, skrze něž se to jednání stávalo nástrojem satirické diskreditace vždy soudobých společenských a politických poměrů, diskreditace absurdit soudobého života vůbec.

Byla-li popularita Haškova stěžejního literárního výtvaru, jakož i zmíněných adaptací přesazujících postavu Švejka do nových dobových kontextů, již v období mezi dvěma válkami přímo mimořádná, rozrostla se za druhé světové války měrou zcela netušenou. Umocňovala ji nejen skutečnost, že v tehdejší krizové společenské a politické situaci nezbytně ve všech státech světa docházelo k byrokrtizaci a militarizaci veřejného života, a to ať už ve státech, které válku zvedly, tak ve státech, jimž byla vnucena, a stejně tak ovšem i ve státech, které se před ní snažily v neutrálním postavení uchránit. Nemluvě o tom, že samo válečné běsnění se jevilo zcela nesmyslným, absurdním ve své podstatě.

Dostával se proto tehdy za války Haškův Švejk a jeho dobové varianty na mezinárodní scénu s určitou tichou podporou i právě našich oficiálních míst, nemluvě ani o tom, že s nadšením téma Švejk a „švejkování“ v čs. zahraniční propagandě rozvíjeli četní nezávislí čs. exiloví intelektuálové nejrůznějšího politického smýšlení, zejména ovšem ti, kteří patřili – ať už se hlásili k pravici nebo k levici čs. politického světa – do okruhu Haškových osobních přátel anebo jeho zanícených vyznavačů.

Srov. např.: knv.: *Kdo na místo Švejka?*, Čechoslovák, r. 3, 1941, č. 18 (2. 5. 1941), s. 6. – F. S.: *Jaroslav Hašek*, Čechoslovák, r. 5, 1943, č. 5 (9. 4. 1943), s. 9.

Kulturněpolitické akce k podpoře mezinárodní solidarity antifašistických sil iniciované ve Velké Británii v první polovině roku 1939 německými, rakouskými a britskými centry kulturní a umělecké práce

Iniciativa k pořádání kulturních a uměleckých podniků, jejichž účelem bylo napomoci sblížovat čs. emigranty s emigranty pocházejícími z jiných národů a států a s rodilými Brity, nevzcházela však tehdy jednostranně jen od emigrace československé, nezářídka vycházela i právě od emigrace jiného původu, zejména pak z kruhů emigrace německé nebo rakouské, a stále častěji i přímo z britské veřejnosti samé.

Rozsáhlou iniciativu tohoto druhu v roce 1939 projevovaly exilové komunity německá a rakouská, které se konstituovaly v Británii již v průběhu třicátých let (rakouská až těsně před vypuknutím druhé světové války) a které do svých řad přijímaly tehdy i své soukmenovce přicházející z ČSR.

Obě již na jaře 1939, tedy v době, kdy byl transfer uprchlíků z českých zemí do Británie ještě v plném proudu, uspořádaly řadu kulturních a uměleckých besed a večerů, které si kladly za cíl nastolit a utužit vzájemné pochopení a spolupráci mezi exilovými komunitami již dříve zkonstituovanými, teď jen nově doplněnými, a exilovými komunitami v oné chvíli teprve zcela nově se konstituujícími. V těchto besedách a večerech vystupovali společně s Němci a Rakušany, kteří přišli do britského exilu v průběhu třicátých let přímo z Německa a Rakouska, i ti Němci a Rakušané, kteří v těch letech našli azyl nejprve v ČSR a přicházeli sem až po Mnichovu, a spolu s nimi i další běženci z ČSR, Češi, Slováci, Rusínové a především ovšem čeští Němci. Německy mluvící příslušníci zmíněných komunit tvořili také základní kádr publika těchto programových podniknutí, která se však již v této době nezářídka otevírala i divákům z řad místního obyvatelstva.

Organizováním takových besed a večerů se tehdy zvlášť intenzivně zabývaly v tu dobu nově založené organizace exilových Němců a Rakušanů zaměřující se na pěstování kultury, Freier Deutscher Kulturbund (Svaz svobodných Němců pro kulturu) a Austrian Centre (Rakouské středisko) v Londýně.

S velkou energií se této činnosti věnovalo zejména zmíněné Rakouské středisko. To např. v květnu a červnu 1939 uspořádalo řadu setkání různých skupin emigrantské mládeže rakouské, německé a československé. Setkání se odbývala pravidelně vždy ve středu, a to v Domě mládeže Mladého Rakouska (Jugendheim Junges Österreich), zařízení Rakouského střediska na Westbourne Terrace č. 124 v londýnské západní čtvrti (W 2). Např. dne 24. května 1939 se zde uskutečnilo setkání mládeže rakouské a československé o večeru nazvaném *Tschechisch-österreichischer Jugendabend*, 14. června obdobné setkání mládeže rakouské a německé, *Österreichisch-deutscher Jugendabend*. Na těchto setkáních, v kulturní části jejich programů, zněly v podání jejich účastníků recitace aktuálně vyznívajících veršů českých, německých a rakouských, zpívaly se umělé a lidové písně, byly předváděny také drobné dramatické scénky sepsané ponejvíce jejich interprety. Obdobným způsobem byl sestaven umělecký pořad také dalšího večera onoho střediska, večer konaný 31. května pod názvem *Wir singen und spielen (Zpíváme a hraje)*.

Gretl: *Östersonntag*, Österreichische Jugend, Jg. 1, 1939, Nr. 1 (Mai 1939), S. 4–5. – Bubi: *Besuch in einem englischen Jugendclub*, Österreichische Jugend, Jg. 1, 1939, Nr. 1 (Mai 1939), S. 5. – Nesign.: „Die „oesterr. Jugendgruppe“ London [...]“, Österreichische Jugend, Jg. 1, 1939, Nr. 1 (Mai 1939), S. 7. – fe-: *Unsere ersten Tanzen im Hydepark*, Österreichische Jugend, Jg. 1, 1939, Nr. 2 (Juni 1939), S. 4. – Fe-: *Die Gardenparty in South Ealing*, Österreichische Jugend, Jg. 1, 1939, Nr. 2 (Juni 1939), S. 2–3. – Hans: *Ein bunter Abend*, Österreichische Jugend, Jg. 1, 1939, Nr. 2 (Juni 1939), S. 3. – Nesign.: *Ein Jahr junges Österreich in Wort und Bild*, Österreichische Jugend, Jg. 2, 1940, Nr. 5 (Sondernummer, Mitte März 1940), S. 6–7. – Stompor, Stephan: *Künstler im Exil in Oper, Konzert, Operette, Tanztheater, Schauspiel, Kabarett, Rundfunk, Film*,

Kulturní a umělecké aktivity rozvíjené Němci, Rakušany a Čechoslováky v létě roku 1939 v prostředí prázdninových táborů

V průběhu léta 1939 přátelské setkávání německých, rakouských a čs. emigrantů pokračovalo v prostředí několika prázdninových táborů, které za finanční a organizační pomoci různých anglických charitativních spolků a sdružení zbudovaly organizace exilových Rakušanů především pro emigranty žijící ve velkých anglických městech, v Londýně, Manchesteru, Liverpoolu ad.

Tak např. organizace Junges Österreich (Mladé Rakousko), sídlící v Londýně, na počátku srpna 1939 zřídila u jezera nacházejícího se asi pětaticet kilometrů od Londýna poblíž osady Tring letní stanový tábor, ve kterém měli být její členové i její hosté školeni v různých znalostech a dovednostech. Zároveň se předpokládalo, že mladí účastníci tábora zde nacvičí několik kulturních pořadů, pročež při přijímání uchazečů k pobytu v něm byla dávana přednost těm, kteří projevovali mj. i schopnosti recitátorů, zpěváků, tanečníků a herců. K nastudování takových pořadů zde v průběhu onoho týdne, mezi 5. a 13. srpnem 1939, kdy byl tábor v provozu, údajně také došlo.

Obdobný tábor táž organizace otevřela pod názvem Camp for International Friendship and Peace ve druhé polovině srpna v Marple. I zde byli shromážděni mladí utečenci z řad emigrace německé, rakouské a československé, navíc však tu spolu s nimi pobývali i mladí Angličané. Za svého zdejšího týdenního pobytu i oni prý v tomto táboře uspořádali řadu programových podniků „pódiového“ typu. Tábor byl však ukončen předčasně v důsledku vypuknutí druhé světové války.

Aktivity tohoto druhu projevovala ve spolupráci s jinými organizacemi též odbočka Mladého Rakouska v Manchesteru. Ta uspořádala první takový tábor v časové vazbě na tohoroční termín svatodušních svátků, v první polovině června 1939. V tomto táboře ve dvoutýdenním turnusu tehdy vedle asi čtyřiceti Rakušanů pobývala řada Němců a také mladí Čechoslováci, zejména čeští Němci. I jeho osazenstvo žilo intenzivně kulturními aktivitami: rovněž zdejší frekventanti se v podvečerních a večerních besedách bavili kolektivním zpěvem umělých a lidových písní (největší oblibě prý se těšily lidové písně rakouských Tyroláků), recitovali básně, předváděli tance a vystupovali v drobných dramatických skečích. Tak např. o jedné červnové neděli večer při táboráku, v pečlivě připraveném programu, který byl uveden několika projevy politického typu, Rakušané předvedli hříčku *Blinde Kuh (Jalovice)* a *Dritt Abschlager (Třetí odmítající)* a dále ve zprávách, ze kterých čerpáme, blíže nespécifikovanou jednoaktovku, Němci výjev z Schillerovy tragédie *Kabale und Liebe (Úklady a láska)*, sudetoněmečtí mládežníci, kteří na „scénu“ připochoovali v ostrém nástupu s písní na rtech, doprovázejíce se hrou na trumpety, mandolíny a tahací harmoniky, pak vytvořili jakýsi vrchol večera přednesem celé série lidových písní, které posléze spolu s nimi zpívali všichni přítomní. Vystoupení bez výjimky všech účinkujících však byla prý přijata s velkým nadšením.

Další tábor mladých zřízený touto odbočkou zahajoval svou činnost v lesích poblíž Manchesteru v neděli 27. srpna 1939 pro osazenstvo tvořené více než stodvacetí mladými Rakušany, Němci a Čechoslováky a i tentokrát několika mladými Angličany. V provozu však byl jen několik málo dní, neboť již 1. září přepadl Hitler Polsko a 3. září vstoupila Británie do války s Německem. Přesto stihli zde shromáž-

dění mladí exulanti uspořádat několik kulturních podniků, na nichž seznámili své publikum, auditorium tvořené samými táborníky, ale i četnými jejich hosty z řad místních obyvatel, s výsledky svých uměleckých aktivit.

Pro předvedení výsledků kulturních aktivit jednotlivých národních skupin zde soustředěných emigrantů byly vyhrazeny tzv. národní dny. O prvním z nich, o národním dnu vyhrazeném pro předvedení výsledků kulturních aktivit Rakušanů, národnostně smíšené obecnostvo uslyšelo a zhlédlo rakouské lidové písně a tance a také krátký skeč, jenž byl předveden v anglické řeči, ve druhé části programu po přestávce se pokusili mladí tvůrci svým hostům přiblížit i rakouské umění umělecké povahy ukázkami klasické umělecké tvorby literární, hudební a dramatické. Jejich vystoupení byla prý odměňována bouřlivými aplausy. Druhý z večerů byl vyhrazen pro vystoupení německých mládežníků, kteří představovali svým druhům i britským návštěvníkům v programově obdobně koncipovaném výběru lidovou i uměleckou tvorbu německou. Svým vystoupením chtěli především zdůraznit, že německá kultura a umění nemají nic společného s hitlerovským nacismem, že jsou projevem tvořivých sil velkého evropského národa a neodmyslitelnou součástí humanisticky orientované kultury a umění Evropy. I tento večer se prý u publika setkal s mimořádně vřelým přijetím. Čechoslovákům patřil třetí z těchto „národních dnů“, patrně čtvrtek 31. srpna 1939 (možná však, že jejich „národní den“ se uskutečnil až v sobotu 2. září toho roku). V ten den měli čs. emigranti k dispozici k volnému použití celý místní oboz. Z řady akcí, které zde během toho dne uspořádali, publikum nejvíce zaujal večerní program, který se odehrával v táboře slavnostně osvětleném na improvizované přírodní scéně. Také tento program vyplňovaly ukázky folklorního umění i umění umělecké povahy, recitace, písně, tance a dramatické scény. Větší část publika nerozuměla údajně obsahu a smyslu přednášených textů, ale všichni prý byli okouzleni melodiemi a rytmy českých lidových písní a tanců a meloplastickými prvky divadelních výjevů. Také čs. mládežníci podnikli o tomto večeru pokus seznámit publikum v krátkosti s historií kultury a umění národů Československa. V té souvislosti se ve zprávě o tomto podniknutí zdůrazňuje, že na shromážděné emigraty německé národnosti silně zapůsobila zejména báseň přednesená jednou dívkou ze skupiny sudetských Němců, vypovídající prý velmi výmluvně o tom, že Hitlerovy výroky o útisku Němců v ČSR byly holými výmysly a účelovými lžemi.

Společným programovým záměrem všech těchto pořadů bylo demonstrovat jednotu národů postižených hitlerovskou diktaturou a bojujících za právo žít ve svobodě a míru.

Akcí podobného druhu, akcí manifestujících solidaritu exilových Rakušanů, Němců a Čechoslováků, se však tehdy v létě 1939, v době těsně před vypuknutím války, uskutečnilo velmi mnoho, takže i tak prominentní britský list, jakým je Manchester Guardian, považoval za nezbytné věnovat jim širší pozornost.

Obdobné kulturotvorné aktivity rozvíjely tyto a další subjekty kulturní a umělecké práce v prostředí prázdninových táborů exulantské mládeže ovšem i v následujících letech.

Nesign.: *Phingstlager der Gruppe in Manchester*, Österreichische Jugend, Jg. 1, 1939, Nr. 2 (Juni 1939), S. 2. – fe- : *Unser Sommerlager*, Österreichische Jugend, Jg. 1, 1939, Nr. 3 (Juli 1939), S. 3. – Liesl: *Friedenslager bei Manchester*, Österreichische Jugend, Jg. 1, 1939, Nr. 5 (September 1939), S. 7–8. – Nesign.: *Ein Jahr junges Österreich in Wort und Bild*, Österreichische Jugend, Jg. 2, 1940, Nr. 5 (Sondernummer, Mitte März 1940), S. 6–7. – *Österreicher im Exil. Grossbritannien 1938-1945. Eine Dokumentation*. [Hrsg. Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes. Einleitungen, Auswahl und Bearbeitung Wolfgang Muchitz.] Wien (Österreicher Bundesverlag) s. a. [1992].

První manifestace solidarity národů bojujících proti fašismu organizované Brity

Počínaje pozdním jarem 1939 začali podobné akce organizovat i sami Britové. Vydutně se přitom angažovaly především různé britské mládežnické organizace, charitativní a církevní spolky a sdružení. Z jejich iniciativy se např. v Londýně první – tehdy ještě více méně improvizovaná – setkání různých skupin emigrace pobývajících na britských ostrovech konala již v květnu 1939 v rámci „sportovních odpolední“ anebo o večerních zábavách s tancem uskutečňovaných v různých střediscích místního společenského života, např. na hřišti v příměstské krajině Hampstead Heathu, ve First Clublandu, v Church Clubu a jinde. I jejich součástí bývala zpravidla vystoupení uměleckého charakteru, a rovněž při těchto příležitostech jednotlivci i skupiny emigrantů vystupovali s ukázkami umění národů, z nichž pocházeli, zejména pak s lidovými písněmi a tanci.

V pozdních jarních a letních měsících roku 1939 se tato vystoupení postupně stále častěji uskutečňovala v regulérních centrech kulturního života Londýna a okolí, v divadelních a v koncertních sálech. Zároveň se tehdy – předjímajíce tak v tomto směru své vlastní počínání v období následujícím po vypuknutí války – začaly jejich organizováním zabývat i významné britské instituce polooficiálního i oficiálního typu. Ty samy iniciovaly řadu vystoupení ochotnických souborů exulantů různého národnostního a státního původu a organizačně je všestranně zajišťovaly.

Jednu z prvních takových veřejných performací emigrantských uměleckých skupin, vystoupení manifestujících solidaritu sil, které odporovaly fašistické agresi, Angličané – nepodařilo se nám však zjistit, o kterou organizaci či instituci v tomto případě šlo – uspořádali pod názvem *Tanec národů* 3. června 1939 na pódiu zbudovaném pod širým nebem v londýnském Hyde Parku. Jak název, jímž bylo toto vystoupení zaštitěno, naznačoval, vystoupily zde různé skupiny emigrantů naleznuvších azyl v Británii s ukázkami lidových tanců. Prameny je potvrzeno, že se při této příležitosti před početným davem Londýňanů znovu významně prezentovaly pěvecké a taneční skupiny Mladého Rakouska, je však velmi pravděpodobné, že jednou ze zde vystoupivších skupin byl i soubor mladých Čechoslováků.

Další podnik tohoto druhu – tentokrát šlo o podnik typu v Británii oblíbených zahradních slavností uspořádaný z iniciativy korporace International Friendship League – se uskutečnil vzápětí, v sobotu 17. června 1939 v South Ealing. V rámci zde tehdy uspořádané Garden Party se přítomnému – opět početnému – publiku rekrutujícímu se z řad místních obyvatel představily různé pěvecké a taneční skupiny emigrantů, mj. znovu výše již zmíněná skupina rakouská, která zde po velkém úspěchu jeho předvedení v Hyde Parku opětně předvedla svůj taneční výjev z folklorního prostředí, komicky stylizovaný lidový *Ochsentanz* (*Volský tanec*).

Konečně třetí velká kulturní akce tohoto druhu se konala z iniciativy Cooperative Society v sobotu 1. července 1939 v Brightonu, a to za účasti tří tisíc britských diváků. I tentokrát šlo o podnik typu zahradní slavnosti, součástí jehož programu byl mj. pořad vytvořený opět emigranty. Průběh party narušilo však špatné počasí, takže zmíněný kulturní pořad musel být přenesen do velkého místního divadelního sálu, kam se přesunuli všichni účinkující a většina diváků. Nicméně i za těchto okolností získaly si zejména ukázky folklorního umění v provedení mezinárodní sestavy exilových ochotnických umělců veliký úspěch.

Fe-: *Die Gardenparty in South Ealing*, Österreichische Jugend, Jg. 1, 1939, Nr. 2 (Juni 1939), S. 2-3. –fe-: *Unsere ersten Tanzen im Hydepark*, Österreichische Jugend, Jg. 1, 1939, Nr. 2 (Juni 1939), S. 4. – fe-: *Unsere Tanz und Singgruppe*, Österreichische Jugend, Jg. 1, 1939, Nr. 3 (Juli 1939), S. 4. – Nesign.: *Gartenparty*

Slavnost k uctění památky mistra Jana Husa

První velká kulturněpropagační akce čs. emigrace uspořádaná tehdy ve Velké Británii z iniciativy Benešova politického ústředí se zařazovala do tohoto proudu aktivit různých emigrantských skupin a jejich britských přátel: byla to slavnost věnovaná uctění památky českého církevního i sociálního reformátora mistra Jana Husa, slavnost uskutečnivší se na počátku července 1939 v jednom z největších z londýnských přírodních parků, na kopci vřesoviště Hampstead Head.

Po vzoru tradičních vzpomínkových slavností na paměť Husova upálení, jaké se zpravidla v předvečer 6. července nebo v týž den od dob pozdně obrozených až do časů okupace každoročně konaly u nás doma, byl tento první velký podnik čs. emigrantské obce v Británii koncipován jako veliká lidová manifestace okolo hranice symbolizující Husovu mučednickou smrt. Bylo to tedy především shromáždění z rodu politických mítinků s příslušnými projevy, i když ani toto shromáždění se - jak bývalo pravidlem právě doma - neobešlo bez krátkého uměleckého programu.

Příprava prvního velkého kolektivního veřejného politického a kulturněpolitického vystoupení exilových Čechoslováků v Londýně propagujícího jejich boj za osvobození vlasti a obnovení ČSR se stala zkouškou součinnosti celé naší londýnské emigrantské komunity. Organizace slavnosti se ujal třicetiletý pořadatelský výbor, v němž vedle zástupců Benešova ústředí čs. zahraničního odboje, tehdy ještě Chamberlainovým kabinetem zcela ignorovaného, pracovali zástupci jednotlivých exulantských skupin a spolu s nimi i představitelé českých krajanských spolků. K účasti byli vyzváni také londýnští sokolové a členové čs. odbočky Britské legie. Avšak z větší části se o přípravu tohoto velkého shromáždění postarali obyvatelé Čs. domova ve Wimbledonu, kteří připravili standarty s nápisy „Pravda vítězí!“ a „Truth prevails!“, řečnickou tribunu, řecké ohně atd., nacvičili sborové písně a postarali se i o propagaci. Rozmnoženo bylo množství letáčků, které byly rozeslány čs. občanům žijícím dočasně v Británii a jejich přátelům, a zpráva o konání manifestace byla zaslána rovněž místním listům. Wimbledonští Čechoslováci byli jedněmi z prvních našich emigrantů - ne-li vůbec prvními -, kteří díky tomuto oficiálnímu podniknutí měli možnost dát své kulturní aktivitě průchod veřejně.

Slavnost se konala v předvečer výročního dne Husovy násilné smrti, 5. července 1939, a stala se pro celý tehdejší „československý Londýn“ velikou událostí. Pod košatými stromy parku nacházejícího se v blízkosti místa, kde bydlel za první světové války jako exulant T. G. Masaryk, promluvil o Husově významu pro soudobý svět kromě jiných řečníků i proslulý kazatel Davey z kostela St. Martin-in-the-Fields na Trafalgar Square. Hold pilířovité postavě českých dějin, jejíž mravní síla vyznačuje přes staletí až do současnosti, se za tehdejší politické situace, charakterizované náladami defétismu a kapitulace, proměnil v hold českému národu, který Husovo heslo „Pravda vítězí!“ pojal do svého „velkého“ státního znaku zdobícího i prezidentskou standartu. Vzrůstající čs. emigrantská kolonie přišla sem manifestovat svou věrnost Husovu duchovnímu odkazu v takřka úplném počtu, přišli i krajané i příslušníci Sokola a legionáři se svými prapory. Dostavilo se i mnoho anglických

přátel. Na tisíc osob se tehdy shromáždilo pod širým nebem kolem symbolických plamenů, aby uctilo památku obětovaného bojovníka za pravdu a s ním i obětované Československo.

Na žádost Benešova ústředí bylo tehdy památky Husovy vzpomenuto i v mnoha anglických kostelech.

Táborský, Eduard: *Pravda zvítězila. Deník druhého zahraničního odboje*. Praha (Vydavatelstvo Družstevní práce) 1947. S. 221–222, 225, 228, 230, 232.

Pamětní akt k počtě čs. zahraničních legií z doby první světové války

Kolektivní podnik čs. emigrantů uspořádaný k uctění památky Husovy se setkal s mimořádným úspěchem (zprávy o něm se dostaly jak na stránky denních listů, tak i do rozhlasu), a proto se vzápětí naše politické vedení pokusilo uspořádat další podobnou manifestaci. Hned 18. srpna 1939 – tedy několik málo dnů před vypuknutím druhé světové války, kdy již řada příznaků nasvědčovala, že politický vývoj v Evropě směřuje k novému válečnému konfliktu – zorganizovalo v londýnské Conway Hall oslavu 21. výročí aktu, jímž v první světové válce Velká Británie uznala naše legie za spojeneckou armádu. Ačkoliv výročí nebylo nijak významné, nabývalo v dobových souvislostech zvláštního smyslu, a tak se této slavnosti, jíž předsedal Jan Masaryk, zúčastnilo přes osm set lidí, povětšinou Britů.

Táborský, Eduard: *Pravda zvítězila. Deník druhého zahraničního odboje*. Praha (Vydavatelstvo Družstevní práce) 1947. S. 287.

Pamětní akt k uctění památky Tomáše Garrigua Masaryka

Na měsíc příští pak iniciátoři těchto oficiálních kulturněpropagačních akcí od konce srpna 1939 připravovali vzpomínkový večer ke druhému výročí smrti prvního prezidenta ČSR T. G. Masaryka, které připadalo na 14. září toho roku; ten se pak uskutečnil za účasti exprezidenta Beneše až 17. toho měsíce v Klubu čs. kolonie v spolkovém domě krajanů na Gloucester Avenue č. 26, ale to bylo již po vypuknutí války, takže tento pořad zároveň vlastně již otevíral nové období vývoje čs. kulturních aktivit v londýnském exilu.

Nesign.: *Vzpomínka na TGM, Čechoslovák v Anglii*, r. 1, 1939, č. 1 (16. 10. 1939), s. 9. – Táborský, Eduard: *Pravda zvítězila. Deník druhého zahraničního odboje*. Praha (Vydavatelstvo Družstevní práce) 1947. S. 347.

První kulturněpropagační podniky uspořádané z iniciativy řadových čs. emigrantů českého původu

Avšak již v období od jara do konce léta 1939, kdy transfer našich uprchlíků z Polska, Maďarska a jiných průchozích stanic jejich exilových cest do Velké Británie nebyl ještě zcela ukončen a kdy se exulanti přicházející z ČSR v novém prostředí teprve zabydlovali, počali projevovat aktivity tohoto druhu i tak říkajíc řadoví příslušníci čs. emigrantské obce. Obdobně jako velké politické manifestace uskutečňující se z popudu politického ústředí čs. zahraniční odbojové akce neměly

ani veřejné a umělecké podniky pořádané z iniciativy těchto řadových příslušníků čs. londýnské komunity toliko přispívat k sjednocení všech Čechoslováků usazujících se postupně na britské půdě. Na rozdíl od domácích besed a večírků, které byly k životu vyvolány především snahou čs. exulantů udržet i v cizině nadále na výši své národní vědomí skrze pěstování české, slovenské a česko-německé kulturní tradice, a byly proto určovány především publiku rekrutujícímu se z jejich vlastních řad, se tyto kulturní a umělecké podniky obracely především k publiku jiného etnického původu, jednak k lidem pocházejícím z různých dalších národních emigrantských komunit tehdy v Británii se ustavivších, jednak a především k širokým vrstvám britského obyvatelstva, sledujícíce záměr získávat tyto etnické skupiny pro podporu záměrů a cílů čs. zahraničního odboje.

O uspořádání dvou takto zaměřených kulturních podniků se tehdy přičinili mladí čeští divadelní tvůrci, kteří seskupivše se později v družinu působící pod hlavičkou Mladého Československa a časem i pod hlavičkou Dramatická skupina Československého kulturního střediska (a nakonec v rámci aktivit Czechoslovak-British Friendship Clubu) vytvořili sérii inscenací, jež se staly osou veškerého čs. divadelního dění v Londýně: Pavel Tigrid, Josef Schwarz, Josef Lederer a v případě druhého z těchto pořadů také Ota Ornest.

Husova oslava v Little Tavistock Theatre

Jeden z prvních těchto neoficiálních veřejných kulturních podniků naší emigrace byl – podobně jako manifestace na Hampstead Heath – zasvěcen památce mistra Jana Husa. Konal se třetího dne po oficiální oslavě, dne 7. července 1939, v Little Tavistock Theatre v londýnské City. Podle deníkového záznamu Eduarda Tábořského, který se večera zúčastnil, tvořilo program večera několik scén připomínajících nejen osud Husův, ale i určité klíčové události českých dějin. Kromě dramatického dialogu zpřítomňujícího setkání Husa s Pálčem v Husově kostnickém vězení byl zde připomenut rok 1848 i vznik čs. republiky; mj. byly v tomto pořadu čteny i pasáže z Čapkových *Hovorů s T. G. Masarykem*. Pořad, o němž Tábořský mluví jako o „představení“, měl prý u obecnostva „slušný úspěch“.

Kdo vlastně, která instituce byla pořadatelem tohoto večera, není z pramenů, jež jsou k dispozici, dostatečně zřejmé. Na základě toho, že součástí programu byl také blíže neoznačený dramatický výstup znázorňující kostnické setkání Husa s Pálčem, však usuzujeme, že zde vystupovala skupina výše zmíněných českých divadelníků nebo alespoň někteří z nich, neboť právě ona měla na repertoáru takový výstup. Je svědecky doloženo, že tento výstup, který napsal jeden z jejích členů, Josef Lederer, členové skupiny předvedli též o nejbližším příštím nám známém divadelním večeru čs. emigrace pod hlavičkou kabaretu 24 Schwarze Schafe-4 & 20 Black Sheep (Čtyřadvacet černých ovcí), o němž bude řeč vzápětí. Tehdy vytvořili v inscenaci Ledererova dialogu v příslušných historických kostýmech a maskách postavu Husa Ota Ornest a postavu Pálče Josef Schwarz. Protože Ornest přišel do Londýna až 13. července, není vyloučeno, že už před ním měl nastudovánu roli Husa někdo jiný, snad sám autor. V každém případě je však velmi pravděpodobné, že právě tato skupina herců a přednašečů účinkovala s touto inscenací – a snad i s jiným repertoárem – již o Husově večeru v Little Tavistock Theatre.

Tábořský, Eduard: *Pravda zvítězila. Deník druhého zahraničního odboje*. Praha (Vydavatelstvo Družstevní práce) 1947. S. 233.

Čtyřadvacet černých ovcí

Začleňovalo-li se představení k poctě Husově – ačkoliv se v něm projevovala především iniciativa prostých příslušníků naší londýnské kolonie – tematicky i časově do propagační akce rozvíjené při příležitosti výročního dne Husovy tragické smrti čs. oficiálními kruhy, nejbližší další kulturní podnik s účastí londýnských českých divadelníků, představení vstupující na scénu asi o dva až tři týdny později, na konci července 1939, ve známém londýnském Arts Theatre, nebylo vázáno na žádné významné výročí a vzniklo z pohnutek ryze uměleckých, z iniciativy vzešlé tak říkajíc „zezdola“, z okruhu řadových čs. exulantů.

Iniciátory tohoto představení, jehož realizaci prý organizačně i finančně zajišťoval CRTF, byli v tomto případě sice divadelní umělci německé národnosti, byli to však především ti, kteří svého času uprchli na území Československa z Hitlerova Německa a kteří přišli do britského exilu vybaveni čs. pasy, a požívali proto ochrany zmíněné podpůrné organizace, divadelní profesionálové, kteří se krátce před tímto představením sdružili v kabaretním souboru nazvaném 24 Schwarze Schafe-4 & 20 Black Sheep. Tito antifašisticky smýšlející umělci se – jak jsme již uvedli – už za svého pobytu v ČSR hojně stýkali s českými divadelníky a rovněž v Londýně chtěli hned na počátku svého zdejšího působení veřejně osvědčit svou vůli úzce spolupracovat právě s Čechy. Navázavše proto kontakt s emigranty českého původu zajímajícími se hlouběji o divadelní tvorbu, přizvali k aktivní spoluúčasti na vytvoření jeho programu do Británie právě příšedšího Otu Ornesta a jeho přátele Pavla Tigrida, Josefa Schwarze a patrně i další mladé české herce, kteří sice – s výjimkou Ornesta – nebyli divadelními profesionály v plném významu toho slova, ale jejichž výkony se vyznačovaly parametry profesionální herecké práce. Tak se z tohoto představení, jednoho z řady tehdy skupinou německých divadelníků v kabaretu 24 Schwarze Schafe uváděných, stal podnik německo-český, duchem i jazykem utrakvistický.

Jelikož představení prezentované pod touto hlavičkou – podle jeho účastníka Oty Ornesta však prý pod českým názvem *Čtyřadvacet černých ovcí* (což nicnéme autenticke prameny nepotvrzují) – nebylo tematicky spojováno se žádným významným datem, mohl být jeho program podstatně bohatší než program pořadu uskuetečněného k poctě Husovi. Stálí členové kabaretu, němečtí herci, si – jak Ornest tvrdí – prý ke svému vystoupení vybrali scény ze světově proslulé dramatické epopeje Karla Krause *Poslední dnové lidstva* (připomínali jsme již, že vůdčí postava kabaretu, pražský německý spisovatel Heinrich Fischer, byl pořadatelem Krausovy literární pozůstalosti), dále songy a písně Bertolta Brechta (snad i v tomto pořadu zazněla Brechtova *Ballade von der Judenhure Maria Sanders*, tj. *Balada o židovské děvce Marii Sandersové*, již měli nastudovánu) a dnes již neidentifikovatelné satirické skladby (byly to asi skeče z jejich populární revue *Going, Going-Gong!*, jediné inscenace, kterou do té chvíle uvedli na repertoár). Čeští herci přispěli pak zmíněnou již Ledererovou dramatickou scénou *Hus a Páleč* a přednesem veršů Nerudových, Halasových a snad i veršů dalších českých básníků. Podle připomenutého svědectví zazněly zde z Nerudy dva ze *Zpěvů pátečních – Láska a Jen dál!*, z Halase pak *Zpěv úzkosti z Torza naděje*, hněvivě odsuzující Francii a Anglii za postoj, který zaujaly vůči Hitlerovým vyděračským požadavkům v Mnichově. Výběr programových čísel večera řídil se – jak patrně – záměrem neslevit ani za zvláštních okolností pobytu v emigraci nic z uměleckých měřítek a též po stránce ideové byl z výběru programových čísel patrný postoj nezávislý na oficialitách.

Bližších informací o tomto večeru – zejména pak o inscenačním provedení připomenutých programových čísel – se nám nedostává. Víme jen, že v části ve-

čera zajišťované českými umělci vystoupili tito umělci v historických postavách dramatického dialogu Ledererova, v postavě Jana Husa Ota Ornest, který – jak naznačeno – při této příležitosti v londýnské emigraci veřejně vystoupil poprvé, a v postavě jeho protivníka Štěpána z Pálče Josef Schwarz, a že Ornest přednášel obě zmíněné básně Nerudovy, kdežto Schwarz básně Halasovu. Poprvé se tak na scéně v Londýně pospolu objevila dvojice herců, která se pak v hegemonním postavení uplatňovala v popředí všech významnějších českojazyčných divadelních představení vzešlých z iniciativy příslušníků čs. emigrantské obce ve Velké Británii.

Kromě zmíněných českých divadelníků účinkovali v tomto večeru ještě další čeští, eventuálně česko-němečtí umělci: byli to např. houslistka Marie Hlouňová a klavírista Hans Walter Süsskind, kteří v jeho průběhu údajně přednesli dvě Smetanova dua pro housle a klavír *Z domoviny*.

Text Ledererovy scény se – pokud víme – nezachoval, nicméně ještě po letech si dokázal Ornest vybavit z paměti sugestivně působící začátek monologu, jímž Hus ve své kobce v kostnické věznici vítá Štěpána z Pálče, přicházejícího ho přesvědčit, aby odvolal svá tvrzení, a tak si zachránil život:

*Dobrý večer, Pálče. Přišels mi snad říci,
že je ještě Bůh, ten trestající
hněvem nebeským hněv světských pánů,
že je ještě ruka, která vede ránu
proti rouhačům a kupcům světských statků,
proti těm, kdož věří v Boha na oplátku,
proti těm, kdož sejí dračí símě,
proti těm, kdož tupě mistrují mě,
proti těm, kdož se lží peleší se v loži,
že je ještě hněv a že je pravda Boží?
Ne, neznám zášti už, ta jenom Bohu patří.
Jen pravdu hlásal jsem. Té naslouchali bratři.*

Ačkoliv zmíněný pořad – bylo to patrně první společné vystoupení německých a českých profesionálních divadelníků v Londýně – byl prvním pokusem tohoto druhu, naznačil jeho úspěch velmi zřetelně, že právě nezávislé kulturní aktivity budou mít pro formování kulturního života čs. emigrace rozhodující význam. Ukazovalo se, že takové aktivity budou působit nejen k prospěchu čs. exilové umělecké tvorby, ale že za daných okolností mohou přispívat i k naplňování kulturněpolitických záměrů vedení čs. zahraniční odbojové akce. Tím, že tato nezávislá činnost dávala průchod spontánní iniciativě, vytvářela i předpoklady, aby se čs. kulturní život a čs. kulturní propaganda ve Velké Británii rozvíjely v bohatých a rozmanitých formách na nejvyšší v daných exilových podmínkách dosažitelné a s výsledky domácích uměleckých aktivit souměřitelné úrovni.

Osobní výpovědi Oty Ornesta (Praha) z 22. 11. 1968 a z 19. 9. 1972. Záznamy ulož. v soukr. archivu Bořivoje Srby. – Valtrová, Marie–Ornest, Ota: *Hraje váš tatínek ještě na housle? Rozhovor Marie Valtrové s Otou Ornestem*. Praha (Primus) 1993. S. 53–54.

Divadelní aktivity čs. uprchlíků německého, rakouského a česko-německého původu

Výkladem o vystoupení v létě 1939 se ustavivší Ornestovy divadelní družiny v kabaretu 24 Schwarze Schafe jsme poněkud předjali následující výklad, výklad

týkající se tehdejší činnosti skupin profesionálních divadelních umělců, které se již od jara toho roku pokoušely ve Velké Británii působit hlavně mezi zdejšími exilovými Němci, Rakušany a německými obyvateli českých zemí.

Tuto činnost – ač tvoří ponejvíce integrální součást kulturních aktivit exilových obcí německé a rakouské a jako vývojový fenomén se přiřazuje k vývojovým liniím, jimiž je nesen i celkový vývoj divadelní kultury německé a rakouské – nemůžeme v našem spise nereflektovat, protože řada iniciátorů těchto aktivit pocházela z Československa anebo v Československu našla ve třicátých letech azyl na svém útěku před hitlerismem, tím spíše ne, že některá z podniknutí, jež byla výsledkem oněch aktivit, uskutečnila se pod jistou patronací nebo přímo na půdě čs. exilových institucí a organizací, v těsné souvztažnosti s aktivitami divadelníků české národnosti. Z těchto podniknutí je tu nezbytné povšimnout si alespoň těch, které dlouhodobě soustřeďovaly energii divadelníků německého a rakouského původu a s nimi spolupracujících českých Němců a které vytvářely jistý kontext v poměru k obdobným podniknutím vzniklým z iniciativy české, kontext, který umožňuje odhalit konvergentní i divergentní vývojové tendence v exilovém kulturním dění ve Velké Británii jako takovém i pochopit určitou specifickou kulturního dění uskutečňujícího se v prostředí tamní čs. exilové komunity.

Pokud jde o projevy divadelních aktivit exulantů německých, rakouských a česko-německých v tomto prvopočátečním období formace exilového kulturního života v Londýně, je zapotřebí povšimnout si především vzniku a první fáze tvůrčího úsilí dvou exilových scén: německé 24 Schwarze Schafe a rakouského Laterndlu.

Die schaffende Emigration

Sama německá exilová komunita v Británii se tehdy ustaví – tvořili ji, jak naznačeno, nejen „říšští“ Němci přicházející do britského exilu buď přímo z Německa, nebo přes různé azylové země, namnoze, jak jsme již zjistili, přes ČSR, která se jim stala prvním útočištěm, ale i četní původní obyvatelé českých zemí, zejména pak českého pohraničí, německé národnosti, čeští Němci, kteří, i zde hledající silnou záštitu, se po příchodu do britského azylu přimkli právě k této exilové komunitě – již v prosinci 1938 založila organizaci, která se pak stala důležitou platformou veškerého jejího zdejšího kulturního podnikání a s její účinnou pomocí se také zrodilo a svou činnost rozvíjelo hned několik divadelních scén provozujících svá představení v německém jazyce. Tou organizací bylo sdružení Freier Deutscher Kulturbund–Free German League of Culture (FDKB–Svaz Svobodných Němců pro kulturu) a onou speciální půdou vznik a existenci oněch divadelních scén pak jedna ze čtyř hlavních sekcí tohoto sdružení, sekce divadelní (Sektion der Schauspieler).

K prvnímu pokusu o ustavení více méně pravidelně hrající divadelní scény německé emigrace v Londýně došlo – jak jsme již naznačili – na jaře 1939, tedy v době, kdy stále ještě do Británie proudily davy uprchlíků z nacisty obsazené Střední Evropy, zejména pak z ČSR, a kdy se teprve utvářela valná většina organizací uvádějících v pohyb společenské a kulturní dění v britském exilu. Navzdory poněkud chaotickým poměrům v emigrantských komunitách tehdy vládnoucím, kdy zmíněným hlavním strukturujícím je prvkem byly charitativní nadace pracující ve prospěch uprchlíků, podařilo se FDKB soustředit ve svých řadách několik desítek profesionálních herců německé národnosti a umožnit jim nastudovat a veřejně předvést regulérní divadelní představení. A je nutno hned na tomto

místě připomenout, že v případě těchto divadelníků, soustřeďujících se – ať už se hlásili k té, či k oné exilové komunitě – v rámci oné organizace k nové divadelní práci, představili se širší exilové veřejnosti především ti z nich, kteří přišli do britského exilu až teprve v letech 1938–1939 právě z Československa.

Prvním dramatickým dílem, kterým se takto exilové veřejnosti – zaštitující své úsilí pojmenováním *Die schaffende Emigration* (Tvůrci emigrace) – tito divadelníci představili, byla inscenace aktovky Bertolta Brechta *Der Spitzel* (*Špicl*), pocházející z Brechtovy dramatické koláže *Furcht und Elend des Dritten Reiches* (*Strach a bída Třetí říše*). Její premiéra se uskutečnila v Londýně podle některých pramenů již 12., podle jiných pak 15. května 1939. Kde, ve kterém z londýnských sálů se tak stalo, není z dostupných materiálů zřejmé, pravděpodobně však k jejímu provedení došlo ve společenské síni anebo v jídelně některého z čs. hostelů, ve kterých byla tehdy v Londýně větší část německé emigrantské kolonie – ta část, která přicházela do Británie z ČSR – ubytována.

Nastudování hry, která skoro dokumentaristickým způsobem, ale nadměru suggestivně vystihuje „každodennost“ života Němců za nacistické vlády, života, který se tehdy uskutečňoval v atmosféře strachu vyvolávané mj. fízlovským sledováním, udáváním a následnou perzekucí obyčejných občanů („strach a bídu“ tehdejšího života Brecht pojmenovává skrze obraz odpolední „siesty“ měšťácké rodiny u šálku kávy, manželské dvojice, která pocítí hrůzu, když poté, co byla svému malému synkovi zakázala návštěvu schůzky odbočky organizace Hitlerjugend, ten se nečekaně vzdálí; manželé se totiž na základě zkušeností domnívají, že syn je šel udat jako „nepřátele Říše“), bylo veskrze záležitostí divadelních tvůrců německé národnosti pracujících před odchodem do exilu v čs. německých divadlech a v dalších čs. kulturních institucích. Postarali se o ně hlavně vynikající německý režisér působící původně ve Švýcarech Berthold Viertel a Česloslovák Heinrich Fischer, šéfrežisér pražského Nového německého divadla (ten byl také nucen inscenaci za Viertela, který se v Británii zastavil jen krátce cestou do exilu v USA, po přerušení zkoušek v důsledku Viertelova odchodu dostudovat), v rolích dvou hlavních postav hry, rodičovské dvojice, zde nazvané Muž a Žena, vystoupili pak členka pražského Neues Deutsches Theater Elsbeth Warnholtzová a člen téhož divadla, předtím německého divadla brněnského, Paul Demel. Podle svědectví Warnholtzové (neboli Elišky Frejkové) bylo to prý provedení nadměru zdařilé a setkalo se s velkým ohlasem.

Tutéž hru pak o něco později nastudovali a v prostředí německé komunity v Liverpoolu provedli i další dva čs. herci německé národnosti, manželé Amy Frank (tj. Emmi Richterová) a Friedrich Richter, brněnský rodák a někdejší člen tamního městského německého divadla, naposledy rovněž členové pražského Nového německého divadla. I v tomto případě šlo prý o provedení mimořádně umělecky vyspělé a všestranně úspěšné.

Osobní výpověď Elišky Frejkové (Elsbeth Warnholtzové, Praha) z 27. 11. 1968. Záznam uložen v soukr. archivu Bořivoje Srby. – Richter, Friedrich: *Auf Theatertour in England*. In: „... gelebt für alle Zeiten“: *Schauspieler über sich und andere* [Hrsg. Renate Seidel.] Berlin [DDR] 1980. S. 292–307. Leske, Birgid-Reinisch, Marion: *Exil in Grossbritannien*. In: *Exil in der Tschechoslowakei, in Grossbritannien, Skandinavien und in Palästina. Kunst und Literatur im antifaschistischen Exil 1933–1945*. Bd. 5. [Hrsg. Ludwig Hoffmann. Red. Gisela Seeger.] Leipzig (Verlag Philipp Reclam jun.) 1980. S. 241. – Rorrison, Hugh: *German Theatre and Cabaret in London, 1939–45*. In: *Theatre and Film in Exile. German Artist in Britain, 1933–1945*. [Edit. by Günter Berghaus.] Oxford–New York–München (Oswald Wolff Books–Berg Publishers) 1989. Pp. 48, 49. – Stompor, Stephan: *Künstler im Exil in Oper, Konzert, Operette, Tanztheater, Schauspiel, Kabarett, Rundfunk, Film, Musik- und Theaterwissenschaft sowie Ausbildung in 62 Ländern*. Bd. 1. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien (Peter Lang) 1994. S. 321.

Systematickou práci zahájila však tato skupina až v kabaretu kuriózně nazvaném 24 Schwarze Schafe-4 & 20 Black Sheep (Čtyřiadvacet černých ovcí), ke kterémužto názvu se dospělo – jak už řečeno – spojením číslovky vyjadřující počet scény zakládajících tvůrců a metaforického pojmenování „černá ovce“, vytvořeného na základě zvukové podobnosti přídavného jména „schaffende“, což znamená „tvořivá“, „tvůrčí“, ze sousloví „die schaffende Emigration“, s adjektivem „schaffende“, tj. „bahnící se“, odvozeným od „das Schaf“, tj. „ovce“.

Vznik tohoto kabaretu, který se do velké míry inspiroval programem kabaretu Eriky Mannové (Mann) a jejího kolektivu Pfeffermühle (Mlýnek na pepř), působícího ve třicátých letech v Curychu a hostujícího tehdy také v Praze, podnítili zmíněný už pražský rodák, německý spisovatel, dramaturg, pořadatel a vydavatel díla Karla Krause a šéfredaktor pražského Nového německého divadla Heinrich Fischer a další z Prahy do Londýna emigrovaní umělci a Fischerovi přátelé, spisovatel, kreslíř a karikaturista Wolpe-Wooping a světově proslulý „dada-fotomontér“ John Heartfield, a ti ve stadiu příprav veřejného působení této kabaretní scény kolem ní soustředili značně početnou skupinu spisovatelů, hudebníků, výtvarníků a herců, z nichž valná většina tak jako oni přišla do britského exilu v době „pomnichovské“ nebo dokonce až po obsazení Čech a Moravy hitlerovskými vojsky právě z ČSR. Byli to – vedle oné zakladatelské trojice, z níž Fischer a Wolpe-Wooping se ujali i vedení nově utvářeného podniku a jež se tvůrčím způsobem projevovala jak v oblasti tvorby dramaturgické, tak v oblasti tvorby režijní, scénografické i herecké – textaři Fritz Gottfurcht, Egon Larsen a Anna Maria Joklová (Jokl), hudební skladatelé Friedrich Holländer, Ernst Hermann Meyer a Fred Manfred, výtvarník Erich E. Stern a herci a herečky Agnes Bernellová (Bernelle), šestnáctiletá dcera známého kabaretiéra Rudolfa Bernauera z berlínského kabaretu Bösen Buben (který byl rovněž nucen uprchnout z Německa do Británie), Paul Demel, Erich Freund, Annemarie Haseová (Hase), Felix Knüpfer, Charlotte Küterová (Küter), Paul Lewitt, Heinz Wolfgang Litten, Betty Löwenová (Löwen), Eddie Regon, Friedrich Richter, Mowgli Susmann (Litten) a řada jiných, více než čtyřicet osob, podle některých zpráv až na padesát „černých ovcí“ (v tomto smyslu byla číslovka 24 v názvu „klamavou reklamou“, neboť již při přípravě první inscenace divadélka se v jeho souboru shromáždil zhruba dvojnásobný počet tvůrců). Rovněž většina z těchto řadových členů souboru přišli do britského exilu z ČSR, např. Demel, Freund, Haseová, Joklová, Küterová, Lewitt, Regon a Richter.

Po stránce programové se skupina rozhodla ve stísněných podmínkách svého exilového divadelního podnikání pěstovat jako ústřední typ repertoáru žánr kabaretní revue politicko-satirického zaměření, jejímiž hlavními tématy měly být především politické události v nacistickém Německu a jejich odraz do celosvětových poměrů a dále život německé emigrace v Británii za situace, kdy převážná část Britů tomu, co se tehdy dělo v nacistické Velkoněmecké říši, která pohltila i sousední Rakousko a po předchozím připojení Sudet kompletně i obě české země, Čechy a Moravu, nepřiliš dobře rozuměla: šlo jim především o to, své soukmenovce v exilu utvrzovat v odhodlání nesmiřovat se s osudem běženců, který je potkal, a pokračovat v ideologické kampani vůči původcům jejich svízeli, fašistům a nacistům, a Brity získávat pro pomoc při organizování tohoto odporu, od čehož bylo lze časem očekávat i zlepšení existenčních podmínek nabízejících se této emigraci k životu na britské půdě.

V jedné zprávě z té doby, otištěné 6. srpna 1939 v londýnských *Deutsche Volkszeitung*, se o tomto programu píše: „Deutsche Schauspieler, Musiker und Schriftsteller, die schon seit Jahren in der Emigration leben, ohne sich entmutigen zu lassen, und deutsche Künstler aus der Tschechoslowakei, die seit der Besetzung ihrer Heimat das Schicksal ihrer deutschen Kollegen teilen, haben in gemeinsamer, wirklich kollektiver Arbeit diese Bühne geschaffen, von der sie der englischen Öffentlichkeit zeigen, daß Nationalsozialismus und Deutschtum keine identischen Begriffe sind, daß Hitler und Goebbels, trotz allen Terrors, die wahre deutsche Kunst nicht töten können und die deutsche Emigration der Repräsentant Deutschlands ist.“

Proto také programová čísla již zahajovacího představení, stejně jako bezprostředně následujících představení této skupiny byla předváděna zčásti v německém, zčásti v anglickém jazyku ve smyslu programové devízy vyjádřené v bulletinu divadélka heslem: „We play in English – jeder Deutsche versteht uns. Wir spielen in Deutsch – but every Englishman understands.“

Protože však v této době, kdy se Chamberlainova vláda spolu s francouzskou vládou Daladierovou stále ještě pokoušela odvrátit válku od své země i za cenu ponížujících ji ústupků vůči vyděračským požadavkům nacistických Němců a fašistických Italů, nebylo možno se vyjadřovat o hitlerovském a mussoliniovském režimu dezavuuujícím způsobem (na takové vyjadřování, byť šlo o režimy všemu lidskému odcizené, nepřátelské, platilo tehdy v Británii politické embargo), museli kabaretiéři – chtěli-li své tvůrčí záměry plně realizovat – komunikovat se svým publikem nikoli prostřednictvím otevřených vyjádření slovního typu, která by byla mohla britská cenzura postihnout zákazem, ale pomocí různých třeba jen mimicky a gesticky prezentovaných jinotajných narážek a dvojsmyslů, řečí cenzurně nezapadnutelných metafor.

Larsen, Egon: *Deutsches Theater in London (1939–1945): Ein unbekanntes Kapitel Kulturgeschichte. Deutsche Rundschau*, Jg. 83, April 1957, S. 379–380. – Zimmering, Max: *Vierundzwanzig Schwarze Schafe*. In: *Mitgelacht–Dabeigewesen: Erinnerungen aus sechs Jahrzehnten Kabarett*. [Hrsg. Helga Bernmann.] Berlin [DDR] 1967. S. 312–316. – Appignanesi, Lisa: *Das Kabarett. Mit einem Vorwort von Werner Finck*. Stuttgart (Belser Verlag) 1976. S. 165. – Leske, Birgid–Reinisch, Marion: *Exil in Großbritannien*. In: *Exil in der Tschechoslowakei, in Großbritannien, Skandinavien und in Palästina. Kunst und Literatur im antifaschistischen Exil 1933–1945*. Bd. 5. [Hrsg. Ludwig Hoffmann. Red. Gisela Seeger.] Leipzig (Verlag Philipp Reclam jun.) 1980. S. 239–241, 249–254. – Otto, Rainer–Rösler, Walter: *Kabarettgeschichte. Abriss des deutschsprachigen Kabarett*. Berlin [DDR] (Henschelverlag) 1981. S. 156–157. – Budzinski, Klaus: *Pfeffer ins Getriebe. So ist und wurde das Kabarett*. München (Universitas Verlag) 1982. S. 150. – Hippen, Reinhard: *Satire gegen Hitler. Kabarett im Exil*. Zürich (pendo-Verlag) 1986. S. 110–111. – Rorrison, Hugh: *German Theatre and Cabaret in London, 1939–1945*. In: *Theatre and Film in Exile. German Artist in Britain, 1933–1945*. [Edit. by Günter Berghaus.] Oxford–New York–München (Oswald Wolff Books–Berg Publishers) 1989. Pp. 48–51. – Stompor, Stephan: *Künstler im Exil in Oper, Konzert, Operette, Tanztheater, Schauspiel, Kabarett, Rundfunk, Film, Musik–und Theaterwissenschaft sowie Ausbildung in 62 Ländern*. Bd. 1. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien (Peter Lang) 1994. S. 321.

Revue Going, Going–Gong!

Široké veřejnosti se scénka 24 *Schwarze Schafe* představila poprvé 21. července 1939 v Arts Theatre v londýnském West Endu politicko-satirickou revuí *Going, Going–Gong!*

Revue byla veskrze kolektivním dílem. Hlavní texty pro ni napsali členové souboru Fritz Gottfurcht, John Heartfield, Anna Maria Joklová a Egon Larsen. V pořadu však byly použity i texty dalších autorů, Waltera Mehringa, Joachima Ringelnatze a Bertolta Brechta. Výrazným způsobem se na pořadu autorsky po-

díleli rovněž oba režiséři pořadu, Heinrich Fischer a Wolpe-Wooping. Dekorace pořídili Heartfield a Erich E. Stern.

Zahajovací program se skládal z několika satirických dramatických výstupů-skečů, z několika písní a z jednoho čísla tanečního, sjednocovaných ideově úsilím s ironickou kritickou nadsázkou pojednat problematiku života Němců ve stínu hákového kříže i v exilu a vyjádřit odpor vůči fašismu a nacismu.

Ze skečů nejvíce zaujal originální přepis pohádky Hanse Christiana Anderse-
na *Das Königs neue Kleider* (v češtině známé pod názvem *Císařovy nové šaty*). V pojetí autorky přepisu, čs. emigrantky Anny Marie Joklové, a v hereckém provedení souboru 24 Schwarze Schafe se však v této pohádce poukazovalo nikoli na ohlupování lidu intelektuálně omezeným pohádkovým králem, na což ve svém dílku poukazuje sám Andersen; Andersenův příběh byl zde ukotven v situaci současného světa a poukazoval na ohlupování lidu nacistickými a fašistickými vůdci. Čtěký přednes originálního Andersenova textu, jen nepatrně překladem upraveného, doprovodili na scéně svým mimickým a pantomimickým projevem Friedrich Richter a Paul Demel, oba nalíčení a ustrojení tak, aby již svými maskami a kostýmy připomínali Hitlera (Richter) a Mussoliniho (Demel), a to způsobem, který se inspiroval technikou „agirování“, jímž zpravidla doprovázejí svůj pěvecký přednes operní pěvci: oba představili fašistické „vůdce mas“ jako pouťové komedianty a podvodníky. Ač výstup nebyl opřen o jejich slovní projev, vyzníval nicméně – určen skrze zvolený způsob maskování a kostýmování obou herců, který vyzvedl charakteristické znaky vnějšího zjevu obou představovaných zde fašistických pohlavárů – co do adresnosti svého sdělení natolik jednoznačně, že cenzura, která nemohla škrtat v textu, postihla – v obavách, že karikatury vyvolají protest německého vyslance, a tedy diplomatickou zápletku – zákazem alespoň použití dvou maskérských pomůcek, účesu s vlasovou patkou a ostře zastržený fousek, odkazující na charakteristické znaky Hitlerova obličje.

K vytvoření svého skeče *Guns for Butter-Kanonen statt Butter* (*Děla místo másla*) použil její autor Heartfield, další tvůrce přicházející do britského exilu z ČSR, jako východiska jednu ze svých starších fotomontáží. Ve skeči spatřil divák na scéně jakousi průměrnou německou rodinu při večeři: zpodobovaná rodinka, vzavší doslovně známý výrok pruského ministerského předsedy a říšského ministra vnitra, maršála Hermanna Göringa, že „železo činí Říši silnější, kdežto máslo a sádlo nanejvýš lid tučnějším“ („Erz hat statts ein Reich stark gemacht, Butter und Schmalz haben höchstens ein Volk fett gemacht!“), počínaje nemluvnětem a konče babičkou s velkým soustředěním „porcovala“ svými příbory na jídelním stole servírovaný jim bicykl a s radostí a s chutí jej „pojídala“. V témž skeči účinkoval i známý čs. německý komik Eddie Regon v roli německého ministra propagandy Goebbelse.

Známa komická herečka Annemarie Haseová v dalším skeči, v šansonu Ego-
na Larsena *Die Hellscherin* (*Jasnovidka*), představila s neobyčejnou hereckou přesvědčivostí „zmodernizovanou“ kartářku, která věštila z karet světu budoucnost, mj. válečnou. Otázku týkající se budoucího vývoje světa položil v Larsenově a Manfeldově písni-skeči *Warum-Song* (*Song Proč*) i kabaretér Mowgli Sussmann (Litten). Li Noldenová pak pěvecky i herecky ztvárnila známou Brechtovu baladu *Ballade von der Judenhure Maria Sanders* (*Balada o židovské děvce Marii Sandersové*). Tyto politicky exponované písně pak doplnila Lilly Hardová (Hard) „překrásně“ prý zazpívanou písní „*Dass du mein liebster bist*“ a „stínová tanečnice“ Senta Bornová (Born) tancem provedeným formou stínohry.

V revui se v exilovém prostředí v Británii patrně poprvé na jevišti objevila také postava Švejka. Stalo se tak v jejím 17. programovém čísle, ve skeči čs. emigran-

tů Heinricha Fischera a Wolpe–Woopinga *Shveyk in the Flesh* (*Švejch naživu*), v němž diváci spatřili tuto světově populární postavu lidového hrdiny (či spíše „antihrdiny“) české literatury uprostřed dalších obecně známých literárních postav, jeho „nesmrtelných“ spoludruhů Hamleta, Valdštýna, Markýze Posy a Jany z Arku.

Revue *Going, Going–Gong!* se u obecnstva setkala s velkým úspěchem, a také s živým ohlasem v exilovém i v anglickém tisku. Jeden z nejvýznamnějších světových divadelních kritiků Alfred Kerr, pobývající původně v exilu v Paříži, napsal o představení neobyčejně pochvalnou kritiku do *Pariser Tageszeitung* z 25. července 1939 a o premiéře se rovněž pochvalně rozepsaly téměř všechny londýnské deníky. Typ politické satiry, jakou zde němečtí a česko–němečtí divadelníci předvedli, byl v Anglii věcí neznámou, a tudíž i jako specifický dramatický útvar vzbuzovala tato inscenace obecný podiv.

Navzdory skvělému úspěchu této revue se však záhy po její premiéře scéna 24 Schwarze Schaffe dostala do velkých existenčních potíží: svůj vstup do života zahájila prý v příliš „velkém stylu“, na který se nedostávalo potřebných finančních prostředků, a tak se prý sama odsoudila k předčasnému zániku.

Larsen, Egon: *Deutsches Theater in London (1939–1945): Ein unbekanntes Kapitel Kulturgeschichte. Deutsche Rundschau*, Jg. 83, April 1957, S. 379–380. – Otto, Rainer–Rösler, Walter: *Kabarettgeschichte. Abriss des deutschsprachigen Kabarettts*. Berlin [DDR] (Henschelverlag) 1981. S. 156–157. – Budzinski, Klaus: *Pfeffer ins Getriebe. So ist und wurde das Kabarett*. München (Universitas Verlag) 1982. S. 150. – Hippen, Reinhard: *Satire gegen Hitler. Kabarett im Exil*. Zürich (pendo–Verlag) 1986. S. 110–111. – Rorrison, Hugh: *German Theatre and Cabaret in London, 1939–1945*. In: *Theatre and Film in Exile. German Artist in Britain, 1933–1945*. [Edit. by Günter Berghaus.] Oxford–New York–München (Oswald Wolff Books–Berg Publishers) 1989. Pp. 49–50.

Laterndl (Die Laterne–The Lantern)

V téže době, kdy „říšsko–“ a česko–němečtí uprchlíci uváděli s pomocí FDKB v Londýně do života své první řádné divadlo, pokusili se zde za pomoci „říšských“ anebo českých Němců divadlo takového typu, sledující do velké míry obdobné programové cíle, konstituovat i profesionální divadelníci rekrutující se z řad především rakouské emigrace, z nichž někteří putovali do exilu v Británii rovněž přes ČSR.

Již v březnu 1939 se tři známí rakouští kabaretiéři, Franz Hartl (vlastním jménem Franz Bönsch), Fritz Schrecker a Franz Schulz, obrátili na vedení krátce předtím založeného společenského a kulturního střediska Free Austrian Movement (Hnutí Svobodných Rakušanů), tzv. Austrian Centre (Rakouského centra), s návrhem, vybudovat v Londýně v programové návaznosti na tradici vídeňských divadel „malých forem“ pravidelně hrající scénu, scénu převážně kabaretního zaměření, avšak příležitostně překračující své druhové a žánrové vymezení i směrem k dramaturgii pěstující tzv. „pravidelné“, „regelmäßig“, neboli – tak říkajíc – „dramatické“ drama, skrze niž by si Rakušané byli dobyli cti uvést do života v Británii první divadlo hrající v německé řeči pro celou londýnskou německy mluvící exilovou komunitu.

Vedení Austrian Centre, ovlivněno v tom směru tehdejšími jeho sekretáři Albertem Fuchsem, zareagovalo na tento návrh velmi vsříčně a – jak už dříve bylo připomenuto – pomohlo petentům nové divadlo uvést do života. Po nezbytné, skoro tříměsíční přípravě první inscenace, zhruba asi měsíc předtím, než v Arts Theatre zahájila svou činnost německá kabaretní scéna 24 Schwarze Schaffe, a to buď již dne 21., nebo 27. června 1939 (o obou datech jako datech jeho prvního představení vypovídají stejně hodnotné prameny, z čehož by bylo mož-

no usuzovat, že představení uspořádané 21. června se konalo za „zavřenými dveřmi“ jako představení širší veřejnosti nepřístupné, určené pouze pozvaným hostům, kdežto představení ze 27. června bylo již zpřístupněno široké veřejnosti), se toto divadélko svým řadovým návštěvníkům otevíralo – dobývajíc si tak skutečně primátu být vůbec prvním divadelním podnikem na britské půdě provozujícím hry v německém jazyku – v nepříliš příhodných podmínkách svého provizorního umístění v sídle zmíněného kulturního střediska na Westbourne Terrace č. 124–126 v londýnské čtvrti Paddington (W 2) poblíž tamního velkého vlakového nádraží (Austrian Centre dalo divadelníkům ve svém domě k dispozici dvě větší místnosti, a když pak byla probourána příčka obě tyto místnosti od sebe oddělující, vznikl zde sálový prostor s jevištěm o rozměru zhruba 5 x 3 metry a s hledištěm pro zhruba padesát až šedesát diváků); otevíralo se jim pod názvem *Die Laterne*–*The Lantern* (Lucerna) a upřesňujícím jej podnázvem *Wiener Kleinkunstbühne in London*–*The Little Theatre from Vienna in London* (Vídeňská scéna malých forem v Londýně).

Scénu nazvali její zakladatelé – jak řečeno – německy *Die Laterne*, anglicky *The Lantern*, tedy *Lucerna*, ale téměř obecně se jí říkalo po vídeňském způsobu zkomoleně „*Laterndl*“. Tento název setrval však na jejím firemním štítu poměrně krátkou dobu, časem – jelikož bylo nutno respektovat britské právní předpisy, ale také předpisy britských odborových organizací, podle kterých nebylo ji možno vydržovat v Londýně jako řádné profesionální divadlo – byl onen původní název nahrazen novým ve smyslu úřady povoleného statutu činnosti divadélka jako činnosti klubové: nicméně jakkoli se pak scénka navenek prezentovala pod oficiálním anglickým označením *The Lantern, Viennese Theatre Club* (Lucerna, vídeňský divadelní klub), pro své přívržence nadále zůstalo *Laterndlem*. Samo toto označení divadla neslo ovšem určitý programový přízvuk: podle vzpomínek jednoho ze zakladatelů bylo zvoleno tak, aby navozovalo asociaci k jistému oblíbenému meziválečnému vídeňskému lokálu, v němž byla též pořádána různá kabaretní vystoupení, a údajně prý též k někdejšímu vídeňskému satirickému časopisu Karla Krause *Die Fackel* (*Pochodeň*), zároveň ovšem při jeho přečtení či vyslovení vytanuly v mysli čtenáře a posluchače a potencionálního diváka asociace jiného druhu, asociace poukazující ke známé legendární historce, původem z antického Řecka, jejímž smutným hrdinou je starý řecký filozof Diogénes ze Sinópe, zvaný Kynikus, který žil zhruba ve 4. stol. před Kristem a který podle pověsti chodil za bílého dne po tržišti s rozsvícenou lucernou, hledaje mezi lidičkami tržiště „skutečné lidi“: v době, kdy lidskost tolik utrpěla totalitními režimy, ničením svobod jedince, rasovým pronásledováním a hrůznými činy válečníků, se ovšem takové diogenovské hledání pravdy o člověku, a spolu s ním i osvěcování lidí v duchu humánních ideálů, jevíly činnostmi stále navýsost potřebnými.

Hlavní programovou devízou zakladatelů *Laterndlu* bylo vytvářet představení aktuálního společenského a politického zaměření, vycházejícího z potřeb zápasu s oněmi totalitními režimy, představení, která by byla efektivním nástrojem v tomto konkrétním případě boje rakouských antifašistů proti fašismu a nacismu za obnovení nezávislosti Rakouska na Hitlerově „Říši“ a opětného jeho ustavení co svobodného a nadále již plně demokratického státu. V tom smyslu chtělo agitativně působit na exilové Rakušany, podněcovat je, aby aktivně participovali na tomto boji. Současně hodlalo získávat pro myšlenku restituce samostatného Rakouska sympatie také emigrantů pocházejících z jiných národů a zemí, zejména pak antifašistické Němce, a samozřejmě též příslušníky hostitelského národa a státu, Brity.

Vedení divadélka se ujala trojice iniciátorů jeho založení, bývalý vídeňský herec Fritz (Friedrich) Schrecker a spolu s ním pak režisér a hlavní herec souboru, kdysi působící rovněž na vídeňských, ale i na berlínských scénách, zmíněný už Johann Müller, vystupující v Anglii pod jménem Martin Miller, v jehož rukou se v Laterndlu posléze soustředily všechny rozhodující ředitelské a producentské pravomoci, a konečně funkcionář FAM a AC Albert Fuchs, který působil jako tajemník a ekonom divadla.

Tak jako 24 Schwarze Schafe i Laterndl byl zakládán jakožto typ divadla „autorského“, divadla přivádějícího na repertoár především díla po všech stránkách původní, která vyjadřovala jeho programové směřování. Proto podobně jako 24 Schwarze Schafe soustředil kolem svého vedení početný okruh spolupracovníků z řad spisovatelů, hudebních skladatelů, výtvarníků a samozřejmě především ovšem profesionálních herců a zpěváků. Texty pro tuto scénku psali např. Albert Fuchs, Franz Hartl-Bönsch, Paul Knepler, Hugo Königsgarten, Peter Preses, Rudolf Spitz, hudbu skládal Georg Knepler. V hereckém souboru, jímž v průběhu šestileté existence divadla prošlo postupně více než sedmdesát herců a hereček, se shromáždily významné herecké osobnosti někdejších vídeňských a dalších rakouských divadel, ale bylo tu i mnoho bývalých členů německých scén působících na území Německa a německých scén ČSR. Byli to např. Gina Bauerová (Bauer), Fritz Berger, Maria Czamska, Ludwig Donath, Lilly Durra, Amy Franková (Frank), Erich Freund, Franz Hartl, Grete Hartwigová (Hartwig), Walter Härtner (psán též Hertner), Gerhard Hinze, Lilly Kannová (Kann), Helen a Willy Kennedyovi (Kennedy), Jaro Klüger, Charlotte Küterová (Küter), Paul Lewitt, Sigur Lohdeová (Lohde), Franz Marischka, Arnold a Omri Marléovi, Martin Miller, Hanne Norbertová (Norbert), Gustav Philipp, Peter Preses, Friedrich Richter, Friedrich Schiller, Fritz Schrecker, Otto Stark, Marianne Walla. Z jmenovaných herců a hereček Franková, Freund, Hinze, Küterová, Lewitt, Lohdeová, Marleovi a Richter přišli do Británie z Československa.

Wipplinger, Erna: *Österreichisches Exiltheater in Grossbritannien (1938 bis 1945). Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der Grund- und Intergrativwissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien*. Wien 1984. Typoscript uložen v Institut für Theaterwissenschaft an der Universität Wien-Bibliothek, sign. 1, 234097-C.Th. S. 83-160, 266-268. – Rorrison, Hugh: *German Theatre and Cabaret in London, 1939-1945*. In: *Theatre and Film in Exile. German Artist in Britain, 1933-1945*. [Edit. by Günter Berghaus.] Oxford-New York-München (Oswald Wolff Books-Berg Publishers) 1989. Pp. 51-58. – *Österreicher im Exil. Grossbritannien 1938-1945. Eine Dokumentation*. [Hrsg. Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes. Einleitungen, Auswahl und Bearbeitung Wolfgang Muchitsch.] Wien (Österreichischer Bundesverlag) s.a. [1992]. S. 366-368. [Tamtéž viz k této problematice se vztahující dokladové materiály.] – Stompor, Stephan: *Künstler im Exil in Oper, Konzert, Operette, Tanztheater, Schauspiel, Kabarett, Rundfunk, Film, Musik- und Theaterwissenschaft sowie Ausbildung in 62 Ländern*. Bd. 1. Frankfurt am Main-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien (Peter Lang) 1994. S. 324-325.

Revue Unterwegs

Stejně jako 24 Schwarze Schafe i Laterndl se hodlal zpočátku profilovat – naznačoval to i jeho upřesňující podnázev, Wiener Kleinkunstabühne – jako divadélko tzv. „malých dramatických forem“, přesněji řečeno jako typ kabaretně-revuálního divadla výše charakterizovaného aktuálního společenského a politického zaměření, tedy divadla stojícího jednoznačně na pozicích protifašistické a protinacistické rezistence a z těchto pozic i vedoucího ideový zápas za obnovení demokratických poměrů v Rakousku i v celé Hitlerem uchvácené části Evropy.

To přesvědčivě vyjevovala už inscenace, jejíž premiérou – jak již řečeno – bud' 21., nebo 27. června 1939 bylo divadlo otevíráno: premiéra kabaretní revue sesta-

vené po dramaturgické stránce z básní, písní, skečů a jiných dramatických výstupů, *Unterwegs-On the Road (Na cestě, Cestou)*. V inscenaci této revue politicko-satirického zaměření se její tvůrci – textaři Albert Fuchs, Franz Hartl-Bönsch, Hugo F. Königsgarten, Peter Preses, Rudolf Spitz a Hans Weigel, hudební skladatel Georg Knepler, jevištní výtvarník Carl Josefovics, kostýmní výtvarnice Käthe Berlová (Berl) a Hertha Winterová (Winter), spolu s herci a herečkami Lonou Crossovou (Cross), Franzem Hartlem, Grete Hartwigovou, Jaro Klügerem, Sigur Lohdeovou (Lohde), Margaret Marchovou (March), Martinem Millerem, Fritzem Schreckerem a Sylvii Steinerovou (Steiner), pokusili – předjímajíce tak záměr úvodního pořadu scény 24 Schwarze Schafe, revue *Going, Going-Going!* – satirickým a parodickým způsobem postihnout problematiku životní „každodennosti“ jednak Rakušanů, kteří tehdy žili v nacisty uchváceném Rakousku, jednak těch z nich, kteří byli nuceni vlast opustit a vyhledat azyl v Británii.

Reviu *Unterwegs* tvořilo devět programových čísel – pět dramatických výstupů typu politicko-satirických skečů, dále tři písně vážného obsahu a konečně závěrečné finále, jež rovněž nepostrádalo politicko-satirického ostnu, byť pracovalo s postupy parodie. Všechna tato čísla byla soustředěna kolem tří hlavních témat: okolo tématu problematičtějšího „emigrantského živobytí“, tématu netrpělivého očekávání emigrantů, že se budou moci opětně vrátit domů do osvobozeného Rakouska, a s oběma těmito tématy spjatého tématu války a míru.

Jako první z dramatických výstupů spatřilo publikum Laterndlu na scéně politicko-satirický skeč hraný v angličtině (v některých představeních též v němčině, avšak s anglickým komentářem) *Five o'clock in Heaven (Čaj o páté v nebi)* od autorské dvojice Albert Fuchs-Hugo F. Königsgarten. Ve skeči se předvádělo setkání několika známých, navýsost populárních osobností proměnlivých dějin neklidné Evropy, dávno zemřelých představitelů mocenských politických koncepcí ovlivnivších v různých historických periodách její osudy v minulosti, ale vyjadřujících i politické koncepce přítomných jejich vládců, při jakémsi nebeském „čaji o páté“. K zmíněnému setkání Bůh Otec se svým rakouským služebníkem Poldim pozvali – vynechavše moudře historické osobnosti z řad Angličanů (stalo se tak ovšem z vůle autorů s ohledem na jejich britské hostitele, z obavy, že proti hře zasáhne cenzura) – římského diktátora a vojevůdce Gaia Julia Caesara, jehož sny o světovládě antického Říma byly blízké i novodobému jeho následovníku, diktátorskému vládcu soudobé Itálie Benito Mussolinimu, zhlížejícímu se jak v samém Caesarovi, tak ve stylu života společenství, jež Caesara a caesarismus vyprodukovalo, ten zde – opláčeje svému nohsledovi jeho nekritický obdiv – vystupuje jako jeho ochránce a zároveň patron mussoliniovské fašistické „řádobyimperální“ mocnosti, dále pruského absolutního monarchy a dobyvatele Fridricha Velikého, jehož představy o uskutečnění ideje „velkého“, uprostřed roztržité Evropy sjednoceného Německa posloužily jako inspirace zase jinému soudobému evropskému diktátoru, Adolfu Hitlerovi, který – sleduje tuto Fridrichovu představu – postupoval se skutečně „vůdcovskou“ diktátorskou razancí za svými cíli, i ten cítí se tudíž povinen projevat sympatii vůči svému ideovému odkojenci i celé jeho nacisticky usměrněné „třetí“, právě „velkoněmecké“ „Říši“; a nakonec i Madame de Pompadour, která ztělesňovala ctnosti i nectnosti Francie. Na takto uspořádané dostaveníčko se však v rámci předváděného příběhu dostavuje i nepozvaný a neohlášený „hvězdný host“, Stalin, kterého se však Bůh zdráhá přijmout. Přítomní rozebírají aktuální politickou situaci v Evropě a v rámci debaty o jejích specifikách oba obdivovaní vojačtí „hrdinové“ dějin, Caesar a Fridrich, s potěšením konstatují, že ta se vyvíjí z hlediska zájmů jejich chráněnců velmi příznivě: Fridrichův

pokračovatel Hitler už bez boje obsadil dvě země, Rakousko a Československo, Caesar, pyšný na svého Mussoliniho, holedbá se pak tím, že ten se svými Italy dokázal „dobýt“ a přičlenit ke svému impériu sousední Albánii a pokračuje v jeho šlépějích i v Africe. Pompadourka nezávazně koketuje s oběma, dávajíc tak najevo, že jejich politické hry a hříčky jsou jí v podstatě zcela lhostejné. Debata zadržuje jen při posuzování otázky, co bude dál. Jakým směrem povedou jejich proteže své další výboje k ovládnutí Evropy a světa? Je teď jako cíl těch výbojů na řadě Dánsko? Francie? Anglie? A uvědomují si – připomeňme, že představení *Unterwegs* vstupovalo na scénu několik málo týdnů před uzavřením sovětsko-německého paktu o neútočení a vzájemné pomoci a před vypuknutím nové světové války –, že při plánování takových výbojů musí se počítat s všemocným Ruskem: Stalin totiž čeká za dveřmi. Po proběhnuvší diskuzi se Bůh přikloní k myšlence přece jen pozvat tohoto nepřijemného hosta dál. Když se pak Fridrich a Caesar v důsledku toho diskrétně vzdálí, zůstanví účastníci „nebeského čaje o páté“ na uvítanou nově přichozímu společně zazpívají *Volha Boat Song (Píseň volžských plavců)*.

Dalším programovým číslem revue byla hra Rudolfa Spitze *Bow Street*, pokus zpřítomnit dramatickou formou před očima diváků zážitek, který většina z emigrantů sama byla zakusila: Bow Street byla ulice v Londýně, na níž sídlil britský úřad pro cizince, úřad, v jehož kartotétách se uprchlíci po příchodu do exilu museli zaregistrovat a jehož úředníci měli moc rozhodnout o tom, zda jim bude v Británii azyl poskytnut, anebo zda budou odmítnuti a ze země vyhoštěni. Hra dramatickým způsobem – ve své první části způsobem „příímého“, „direkt“ realistického zobrazení, ve druhé pak metaforicky – předváděla praktiky běžně se při úředním prověřování způsobilosti emigrantů pobývat v azylu na britských ostrovech uplatňující. V první části hry – jak řečeno – Spitzovo dramatické zpracování zkušenosti, kterou emigranti přicházející ze zemí obsazených Hitlerem při této příležitosti na imigračním úřadě získávali, bylo v podstatě dosti realistické, silně však přitom prolnuté až existenciální skepsí. V této její části, v níž prostředím děje byl předpokoj místnosti, kde pracovala v příslušném obsazení úřední prověřovací komise, byla nejprve prostřednictvím v podstatě monologicky koncipovaných výpovědí zde exponovaných dramatických postav představena skupinka dramatických postav exulantů čekajících, až budou povoláni před zmíněnou komisi, která rozhodnuvši o jejich přijetí či nepřijetí k azylovému pobytu, rozhodne vlastně o celém jejich dalším životním osudu: postavy – byl to např. politicky uvědomělý dělník, který se jako dobrovolník účastnil bojů ve španělské občanské válce na straně republikových vojsk hájících demokracii proti Francovým fašistickým pučistům, klavírní virtuoska z Prahy, která je v exilu nucena pracovat jako domácí pomocnice v bohaté měšťanské rodině, student pocházející z jakési exotické země, o níž nikomu nic není známo, a další poněkud záhadně působící cizinec – se skrze tyto monology nejen – každá za sebe – identifikovaly jako jedinečné, plně individualizované lidské bytosti se složitým sociopsychologickým zázemím, ale zároveň skrze ně i souborně vyjevovaly rmutné skutečnosti, které byly charakteristické pro život exulantů vůbec. Ve druhé části hříčky naproti tomu Spitz příběh obrážející zmíněné zkušenosti emigrantů z jednání dotyčného úřadu vyzvedl z realistické polohy do stylizační roviny vlastně jakési absurdní grotesky: v dramatické scéně představující zasedání soudního tribunálu ustaveného k pravomocnému posouzení žádostí emigrantů o přiznání práva na alespoň dočasný azylový pobyt v britském království, byly v této části dílka exponovány postavy navýsost stylizované, pouze typově charakterizované. Soudní moc, která rozhodovala o osudech emigrantů, byla tu reprezentována smířcím soudcem (*der Friedenrichter*), dále generálem Bia-

sem (bias = jednostrannost, zaujatost, předsudečnost) a Mrs. Charity (charity = shovívavost, blahovůle, pochopení), přičemž předseda onoho tribunálu byl zde předváděn v podobě typického britského soudce přísně se držícího regulí, generál tu zastupoval onu vrstvu britské společnosti, která ze sobeckých důvodů odmítala přítomnost cizinců ve své zemi, a Mrs. Charity naproti tomu ty její vrstvy, které se vůči cizincům chovaly s žádoucí tolerancí. Obdobně typově byly zde charakterizovány postavy emigrantů. I v tomto případě povahové vlastnosti jednáících dramatických osob vyznačovala jejich jména: postavy byly zde označeny pojmenováními Věčný revolucionář (Der ewige Revolutionär), Věčná žena (Die ewige Frau) a Věčný Žid (Der ewige Jude). Šlo tu vlastně o alegorii – tribunál úřadu pro uprchlíky tu reprezentoval vlastně Boží soud, uprchlíky byly bytosti procházející dějinami lidstva v podstatě v nezměněné podobě jako stabilizované, staletími jednou provždy naprogramované lidské typy.

Skeč Hugo F. Königsgartena *Memories* představoval typické zjevy emigrantů dvacet let poté, co byli nalezi azyly v Anglii. V tomto jízlivém, avšak nakonec rovněž v elegickém tónu vyznívajícím skeči dva zestárlí rakouští emigranti, kteří se však za oněch dvacet let dokonale asimilovali, Mrs. Greenfieldová a Mr. Silverstone, vzpomínají na svou rodnou vlast a milovanou Vídeň, jež jim byla domovem, a zjišťují, že jejich dětem a vnukům slova „vlast“ a „domov“ již nic neříkají. Jejich vzpomínání nakonec rázně přeruší vnouče, když jim bezelstně položí otázku: „Hitler? Who's that?“

Čtvrtá scéna, *Wiener Ringelspiel (Viedeňský kolotoč)* od téhož autora, měla v kontrpozici k tvrzením nacistických pohlavárů, že Rakousko již na věčné časy jako tzv. Ostmark zaujalo pevné místo ve Velkoněmecké říši, poukázat k tomu, že na světě nic netrvá „věčně“: ve skeči jakýsi „Kalendermann“ provázel diváka dějinami a skrze připomínku událostí, které se odehrávaly v Rakousku v letech 73, 1683, 1809, tedy v letech, kdy Vídeň byla okupována cizími dobyvateli, v prvním případě Římany, ve druhém Turky, ve třetím Francouzi, jim připomínal, že moc každého usurpátora nad Vídní se vždy nakonec podařilo zlomit a že díky své schopnosti odporovat této moci Vídeňáci, ale Rakušané vůbec, se nakonec vždy domohli svobody.

Poslední satirický skeč *Der blühende Garten (Kvetoucí zahrada)* od Franze Hartla chtěl být jakousi dramatickou replikou na jednu z řečí Adolfa Hitlera, na projev, ve kterém se německý diktátor holedbal tím, že učiní z Německa „kvetoucí zahradu“: ve skeči se prokazovalo, že každá zahrada v rukou diktátora se posléze promění v pustinu.

Důležitou úlohu kontrastního prvku i v tomto pořadu plnily sólově přednášené písně: Martin Miller zde zpíval píseň mladého rakouského spisovatele Jury Soyfera, zahynulého v témž roce (16. února 1939) v koncentračním táboře Buchenwald, *Das Lied des einfachen Menschen (Píseň obyčejného člověka)*, Jaro Klüger – a to tentokrát na počest jiného prominentního vězně nacismu, německého evangelického pastora Niemöllera, který byl tehdy vězněn v Sachsenhausenu – starou Lutherovu nábožnou píseň *Ein feste Burg ist unser Gott (Pevný hrad jest náš Bůh)*, Fritz Schrecker pak vídeňskou píseň Carla Lorenze o starých dobrých vídeňských časech *Pfuiat di Gott, du alte Zeit*.

Závěr večera tvořila muzikální parodie kýchovitých pořadů vídeňských kabaretů, která však místy parodováním sentimentálních sklonů Vídeňanů sama vyvolávala v emigrantech určité sentimentální pocity, *Musikalischer Tag (Hudební den)* od textaře Hanse Weigela a hudebního skladatele Herberta Zippera, vystupujícího pod pseudonymem Walter Drix: v této revuální scéně, která si kladla za cíl diváky před odchodem domů trochu rozveselit, se předvádělo, jak si „echt“ ví-

deňská rodinka od snídaně do večera prozpěvuje, a tak se i udržuje v dobré náladě; scénka umožňovala, aby některé ze „starovídeňských“ šlágrů, přednášených zde účinkujícími herci a zpěváky, publikum v hledišti zpívalo s sebou.

Dvouapůlhodinový program měl u publika veliký úspěch, díky čemuž jej divadélko mohlo hrát po celé léto roku 1939 každodenně. Vzhledem k neutuchajícímu zájmu obecnosti, podporovanému též vcelku bezvýhradnou chválou emigrantského i anglického tisku, byl by se mohl udržet – nasazován v seriálovém provozu – na repertoáru ještě déle, nebýt toho, že vypukla válka. V den, kdy britská vláda prohlásila, že Británie se nachází ve válečném stavu s Německem, 3. září 1939, britské úřady vydaly zákaz veřejného předvádění jakýchkoliv divadelních a filmových představení a v důsledku toho všechna divadla a kina byla na přechodnou dobu uzavřena. Po zrušení zákazu z důvodů pro nás dnes obtížně zjištělných Laterndl již tuto inscenaci na repertoár znovu nevedl.

Programmheft des Laterndl zur Vorstellung „*Unterwegs*“, ulož. v Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes, Wien–Bibliothek, sign. 6894/1 (A). – Fuchs, Albert–Königsgarten, Hugo F.: *Five o'clock in heaven*. Typoscript, s. l. s. a., ulož. tamtéž, sign. 16 637/1–6 (A). – Königsgarten, Hugo F.: *Wiener Ringspiel*. Typoscript, s. l. s. a., ulož. tamtéž, sign. 6894/3 d (A). – Týž: *Memories*. Typoscript, s. l. s. a., ulož. tamtéž, sign. 6894/3 e (A). – Lorenz, Carl: „*Pfüat di Gott, du alle Zeit*“. Typoscript, s. l. s. a., ulož. tamtéž, sign. 3016/12 (B). – Soyfer, Jura: *Vom Paradies zum Weltuntergang*. [Hrsg. Otto Tausig.] Wien 1947. – Wipplinger, Erna: *Österreichisches Exiltheater in Grossbritannien (1938 bis 1945). Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der Grund- und Intergrativwissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien*. Wien 1984. Typoscript ulož. v Institut für Theaterwissenschaft an der Universität Wien–Bibliothek, sign. 1, 234097–C.Th. S. 94–103. [Zde viz i reprodukce orig. typoscriptů textů her uvedených v programu *Unterwegs*, hry Rudolfa Spitzeho *Bow Street*, na s. 239–252, a her H. F. Königsgartena *Wiener Ringenspiel*, na s. 253–262, a *Memories*, na s. 263–265.]

Česká dramatická díla nastudovaná britskými profesionálními divadly v první polovině roku 1939

Jak jsme již uvedli, od samého počátku svého pobytu ve Velké Británii se čs. exulanti, zejména pak oficiální vedení čs. zahraniční odbojové akce, v rámci svých kulturních a uměleckých aktivit kulturněpropagačního zaměření pokoušeli seznamovat nejširší exilovou a britskou veřejnost s původní českou dramatickou a hudebnědramatickou tvorbou, a především ovšem prosazovat tuto tvorbu do repertoáru „pravidelných“ profesionálních britských divadel. Kromě národně příznačných děl klasiků, např. oper Bedřicha Smetany a Antonína Dvořáka, se takto snažili iniciovat hlavně uvedení her českých dramatiků reprezentujících dramatickou tvorbu meziválečnou, spjatou s existencí čs. republiky, her Čapkových a Langrových. Zvláště pak jim záleželo na tom, aby na regulérní britské scéně vstoupily vedle např. *Prodané nevěsty* dramatické práce Karla Čapka nesené ideou boje proti fašismu, *Bílá nemoc* a *Matka*.

V této souvislosti je ovšem nutno věnovat zvláštní pozornost i dvěma v tom čase – tj. v první polovině roku 1939 – se skutečivším pokusům vrátit ještě v průběhu zbývající části té politicky dramatické sezony 1938/1939, kdy se v důsledku mnichovského diktátu zhroutila čs. demokracie a české země byly okupovány nacistickým Německem, na britské scéně, a to na jednu činoherní, na jednu operní, opět českou dramatickou tvorbu: na počátku roku 1939 činoherní soubor londýnského divadla Q-Theatre nastudoval a v únoru a březnu onoho roku pak na různých scénách provedl Čapkovu *Matku* a krátce nato londýnská Královská opera, Royal Opera House Covent Garden, nastudovala a v květnu a v červnu 1939 ve svém domě provedla Smetanovu *Prodanou nevěstu*.

Zvláštní pozornost je zapotřebí těmto pokusům věnovat přesto, že se oba odehrály vlastně mimo sféru kulturních aktivit čs. emigrace, byť v nepřímé návaznosti na ně. V obou případech se ona nastudování uskutečnila v době, kdy vedení čs. zahraničního odbojové akce, čs. emigrantská obec jako taková, nebyly ještě plně konsolidovány, a nebyly tudíž ani s to nějaké rozsáhlejší aktivity využívající kulturních prostředků k propagaci svých záměrů a cílů plně rozvinout: o vstup oněch děl na zmíněné britské scény se postarali sami Britové, a to zcela standardním způsobem, sledující své vlastní tvůrčí, ale i komerční záměry, aniž se přitom řídili nějakými vysloveně ideologickými důvody souladnými s čs. politickými zájmy.

Tu pozornost je těmto pokusům zapotřebí věnovat zejména proto, že oba mocně – třebaže vlastně působením ve způsobu působení „per negationem“ – napomohly aktivizovat svrchu zmíněné kulturněpolitické úsilí čs. emigrace samé v naznačeném jimi směru a podněcovaly je v onom směru do velké míry již setrvalé až do konce válečného údobí.

Čapkova Matka v nastudování souboru Q-Theatre

Jako první z významných děl české dramatické tvorby přicházela skrze tyto pokusy tehdy na veřejnost v Londýně, a to vůbec poprvé, Čapkova *Matka*, která měla svou pražskou premiéru (skoro na den) o rok dříve, než se jí dočkala v Londýně, 12. února 1938 ve Stavovském divadle – v Londýně byla premiérována 13. února 1939. Vstupovala na ni zásluhou ředitele Q-Theatre Jacka Deleona na jedné z menších předměstských scén, na nichž toto divadlo své hry provozovalo, na scéně nacházející se nedaleko londýnské Královské botanické zahrady na Kew Bridge Road v jihozápadním předměstí Londýna, Bretfordu. Zde bylo odehráno v průběhu února osm jejich prý plně vyprodaných představení. Nato byla ředitelem Deleonem na konci toho měsíce přemístěna na jinou divadelní scénu tímto souborem obsazovanou, do tzv. Embassy Theatre na Eton Avenue v severozápadní čtvrti (NW 3) poblíž stanice metra Swiss Cottage, kde bylo odehráno několik dalších repríz. Konečně pronikla i do divadelní čtvrti West Endu, do divadla Garrick Theatre na Charing Cross Road (WC 2), divadla to divadelní podnikatelky Kathe Robinsonové, s níž Deleon sjednal pohostinská vystoupení svého souboru pro měsíc březen. Pro takové její repertoárové využití hru nastudoval v překladu renomovaného překladatele prací českých autorů Paula Selvera a ve své úpravě (oba prý přivedli na britské scény několik Čapkových děl) Milles Maleson, který její hlavní roli svěřil zkušené a mezi Londýňany oblíbené Miss Louise Hamptonové (Hampton) – údaje o tom, že v té roli zde vystoupila také slavná shakespearovská herečka a mj. první představitelka Shawovy Svaté Jany Sybil Thorndike, se nám nepodařilo potvrdit, ani však vyvrátit.

Podle soudobých svědectví, osobních výpovědí i kritických referátů hra byla souborem Q-Theatre, vedeným Malesonem, interpretována s uměřeností a s vkusem odpovídajícími prý zálibě Angličanů v střízlivém a cudném divadelním projevu, v podstatě v civilistickém stylizačním způsobu. Ale snaha o prý až chladnou věcnost podání vedla údajně režiséra i představitelku hlavní role k velmi drastickému zásahu do dramatického ústrojenství hry, a tím i k narušení jejího ideového vyústění. Režisér svou nevzrušivou a opatrnou rukou v dohodě s hvězdou souboru razantně proměnil její závěr: v něm *Matka* svému poslednímu synovi, Tonimu, nevtiskla se slůvkem „Jdi!“ do ruky pušku, aby ho poslala bojovat proti

strůjcům války, zla a násilí, jak to předepsal ve své moralitě Čapek, ale nechala si ji pasivně vytrhnout, aby „jako Mater Dolorosa zůstala obětována samotě a válce“.

Zdá se však, že k tomu zásahu inscenátora nevedly ani tak důvody vyplývající ze snahy propůjčit inscenaci právě civilisticky ztišený dramatický výraz, jako spíše důvody ideové, vyvozené z idealistického hodnocení soudobé společensko-politické situace, do určité míry shodného s tendencemi chamberlainovské politiky „appeasementu“. Vypovídá o tom výmluvně osobní svědectví svědkyně nejpovolnější, svědectví tehdy čerstvě ovdovělé Čapkovy ženy, herečky Národního divadla Olgy Scheinpflugové, která inscenaci zhlédla a měla možnost se k jejímu nastudování vyjádřit v rozhovoru s jejím producenty i tvůrci. Toto svědectví Scheinpflugová vydala krátce před svou smrtí, roku 1968, v knize svých vzpomínek *Byla jsem na světě*, která ovšem poprvé vyšla až roku 1988.

Ve svých memoárech Scheinpflugová sice píše, že se v Londýně zúčastnila premiérového představení hry, protože však to se konalo – jak máme dotvrzeno novinovými zprávami – konalo již 13. února 1939, a nikoli – jak ona tvrdí – za jejího londýnského pobytu necelý týden před invází německých vojsk do českých zemí, k níž došlo – jak známo – 15. března 1939, musíme se domnívat, že její zážitky z návštěvy představení této inscenace se vztahují až k obnovené premiéře oné inscenace, uskutečnivé se na scéně Garrick Theatre.

Na premiéru do Londýna prý – dle jejího vlastního tvrzení – odjížděla nerada. Držela za manžela, který zemřel před sotva deseti týdny, tehdy ještě hluboký smutek, nadto se jí do Anglie, kterou znala ze svých tamních pobytů za klidnějších dob, nechtělo – chování britských politiků z Chamberlainova okruhu v období krize vyvolané Hitlerem a jeho sudetoněmeckými henleinovskými přívrženci a podlamující čs. demokracii, a zejména pak v období mnichovské výprodeje ČSR, ji krajně po-
buřovalo. Avšak britští inscenátoři *Matky* prostřednictvím zastupující ji agentury prý na ni vykonali veliký nátlak mravní, prohlásivše prý premiéru (tedy obnovenou premiéru) za jakousi „tryznu za Karla Čapka“, přáli si tam mít spisovatelovu vdovu.

Spolu se svým bratrem Karlem Scheinpflugem, který ji do Londýna doprovázel, absolvovala pak představení ve stavu značného vnitřního pohnutí a rozrušení. Večer se prý zprvu odbýval v atmosféře skutečně pietní: vyprodané hlediště, upozorněné na její přítomnost, projevílo jí úctu a soustrast povstáním, což – stejně jako všechnu další nadměrnou pozornost, již se jí při té příležitosti dostávalo – hodnotila jako určitý projev studu přítomných za to, že se Británie svým zahraničněpolitickým působením na rozbití Československa spolupodílela. Ale závěr onoho představení, který úmysl, pro který byla hra napsána, změnil k nepoznání, ji dle jejích vlastních slov „vedl v zuřivost“: zmíněný dramaturgický zásah do textu závěrečného výjevu hry považovala za zneuctění Čapkovy památky.

Instantně proti takovému potlačení vlastního ideového poslání hry prý u producentů a tvůrců představení protestovala a snažila se vyložit autorův záměr. Bylo jí však prý sice vlídně, ale s jakousi „mravní nadřazeností“ namítnuto, že „podle dotazů v uměleckých kruzích by žádná matka svého syna nejen do války neposílala, ale ani by nedovolila, aby do ní šel“. Nakonec slyšela, že „Hitler chce přece jenom sjednotit Němce, chápou nás, ale protože jsme poškozeni Mnichovem, nesmíme být kverulanti“.

Marně se též dožadovала následujícího dne nápravy u agentury Čapka zastupující, která uzavřela s producenty smlouvu o uvedení díla a přivolením k oněm změnám těžce ji porušila. „Jste ztraceni“, řekla prý nezdvořile jejímu řediteli, který v uvedeném smyslu vyřizoval a hájil názor režiséra a hlavní představitelky. Byli šokováni. A omluvili hosta asi jen proto, že byl ve smutečném a rozčilen – nemohli

vědět, že pár dnů po tomto neblahém a neslušném „proroctví“, jak Scheinpflugová praví, bude hitlerovci obsazena Praha a celé „zbylé“ Československo.

Nicméně řadovým publikem byla prý přesto hra vřele přijata, jak dosvědčují zprávy tisku. Také kritika ji v podstatě uvítala s uznáním. V *Timesech* James Agate – podrobiv ji kritické analýze – v ní sice shledal jisté nedostatky, ale označil ji za významnou. Referent *Daily Telegraphu* si rovněž položil otázku, zda hra dosahuje úrovně ostatních Čapkových dramát, nicméně označil ji za „silné“ dílo. Také *Daily Chronicle* jí měl za vynikající dílo, skutečné „drama naší doby“.

Nesign.: *Londýnské Q Theatre*, Lidové noviny 8. 2. 1939. – čt: *Čapkova Matka v Londýně*, Lidové noviny 15. 2. 1939. – Nesign.: *Anglický tisk o Čapkově Matce*, Lidové noviny 19. 2. 1939. – L. (Londýn): *Čapkova hra přichází do West Endu*, Lidové noviny 22. 2. 1939. – L. (Londýn): *Čapkova Matka v ženských rukou*, Lidové noviny 4. 3. 1939. – Nesign.: *Čapkova Matka v Londýně*, Divadlo, r. 25, 1938/1939, č. 6 (březen 1939), s. 128–129. – Scheinpflugová Olga: *Byla jsem na světě*. Praha (Mladá fronta) 1988. S. 266–268.

Prodaná nevěsta na scéně Royal Opera House Covent Garden

Od počátku svého pobytu v zahraničí čs. emigrace, zejména pak její oficiální vedení, vkládala – jak jsme již uvedli – maximum energie též do úsilí prosadit některé z významných českých operních děl na repertoáry pravidelných operních divadel v místech svého soustředění. Uvědomovala si, že vlastními silami nedokáže připravit operní inscenaci, která by mohla českou kulturu důstojně reprezentovat, a že pouhá koncertní předvádění operních děl jsou s to zaujmout poměrně malý okruh návštěvníků. Do skutečné veřejnosti mohlo české operní umění v exilu vstoupit, a tak i kulturněpropagační posláním, jaké mu toto vedení přiřklo, splnit pouze prostřednictvím inscenace profesionálních parametrů. Proto se čs. vedoucí představitelé – využívajíc k tomu svých politických i osobních konexí s místními prominentními osobnostmi – všemožně snažili probojovávat českým operním dílem, a především ovšem těm, která skýtala naději, že jejich provedení si v cizím prostředí dobude největšího úspěchu, cestu na jeviště některého z profesionálních britských operních divadel.

Od samého počátku pobytu čs. exulantů v Británii se uskutečnila řada pokusů prosadit do repertoárů britských profesionálních operních scén právě Smetanovu *Prodanou nevěstu*, dílo zakotvené hluboce v české národní tradici a považované běžně za dílo pro Čechy národně nejvýznamnější, jehož nastudování v dané chvíli mohlo nejlépe posloužit záměrům těmito exulanty sledovaným. Dělo se tak jednak skrze systematickou propagaci této komické opery v exilovém i místním tisku, jednak skrze provádění ukázek jejich nejpůsobivějších árií a duet, eventuálně předehry a hudby baletní, při vystoupeních čs. exilových hudebních umělců na britských koncertních scénách. O dosažení uvedeného cíle usilovali ovšem i v řadě zákulisních jednání se všemi, kdož tomu mohli jakýmkoli způsobem napomoci, především se samými umělci.

Roku 1939 – a to již na jaře toho roku – vstoupila však *Prodaná nevěsta* – jak už řečeno – na jeviště regulérního londýnského operního divadla, divadla Royal Opera House Covent Garden (WC 2), operního domu to bezpochyby v Británii vůbec nejvýznamnějšího, obdobně jako *Matka* rovněž bez přímé zásluhy čs. emigrantských kruhů, ze svobodného, ideologicky nijak motivovaného rozhodnutí samých Britů.

O toto její uvedení zasloužilo se tehdy jen a jen vedení proslulé Covent Garden, které se rozhodlo právě *Prodanou nevěstou* zahájit zkrácenou tohotočasnou sezónu svého souboru, osnovanou i tehdy (jako ostatně každoročně již po několik

dřívějších let) ve způsobu pravidelně opakovaných stagion, v repertoárově-provozním systému jakýchsi spíše příležitostných her, jaký bývá praktikován při různých divadelních festivalech - tedy herní údobí, které mělo trvat pouze od 2. května do 16. června 1939; Smetanova zpěvohra, obdařená k tomu účelu propůjčeným jí leskem velké slavností premiéry, tuto poslední předválečnou sezonu Covent Garden hned v první den jejího sedmítýdenního trvání, 2. května 1939, otevírala.

Prodaná nevěsta nebyla ovšem operou v Británii neznámou. V průběhu svého tehdy skoro již pětasedmdesát let trvajícího putování světem, které od její premiéry v roce 1866 uplynuly do roku 1939, zjevila se v Anglii na operních scénách v Londýně, Birminghamu, Halifaxu, Liverpoolu a v Oxfordu, ve Skotsku pak v Aberdeenu, Dundee, Edinburghu, Glasgowě, Inverness, hrána byla též v severoirském Belfastu a v irském Dublinu.

Když ji tedy v rámci svého generálního uměleckého programu, realizovaného i v této zkrácené sezoně ve smyslu záměru představovat publiku pocházejícímu z londýnské „high society“ v reprezentativním výběru velkou operní klasiku (Mozart, Verdi, Puccini, Wagner) ve výše zmíněném způsobu jakýchsi festivalových her, na repertoár tohoto nejvýznamnějšího britského operního domu jeho šéf, dirigent Thomas Beecham, přivedl, mohl se opřít o poměrně značnou tradici jejího uvádění na britských scénách. To prý se pozitivně projevilo v technicky vyspělém hudebním nastudování opery. Její hudební provedení, ve kterém pod Beechamovou taktovkou účinkovali přední světoví pěvci, přizvaní ke spolupráci jen právě pro tuto zkrácenou sezonu, aby před londýnskou smetánkou festivalovým způsobem „hvězdně“ zazářili v omezeném počtu představení - Mařenku zpívala Hilde Konetzni, Jeníka Richard Tauber, Kecala Fritz Krenn, Vaška Heinrich Tessmer, Krušinu curyšský Marko Rothmüller a Esmeraldu (zde byla přejmenována na Kathinku) stockholmská Stella Andrews, bylo údajně - alespoň podle londýnské kritiky - bezvadné, její inscenační nastudování - podle téhož soudu - vyhovující.

Přesto však se nesetkala inscenace *Prodané nevěsty* u některých exilových Čechoslováků, zejména u těch z nich, kteří byli české národnosti, a samozřejmě též u představitelů čs. exilových oficiálních míst, s pochopením, ba naopak, setkala se v těchto kruzích dokonce s tvrdým odsouzením. Opíraje se o dosavadní tradici Smetanovy opery, přivedl ji Beecham na scénu v německé textové verzi, jak to bylo pravidlem při předvádění oper slovanského původu v celém anglosaském světě (i newyorská Metropolitní opera předváděla tehdy *Prodanou nevěstu* ještě v německém jazykovém znění). Tak se i stalo, že vstupujíc na počátku května 1939 znovu na scénu prominentní Covent Garden vstupovala na ni tato „nejnárodnější česká opera“ opět v německém jazykovém hávu, což se českým lidem - necelé tři měsíce poté, co němečtí okupanti obsadili „die Reste Tschechoslowakei“, Čechy a Moravu, mohlo jevit - a také se to tak jevilo - jako projev nedostatečné úcty vůči násilně teď potlačovanému českému národu a neporozumění jeho osudu ze strany těch, kdož takto anglickému divákovi operu tehdy předváděli, ne-li - byť to tak zajisté původci onoho uvedení nebylo zamýšleno - přímo jako určitá provokace, za níž se tajilo gesto pohrdání tímto národem, který se dal porazit.

Čechy však toto provedení *Prodané nevěsty* neuspokojovalo ještě z dalšího důvodu: neuspokojovalo je nejen proto, že opera byla zpívána německy, ale i pro nedostatečnou autenticitu interpretace - naprosto nemohlo uspokojit zejména ty z nich, kteří právě v tomto díle spatřovali vrcholný projev českého národního ducha, „obraz českého národního charakteru“. Jejich požadavku autentického provedení nemohli ovšem pěvci narychlo sehnání po všech koutech operní Evropy, a tudíž nedostatečně sehnání v kolektiv, který by dílo sjednotil právě svým hlubším pochopením

jeho národně příznačného obsahu i specifických stylových rysů jeho hudebního zpracování, vyhovět. Šlo totiž o soubor individualit, které podle kronikáře tohoto operního domu neměly vzájemně (a ani nemohly mít) po duchovní stránce nic společného: Beecham, vyznáváje názor, že hudba se nemá přizpůsobovat proměnlivému charakteru politického klimatu a že se v hudbě mohou shodnout všichni, zasadil do obsazení vedle sebe Němce, Brity, Slovaný a Židy, na jedné straně např. umělce nacisty protežované, a proto s hitlerovci kolaborující, na druhé umělce v nacistickém Německu z politických a rasových důvodů pronásledované. Mezi hvězdami tohoto souboru nepanovalo srozumění ani v hlavních zásadách společensko-politických a obecně lidských, nemohli se tudíž srozumět ani v otázkách umělecko-tvůrčích, a to zanechávalo nepochybně výrazné stopy i na jejich výkonech.

Právě uvedené konstatování lze ovšem kompetentně vztáhnout nejen na Beechamovo nastudování *Prodané nevěsty*, ale i na některé z dalších jeho s tímto souborem vytvořených, paralelně s *Prodanou* tehdy studovaných operních krací. Do jisté míry např. i na jeho nastudování Wagnerových děl, kupř. *Rheingoldu* (*Zlata Rýna*) ze známé tetralogie *Prsten Nibelungů*, námětově těžící z mythologie starých Germánů (ve které se zhlížel – navzdory jejímu humanisticky založenému a v odpor k mocným vynírajícímu poslání, které jí vtiskl sám skladatel, pro temnou symboliku výchozí látky i Hitler, jenž ji ostentativně upřednostňoval před veškerou ostatní německou operní tvorbou), a stejně tak lze je vztáhnout i na jeho tehdejšího *Parsifala* a *Tannhäusera*.

Představitelé čs. zahraničního odboje, ale i většina čs. řadových emigrantů proto tuto inscenaci *Prodané nevěsty* ignorovali a v následujícím období, jakmile se jejich pozice ve společenském a veřejném životě v Británii upevnily, se s velkou vehemencí zasadili o nové nastudování této Smetanovy opery v Londýně, o nastudování provedené (a stalo se tak poprvé v historii jejího zdejšího uvádění) v anglickém jazyku.

Připomeňme v té souvislosti, že roztrpčení českých exulantů nad tímto provedením *Prodané nevěsty* bylo podníceno i rmutnou skutečností, že šlo o provedení, které mělo být vlastně jakousi nouzovou náhražkou za provedení, skrze něž se britská veřejnost měla seznámit právě s veskrze autentickou interpretací opery, s interpretací vycházející z hluboké domácí české tradice jejího inscenování. Původně bylo totiž naplánováno, že v rámci této zkrácené mezinárodní sezony Covent Garden předvede v Londýně vedle Dvořákovy *Rusalky* právě i Smetanovu *Prodanou nevěstu* operní soubor pražského Národního divadla, vedený Václavem Talichem. Hostování pražských umělců bylo dokonale připraveno jak po stránce organizační, tak i propagační, a také očekáváno londýnským publikem se sympatiemi, zmařila je však okupace Čech a Moravy. Vládcí nově zřízeného Protektorátu Čechy a Morava již nedovolili, aby čeští umělci z okupované země se svým uměním do zahraničí vyjeli.

Stompor, Stephan: *Künstler im Exil in Oper, Konzert, Operette, Tanztheater, Schauspiel, Kabarett, Rundfunk, Film, Musik- und Theaterwissenschaft sowie Ausbildung in 62 Ländern*. Bd. 1. Frankfurt am Main-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien (Peter Lang) 1994. S. 287, 317.

Závěr prvního období kulturních a uměleckých aktivit čs. emigrace ve Velké Británii

Vypuknutím světové války na počátku září 1939 se toto první období kulturních a uměleckých aktivit čs. emigrace datově uzavřelo a tak i vymezilo do podoby pouhé přípravné fáze těchto aktivit.

V následných obdobích rozvíjela emigrace tyto své aktivity jen zčásti ve výše popsaných programových nasazeních: nové podmínky, vzniknuvší proměnou obecných poměrů ve světě i v Británii, navzdory všemu mírotvornému úsilí své vlády zatažené do válečného konfliktu, vyžádaly si nejen rozšíření zmíněných aktivit, ale do velké míry i jejich programovou transformaci v duchu nových kulturně-politických úkolů, které před naší exilovou komunitou v té souvislosti vystávaly.